SEMETEY

SAYAKBAY KARALAEV VARYANTI · THE SAYAKBAY KARALAEV VARIANT

TÜRKÇE METİN · İNGİLİZCE EDEBİ ÇEVİRİ
TURKISH TEXT · ENGLISH LITERARY TRANSLATION

CİLT IX · KÖKÖTÖY AŞI VE ER MEYDANININ SINAVLARI

SEMETEY

SAYAKBAY KARALAEV VARYANTI

Türkçe metni ve İngilizce edebî çevirisiyle karşılıklı iki sütun hâlinde
With the Turkish text and its English literary translation in facing columns

CİLT IX

Bölüm 1 · Karkıra'da Kara Bulut: Maaniker'e Uzanan El
Bölüm 2 · Er Meydanının Ulu Sınavları: Güreş, Yarış ve Semetey Duası
Bölüm 3 · Ödül Kavgasından Yeni Çağa: Toltoy'un Kara Yolculuğu

Bu kitaptaki metin, telif korumasına tabi olmayan halk edebiyatı (folklor) niteliğindeki destan mısralarından ibarettir.

Kaynak baskı: «Семетей» эпосу — Саякбай Каралаевдин айтымында (1-китеп). «Turar» Yayınevi, Bişkek 2013 (haz. A. Jaynakova; genel red. A. Akmataliev). Kaynak baskının telifli editoryal katmanları — ön söz ve son söz, bilimsel açıklamalar, sözlük bölümü ve Theodor Herzen'in illüstrasyonları — bu yayına alınmamıştır.

Türkçe edebî çeviri, İngilizce edebî çeviri, ön söz, bölüm özetleri, kapak ve iç tasarım bu yayın için özgün olarak üretilmiştir. Bu baskı, Türkçe metni ve İngilizce edebî çevirisini karşılıklı sütunlar hâlinde sunan iki dilli baskıdır. © Gazâ'nın Neferi, 2026. Kaynak gösterimi, folklor eserlerinin kullanımına ilişkin dürüst uygulama gereğince yapılmıştır.

Bu cilt, üçlemenin yaklaşık 316.000 mısralık «Semetey» bölümünün 83.351–93.725 mısralarını kapsar.

ÖN SÖZ

Manas göçtü; ama ocağı sönmedi. Elinde destan, dilinde ant taşıyan Kırgız, kaybettiği hanın yasını bir başka hikâyeyle sağalttı: babasız doğan, sürgünde büyüyen, atalar yurdunu geri almak için tek başına yola çıkan bir oğulun hikâyesiyle. «Semetey», üçlemenin ikinci kitabıdır; yasın, vefanın ve dönüşün destanıdır.

Sayakbay Karalaev'in dilinden yazıya geçirilen bu varyantta Semetey'in hikâyesi, Manas'ın ölümünün hemen ertesinde başlar. Abıke ile Köböş'ün ihaneti, Kanıkey'in bebeğini koynuna alıp Buhara'ya kaçışı, yetimin dedesinin sarayında soyundan habersiz büyüyüşü ve kanının çağırdığı gün Talas'a dönüşü — bunların hepsi, sözlü geleneğin en usta anlatıcısının nefesiyle, kesintisiz bir ırmak gibi akar.

Bu dizide Karalaev varyantının «Semetey» bölümünü, Kırgızca aslının Latin yazımı ve satır satır Türkçe edebî çevirisiyle karşılıklı sütunlar hâlinde sunuyoruz. Transliterasyonda Türk okurunun gözüne yatkın bir yazım benimsendi; çeviride ise mısra bütünlüğü korunarak destanın epik sesi Türkçede yeniden kuruldu. Her bölümün başında iki paragraflık bir özet ve okuru bekleyen olayları toplayan kısa bilgi kutuları yer alıyor.

Söz atadan oğula geçti; kitap da elden ele geçsin.

Gazâ'nın Neferi
Antalya, 2026

PREFACE

Manas has passed; but his hearth was not extinguished. The Kyrgyz, bearing the epic in their hands and the oath upon their tongues, healed their mourning for the lost khan with another story: the story of a son born fatherless, raised in exile, who set out alone to win back the land of his fathers. «Semetey» is the second book of the trilogy; it is the epic of mourning, of loyalty, and of return.

In this variant, taken down from the lips of Sayakbay Karalaev, the story of Semetey begins in the immediate wake of Manas's death. The treachery of Abıke and Köböş, Kanıkey's flight to Bukhara with her infant clasped to her breast, the orphan growing up in his grandfather's palace unaware of his lineage, and his return to Talas on the day his blood called him — all of this flows like an unbroken river on the breath of the oral tradition's greatest narrator.

In this bilingual edition we present the «Semetey» portion of the Karalaev variant with the Turkish literary translation and its English literary rendering in facing columns, verse against verse. The English preserves the integrity of each line and rebuilds the epic voice anew, keeping proper names in their original spelling and the formulaic refrains as living repetitions. At the head of each chapter stand a two-paragraph summary and brief fact-boxes gathering the events that await the reader.

The word passed from father to son; may the book too pass from hand to hand.

Gazâ'nın Neferi
Antalya, 2026

KİTABIN PLANI

1	Karkıra'da Kara Bulut: Maaniker'e Uzanan El	Cilt IX — bu ciltte
2	Er Meydanının Ulu Sınavları: Güreş, Yarış ve Semetey Duası	Cilt IX — bu ciltte
3	Ödül Kavgasından Yeni Çağa: Toltoy'un Kara Yolculuğu	Cilt IX — bu ciltte

BİRİNCİ BÖLÜM

Karkıra'da Kara Bulut: Maaniker'e Uzanan El

"Aş veren suçludur" diyen ak sakallı Koşoy'un öğüdüyle, gece karanlığında genç Aydar, Maaniker'in sırtında Talas'a, Manas'a uçar; altı günlük süre işlemektedir. Kökötöy'ün ölümünden habersiz bırakılmış Manas önce öfkeden Zulpukor'u çeker, Kanıkey ile Bakay'ın araya girmesiyle yatışır; Kanıkey'in altı yılda hazırladığı ok geçmez kaftanları kuşanan kırk çorosuyla, Akkula'nın sırtında Kızıl-Kıya geçidinden Karkıra'ya iner. Umutları tükenen Müslümanlar dirilir, yağmacılar kaçışır. Manas, Koşoy'un "atı ver, kurtul" öğüdünü reddeder: bugün Maaniker'i verenin yarın Akkula'yı vereceğini bilir. Ocak başındaki Kalmakları kamçıyla sürer, Ezkara'nın kalpağını uçurur; Koñurbay ve Kıtay beyleri atlarından inip diz çöker, suçlarının bağışlanmasını dilerler. Barış kurulur, aş yeniden başlar — ve Bokmurun güreş ödülünü ilan ettiğinde, dağ gibi Coloy'un karşısına çıkacak tek er olarak seksen beşindeki Koşoy kalır.

KÜNYE — KEY FACTS

- Kökötöy'ün aşı Karkıra'da verilir; ev sahibi, Kökötöy'ün on üç yaşındaki oğlu Bokmurun'dur.
- Mançu hanı büyücü Ezkara, Kökötöy'ün eşsiz atı Maaniker'i zorla ister; Koñurbay (Alööke'nin oğlu) babasının kan bedelini aramaktadır; Kalmak ile Kıtay konuklar ocak başlarını yağmalar.
- Koşoy'un öğüdüyle genç Aydar, gece Maaniker'e binip Talas'taki Manas'a haber götürür; altı günlük süre konur ("Altı günden geç kalmasın").
- Kökötöy'ün ölümünden habersiz bırakılan Manas önce Aydar'ı öldürmeye kalkar; Kanıkey ile Bakay araya girer; Kanıkey'in hazırladığı kırk ok geçmez savaş kaftanı ve kırk savaş atıyla kırk çoro donatılır.
- Manas, Akolpok'u giyip Akkula'ya binerek Bakay, Almambet, Çubak, Sırgak ve kırk çoro ile Kızıl-Kıya geçidinden aşa ulaşır; yağmacı Kalmakları kamçıyla sürer, Koñurbay ve Kıtay beyleri diz çöküp özür diler.
- Bokmurun güreş ödülünü (bin karaca deve, bin kısrak, bir çuval altın) ilan eder; Coloy'un karşısına çıkması için Manas, seksen beş yaşındaki Koşoy'a ısrar eder.

TÜRKÇE METİN	ENGLISH TRANSLATION
Toy yemedik, ok yedik,	*We ate no feast, we ate arrows,*
Hep üşüşüp gelse bu Kalmak	*If all these Kalmak come swarming in,*
Kalabalıkla yayını gerer ya,	*With their throng they'll bend the bow,*
Topumuzu kırıp geçirip,	*They'll cut down every one of us,*
Alay türküsünü söyler ya.	*They'll sing their song of mockery.*
Hiçbirimizi sağ komadan,	*Leaving not one of us alive,*
Ganimet edip alıverir ya.	*They'll seize us all as plunder.*
Zahmeti hep birden yükler ya,	*They'll heap the torment on us all at once,*
83360 Tek can komadan hep birden kırar ya!	*They'll slay us all, not sparing a single soul!*
Uçsuz bucaksız düzlükmüş burası,	*A boundless, endless plain is this,*
Böyle darlık çekip yatarken,	*While we lie here in such distress,*
Ayırıp kurtarmaya	*To part the foe and save us*
Namlı Manas arslan da yok.	*There is no famed lion Manas.*
Sırt verip kaçılacak Talas yok,	*No Talas to turn our backs and flee to,*
Parçalanıp vuruşup,	*To tear in, striking and fighting,*
Ayırıp kurtarmaya	*To part the foe and save us*
Kaplan bey Manas yok.»	*There is no tiger bey Manas.»*
İç çekip yanıp yakılıp,	*Sighing, burning, lamenting,*
83370 Perişan oldu Müslüman,	*The Muslims fell to wretchedness,*
Emanet candan umut kesip.	*Giving up hope of the life held in trust.*
O arada durulmadı,	*Meanwhile there was no stillness,*
Göz açıp yumuncaya dek,	*In the blink of an opened eye,*
Müslüman halkı bölünüp,	*The Muslim people split apart,*
Tam ortadan yarılıp,	*Cleft through the very middle,*
Görecek olsan Orokkır	*And if you looked — Orokkır*
Ortaya geldi hazırlanıp,	*Came to the center, made ready,*
Hizmet eden bin pehlivan	*A thousand serving strongmen*
Atını aldı üşüşüp.	*Swarmed up and took his horse.*
83380 Atını pehlivan alınca,	*When the strongmen took his horse,*
Halkın içinde kabararak,	*Swelling proud amid the people,*
Orokkır inip kaldı,	*Orokkır dismounted and stayed,*
Kökötöy'ün çok altınını	*And of Kökötöy's abundant gold*
Orokkır gibi bahadıra	*To such a batyr as Orokkır*
Kökötöy'ün Bokmurun'u	*Kökötöy's own Bokmurun*
Armağan edip sundu.	*Presented it as a gift.*
Armağanını alıp Orokkır	*Taking his gift, Orokkır*

Razı olup kaldı.

Remained well satisfied.

Yedi bin koyun, bin kısrak
Kesimine verdi derler.
Yatan deve, sığır gibi şekeri
Kırıp yemesine verdi derler.

Seven thousand sheep, a thousand mares
He gave for his slaughtering, they say.
Sugar heaped like resting camels and cattle
He gave for his breaking and eating, they say.

Yedi bin deve yükü odunu
Yakımına verdi derler.
Kökötöy'ün aşı diye,
Görecek olsan Şibe halkına,
Büyük derneğin aşı diye,
Döşe dayayıp yığdı derler.
Bir tuhafı daha var,
Beecin'den çıkma seçkin er,
Âdemoğlundan görünüşü bambaşka,
Namlı Kalça arslanı var.
Pamuk kuşaklı, geniş çizmeli,
Keçil'in hanı Koñurbay,
Ejderha gibi yürüyüşü,
Altmış caysañ küçük kardeşi,
Kakançın'ın Beecin'inden
Kalça'dan üstün hangisi.
Altı bin Kıtay, sayısız kalday,

Seven thousand camel-loads of firewood
He gave for his burning, they say.
Saying it was Kökötöy's feast,
For the Şibe people, if you looked,
Saying it was the great assembly's feast,
He stacked it up breast-high, they say.
There is one more marvel yet,
A chosen warrior sprung from Beecin,
His look unlike any son of Adam,
The famed lion Kalça is there.
Cotton-sashed, in wide-shanked boots,
The khan of Keçil, Koñurbay,
His gait like a dragon's,
Sixty caysañ his younger kin,
From Kakançın's Beecin
Which of them surpasses Kalça?
Six thousand Kıtay, kalday without number,

Beecin'in kalabalık hanları içinde
Namlı hanı Koñurbay,
Mızrakçının ustası kul,
Düşmanın hilesini apaçık bilen
yaman kul. Bir caysañına baksan,

Among Beecin's thronging khans
Their famed khan is Koñurbay,
A slave who is master of the lance,
A slave most fell, who plainly knows
the foeman's guile. Look at but one caysañ of his,

Koñurbay'ın halini hiç sorma,
Giydiği giyim başında,
Mercan düğme, inci taş,
Yanında zuñtuñ hanları karışık.
Türlü türlü pehlivanı
Kolçağını kabartıp,
Hanıyla gelir bin can,
Zırh gömleğin kuşanıp,

As for Koñurbay's state, do not even ask,
The garb he wears upon his head,
Coral buttons, pearl-set stone,
Beside him zuñtuñ khans all mingled.
Strongmen of every kind
Puffing out their vambraces,
A thousand souls come with their khan,
Girded in their shirts of mail,

Yiğidi gelir nice can,
Onların da içinde
En namlısı Koñurbay,
Koñurbay ele bilinen han,
Mercan taşın üstüne
Tavus kuşunun kuyruğunu

His warriors come, so many souls,
And in the midst of them
The most famed is Koñurbay,
Koñurbay, a khan known to the land,
Upon a coral stone
The tail-plumes of the peacock

Doksan türlü takınmış.
Algara küheylanı şahlandırıp,
Altın yuları silktirip,
Alööke'nin Koñurbay'ı
Hile ile doğmuş seçkin er.
Sancağı elde dalgalanıp,
Nice donanım, taş keser kılıç,
Bileğinde parıldayıp,
Yürüyüşünden toz kopup,
Sesinden can çıkıp.
Haberin var mı acep,
Ocaklıktan kor çıkmış?
Bütün Kıtay elinden
Koñurbay adlı bir zorlu çıkmış.
İnsan sûretine benzemez,
Alööke'nin Kalça'sına
Karşı varmaya kul cesaret edemez.
Altında küheylan Algara,
Hayvandan üstün bir mahluk,
Gazabına biz dokunsak,
Şurada duran Müslüman'ı
Alööke'nin Koñurbay'ı
Tek başına kıracak gücü var.
Yanındaki caysañlar
Bölük bölük bölünür,
Bin kişilik görünür,
Gördükçe kalabalık halkın
Gönlü fena ürperir.
Ardından dizilip geldi,
Koñurbay'ın yoldaş edindiği
kırk töre
Birlikte gelip kondu.

He has fastened ninety ways.
Making his courser Algara rear,
Shaking the golden halter,
Alööke's Koñurbay,
A chosen warrior born of guile.
His standard rippling in his hand,
Such panoply, a stone-hewing sword,
Glittering at his wrist,
Dust rising from his stride,
His voice enough to drive out life.
Have you had word of it, I wonder —
From the hearth an ember has sprung?
Out of the whole Kıtay land
A mighty one named Koñurbay has sprung.
He resembles no human form,
Against Alööke's Kalça
No slave dares to go forth.
Beneath him the courser Algara,
A creature beyond all beasts,
Should we but touch his wrath,
The Muslims standing here —
Alööke's Koñurbay
Has strength to slay them single-handed.
The caysañ at his side
Divide in troop on troop,
They seem a thousand strong,
And seeing them, the thronging people's
Hearts shudder with dread.
Behind him came in file
The forty töre Koñurbay
took as companions
Together they came and encamped.

Koşoy, Töştük, gören alplar
Şaşakalıp kaldılar.
Alööke'nin Koñurbay'ı,
Pehlivanlığı bir başka,
Hepsinden yaman seçkin er.

Koşoy, Töştük, the alps who saw,
Were left in blank amazement.
Alööke's Koñurbay,
His prowess of another order,
A chosen warrior fiercer than them all.

Kuşanıp gelmiş nice can,
Aleñgir yay, sırlı ok,
Kusur bulursa Kırgız'a
Bir gaile açarmış.
Bu elin halini görse,
Kökünü hep birden kurutur diye,
Koñurbay'ı gör, dağı gör, Aş üstünde basarım diye,
Saldırışını görüp ürktük,
Pençeleşecek düşmanı gör.
İnsanın kanını saçarım diye,
Koşoy, Töştük başta olup,
Hunharmış Koñurbay,
Koñurbay'ı gördüklerinde
İkiye yarılıp kaldılar.
Koñurbay aşa vardığında
Davulu bambaşka,
Alööke'nin Koñurbay'ı
Boru, zurna çaldırıp,
At cambazı, yaya yüğrük,
Endamını görsen bu denli,
Ayın karanlığında
Gergedana yükünü yükletip,
Gelişi, geliş değil bambaşka.

So many souls come girded for war,
The aleñgir bow, the lacquered arrow,
If he finds fault with the Kırgız
He would open a calamity.
If he sees the state of this land,
Thinking he'll dry up their root entire,
Behold Koñurbay, behold the mountain,
Saying, I will trample them at the feast,
We saw his onslaught and took fright,
Behold the foe who'd grapple claw to claw.
Saying, I will spill the blood of men,
Koşoy and Töştük at their head,
Bloodthirsty was Koñurbay,
When they beheld Koñurbay
They stood split apart in two.
When Koñurbay came to the feast
His drum was of another kind,
Alööke's Koñurbay
Had horn and zurna sounded,
Horse-acrobat, swift of foot,
If you saw his stature, such it was,
In the darkness of the moon
Loading his burden on the rhinoceros,
His coming was no coming — something other.

Türlü türlü pehlivanı,
Buyruk verse Koñurbay,
Pehlivanı kazara sataşsa,
Âdemin perişanı çıkar.
Kıtaylar «dıñşoo» der imiş,
Kancarkol'dan pehlivanı,
Onları yiğit eyleyen
Koñurbay bu denli ermiş.

Strongmen of every kind,
Should Koñurbay give the command,
Should his strongman chance to clash,
The man he meets is left in ruin.
The Kıtay call it «dıñşoo», they say, His strongmen from Kancarkol,
The one who makes warriors of them —
Such a one, they say, was Koñurbay.

Alööke'nin Koñurbay'ı,
Kaburga kemiği kabarıp,
Tam olgun çağı imiş.
Sağ küreği dikleşip,
Yer esneyip bastığında,
Tam yetkin çağı imiş.
Gayreti tam, taş yürek,
Yay çekenin ustası,
Koñurbay'ın halini hiç sorma,
Gazaba gelirse Kırgız'a
Bu sefer açar büyük belayı.
Karışık geldi ardından
Belimi sıkı bağlayayım diye,
Aybalta çalanın yamanı.
Beecin'den çıkmış hazırlanıp,
Kökötöy'ün aşına
Namlı Manas rast gelirse,

Alööke's Koñurbay,
His rib-bones swelling broad,
Was in his fullest ripened prime.
His right shoulder-blade upthrust,
When he trod till the earth gaped wide,
He was in his most perfect prime.
Full of zeal, a heart of stone,
A master of the drawn bow,
As for Koñurbay's state, do not even ask,
If his wrath is roused, upon the Kırgız
This time he'll open a great calamity.
Behind him came a motley host,
Saying, let me bind my belt up tight,
The fiercest of the axe-wielders.
He set out ready from Beecin, Saying, if at
Kökötöy's feast
Famed Manas should cross my path,

Alööke'nin kan bedelini güdeyim diye,
Ok geçmez kürkü giyinip,
Akıl kurup, söz kurup,
Hunhar Manas, o Burut,
Aşa gelir diye düşünüp,
Gelmiş imiş Koñurbay,
Aş üstünde tutuşup,
Bir domuzun etini
Bir oturuşta yiyip doyandan,
Hanından ferman alınca,
Sataşanı boğazlayandan.
Pehlivanlığı yerinde olandan,
Şaşmadan vuran nişancıdan.
İşte böylesi nişancıdan
Binde bir seçip almış,
İşte böylesi pehlivandan
Tam on iki bin almış.
Onun da ötesinde,
Sataşan düşmanın
Şaşmadan çıkar perişanı.
Han Koñurbay, o bozkurdun,

Let me pursue the blood-price of Alööke,
Donning his arrow-proof fur coat,
Framing his cunning, framing his words,
Thinking: bloodthirsty Manas, that Burut,
Will surely come to the feast,
Koñurbay, it seems, had come,
To grapple at the feast itself,
From such as eat a whole pig's flesh
At a single sitting till they're full,
From such as, at their khan's decree,
Cut the throat of any who provokes them.
From such whose prowess stands its ground,
From marksmen who strike without fail.
From marksmen of that very kind
He picked one man in every thousand,
From strongmen of that very kind
He took twelve thousand in full.
And beyond even that,
The foe who dares provoke him
Is left, unfailing, in ruin.
Khan Koñurbay, that grey wolf,

«Nasıl olur Burut» – diye,
Kancarkol'lu pehlivandan
Tam on binini aldı,
Hazırlanıp inip kondu.
Onun da ötesinden,
Can kurtarmaz yakalayan,
Kement atmanın ustası,
Çerikli* Kıtay eli geldi.

Saying, «How can it be, Burut» –
From the strongmen of Kancarkol
He took ten thousand in full,
Made ready, rode down and encamped.
And beyond even that,
Seizers who spare no life,
Masters of the thrown lasso,
The Çerikli Kıtay people came.*

Kökötöy'ün aşı diye,
Büyük derneğin önü diye,
Han Koñurbay zorlu geldi,
Gazaba geldiğinde,
Kazılmış derin çukur gibi geldi.
Han Koñurbay'ın önüne
Kökötöy'ün Bokmurun'u
Altmış devenin altınını
Hemen armağan kıldı işte.
Altından armağan çok verip,
Hesabını bilir o elin,
Kökötöy'ün Bokmurun'u
Kalça'yı güçbela yatıştırdı işte.
Sekiz bin iğdiş koç, beş bin kısrak
Kökötöy'ün aşı diye,
Kesimine verdi,
Sekiz bin deve yükü odunu
Yakımına verdi,
Çökmüş deve, sığır gibi şekeri

Saying, it is Kökötöy's feast,
Saying, the fore of the great assembly,
Khan Koñurbay came in his might,
And when his wrath was roused,
He came like a deep-dug pit.
Before Khan Koñurbay
Kökötöy's own Bokmurun
The gold of sixty camels
Straightway made a gift, indeed.
Giving many gifts of gold,
Knowing the reckoning of that land,
Kökötöy's own Bokmurun
Barely soothed Kalça, indeed.
Eight thousand wethers, five thousand mares, Saying, it is Kökötöy's feast,
He gave for his slaughtering,
Eight thousand camel-loads of firewood
He gave for his burning,
Sugar heaped like kneeling camels and cattle,

Mızrakçının ustası,
Kırımına verdi.
Han Koñurbay bozkurdun
Gönlünü bulup aldı,
Ordunun hepsini toplayıp,
Dileği kurusun Ezkara,
Döşe dayayıp yığdı.
Çok Kıtay'ın seçkini.
Bir tuhafı daha var,
Kurumlanıp kuşanıp,

The master of the lance —
He gave for his breaking.
Khan Koñurbay the grey wolf's
Heart he found and won,
Gathering all the horde together,
May his wish wither — Ezkara,
He stacked it up breast-high.
The chosen of the many Kıtay.
There is one more marvel yet:
Swaggering, girded proud —

Bunu böylece bırakalım.
Namlı yiğit Ezkara'dan,
Beri yanından başlayalım.
Yönelip geldi bu aşa
Onun arka yanından,
Yer sarsılırcasına yalpalanıp,
Toz göğe burulur,
Hayli kavga sözü var,
Gök açık, yer kapalı,
Gökten pus ayrılır,
Çokluğu sel gibi görünür.
Aç nara, kuru uğultu,
Dikkat edip bakınca,
Ezkara'nın ordusu görünür.
Mançu'nun hanı Ezkara,
Çokluğunu görsen kara kurt,

Göz göre kaçıp kurtulmuş.
Sataşsa çok kaygı salar,
Kendisi kara kastlı, bir bela.
Ezkara'yı o zaman
Gören kul ürkmüştü,

Kara uğursuz Ezkara,
Acayip ilimler okumuş.
Bilgiçliği bir bu kadar,
Büyücülüğü çok başka,
Beecin'den çıkma seçkin er.
Üstün sınçı, bilgiç kul,
Ötesi Bakburçun,
Ulan'ı, Keñtuñ'u, Düñşañ'ı
Ezkara görmüş bunca yeri,
Sersemini bilir bu elin.
Zorbasını bilir o elin,
Göz göre gelip toplanan
Azlığını bilir bu elin.
Mançuların Ezkara'sı,
Kara Kıtay'ın, Mançu'nun
Çare bulur yamanı.

But let us leave this as it is.
From the famed warrior Ezkara,
Let us begin from this near side.
There came heading to this feast,
From the rear of him,
Swaying as if the earth were quaking,
Dust twisting to the sky,
Many words of quarrel there are,
Sky open, earth shut fast,
The haze parts from the heavens,
Their multitude looms like a flood.
Wild war-cries, dry roaring din,
When you look with care,
Ezkara's horde comes into view.
The khan of the Mançu, Ezkara,
His multitude, if you saw it — a black worm-swarm,
Escaped and fled in open sight.
If he clashes, he sows great sorrow,
Himself black-hearted, a very bane.
At Ezkara in that hour
The slave who saw him shuddered,

Black ill-omened Ezkara
Had studied uncanny sciences.
His learning was but this much,
His sorcery quite another thing,
A chosen warrior sprung from Beecin.
A master appraiser, a knowing slave,
Beyond lies Bakburçun,
Ulan, Keñtuñ, and Düñşañ —
Ezkara had seen all these lands,
He knows the dullards of this land.
He knows the tyrants of that land,
Of those who gather in plain sight
He knows the fewness of this land.
The Mançus' Ezkara,
Of the black Kıtay, of the Mançu,
The fell one who finds the remedy.

Dili olanın hatibi,
Altay'ın öte ucunda,
Bin deve yükü malını aldırıp,

Bin pehlivanını Manas'a
Bir kırdırıp döktürüp,
Gökten mavi âlemde yıldız tutulmuş,

Esenkan'ın önüne,
Esenkan'a vardığında,
Bastığı yeri tepine tepine,
Manas hanı kötüleyip:
«Kırk evli Kırgız Altay'dan

Hunhar Manas çıktı – der.
Bin pehlivanı parçalayıp,
Öldürüp yere tıktı – der,

Eğriliğini şimdi kırmazsan,
Kırk evlisini kırıp geçirip,
Manas'ı tutup durdurmazsan,
Kargaşayı saldı ya,
Benim bin deve yükü malımı aldı ya!
Tümünü vurup alsak diye,
Tüketmezsen Manas'ı,
Derdi ağır saldı» – diye,
Esenkan'ın huzuruna
Dosdoğru girip söylediği söz var.
Öfkesi gelip Esenkan:
«Manas'a gücünüz yetmezse,

Hepiniz birden kırılın» – diye,

Gazaplanıp Esenkan
Sürüp saldığı yer var,

The orator of all who have tongues,
At the far end of the Altay,
Having a thousand camel-loads of goods seized,
Having his thousand strongmen by Manas
Cut down and spilled in one slaughter,
A star was eclipsed in the blue firmament above,
Before Esenkan,
When he came to Esenkan,
Stamping and stamping where he stood,
Reviling Khan Manas:
«From the Altay of the forty-household Kırgız

Bloodthirsty Manas has sprung – he says.
He tore a thousand strongmen apart,
Killed them and crammed them into the earth – he says,
If you do not break his crookedness now,
If you do not cut down his forty households,
If you do not seize and stop Manas,
He has loosed havoc, has he not,
He took my thousand camel-loads of goods!
Saying, let us strike and take them all,
If you do not finish off Manas,
He has loosed a heavy grief» – so saying,
Into Esenkan's presence
He went straight in — such words he spoke.
His anger rising, Esenkan:
«If your strength does not suffice for Manas,
Then be cut down, all of you together» – so saying,
Esenkan in his wrath
Drove them forth — such a place there was,

EZKARA'NIN BOKMURUN'DAN MAANİKER'İ

AŞ ÜSTÜNDE ZORLA İSTEYİŞİ

Gazaplanıp bağırıp,
Bokmurun'u çağırıp,
Ezkara'nın sözü bu.
Bokmurun varıp yerlere eğilince,

İşte şöyle dedi bu:
«Aşına doyarım, Burut,
Aşına azap salıp,
Obanı vurup alırım, Burut!
Toyuna tamu salarım, Burut.
Topluluğunu vurup alırım, Burut!

Geniş Taşken'den göçmüşsün, Burut,

Ordumu üstüne salarım, Burut.
Altı kat örme kuşağını, Burut,
«Aşa gelmeyeni,
Varıp vurup alırım» – diye,

Böbürlenip taşan gücünü, Burut,

Hızlansam silkerim gücünü, Burut,
Etini yağma ederim, Burut!

Kökünü kül ederim, Burut.

Utanca kalmış Ezkara,
«Vay, Burut seni» – diye,
Kin bağlamış o meretin
Er Manas'ta öcü var.
Kökötöy'ün aşına
Gelip kavga salmaya,
Avuç içi kadar Kırgız'a

OF EZKARA'S DEMANDING MAANİKER FROM BOKMURUN

BY FORCE AT THE FEAST

Shouting out in wrath,
Summoning Bokmurun,
These are Ezkara's words.
When Bokmurun came and bowed to the ground,
Thus indeed he spoke:
«I shall eat my fill of your feast, Burut,
Loosing torment on your feast,
I shall strike and seize your camp, Burut!
I shall loose hellfire on your feast, Burut.
I shall strike and seize your gathering, Burut!
You have migrated from broad Taşken, Burut,
I shall loose my horde upon you, Burut.
Your six-ply woven sash, Burut,
«Whoever comes not to the feast,
I shall go and strike and seize him» – saying,
Your strength that swells with boasting, Burut,
If I but quicken I'll shake your strength loose, Burut, I shall plunder your flesh, Burut!
I shall turn your root to ash, Burut.

Left in disgrace, Ezkara,
Saying, «Vay, Burut, you wretch» –
That cursed one, nursing his grudge,
Has vengeance owed on Er Manas.
To Kökötöy's feast
To come and loose a quarrel,
Against the palm-sized handful of Kırgız

Söyleye gelen Ezkara'nın,
Kıtayların öcü var.
Han Koñurbay başta olup,
Avuç içi kadar Müslüman'ı
Kaplayıp çöktüğü demi var.

Kökötöy'ün çok iğdiş koçunu,
Göl gibi yatan sayısız yılkıyı
Toptan sürüp Bokmurun,
Kesimine verdi.
Kakmaya geldim kalın orduyla,

Nerelerdeki cinini, Burut.

Yağdırırım başına,
Yaz gününde kışımı, Burut.
Aşını vurup ben alıp,
Silkerim nerelerdeki isini,
Burut.
Aş üstünde kazarım,
Düşüp gideceğin çukurunu, Burut.
Gazaba gelsem ben şimdi,
Aş verdiğin şu yerini yıkarım!

Büyük güvenip durduğun
Hunhar Manas erin mi?
Kazana elimi daldırırım, Burut,

Başbuğuna el uzatırım, Burut,

Yağlı etini yağma ederim, Burut!
Adımımı açarım, hazır dur, Burut,

Dediğimi şimdi hazır et, Burut!
Hazırlamazsan, sözünü söyle, Burut,
Hanı böyle deyince,
Vuruşacağın yeri söyle, Burut!»

Ezkara, come to speak his threats —
The Kıtay have their vengeance owed.
Khan Koñurbay at their head,
Over the palm-sized handful of Muslims
There was a time they spread and pressed them down.
Kökötöy's many wether rams,
The countless herds lying like a lake,
Bokmurun, driving them in a mass,
Gave for his slaughtering.
I have come to batter you with my thick horde,
Whatever demons you have and wherever, Burut.
I shall rain down upon your head
My winter in your summer's day, Burut.
Striking your feast and seizing it myself,
I shall shake loose your soot wherever it lies, Burut.
At the very feast I shall dig
The pit that you will tumble into, Burut.
If my wrath is roused right now,
I shall wreck this place where you give your feast!
Is it that bloodthirsty warrior Manas
In whom you place your great trust?
I shall plunge my hand into the cauldron, Burut,
I shall stretch my hand against your chieftain, Burut,

I shall plunder your fatted meat, Burut!
I am opening my stride — stand ready, Burut,
Make ready now what I have said, Burut!
If you will not make it ready, say your word, Burut, When the khan spoke thus,
Name the place where you will fight, Burut!»

Ayaktakımı kara halk
Ezkara gazaplı söz söyleyip,
Dizgin çevirip dörtnala kalkıp,
Boz tunçtan yapılma kaval çalıp,
Çoñküröñ ile yortup gitti işte,
Koñurbay ile Coloy'a
Danışmaya erişip geldi işte.
«Ey Koñurbay, koca Coloy,
Sersem Kırgız Burut'un,
Hesabını görürüm bu halkın.
Aşına bakıp durmayalım,
Alpları kaçmış, sınayalım.
Alpının gücü yoksa eğer,
Aşına mızrak uzatalım,
Tek koymadan hepsini kıralım.
Küheylanını çekip alalım,
Bu aşının üstünde
Fesadı iyice salalım.
Ocak yerini yağmalayalım,
Gelenlerini dövelim.
Aş verdiği yeri çiğneyelim,

Aş pişirip oturan
Hizmetçisini basalım.
İğneli, soğuk söz söyleyip,
Kahrolası Burut deyip,
Yakışıksız kürk giyinip,
Höykürüşüp sataşıp,
Eğlence seven Burut'u
Yağmalayıp tümden alalım.
Verdiği aşını keselim,
Başbuğlarına saldıralım,
Malının hepsine el koyalım,
Karşılık vereni
Tek koymadan tümden kıralım,
Söz bilmeyen safını,

Diri diri bağlayıp alalım,
Kakançın'ın yurduna

The base black common folk —
Ezkara, speaking words of wrath,
Wheeling his rein, rising to a gallop,
Playing a pipe wrought of grey bronze,
Trotted off on Çoñküröñ, indeed,
To Koñurbay and to Coloy
He came riding to take counsel, indeed.
«Ey Koñurbay, great Coloy,
Of the dull-witted Kırgız Burut —
I shall settle the account of this people.
Let us not sit gazing at their feast,
Their alps have fled — let us test them.
If their alp has no strength in him,
Let us stretch the lance out at their feast,
Let us cut them all down, sparing none.
Let us drag away their coursers,
Upon this very feast of theirs
Let us loose corruption thoroughly.
Let us plunder their hearth-places,
Let us beat those who come.
Let us trample the ground where they give the feast,
Those who sit cooking the feast —
Let us fall upon their servants.
Speaking barbed and icy words,
Saying, accursed Burut,
Wearing unseemly furs,
Bellowing and picking quarrels,
The pleasure-loving Burut —
Let us plunder and take them entire.
Let us cut off the feast they give,
Let us assault their chieftains,
Let us lay hands on all their goods,
Whoever gives an answer back —
Let us cut them all down, sparing none,
Their simple ones who know no speech,

Let us bind them up alive,
To the homeland of Kakançın

Denekul* edip koyalım».
Bakıp şimdi durur mu?
Bakıp durup duraksayıp,
Yurdu Tanrı mı çarpar?
Kıtay, Kalmak pehlivanı,
Kökötöy'ün et pişen ocağını

Yağmalayıp durdular.
Yağmayla da kalmayıp,
Hizmetçisini dövdüler.
Kara Kalmak, Mançu halkı –
Çokluğu tümen, kara kurt.

Toplaşıverip,
Pişmemiş eti kapıştılar.
Zayıfından güçlüsü,
Gürsüldeyip çekip alıp,
Söylese dili anlaşılmaz,

Torbaya doldurup durdular.
Kaynaşan Kıtay damda büyümüş,
Dışarıyı hiç görmemiş elmiş.
Cazgırışan kâfirler,
Ezelden beri bir kez olsun
Et görmemiş bir elmiş.
Ortasından kimi etin
Kara kanı sızım sızım,
Kenarında kimi etin
Kan köpüğü fıkır fıkır.
Kan olduğunu bilmedi,
Kara Kalmak cazgırıp.
Kan olduğunu bilmedi,
Ahmak Kıtay kaynaşıp,
Çiğ kaldığını bilmedi,
Kanlı eti kapışıp,
Sırıtıp duran kahrolasıca,
İlik kemiğiyle dövüşüp,
Kökötöy'ün hizmetçileri

Let us set them down as denekul».*
Would he now stand looking on?
Standing, looking, hesitating —
Would God strike the homeland down?
The Kıtay and Kalmak strongmen
Kökötöy's hearth where the meat was cooking
Kept on plundering.
Not content with plunder alone,
They beat his servants too.
Black Kalmak, the Mançu folk –
Their multitude a tümen, a black worm-swarm.
Gathering in a swarm,
They snatched at the uncooked meat.
The strong from the weak
Wrenched it away with a roar,
Their tongue past understanding when they speak,
They kept stuffing it into sacks.
The swarming Kıtay were raised indoors,
A people who had never seen the outside.
The screeching infidels,
Since the beginning of time, not once
Had they been a people who had seen meat.
From the middle of some of the meat
Black blood was seeping, drop by drop,
At the edges of some of the meat
Blood-froth was bubbling up.
They did not know that it was blood,
The black Kalmak, screeching.
They did not know that it was blood,
The fool Kıtay, swarming,
They did not know that it was raw,
Snatching at the bloody meat,
The grinning accursed wretches,
Brawling over the marrow-bones,
Kökötöy's servants —

Akılları şaşıp,
Bırakıverip kazanı,
Dağa sığınıp kaçıştı,
Boz alacalı kızıl tuğ,
Bağrışıp duran Kıtaylar,
Durmadan koparıp gürültü.
Eti yağmalayıp,
Allak bullak oluştular.
Bunu gören Müslüman,
Akılları şaşıp,
Koşoy ile Töştük'ten
Yardım dileyip kaçıştı.
Telaşlanıp ürküşüp,
Ne yapacağını bilemeden,
Aklı gidip Müslüman,
Kökötöy'ün Bokmurun'unun
Anasına atasına sövüştüler.
Kaçıp, ürküp koşuşup,
Bocalayıp Müslüman,
Aziz candan umut kesip.
Mançu'nun hanı Ezkara,
Çoñküröñ ile atılıp,
Üstün sınçı, hilebaz,
Alp sınamaya hazırlanıp.
Yiğitlik kürkünü bürünüp,
Kılıcını kınsız kuşanıp.
Görecek olsan Ezkara,
Boz yaban domuzu gibi atılıp.
Bahadır Manas burada yok,
Müslümanların hepsini,
Eli erse Ezkara,
Kırayım diye hazırlanıp.

Kâfirin hanı Ezkara,
Karaltısı dağın dengi,
Han Manas'tan çare olmazsa, Sağ küreği genişmiş,
Müslümanların hepsini
Tek koymadan yutacak gibi.

Their wits astray,
Abandoning the cauldron,
Fled for refuge to the mountains,
The grey-dappled crimson banner,
The Kıtay shouting all together,
Raising din without cease.
Plundering the meat,
They fell into utter turmoil.
The Muslims who saw this,
Their wits astray,
From Koşoy and from Töştük
Fled begging for their aid.
Panicked and shying in fright,
Not knowing what to do,
The Muslims out of their minds,
At Kökötöy's Bokmurun —
They cursed his mother and his father.
Fleeing, shying, running about,
The Muslims floundering,
Gave up hope of their dear lives.
The khan of the Mançu, Ezkara,
Charging forth on Çoñküröñ,
A master appraiser, full of guile,
Made ready to test the alps.
Wrapping on his fur coat of valor,
Girding his sword without its sheath.
If you were to see Ezkara —
Charging like a grey wild boar.
Batyr Manas is not here,
And all the Muslims —
Should his hand but reach, Ezkara
Made ready, thinking: let me cut them down.
The khan of the infidels, Ezkara,
His bulk the equal of a mountain,
If from Khan Manas no remedy comes,
His right shoulder-blade was broad,
He looks fit to swallow all
The Muslims, sparing not a one.

Bileği kalın, taş yürek,
Azı dişlerini gıcırdatıp,
Atların yüğrüğünü tek koymadan,

Yavaşça toplayıp aldı işte,
Geçit resmine koydu işte.
Müslüman'ı tek koymadan,
Alplarını topladı, gördün mü?
Alplarını toplayıp aldı,
Koca Koşoy'u başa koyup,
Geçide dizdi,
Katagan'ın hanı Koşoy'u
Bakıp sınayıp aldı,
«Atbaşı'nın Çeç-Döbö'sünü
Ustalıkla yurt kılan,
Yolunu şaşırmış Kırgız'ı

Ustalıkla el kılan,
Katagan'ın hanı Koşoy
Seksen beşe ermiş,
Var gayretin tümü
Bedeninden kaçıp gitmiş.
Boynu gitmiş uzayıp,
Sönüp gözü kızarıp,
Eklemi gitmiş gevşeyip,
Gözü ta içerde parıldayıp.
İki göz pınarı irinlenip,
Bütün bedeni titreyip.
Kocamış bir canmış,
Burutların Koşoy'unun
Ne kadar çaresi varmış ki!
Gazaba gelsem koymam,
Bu türlü kocaların
Seksenine doymam.
Eleman'ın er Töştük'ünün
Şimdi yüzünü gördü işte,
Üstüne iyice göz attı işte,
Onu sınayıp durdu işte.
Aziz Töştük ne yapsın,

Thick of wrist, a heart of stone,
Grinding his back teeth,
The swiftest of the horses, sparing none,

He gathered in unhurried, indeed,
He set them for the grand parade, indeed.
The Muslims, sparing not a one —
He gathered up their alps, did you see?
He gathered up their alps,
Setting old Koşoy at their head,
He ranged them at the pass,
Katagan's khan Koşoy
He looked over and appraised:
«He who made Atbaşı's Çeç-Döbö
A homeland with his mastery,
Who made the Kırgız who had lost their way
A people with his mastery,
Katagan's khan Koşoy
Has reached his eighty-fifth year,
The whole of all his vigor
Has fled out of his body.
His neck has gone stretched long,
His eye grown dim and reddened,
His joints have gone all slack,
His eye glinting from deep within.
The springs of both his eyes festering,
His whole body trembling.
He is a soul grown old —
The Buruts' Koşoy,
What remedy could he have left!
If my wrath is roused I spare him not,
Of old men of this sort
I'd not be sated with eighty.
Eleman's Er Töştük —
Now he saw his face, indeed,
He cast his eye well over him, indeed,
He kept appraising him, indeed.
What can dear Töştük do —

	Oyrot'u bozacak ermiş.	*He is a warrior fit to rout the Oyrot.*
	Pehlivanlığı başkaymış.	*His prowess is another matter.*
	Er doğanların yavuzu,	*The fiercest of warrior-born men,*
	Kendisi elin kutlusu.	*Himself the blessed one of the land.*
	Üstün bahadır canmış.	*He is a surpassing batyr soul.*
83840	Altı yılda onulmaz,	*Not healed in six years —*
	Sert inatçılığı varmış.	*A hard stubbornness he has.*
	Onun beri yanında	*On the near side of him*
	Eti kalmış gök kavruk,	*His flesh is left scorched blue-grey,*
	Kanı kalmış bir kaşık.	*His blood is left a single spoonful.*
	Kaburga kemiği doluncaya,	*Till his rib-bones fill out,*
	Yedi yılı doluncaya,	*Till his seven years are full —*
	Tutuşsam kana doymam,	*If I grapple him I'll not be sated with blood,*
	Gören canın gönlü tok,	*The soul who sees him is content of heart,*
	Bu Töştük'ü sağ koymam.	*I shall not leave this Töştük alive.*
83850	Yayan pehlivan, ata binmez,	*A strongman on foot, he mounts no horse,*
	Cenk pusatı bir kucak,	*His war-gear a whole armful,*
	Buudayık hanın Muzburçak'ı Boğa	*Khan Buudayık's Muzburçak, Bull-*
	boyunlu, buğra kalçalı,	*necked, haunched like a camel-stallion,*
	Gürültüyü görüp durmakta,	*Stands watching the uproar,*
	Bunu da birlikte sınadı.	*Him too he appraised together with the rest.*
	Aziz Burçak ne yapsın,	*What can dear Burçak do —*
	Mızrak uzatıp haykırsa,	*If he thrusts the lance and cries aloud,*
	Alıcı gözü Çolpan yıldızı gibi,	*His hunting eye like the star Çolpan,*
	Ay kulağı kalkan gibi,	*His moon-ear like a shield,*
	Boynu kalın, som imiş,	*His neck is thick and solid,*
83860	Bütün boyuna bakarsan,	*If you look at his whole frame,*
	Doksan erin gücü imiş.	*His is the strength of ninety men.*
	Alıcı kartal gözlü,	*Eyed like the hunting eagle,*
	Doğmuş imiş üstün can,	*He was born a surpassing soul,*
	Endamı ve heybeti,	*His stature and his majesty,*
	Ata binmiş kıyafeti	*His bearing mounted on a horse —*
	Şibe'nin hanı Orokkır,	*The Şibe's khan Orokkır,*
	Orokkır'a denk imiş,	*To Orokkır he is equal,*
	Baltası başlara yükmüş,	*His axe a burden upon heads,*
	Kazara kapışırsa,	*Should he chance to grapple close,*
83870	Manasına dikkat edip otursam,	*If I sit and mark his mettle —*
	Kakançın'ın Beecin'inde	*In Kakançın's Beecin*

Bahadırların biriymiş.
Altı gün böyle mızraklaşır».
Aydarkan'ın er Kökçö'sü,
Önüne girip vardı,
Onu sınayıverdi.
«Kökala atı tıpırdak,
Kalın ciğeri gümbürdek.
Şıldır ayran, dar selek*,
Onu sınayıp aldı.
Şıngırdayan er Kökçö,
Kız yürekli utanmaz.
Eteğine mektup koymuş,
Er Kökçö diye buna
Hangi ahmak ad koymuş?
Hem pehlivan, hem arslan.

He would be one of the batyrs.
Six days he'd trade the lance like this».
Aydarkan's Er Kökçö
Came passing before him,
And him he appraised at once.
«His Kökala horse a-prancing,
His thick liver rumbling.
Thin ayran, a narrow selek,*
Him he took and appraised.
The jingling Er Kökçö,
Girl-hearted, shameless one.
He has tucked a letter in his hem,
On this one, "Er Kökçö" —
What fool bestowed such a name?
Both strongman and lion.

Kökçö'yü görüp paylayıp,
Perişan edip Ezkara,
Çok Kazak'ı çiğneyip.
Dirsek kadar er Agış,
Bütün bedeni kiriş gibi.
Onu görüp aldı,
Adamakıllı sınayıp durdu.
Kapışana kor basan.
İnsandan başka görünüşü var:
Çekişeni kurutan
Ustalığı varmış.
Tetik tutup yay çekse,

Yamanlığı varmış.
Aç arslan göğüslü,
Süslü çelik sırlı mızrağı
Kurumla yükseğe saplı,
Karşı gelen pehlivanı
Yıkıp yere mıhlamış.
Mızrak belinden bükülür,
Dirsek kadar Agış'ı
Pek az beğenip kaldı.
Kuru kazık atına binip atılıp,

Scolding Kökçö at the sight of him,
Ezkara, working ruin,
Trampling the many Kazak.
Er Agış, no taller than an elbow,
His whole body like a bowstring.
Him he caught sight of,
And thoroughly appraised him.
He who presses embers on his grappler.
His look is other than a man's:
Withering whoever strives with him —
Such mastery he has.
When he grips the trigger and draws the bow,
Such deadliness he has.
Chested like a hungry lion,
His adorned steel lacquered lance
Planted high with pride,
The strongman who came against him
He has felled and nailed to the earth.
The lance bends from his waist —
Agış, no taller than an elbow,
He deigned to like but little.
Mounting his dry-stake horse, charging,

Tam önünden coşup,
Kökbörü çıkageldi,
Her yanı denkmiş,
Urumkan oğlu Kökbörü,
Amansız bir ermiş.
Geniş göğüslü, yayvan döşlü,

Surging right before his front,
Kökbörü came forth,
His every side an even match,
Urumkan's son Kökbörü,
A pitiless warrior he.
Broad-chested, wide of breast,

Sakalı seyrek tel tel,
Köseliği varmış.
Düşmanla vuruşmaya alışkın,
Önderliği varmış.
Kızıl mızrağı, Zulpukor'u
Yerli yerine oturtan ermiş.
Bizim Kakan'a, Beecin'e,
Kırk günlük mızrak cengine
Dayanıp veren ermiş.
Ak balta çalmada ustaymış,
Savaşta uzman olmuş,
Düşmanın çaresini bulan yaman
imiş, Hep birlik olduklarını bildi işte,

His beard sparse, strand by strand,
A thin-bearded look he has.
Long used to fighting foes,
A leader's gift he has.
His crimson lance, his Zulpukor,
A warrior who sets each in its proper place.
Against our Kakan, our Beecin,
In the forty days' war of lances
A warrior who stood and held.
A master at swinging the white axe,
Grown expert in war,
A fell one who finds the foeman's remedy,
they say, He knew, indeed, that they stood all as one,

Alaca boylu, kendisi iri kıyım,
Ere layık kulmuş.
Bu yalnızdan korkmadan,
Demir urgan ağcılardan,
Baştan başa kancarkolculardan*,
Çepeçevre gönderip,
Hepten azaba salarım.
Altmış ayyar, bin pehlivan,
Arslan kendim başta olup,
Sakınıp yürüyüp, yoksulu
Bir ters çevirip mızraklarım.
Kara sudan yele biter mi,
Han Koñurbay dururken,
Dengine yeter han var mı?
Yolu kurumuş Burut'a
Coloy'um kargaşa salmaz mı.
Buyruk kılıp göndersem,
Tüylü tabanlı Tükübay,

Dappled-framed, himself huge-hewn,
A slave worthy of a warrior.
Unafraid of this lone man,
Of the iron-lasso netters,
Of kancarkol men from end to end,*
I shall send them all around,
I shall plunge them wholly into torment.
Sixty tricksters, a thousand strongmen,
I the lion at their head,
Stepping warily, the wretch —
With one twist I'll run him through.
Does a mane grow from black water?
While Khan Koñurbay yet stands,
Is there a khan to match his measure?
On the Burut whose road has withered
Will my Coloy not loose havoc?
If I command and send him forth,
Shaggy-soled Tükübay —

Avuç içi kadar Burut'un
Hepsini bağlayıp almaz mı!»
Kurumlanan Ezkara
Sözünü geri alıncaya dek,
Müslüman'ın çok hanı,
Koyun gibi dizilip kaldı.
Kâfirlerin Ezkara'sı,
Müslüman'ın alplarını

Tümünü sınayıp aldı.
Kokon hanının Kozubek'i,
Kozubek'i gördüğünde,
«Hantal hantal sallanan» deyiverdi.

Margalañ'ın Malabek'i –
Malabek'i gördüğünde,
«Bağdaki tay gibi
Hoplayıp duran» deyiverdi.
Ancıyan'ın çatal sakallı Sıncıbek'i,
«Erkek kara karga gibi
Sekip duran» deyiverdi.
Kalabalık kara Müslüman içinde
Hunhar Manas'ın orada
Olmadığını bildi işte.
Gayretli erim han Coloy,
Kara dağın doruğu gibi.
Gerçekten sataşsa Koñurbay,
Gerçek aş veririm diye gelip,
Çınmaçın'ın halkından,
Kırgın oldu dedirtmeden,
Dediğime razı gel, Burut,
İstediğimi ver, Burut.
Kökötöy'ün Maaniker'i,
Kara bayır, soylu kazanat,
Kayıp soyuna çalar bu yılkı,
Kuyruğu, yelesi ayrıktır,
Bize layık görünür.
Keşfe binilse yorulmaz,
Ordugâha binilse incinmez.

The palm-sized handful of Burut,
Will he not bind and take them all!»
Swaggering Ezkara —
Until he took back his words,
The many khans of the Muslims
Stood ranged in file like sheep.
The infidels' Ezkara
The alps of the Muslims —

Appraised them one and all.
The Kokon khan's Kozubek —
When he beheld Kozubek,
«A lumbering, swaying hulk», he said outright.
Margalañ's Malabek –
When he beheld Malabek,
«Like a colt in the orchard,
Bouncing up and down», he said outright.
Ancıyan's fork-bearded Sıncıbek —
«Like a black cock-raven
Hopping about», he said outright.
Amid the thronging black Muslim mass
That bloodthirsty Manas
Was not there — this he knew, indeed.
My zealous warrior Khan Coloy,
Like the summit of the black mountain.
If Koñurbay truly clashes —
Saying, I give a true feast, he came,
Of the people of Çınmaçın,
Without letting it be said a slaughter fell,
Consent to what I say, Burut,
Give me what I ask, Burut.
Kökötöy's Maaniker,
A black-bay, a noble kazanat,
This steed takes after the Kayıp line,
Its tail and mane flow parted,
It seems fitting for us.
Ridden on scouting it does not tire,
Ridden to the war-camp it takes no hurt.

Kanadı olan malmış,
Hana layık canmış.
Zırh gömleği bağlanıp,
Beecin'i beş kez dolanıp,
Yiğitler binecek malmış!
Küheylanlık nişanı varmış,
Yiğitler binip kuşanıp,
Beecin'e yürür malmış,
Dediğime razı gel Burut,

It is a beast with wings,
A soul befitting a khan.
With mail-shirt bound upon it,
Circling Beecin five times over,
It is a mount for warriors to ride!
It bears the marks of a courser,
Warriors mounting it, girded for war —
It is a mount that marches on Beecin.
Consent to what I say, Burut,

Maaniker'i ver Burut!
Maaniker'i vermezsen,
Dediğime razı gelmezsen,
Şöyle böyle demem ben,
Sunduğun etini yemem ben!
Benim çıktığım yer Bakburçun, İşte böylesi iş görmüş,
Kökötöy'ün Maaniker'inin
Yüğrüklüğünü ben duydum.
Mançu, Kıtay elim var,
Maaniker'i vermezsen,
Burut, sende öcüm var.
Zırh gömleği kuşanıp,
Yiğitler binecek malmış.
Kolçağını takınıp,
Kaldaylar binecek malmış.
Burut, sende öcüm var,
Altın, gümüş yüklemeye,
Esenkan'a armağan sunmaya,
Elverişli yüğrük Maaniker.
Sorguca mücevher takınmaya,
Oynatıp hoplatıp yürümeye,
Ölçüsüz yüğrük Maaniker.
Beecin'in Karıkan'ına
Layık olan malmış.
Cepken giyen Kalmak'ın
Güçlüsü binecek malmış.
Mücevher takınan Kıtay'ın
Seçkini binecek malmış.

Give up Maaniker, Burut!
If you will not give Maaniker,
If you will not consent to what I say,
I shall not say this or that,
I shall not eat the meat you offer!
The place I sprang from is Bakburçun,
Such deeds, indeed, has it seen,
Of Kökötöy's Maaniker
I have heard the swiftness told.
I have my Mançu and Kıtay lands,
If you will not give Maaniker,
Burut, I hold vengeance owed on you.
Girded in a shirt of mail,
It is a mount for warriors to ride.
Donning their vambraces,
It is a mount for kaldays to ride.
Burut, I hold vengeance owed on you.
For loading gold and silver,
For bearing tribute-gifts to Esenkan,
Maaniker the courser is most fit.
For fixing jewels upon the plume,
For prancing and for capering as it goes,
Maaniker is swift beyond all measure.
For Beecin's Karıkan
It is a fitting mount.
Of the caftan-wearing Kalmak
It is a mount for the mightiest to ride.
Of the jewel-decked Kıtay
It is a mount for the choicest to ride.

Kökötöy'ün aşıymış,
Büyük derneğin önüymüş.
Maaniker'i vermezsen,
Sınayıp bilmiş gözüm var,
Salacağım kavgam var.
Aşına boyun çevirmem,
Atanın körü, Burut kul,
Maaniker'i almadan durmam!
Koñurbay adlı zorlum var.
Şimdi yağmalarım mülkünü,
Karap* ederim yurdunu.
Koymadan kırarım her birini,
Şimdi silkerim cinini!

It was Kökötöy's feast,
It was the fore of the great assembly.
If you will not give Maaniker —
I have an eye that has tested and knows,
I have a quarrel I shall loose.
I'll not turn my neck to your feast,
Father's blind whelp, Burut slave,
I'll not rest till I take Maaniker!
I have a mighty one named Koñurbay.
Now I shall plunder your possessions,
I shall make your homeland karap.*
I shall cut down every one, sparing none,
Now I shall shake loose your demons!

Tooraktı-Çılan yolunda,
Dağ gibi Coloy'un elinden,
Azabı fena salmışsın,
Bin pehlivanı kırıp geçirip,
Bin devedeki çayını almışsın.
Bu zulmün dahi var,
Er öldürüp bırakmış,
Kan borçluluğun dahi var.
Bu sözüme razı gel, Burut,
Çekişmeden, kavga etmeden,
Önceki geçmiş suça karşılık,
Maaniker'i ver, Burut.
Söyleyecek sözüm var,
Karıkan'ın huzurundan,
Nasıl buyruk alındığında,
Bin deveye altın mal yükleyip,

On the Tooraktı-Çılan road,
From the hands of mountain-like Coloy,
You loosed a wicked torment,
Cutting down a thousand strongmen,
You took the tea borne by a thousand camels.
This outrage of yours stands too,
He slew warriors and left them —
Your blood-debt stands as well.
Consent to these my words, Burut,
Without strife, without quarrel,
In payment for the bygone offense,
Give up Maaniker, Burut.
I have words that I would say:
From Karıkan's presence,
When his command was received,
Loading a thousand camels with golden goods,

Burut, senin yüzünden,
Ticaret edip vardığında,
Kavga çıkardın bozkırda,
Bin pehlivanı kırıp koymuşsun,
Bin iğdiş devedeki dünyalığı

Ganimet edip almışsın.
Hana ağır iş edip,

Burut, because of you,
When he went forth trading,
You raised a quarrel on the steppe,
You cut down a thousand strongmen,
The wealth borne by a thousand wether-camels
You seized and took as plunder.
Doing this grave wrong to the khan,

Bunu da edip sen, Burut,
Suçlu olup kalmışsın.
Kargaşayı salmaya,
Hazırlanıp çıktım Beecin'den,
Burut, seni yağmalamaya.
Hazırlığımı bundan bil,
Ok geçmez demir kürküm var.
Seni yağmalayıp almaya,
On iki tümen ordum var,
Kurulup duran Burut'um,
Senden alacak cevabım var.
Dikleşip silkinirsen,
Düpedüz yakalarım,

Doing this too, you, Burut,
Have been left standing guilty.
To loose the havoc,
I set out prepared from Beecin,
Burut, to plunder you.
Know my readiness by this:
I have an arrow-proof coat of iron.
To plunder and to seize you,
I have a horde of twelve tümen,
My Burut who sits enthroned,
I have an answer to exact from you.
If you bristle and shake yourself,
I shall seize you outright,

Kırk urgan boyu zindana
Götürüp atarım,
Atanın körü, it Burut,
Böylece öcümü alırım!
Bu aşında durmam,
Maaniker'i almadan durulmam.
Alırım Maaniker gibi malını,
Kökötöy'ün Bokmurun'u,
Gördüm Koşoy kocanı.
Maaniker'i vermezsen,
Başında komam canını.
Cinim iyice tutarsa,
Bu aşının üstünde
Kıyameti koparırım,
Vadini kanla sularım.
Kavga yokken kavga çıkarıp,
Çarpışayım diye gelmişim.
Çınmaçın'ın Beecin'inden,
Sahiden cinimi salıp,
Vuruşayım diye gelmişim.
Maaniker'in üstüne,
Som altın yükleyin,
Ölmeye gelmişim meğer.
Kavgayı bırakıp, sen Burut,
Telaşlı Kalmak'a,

Into a dungeon forty lassos deep
I shall carry you and cast you,
Father's blind whelp, dog Burut,
Thus shall I take my vengeance!
I shall not stay at this your feast,
I shall not rest till I take Maaniker.
I shall take such stock as Maaniker,
Kökötöy's Bokmurun,
I have seen your old man Koşoy.
If you will not give Maaniker,
I shall not leave the soul in your head.
If my demon truly grips me,
Upon this very feast of yours
I shall raise the very doomsday,
I shall water your valley with blood.
Raising quarrel where no quarrel was,
I have come, it seems, to clash.
From Çınmaçın's Beecin,
Loosing my demon in earnest,
I have come, it seems, to fight.
Upon Maaniker's back
Load up the solid gold,
I have come, it seems, to die.
Leave off quarreling, you Burut,
To the flurried Kalmak,

Şimdi bana sunuverin.
Dövdürmeye gelmişim,
Aşa, toya binmek için,
Elin, yurdun hepsini
Süzüle süzüle geçmek için,
Aş veririm diyene âlemde

Yaman imiş Maaniker».
Yağmalatmaya gelmişim.
Ezkara söyleyip dururken,
Kalmak'tan ağır zor geldi, ağam,

Böylesi zoru ettiklerinde,
Dayanak kılınan Manas yok,
Böyle Tanrı çarptığında!
Ilgınlı Keñ-Kol, geniş Talas, Ölecek cana destek ol, ağam!
Yerin aklına bir düştü,
Devletli Manas kaplan,
Erin aklına bir düştü.
Ezkara söze başladı,
Kökötöy'ün mirzası,
Gök yorga atının üstünden
Az kalsın uçup düşüyordu,
Bileğinden sap gitti,

Kökötöy'ün Bokmurun'unun
Yüreğinin zarı yarıldı.
Gökten Allah'ın günü kardı,
Başına altmış kaygı birden geldi.
Aklı başından şaştı,
Cevap olarak söz demeden,
Elden çıkıp kaçtı.
El atası Koşoy'a
Bokmurun vardı.
Hayıflanıp ağladı,
Ağababası Koşoy'dan
Akıl danışıp durdu:
«Kökötöy'ün çok dünyalığını,

Present it now to me.
I have come to have men beaten,
To ride to feast and wedding-toy,
Past land and homeland, all of it,
To pass by gliding, gliding on —
For him who says "I give a feast", in all the world
Fell, it seems, is Maaniker».
I have come to have it plundered.
While Ezkara went on speaking,
From the Kalmak came a heavy strait, ağam,
When they worked such hardship,
There is no Manas to lean upon,
When God has struck us so!
Tamarisked Keñ-Kol, broad Talas, Stand by a soul about to die, ağam!
The land came sudden to his mind,
The fortune-favored tiger Manas,
The warrior came sudden to his mind.
Ezkara began to speak,
Kökötöy's young mirza
From the back of his grey ambler
Very nearly flew and fell,
The strength went from his wrist,

Kökötöy's Bokmurun —
The lining of his heart was rent.
In the sky God's own day went dark,
Sixty sorrows came upon his head at once.
His wits were scattered from his head,
Without a word spoken in answer,
He slipped from the crowd and fled.
To the father of the people, Koşoy,
Bokmurun went.
Grieving, he wept,
From his elder father Koşoy
He sought counsel, asking:
«Kökötöy's abundant wealth,

İnsan sözü dinlemeden,
Saçmaya gelmişim meğer.
İtin görmediği zulmü
Görmeye gelmişim meğer.
Kara Kıtay'dan, Mançu'dan,
Ecelden önce hasrette kalıp,
Düşünsem Mançu tümüyle geldi, ağam.

Yüzüstü düşersem destek ol, ağam,
Ezkara gibi han çıktı, ağam,
Gazabından can çıktı, ağam.
Kalmak elinden Kırgız ölür mü ki, ağam?
Halkımı Kıtay böler mi ki, ağam?
Derdi başıma salar mı ki, ağam?

Yüzü soğuk kara Kıtaylar,
Tüketip vurup alır mı ki, ağam?

Karınca gibi çok kâfir,
Tepemizden basar mı ki, ağam?

Dört çeşit malı saçar mı ki, ağam?

Kütüğümüzü kazıp geçer mi ki, ağam?
Müslüman'ın erlerini,
Beecin'e bağlayıp götürür mü ki, ağam?
Azabı fazlasıyla görmüşüz, ağam,

Azabı başa salar mı ki, ağam.
Sürüp götürüp şehrine,
Denekul eder mi ki, ağam?
Kara Kalmak'ın, Mançu'nun
Dediğine razı olalım, ağam.
Halkı kırıp geçirmesin,
Maaniker'i istiyor, verelim, ağam.

Sayısız dünyalığı saçalım, ağam,

Heeding no man's word,
I came, it seems, to scatter it.
Oppression no dog has ever seen
I came, it seems, to see.
From the black Kıtay, from the Mançu,
Left in longing before my fated hour,
When I think — the Mançu came entire, ağam.
If I fall face-down, stand by me, ağam,
A khan like Ezkara has appeared, ağam,
From his wrath the soul takes flight, ağam.
Can the Kırgız die at Kalmak hands, ağam?
Can the Kıtay carve up my people, ağam?
Will he loose this grief upon my head, ağam?
The cold-faced black Kıtay —
Will they strike and seize us to the last, ağam?
The infidels, many as ants,
Will they press down upon our heads, ağam?
Will he scatter the four kinds of stock, ağam?
Will they dig our very stump away, ağam?
The warriors of the Muslims —
Will they bind them off to Beecin, ağam?
We have seen torment in full measure, ağam,
Will he loose torment on our heads, ağam?
Driving us off to his city,
Will he make us denekul, ağam?
To what the black Kalmak and the Mançu
Say, let us consent, ağam.
Lest he cut the people down,
He asks for Maaniker — let us give it, ağam.
Let us scatter the countless wealth, ağam,

Samarkan'a doğru kaçalım, ağam!
Aşınla birlikte helâk ol,
Aş veren bizim gibi olur mu, ağam?
Karınca gibi Kıtay'ın
Eline düşen onar mı, ağam?

Her fesat sözü topladı,
Atadan kalma maldı,
Maaniker'i istedi, ağam.

Let us flee away toward Samarkan, ağam!
Perish together with your feast —
Can any feast-giver be like us, ağam?
The Kıtay, many as ants —
Does one who falls into their hands recover, ağam?
He gathered every word of mischief,
It was stock left down from the fathers —
He demanded Maaniker, ağam.

KOŞOY'UN ÖĞÜDÜ ÜZERİNE BOKMURUN'UN AYDAR'I MAANİKER'E BİNDİRİP, MANAS'A GÖNDERİŞİ

OF HOW, UPON KOŞOY'S COUNSEL, BOKMURUN MOUNTED AYDAR ON MAANİKER AND SENT HIM TO MANAS

O zaman Koşoy şunu söyler:
«Aş veren – suçludur, balam,
Halk toplayan – günahkârdır, balam!

Arısını boğazladığı yer var, balam.

İnişte ot çokmuş, balam,
Kâfirin halkı çokmuş, balam.
Rakıya doyup kudurdun, balam!
Yokuşun otu kısaymış, balam,
Müslüman halkı azmış, balam!
Göre göre geldin belayı, balam,

Kara Kalmak, Mançu halkı,
Eskiden beri işitmişiz,
Müslüman'a düşmanmış, balam!
Söylesek hayli sözü var, balam,

Then Koşoy speaks this word:
«He who gives a feast – is at fault, balam,
He who gathers the people – bears the sin, balam!
There is a place where they slaughtered even his bee, balam.
On the downslope the grass is plenty, balam,
The infidel's people are plenty, balam.
Glutted with rakı, you ran mad, balam!
The upslope's grass is short, balam,
The Muslim people are few, balam!
Seeing it full well, you brought the bane, balam,
The black Kalmak, the Mançu folk,
From of old we have heard it told,
Are foes to the Muslim, balam!
Were we to speak, there is much to say, balam,

Ay karanlık gece oldu, ağam,
Azap çekilen gün oldu, ağam!

Kuruyası mala mest olup,
Aş veririm diye gelmişiz, ağam,
Ecelden önce ölmüşüz, ağam!

The moon-dark night has come, ağam,
The day of suffering torment has come, ağam!
Drunk on wealth that ought to wither,
We came saying, I shall give a feast, ağam,
We have died before our fated hour, ağam!

Ulunun sözünü dinlemedim, ağam,
Şimdi zahmete düştüm, ağam!
Bilgenin sözünü dinlemedim, ağam,
Aş veririm diye gelip,
Bunca zora düştüm, ağam!
Kökötöy hanın çok dünyalığını, ağam,
Kıtaylar gününü görür mü ki, ağam?
Darlık düştü kuru cana,
Tepemizden gömer mi ki, ağam,
Cezamızı böyle verir mi ki, ağam?

Maaniker'i sunsak mı ki, ağam,
Var dünyalığı saçsak mı ki, ağam!

Alacakaranlık çöküp gün batarken,
Elin öncüleri sinmiş yatarken,
Müslüman'a doğru kaçsak mı ki, ağam?»
Altay'dan Manas göçtüğünde, balam,

Mücevher takınan Kıtay'ın*,
Sen Taşken'de uslu yatmayıp,
«Atamın aşını veririm» – diye,
Şimdi bir gördün fesadı, balam!

Dediğine razı olunuz,
Maaniker'i veriniz!
Kalmak'ın azap salacağını,

Çoktan bilmiştim, balam!
Kaplan Manas hunharın
İnadına ne dokundun, balam?

Kıtay'ın ettiği zulmü, balam,

Tümüyle vurup gitti de.
Sözümü tutarsan, sonra razı ol.

Manas'la danışıp,

I heeded not the elder's word, ağam,
Now I have fallen into toil, ağam!
I heeded not the knowing one's word, ağam,
Coming to say, I shall give a feast,
Into such hardship I have fallen, ağam!
Khan Kökötöy's abundant wealth, ağam —
Will the Kıtay live to see its day, ağam?
Straits have fallen on the bare soul —
Will they bury us from overhead, ağam,
Will he deal our punishment like this, ağam?
Shall we offer up Maaniker, ağam,
Shall we scatter all the wealth there is, ağam!
As dusk comes down and the sun is setting,
While the vanguard of the people cower low,
Shall we flee toward the Muslims, ağam?»
When Manas migrated from the Altay, balam,
Of the jewel-decked Kıtay,*
You, not lying quiet in Taşken,
Saying, «I shall give my father's feast» –
Now you have seen the mischief once, balam!
Consent to what he says,
Give up Maaniker!
That the Kalmak would loose torment,

I had known long since, balam!
The tiger Manas, the bloodthirsty one —
Why did you touch his stubborn pride, balam?
The oppression the Kıtay had worked, balam,
He struck it all away and went.
If you keep my word, then afterward consent.
Taking counsel with Manas,

Maaniker'i verirsen, sonra ver, balam!
Kalan alpların hepsini
Kaplan Manas hunhardır, arslandır,
Her yanı denktir o,
İçine bakıp otursan,
Yeryüzünden geniştir o.
Avuç içi kadar Müslüman'ı
Koruyup gözeten er odur.

O Manas gelmezse,
Bu zorbalığı görmezse,
Kendisi cevap vermezse,
Kaynayıp duran kâfire.
Altı arslanın küçüğü*,
Allah'ın sevdiği kulu,
Arslan Manas gelmezse,
Sığır tüyü kadar çok Kıtay,
Tepemizden basardı,
Dört çeşit malı saçardı.
Hesabı olmayan Kalmak halkı,
Kökümüzü kuruturdu,
Tükenesi Coloy başta olup,
Müslüman'ın çocuklarını
Tümden kırıp giderdi.

Bay olup büyüklük tasladın,
Bütün halkı toplayıp,
Başına açtın zulmü, balam!

Haber gönder Talas'a,
Gecikmeden tez gönder,
Kaplan bey Manas'a.
Erse Manas gelsin de,
Kargaşayı salsın de,
Bir avuççuk Müslüman'ı,
Kaynayıp duran Kıtay'dan
Ayırıp kurtarsın de.

Tüm kara Kalmaklar,

If you give Maaniker, give it after that,
balam! All the alps that remain —
The tiger Manas is bloodthirsty, a lion,
His every side an even match,
If you sit and look within him,
He is wider than the face of the earth.
The palm-sized handful of Muslims —
He is the warrior who guards and keeps them.
If that Manas does not come,
If he does not see this tyranny,
If he himself gives no answer
To the seething infidel —
The youngest of the six lions,*
The slave beloved of Allah,
If the lion Manas does not come,
The Kıtay, many as hairs on an ox,
Would press down on our heads,
Would scatter the four kinds of stock.
The Kalmak folk who have no number
Would dry up our very root,
Coloy the doomed at their head,
The children of the Muslims
They would cut down wholesale and be gone.
Grown rich, you played the mighty lord,
Gathering all the people up,
You opened oppression on your own head, balam!
Send word to Talas,
Send it swiftly, without delay,
To the tiger bey Manas.
Say: if he is a warrior, let him come,
Say: let him loose the havoc,
The one-handful of Muslims,
Say: from the seething Kıtay
Let him part them and deliver them.

Say: all the black Kalmaks

	Kökümüze hep birden erişti de.	*Have reached our very root together.*
	Topyekûn Kırgız'ı,	*Say: the whole of the Kırgız,*
	Bahadır Koşoy kocanı,	*Your batyr, old man Koşoy —*
	Kalmak bağlayıp aldı de,	*The Kalmak have bound and taken,*
	Tümden kırıp koydu de!	*Say: they have cut them down entire!*
	Kaplan Manas yiğide söyle!	*Tell it to the tiger, the warrior Manas!*
	Gök vaşak kürkü börk giyen,	*He who wears the grey lynx-fur börk,*
	Gök ala kalkan oynatan,	*Who wields the grey-dappled shield,*
	Bay'ın oğlu Bakay han,	*Bay's son, Bakay khan,*
84260	Başını halis altına yaslayan,	*Who rests his head on purest gold,*
	Çare bulucu bilge,	*The sage who finds the remedy —*
	Yiğit Bakay kocaya söyle,	*Tell it to the valiant old Bakay,*
	Yiğitlerin hepsine söyle!	*Tell it to all the warrior men!*
	Altın perçemli, kor kuşaklı*,	*Gold-forelocked, ember-sashed*,*
	Beecin'deki Azezi hanın bir tanesi,	*The one jewel of the Azezi khan in Beecin,*
	Gelip konmuş Talas'a,	*Who came and settled in Talas,*
	Manas'a çora olmuş,	*Who became a çora to Manas —*
	Kaplan Almambet'ime söyle!	*Tell it to my tiger Almambet!*
	Amız soyundan üstün er,	*Surpassing warrior of the Amız line,*
84270	Gök ala görklü at binen,	*Who rides the grey-dappled stately horse,*
	Gök rapıs kürkü giyen,	*Who wears the grey rapıs fur,*
	Bozkurt Çubak erene söyle!	*Tell it to the grey wolf, the saintly Çubak!*
	Altmışın üstünü,	*The crown of the sixty,*
	Kırk çoranın yamanı,	*The fiercest of the forty çora,*
	Ata hafif, taya denk,	*Light on the horse, a colt's own match,*
	Uykusu yok, yolda uyanık,	*Sleepless, wakeful on the road,*
	Yiğitlerin arka çıkanı,	*The backer-up of warrior men,*
	Han Manas'ın dileği,	*Khan Manas's own heart's wish —*
	Ulak hanın Sırgak'ına söyle!	*Tell it to Ulak khan's Sırgak!*
84280	Keçe örtü gibi kalpaklı Şuutu'ya söyle,	*Tell it to Şuutu with his felt-cover kalpak,*
	Kırgılçal gibi kocaya söyle,	*Tell it to the old man like Kırgılçal,*
	Kırk çoranın hepsine söyle!	*Tell it to all the forty çora!*
	Han Kökötöy'ün aşı diye,	*Say: calling it Khan Kökötöy's feast,*
	Kökötöy'ün Bokmurun'u,	*Kökötöy's Bokmurun*
	Karkıra'ya kondu de.	*Has camped at Karkıra.*
	Size haber salmadan,	*Say: without sending word to you,*
	Müslümanların hepsi	*All of the Muslims*
	Kara eleçek oldu de!	*Have turned to black eleçek-mourning!*

Belini sıkı bağlasın de,
Hunhar Manas kaplan,
Yiğitliği gerçekse,
Kaynayıp duran Kıtay'ı
Beecin'e dek kovsun de!
Gün ölçüsü – altı gün,
Altı günden geç kalmasın,
Orduyla bastı diye var söyle.

Koşoy başta, kocalarından,

Yağmalayıp gitti diye var söyle,
Aştaki etin hepsini.
Dert dolu zorunu saldı de,
Güçlüsü Koşoy'a, Koñurbay,
Müslüman'ın elinden
Seçkin küheylanların hepsini
Tümden çekip aldı de.
Gezintiye çıkan orda kızlarını,
Ganimet kadın kıldı de.
Et pişiren hizmetkârı,
Ocak köseğisiyle tokmaklayıp,
Akılsız kara Kalmaklar,
İki binini kırdı de.
Kökötöy'ün Bokmurun'u,
Kalabalığı toplayıp,
Çok tuhaflık etti de.
Manas'a danışmadan,
Bokmurun'un uğursuz saati de!
O saatine gücenmeden,
Şenliği kursun de,
Kaplan Manas, aziz er,
Kara Kalmak'tan, Mançu'dan

Avuç içi kadar Müslüman'ı
Ayırıp kurtarsın de».
Derdini söyleyip er Koşoy,
Altı yüğrük at verip,
Avuç içi kadar mektup verip.

Say: let him bind his belt up tight,
The bloodthirsty tiger Manas,
If his valor is in earnest,
Say: let him drive the seething Kıtay
All the way to Beecin!
The measure of the days – six days,
Let him not be later than six days,
Go and tell how he pressed us with his horde.
Tell how, from Koşoy at their head, from the elders,
He plundered and went off with
Every scrap of meat at the feast.
Say: he loosed his grief-filled hardship,
Koñurbay, upon the mighty Koşoy,
Say: from the hands of the Muslims
All of the choicest coursers
He has dragged away entire.
The orda maidens gone out strolling —
Say: he made them captive women.
The servants cooking the meat —
Cudgeling them with hearth-pokers,
The witless black Kalmaks,
Say: they cut down two thousand of them.
Say: Kökötöy's Bokmurun,
Gathering the multitude,
Has wrought great folly.
Not taking counsel with Manas —
Say: it was Bokmurun's ill-starred hour!
Say: taking no offense at that hour of his,
Let him set the festival aright,
The tiger Manas, the dear warrior,
Say: from the black Kalmak, from the Mançu,
The palm-sized handful of Muslims —
Let him part them and deliver them».
Speaking his grief, Er Koşoy
Gave six swift horses,
Gave a palm-sized letter too.

Gün kızarıp battığında,

Kara Kalmak, çok Mançu,
Yığılıp hep birlikte yattığında,
Allak bullak oluşup,
Hep birden attan indiğinde,
Uluların hepsi
Ses çıkarmadan yattığında,
Artık kimse gezmez diye,
Kıtay'ın kart nöbetçisi,
Patlak borusunu çaldığında*,
Topuğuna bile denk saymayıp,
Horuldayıp Kıtay yattığında,
Burut'u ganimet kıldık diye,
Aş üstünde Burut'u

Yağmalayıp rahatladık diye,
Boru, zurna çaldığında,
Koca Koşoy başta olup,
Yanıp yakıldığını görmüşüm,
Kara Kalmak'ın, çok Mançu'nun
Sevindiğini görmüşüm.
Avuç içi kadar Müslüman,
Toplaşıverip,
Koca Kıtay görse yer diye,

Telaşlaşıp Müslüman,
Hep birden kaçışıp,
Beti benzi atıp ürküşüp,
Maaniker'i eyerleyip,
Badana zırhını giydirdiler,
Bir kişiye bildirmeden,
Bir kişiye sezdirmeden,
Maaniker'e bindirip,
Kara Kalmak'tan, Mançu'dan
Kalabalık kara Müslüman'ın
Çekindiğini görmüşüm.
Hırsızlar gibi yola koyup,
Arslan bey Manas'a,

When the sun went down in crimson,

When black Kalmak and many Mançu
Lay heaped up all together,
When, thrown into confusion,
They all dismounted as one,
When the great ones, every one,
Lay down without a sound,
Thinking, no one roams abroad now,
When the Kıtay's old watchman
Blew his cracked horn,*
Counting them not worth even his heel,
When the Kıtay lay snoring,
Saying, we have made the Burut plunder,
Saying, we have plundered the Burut at his feast
And set our hearts at ease,
When horn and zurna played,
Old Koşoy at their head —
I have seen how they burned and grieved,
Of the black Kalmak, the many Mançu,
I have seen how they rejoiced.
The palm-sized handful of Muslims,
Gathering in a knot,
Thinking, if the great Kıtay see it, they'll devour us,
The Muslims in alarm,
Fleeing all as one,
Faces drained, shying in dread,
Saddled Maaniker,
Dressed him in his badana mail,
Letting no man know of it,
Letting no man sense a thing,
Mounting him on Maaniker —
From the black Kalmak, from the Mançu,
The thronging mass of black Muslims —
I have seen how they held back in fear.
Setting him on the road like thieves,
To the lion bey Manas,

Gece içinde Aydar'ı
Gönderdiğini görmüşüm.
Han Koşoy'u başta olup,
Kahraman Töştük içinde,

In the depth of night, Aydar —
I have seen how they sent him forth.
Khan Koşoy at their head,
The hero Töştük among them —

Şaşırıp kaldığını görmüşüm.
Sığır tüyü kadar çok kâfirin,
Karınca gibi kaynaşıp,
Bastığı yeri görmüşüm.
Ulu şehri Beecin diye,
Kıtay kırk hanlı elmiş,
Kökötöy'ün aşında
Çokça göz gezdirmişim,
Çok ölçüsünü almışım.
Perçemim var başımda,
Kendim altı yaşımda,
Torala yorgaya bindirip,
İpeklinin seçkinini giydirip,
Hoplata hoplata beni,
Toya peşinden götürdüğü çağdı.

I have seen how they were left confounded.
The infidels, many as hairs on an ox,
Swarming like the ants —
I have seen the ground they trampled.
Their great city called Beecin,
The Kıtay were a land of forty khans,
At Kökötöy's feast
I let my eyes rove long,
I took the measure of much.
I have my forelock on my head,
Myself but six years old,
They mounted me on the Torala ambler,
Dressed me in the choicest silk,
Bouncing me along —
It was the age they took me trailing to the toy.

Ahali dolup kaynaşıp,
Kâfir ile Müslüman
İtişip kakışıp kaynaşıp,
Karkıra'nın boyunda*,
Han Kökötöy toyunda,
Aygır-Cal'ın eteğinde,
Ükürçü'nün çukurunda,
Üç-Kapkak'ın boyunda,
Ahalinin önünde,
Han Kökötöy aşında.
Ahali dolup kaynaşarak,
Göğe uçup toz toprak,
Ahaliye göz gezdirsem,
Gün batısına baksam,
Kaynaşan kalabalık el,
Kızıl-Kıya belinde.
Gün doğusuna baksam,
Kaynayıp duran kalabalık el,

The people milling, seething full,
Infidel and Muslim
Jostling, shoving, seething,
Along the Karkıra,*
At Khan Kökötöy's toy,
At the skirt of Aygır-Cal,
In the hollow of Ükürçü,
Along the Üç-Kapkak,
Before the assembled people,
At Khan Kökötöy's feast.
The people milling, seething full,
Dust flying to the sky,
When I cast my eye across the people,
When I look toward the sunset west,
The seething, thronging land
Is on the Kızıl-Kıya pass.
When I look toward the sunrise east,
The seething, thronging land

Çöl-Adır'ın kıyısında.
Çarın, Ketmen çukurunda,
Sığmayanı o ordunun,
Çoñ-Kegen'in yamacında.
Arka yandaki çok ordunun,
Teek'in üst kıyısında.

Is on the shore of Çöl-Adır.
In the hollow of Çarın and Ketmen,
What overflowed of that horde
Is on the slope of Çoñ-Kegen.
Of the great horde at the rear,
On the upper shore of Teek.

Sığmaz olmuş kalabalık orduya
Karkıra'nın çam ormanı,
O çamlığın yamacında.
Toyun güney yakasında,
Aygay-Taş'ın kıyısında.
İşte o dem, dökük perçemli genç Aydar

No room was left for the teeming host
In the pine forest of Karkıra,
On the slope of that pinewood.
On the southern side of the feast,
On the shore of Aygay-Taş.
At that very moment, young Aydar of the tousled forelock,

Badana misali zırh giyip,
Maaniker misali at binip,
Yerin yüzünü sıyırıp geçerek,
Âdemoğlundan işiten her canı
Bir kişiyi koymadan dolaşarak,

Donning armor white as whitewash,
Mounting a steed like Maaniker,
Skimming across the face of the earth,
Every soul of Adam's line that could hear,
Leaving not one person out, he made his rounds,

Gündüz gece yol yürüyüp,
Ata acımadan bol yürüyüp,
Arada konaklamadan,
Mola verip dinlenmeden,
Vardı ulaştı Talas'a,
Haber vermek oldu artık
Kaplan bey Manas'a.
Dökük perçemli genç Aydar
Dünyanın dört bucağını
Dört dolanıp gezerek,
Habere koşan yiğit odur.
Haberden mahrum kalan han Manas'a
Kara canına güç gelip,
Şimdi geldiği yer odur.
Manas'ın haberden mahrum kalışı:
Kara mala mest olan,
Kara uğursuz Bokmurun'un
Haber vermeden bırakışındandı.
Kökötöy'ün şımarık oğlu Bokmurun,

Riding the road by day and night,
Riding hard, sparing not his horse,
Without camping on the way,
Without halting for a rest,
He came and reached Talas,
And now it fell to him to bring the news
To the tiger lord Manas.
Young Aydar of the tousled forelock,
Through the four corners of the world
Circling four times over,
He is the brave who races with the tidings.
To khan Manas, left bereft of news,
His dark soul weighed with strain,
This is the place he now has come.
How Manas was left without the news:
Drunk on his dark wealth,
It was dark ill-omened Bokmurun
Who left him without word.
Bokmurun, Kökötöy's spoiled son,

Han Kökötöy öldüğünde
Çok yığılıp çırpınırken,
Haber alıp söz işitmeden,
Han Manas kalmıştı gücenip.
Ateş gibi gözü alevlenmiş,
Görecek olsan, kaplanı
Kan içme öfkesi tutmuş.
On sekiz bin âlemde,
Yaman Manas hunhara

When khan Kökötöy died,
Though the mourners heaped and writhed,
Receiving no news, hearing no word,
Khan Manas had been left aggrieved.
His eyes had flared like fire,
Were you to see him — the tiger
Was seized with blood-drinking wrath.
In the eighteen thousand worlds,
For fierce Manas the bloodthirsty

Kement çevirecek* kimse kalmamış.
Han Manas'ın ordası,
Kanıkey'in ak sarayı,
Kapı kanadı som kalay,
Haberini kimse çalamamış,
Uğrayıp hiçbir can varamamış.
Sebepsiz varan adamın
Bir teki sağ kalmamış.
Kapısının önünde
Kılıç alıp dikilen,
Tam kırk pehlivan bekçisi,
Kapıcısı sayıdan çok,
Adamın burnunu, kulağını
Muska yapıp takınmış,
Cellatlardan yetmişi
Fil derisi kuşanmış,
O kapının ağzında
Haber salan davulbaz,
Düşman, yağı geldiğinde
İşte o an vurur pehlivanı.
Davul sesini duyduğunda,
Bahadır Manas baş olup,
Kırk çoro hep birden çıktığında,
Yakına varan adamın
Büsbütün çıkar takati.
Mesken tutup Talas'ı,
Konup kalmış meğer diye,
Şaşıp kaldı genç Aydar,
Kıtay şöyle dursun, bir asırlık

None remained to cast a lasso round him.*
The horde-camp of khan Manas,
The white palace of Kanıkey,
Its door-leaves of solid pewter,
None could steal in with tidings,
No soul could call and reach him.
Of men who came without a cause
Not a single one stayed alive.
Before his gate there stood,
Sword in hand and posted,
Full forty wrestler-guards on watch,
His doorkeepers past counting,
Men's noses and their ears
They wore strung on as amulets,
Seventy of the executioners
Girded in elephant hide,
At the mouth of that gate,
A drummer who sends out the alarm,
When foe and raider come,
That instant strikes the great drum.
When the drum's voice is heard,
Batyr Manas at their head,
When the forty choro sally all at once,
Whoever ventures near
Loses his strength entirely.
Making Talas his dwelling,
Settled there, it seems, he thought —
Young Aydar stood amazed,
Let alone the Kıtay — as if a century

Olup kalmış meğer diye.
Kıtaylara kızgınlığı
Kartal Manas kaplanın
Salıverecek çağıymış.
Gecelik Beecin, Kakançın
Kökten sökülüp kaplasa,
Tüyünü koymadan hepsini
Alıverecek çağıymış.
Genç Aydar görüp Manas'ı,
«Çehresi soğuk imiş» diye,

Had settled here, he thought.
His anger at the Kıtay,
For eagle Manas the tiger,
It was the season to unleash it.
Were nightly Beecin and Kakançın
Torn from the sky to swarm him,
Leaving not a feather, all of them
It was his season to take.
Young Aydar, seeing Manas,
«Cold indeed is his countenance,» he said,

Canı çıkarcasına sevindi!
«Bahadır Manas kaplan,
Sağ omzu geniş imiş.
Avuç kadar Müslüman'a
Direk olup bunlara
Sahip çıkacak arslan imiş!
Kökötöy'ün Bokmurun'u
Bozkurda haber vermemiş,
Kabarıp şiştiği çağ imiş!
Yeryüzünü baştan başa sıyırdım,
Yer üstünde insanların
Hepsini bir bir dolaştım.
Manas'ın çehresini görünce,
Gönlüm fena bölündü;
Kâfir ile Müslüman,
Yeryüzündeki alplerden
Böylesi nerden göründü!
Her yanı denk imiş,
Sendeletmeden çilekeş halkı

And rejoiced as if his soul would leap!
«Batyr Manas the tiger,
Broad indeed is his right shoulder.
For the Muslims, but a handful,
Standing as a pillar for them,
He is the lion who will claim his own!
Kökötöy's Bokmurun
Gave no word to the grey wolf —
It was his season to swell and puff!
I skimmed the earth from end to end,
Of the peoples on the earth
I visited every one in turn.
When I saw the countenance of Manas,
My heart was sorely riven;
Among infidel and Muslim,
Among the alps upon the earth,
Whence could such a one appear!
Every side of him is matched,
Never letting the long-suffering folk stumble,

Koruyup tutan er imiş.
Kaşı yüksek, yüzü zehir,
Hunhar öldü diyecek hangi can var?

He is the man who guards and holds them.
High of brow, his face is venom,
What soul would dare say the bloodthirsty one has died?

Yağlanmış buğday yüzlü,
Alacakaranlık duman gözlü,
Yüz yüze gelen olmuş sersem,
Yöneldiği yanı kızıl alev,

His face like oiled wheat,
His eyes like twilight smoke,
Whoever meets him face to face is dazed,
The side he turns to is crimson flame,

Gayreti çetin, zehri güçlü,
Sataşanı eder dümdüz!»
Beyi deve gibi taht misali binmiş,
Yaman Bakay baş olup,
Sağ yanında yirmisi.
Biri bine bedel,
Hepsi bozkurt yiğitleri,
Han Almanbet baş olup,
Sol yanında yirmisi.
İnce belini kuşanmış,
Yedi tümen kara ordu olsa,
Tek başına dalıp saldıran,
Ejderha misali yiğitleri.

His zeal is hard, his venom strong,
Whoever crosses him he flattens level!»
His lord rode camel-like as on a throne,
Fierce Bakay at their head,
Twenty at his right hand.
Each one worth a thousand,
All of them grey-wolf braves,
Khan Almanbet at their head,
Twenty at his left hand.
Their slender waists girded,
Were there seven tümen of dark host,
Plunging in to strike alone,
Braves like very dragons.

Manas han'ın kırk çorosu –
Mızrakta ustaların ustası.
O çoroların içinde
Acıbay, Çubak yamanları.
Manas han'ın kırk çorosu,
Görse insanın gönlü bölünür,
Çoğu zebani suretinde görünür:
Börk al dese – baş kesen,
Su iç dese – ağı içen,
Kendisi bozkurt, yaman akıtmalı,
Kırkı kırk yerden gelme
kırk akıtmalı, Müslüman'ın hepsini
Kırkının huyu kırk türlü,
Keskin uçlu mızrak, kızıl börk,
Yanıp duran kızıl alev.
Düşmanın kurdu kırk çoro:
Tölömön'ün falcısı,
Fal açar en başında.
Iraman'ın Irçıuul'u,
Türkü söyler karşısında.
Öfkesi dışa vurmuş,
Manas han'ın kırk çorosu
Kınsız kılıç kuşanmış,
Han Manas'ın yanında
Durur imiş atılmaya hazır,

Khan Manas's forty choro —
Masters of masters with the lance.
Among those choro
Are Acıbay and Çubak the fierce.
Khan Manas's forty choro,
Who sees them, his heart is riven,
Most appear in the guise of hell-fiends:
Told to fetch a börk — they take a head,
Told to drink water — they drink poison,
Himself a grey wolf, fierce and blazed,
Forty come from forty places,
forty blazed ones, All of the Muslims
Forty tempers of forty kinds,
Sharp-tipped lance, crimson börk,
A crimson flame that ever burns.
The forty choro, wolves upon the foe:
Tölömön's diviner
Casts the lots at their very head.
Iraman's Irçıuul
Sings his songs before him.
Their fury showing outward,
Khan Manas's forty choro
Girded with sheathless swords,
At khan Manas's side
They stood poised to spring,

Çarpışacak dağ bulamadan,
Vuruşacak düşman bulamadan,
Hamle edip davranarak.
Kırk çoronun giydiği
Gök vaşak, samur börk,
Yöneldiği yanı kızıl alev.
Yiğit Manas'ın huzuruna,
Altı yürük at sunup,
Yürüyüp vardı genç Aydar,
Avuç kadar mektup verip:
«Koşoy, Töştük hanınız,
Bizim bunaldı iyice canımız.
Aşa zorbalık edecek gibi.
Han Kökötöy aşı diye,
Kalabalık toy toplanıp,

Finding no mountain to clash with,
Finding no foe to fight,
Lunging, making to charge.
What the forty choro wore:
Grey lynx and sable börk,
The side they turn to is crimson flame.
Into brave Manas's presence,
Presenting six swift steeds,
Young Aydar walked and came,
Handing a letter small as a palm:
«Koşoy and Töştük, your khans —
Our souls are sorely pressed.
They mean to work tyranny upon the feast.
For khan Kökötöy's memorial feast,
A teeming toy has gathered,

Kırılmak olduk hepimiz.
Kökötöy'ün aşına,
Bozkurt Manas, varınız.
Horluk içinde yatar Müslüman,
Kara Kıtay'dan, Mançu'dan
Kurtarıp alınız!
Kurtarıp almazsanız,
Dert kaygıyı başa saracak gibi,
Çehresi soğuk kara Kıtaylar
Tüketip vurup alacak gibi.
Koşoy, Töştük ölecek gibi,
Kara Kıtaylar, Mançular
Kamçıyla ölçüp bölüşecek gibi*.

We are all about to be cut down.
To Kökötöy's memorial feast,
Grey wolf Manas, come!
The Muslims lie in humiliation,
From the black Kıtay, from the Mançu,
Rescue and deliver them!
If you do not rescue them,
Grief and care will wrap around our heads,
The cold-faced black Kıtay
Will strike, consume, and take us.
Koşoy and Töştük are like to die,
The black Kıtay and the Mançu
Are like to measure us out with the whip
and share us.*

Kimseyi koymadan tümden kıracak gibi,
Kalça, Coloy, Ezkara,
Bu üçü birleşip,
Bildiklerini okuyacak gibi.
Ocak başında hor görüldük,
Kara Kıtay'dan, Mançu'dan
Koñurbay adlı zorbayı gördük.
Coloy saldı zorbalığı,
Maaniker'i ver diyerek,

Sparing no one, they will slaughter all,
Kalça, Coloy, Ezkara,
These three joining as one,
Are like to work whatever they know.
At the hearth we were scorned,
From the black Kıtay, from the Mançu,
We saw the tyrant named Koñurbay.
Coloy loosed his tyranny,
Saying, hand over Maaniker,

Ezkara saldı horluğu.
Tattırmak oldu tuzları,
Yağmalamak oldu kızları.
Yağmalayıp yedi etleri,
Tüketmek oldu yüz suyunu, onuru.
Dert yüklü, kendin varmazsan,

İstese verilmez küheylana

Soğuk kement salacak gibi,
Müslüman'ın ulularını
Büsbütün hepsini yaya koyup,
Atlarına el koyacak gibi.
Elden önce o Kıtay,
Serbest bıraksan haline,
Gözümle ben gördüm:
Müslüman'ı kuşattı,

Kökötöy'ün yağlı etini
Kara Kalmak yağmaladı.
Bunca kâfiri dizginleyemeden,
Müslümanlar bezdi usandı.
Ezkara'dan sitem çıktı,
Kara Kalmak Coloy'dan
Ağır kavga, çekişme çıktı.
Er olduğun gerçek ise,
Şimdi Manas, varınız,
Yıkılmak oldu Müslüman,
Kurtarıp alınız!
Han olduğun gerçek, ey kaplan!
Başı bağışlanmış şehir yeri işte,

Başımı kesersen, ben işte!
Kökötöy'ün ocak başında oturan
Külayım'a, Ağam Koşoy telaşla çırpınıp,
Kâfir elini uzatmış,
Yaslıya el kaldırıp,
Kalmak'ı Tanrı çarpmış.

Ezkara loosed his scorn.
They set to making us taste their salt,
They set to plundering the girls.
They plundered and ate the meat,
They set to draining our honor, our face.
Laden with grief — if you yourself come not,
On the courser that would not be given even if asked
They are like to cast a cold lasso,
The elders of the Muslims,
Setting every one of them afoot,
They are like to seize their horses.
Before all else, that Kıtay —
If you leave him to his ways —
With my own eyes I saw it:
He besieged the Muslims,

Kökötöy's fat-rich meat
The black Kalmak plundered.
Unable to bridle so many infidels,
The Muslims grew weary and worn.
From Ezkara came reproach,
From the black Kalmak Coloy
Came heavy quarrel and strife.
If it is true you are a man,
Now, Manas, come,
The Muslims are about to fall,
Rescue and deliver them!
It is true you are khan, o tiger!
Here is the city whose head was granted mercy,
If you cut off my head, here am I!
To Külayım seated at Kökötöy's hearth,
My elder Koşoy, thrashing in alarm,

The infidel stretched out his hand,
Raising his hand against the mourning,
God has struck the Kalmak down.

Er Koñurbay baş olup,
Belini sıkıca bağlayacak gibi,
Fırsat bulsa Kıtaylar,
Alöökö'nün kan bedelini güdecek gibi,

Aşa varan Müslüman'ın
Obasını vurup alacak gibi,
Kalmakların Coloy'u
Yerle bir edecek gibi.
Hunhar Manas kaplan,
Han olduğun gerçek ise,
Gayrete gelip gidersin.
Sırası gelen Mançu'ya
Nişan alsan Manas, yetişirsin.
Han Kökötöy aşında
Kaplan Manas, sen yoksun;
Horasan çakmağı çaktırdık,
Kâfir ile Müslüman,
Kimseyi koymadan hepsini çağırdık.
Halk toplanıp kaynaşarak,
Göğe uçtu toz toprak.
Kara kurtçuk gibi kaynaşıp,

Baksan göze ilişmeden,
Hangisi olduğu bilinmeden,
Kâfir ile Müslüman
Kaynayıp doldu kımıl kımıl.
Kökötöy'ün bunca malı mülkü
Harcanıp saçıldı,
Bunca altının hepsi
Ayaklar altında ezildi.
Nice bunca mülke,
Yürük at Maaniker'e
Ezkara'sı asıldı.
Aş veren Bokmurun'un
Elden çıkıp sendeleyerek
Kaçtığı yeri de gördüm.
Şaşırdığı yeri de gördüm.
Muzburçak, Kökçö hanı var,

Man Koñurbay at their head,
He is like to bind his waist up tight,
Should the Kıtay find their chance,
They are like to hunt the blood-price of Alöökö,
Of the Muslims come to the feast
They are like to strike and seize the camp,
Coloy of the Kalmaks
Is like to raze it to the ground.
Bloodthirsty Manas, tiger,
If it is true you are khan,
You will rouse your zeal and go.
At the Mançu whose turn has come,
Take aim, Manas, and you will reach him.
At khan Kökötöy's memorial feast,
Tiger Manas, you are absent;
We struck the flint of Horasan,
Infidel and Muslim both,
Leaving no one out, we summoned all.
The people gathered, seething,
Dust and earth flew to the sky.
Seething like dark grubs,

Were you to look, escaping the eye,
None knowing which was which,
Infidel and Muslim
Boiled and filled it, swarm on swarm.
All Kökötöy's goods and wealth
Were spent and scattered,
All of so much gold
Was trampled underfoot.
Upon such wealth untold,
Upon the swift steed Maaniker,
His Ezkara fastened.
Bokmurun, giver of the feast —
I saw the place where, slipping loose,
He staggered and he fled.
I saw the place where he stood dazed.
There is Muzburçak, there khan Kökçö,

	Müslüman alplerin hepsi var.	*There are all the Muslim alps.*
	Afgan'ın Akun hanı var,	*There is Akun, khan of the Afghan,*
	Yiğit yamanların hepsi var.	*There are all the fierce young braves.*
	Urumkan oğlu Kökbörü,	*Kökbörü, son of Urumkan,*
	Er aslanı dahi var.	*Even that lion of a man is there.*
	Hiç kimse karşı duramadan,	*With no one able to withstand,*
	İnek tüyü kadar kâfirden	*Before infidels thick as a cow's hair*
84660	Sindiği bir çağı var.	*There was a moment when they cowered.*
	Kokmuş ayran, kök kurut,	*Sour ayran, mold-grey kurut —*
	Ahir zaman işi işledi,	*He worked the work of the last days,*
	Kökötöy'ün haram döl Bokmurun'u,	*Kökötöy's base-born spawn Bokmurun,*
	Güvenip altınının çokluğuna,	*Trusting in the abundance of his gold,*
	Müslüman halkın köküne kıydı».	*Struck at the root of the Muslim folk.»*
	Çocuk böyle dedikten sonra,	*After the boy had spoken so,*
	O zaman Manas şunu söyler:	*Then Manas says this:*
	«Atanın körü, genç Aydar,	*«Blind wretch of your father, young Aydar,*
	Bokmurun'la ikiniz sarhoşsunuz Aydar!	*You and Bokmurun are both drunk, Aydar!*
84670	Ellik hakkın yok, hainsin Aydar!	*You have no right of fellowship, you are a traitor, Aydar!*
	Han Kökötöy öldükten sonra,	*After khan Kökötöy died,*
	Gerçek dünyayı gördükten sonra,	*After he saw the true world,*
	Haberi neden vermezsin?	*Why did you not bring the news?*
	Başlayıp verdiğin aşında, Aydar,	*At the feast you began and gave, Aydar,*
	Bela tuğu dikilsin karşına, Aydar!	*May the banner of calamity rise before you, Aydar!*
	Derin kazsınlar mezarını, Aydar,	*May they dig your grave deep, Aydar,*
	İt dalasın etini, Aydar,	*May dogs worry your flesh, Aydar,*
	Kim görsün senin yüzünü, Aydar!	*Who would look upon your face, Aydar!*
	Bölük bölük yaş dökülüp,	*Tears spilling in stream on stream,*
	Kalmak yesin başını, Aydar,	*May the Kalmak eat your head, Aydar,*
84680	Kâfir yesin aşını, Aydar!	*May the infidel eat your feast, Aydar!*
	Bu sözünü kim duysun, Aydar,	*Who would hear these words of yours, Aydar —*
	Bir karanlık gece duysun, Aydar!	*Let some dark night hear them, Aydar!*
	Güç yetince gelmenin sırasını, Aydar,	*The time to come while strength availed, Aydar,*
	Beyine yalvararak:	*Pleading with his lord:*
	Baştan beri görmemiş miydin	*Had you not seen from the very start*

Kan dökülen Beecin'i, Aydar!»
Yalnıza kıyılır mı hiç?
Hunhar Manas kabararak,
Kan içme öfkesi tuttu.
Ağzından alev fışkırıp,
Kapı kanadı gibi akıtmalı dişleriyle
Kaplan Manas, hunharın,
Parça parça çiğnedi.
Zulpukor'u sıyırıp kınından,
Sararıp benzi değişti,
Dökük perçemli genç Aydar'ı,
Çocuğu bastırıp yere yıktı.

Kılıcı doğrultup aldığında,
Dökük perçemli genç Aydar'ı
Kurban diye keseceğinde,

Kadersiz kadın Kanıkey,
Kara yağızın güzeli,
Müslüman'ın soylusu.
Görecek olsan yengeni,
Bunca akıllı ananı!
O an ak boğazı ışıl ışıl,
Ak memesi parıl parıl,
Sıra sıra kırk anahtar,
Eteğinde şakır şakır,
Görsen yengen ışıl ışıl.
Dağ koyunu misali tanı ağarıp,
Ak memesi salınıp,
Aygün gönüllü beyin önüne,
Usulca söyleyip hüzünlenip.
Şeker sözlü, huri gözlü,

Misk kokusu tütüp, işveyle salınıp,

Araya girip kan dileyerek,
Bıldırcın misali biçare gözden,
Kara kuş üzümü misali biçare gözden
Kamçı boyu yaş dökülüp,

Beecin where blood is spilled, Aydar!»
Can one ever raise a hand against the lone?
Bloodthirsty Manas, swelling,
Was seized with blood-drinking wrath.
Flame gushing from his mouth,
With blazed teeth like door-leaves,
Tiger Manas, the bloodthirsty,
Ground him piece by piece.
Drawing Zulpukor from its sheath,
His face turned pale and changed,
Young Aydar of the tousled forelock —
He bore the boy down, threw him to the earth.

When he had leveled the sword,
Young Aydar of the tousled forelock,
When he was about to slay him like an offering,

The luckless woman Kanıkey,
Beauty of the dark-bay folk,
The noblest of the Muslims.
Were you to see your aunt-in-law,
That mother of such wisdom!
That instant her white throat agleam,
Her white breast ashine,
Forty keys in row on row
Jingling at her hem,
Were you to see her — your aunt agleam.
Her dawn whitening like a mountain ewe,
Her white breast swaying,
Before her lord of the Aygün heart,
Speaking softly, sorrowing.
Sugar-worded, houri-eyed,

Musk fragrance wafting, swaying with grace,

Stepping between to plead for blood,
From helpless eyes like a quail's,
From helpless eyes like dark elderberries,
Tears falling a whip-length long,

Naz edip çırpınarak,
Değerliyi tutup o an:
«Yalnıza yalnızın el kaldırması olur mu,

Sen aşamayıp yatacak,
Kara sırtlı dağ değil,

Kalmak'tan gelen düşman değil,
Geçidi çetin dağ değil,
Kıtay'dan gelen düşman değil.
Doğru değil bu yaptığınız,
Vurmadan durup bekleyiniz.
Kılıcın bir asrı vursa doyar mı?

Yalnız diye parçalayıp atarsan,

Deliğin dümdüz dolar mı?
Bu da bir atanın yalnızı,
Kimsesiz koyarsan olur mu?
Aman, haberci boğazlayan onar mı?

Parçalayıversen yalnızı,
Kabınız bundan dolar mı?» –
Bunca sözü söyleyip yürek parçalanıp,
Kılıcı tutup Kanıkey,
Gözünün yaşı dökülüp:
«Aracıyı boğazladı diye,
Akılsız diye bilmezler mi?
Yedi günün biri ölüm,
Söylenenler gerçek ise,
Yarın mahşer gününde*,
Kara eşek edip binmezler mi?

Uçurumlu vadi yamacından,
Beyim, yalnızdın yuvadan.
Akkula küheylan olmasa,
Sırtlanıp binecek küheylan yok,

Coaxing, fluttering in distress,
Holding the precious one that instant:
«Can the lone raise a hand against the lone?
He is no black-backed mountain
That you could not cross and must lie before,
He is no foe come from the Kalmak,
He is no mountain of hard passes,
He is no foe come from the Kıtay.
This deed of yours is not right,
Hold back, wait, do not strike.
Would your sword be sated striking a whole age?
If you tear apart the lone one and cast him off,
Will your pit be filled up level?
He too is one father's only son,
Can you leave him kinless — can that be?
Mercy — does he who slaughters a messenger prosper?
Were you to tear the lone one apart,
Would your vessel fill from that?» —
Speaking all these words, her heart torn,
Gripping the sword, Kanıkey,
The tears spilling from her eyes:
«He slaughtered a go-between, they'll say —
Will they not account him witless?
One of the seven days is death,
If what is spoken is the truth,
Tomorrow on the day of judgment,*
Will they not make him a black donkey and ride him?
From the slope of the cliff-hung valley,
My lord, you were alone from the nest.
Were there no courser Akkula,
There is no courser to shoulder and to mount,

Yalnızı boğazlarsan, büyük ayıp,
Seninle sırt sırta verecek kardeş yok.

Öfkeni bundan çıkardın.
Yalnızın canına kıymasan,
Ateş sönmüş gibi etmesen.

Kaygılanıp bakıp dururuz,
Kadın da olsak dileriz»,
Kanıkey söyleyip böyle söz,
Araya girip durdu.
O an gök vaşak börk giyen, Biçare kadın Kanıkey,
Gök ala kalkan oynatan,
Altı ay sonra gelecek azabı,

Şimdiden kestirmişti.
Söyleyip dursa sözü açık,
Evliya Bakay'ın gözü açık.
Ansızın söz bulan,
Karanlıkta göz bulan.
Öne salsan ak yıldızlı uğur,
Arkaya salsan sayısız ordu gibi.
Araya girdi ihtiyar,
Ağası Bakay evliya.
O zaman Bakay şunu söyler:
«Değerli sözümü bilesin,
Kartalım Manas, öğüdümü al.
Bu da yalnız, sen de yalnız,
Yalnızın canına kıymayasın,
Ateş sönmüş gibi etmeyesin!
Hunhar Manas, can dostum,
Han olduğun gerçek ise,
Dediğime geliniz,
Kaşık kanını bağışlayınız!
Hırpalayıverirsen çocuğu,
Ayıp olur bu ettiğiniz.
Kalabalık aşa varıncaya,
Halkın haberini alıncaya dek,

If you slaughter the lone one — great shame,
You have no brother to stand back to back with you.
From this you vented your fury.
If only you spared the lone one's life,
If only you did not act as if the fire had died.
We stand watching, full of care,
Though we be women, we entreat you,»
Kanıkey, speaking such words,
Stepped between and stood.
That instant, he who wears the grey lynx börk, The helpless woman Kanıkey
Who wields the grey dappled shield,
The torment that would come six months hence
Had divined already now.
When he speaks, his word is plain,
Saintly Bakay's eye is open.
He who finds the word unlooked-for,
He who finds an eye in darkness.
Send him ahead — a white-starred omen,
Send him behind — like a countless host.
The elder stepped between,
His elder brother Bakay the saint.
Then Bakay says this:
«Mark my precious word,
My eagle Manas, take my counsel.
He too is lone, and you are lone,
Do not take the lone one's life,
Do not act as if the fire had died!
Bloodthirsty Manas, friend of my soul,
If it is true you are khan,
Come round to what I say,
Grant him his spoonful of blood!
If you go and maul the boy,
This deed of yours will be a shame.
Until we reach the teeming feast,
Until we have the people's news,

Sabredip durunuz.
Kendi halkını öldürürsen,
Zulüm olur bu ettiğiniz.
Ilgınlı Keñ-Kol, geniş Talas,
Kabarıp beyin durduğunda,
Akkula atı suladın,

Ahmaklık eden Bokmurun'dur,
Nice yerin gördün enini boyunu,

Çocuğa yükleyip bırakma
Bokmurun'un azabını».
Türlü türlü söz söyleyip,
Ağası Bakay ihtiyar,
Araya giriverdi.
Kaplanın önünden
Çocuğu çekip aldı.
Arslan Bakay ile Kanıkey,
Ecelinden kurtarıp,
Sağ esen ayırıp aldılar.
Kaplan Manas gürleyip,
Öfkelenip gümbürdeyip:
«Gökten inen altı çelik*,
Kılıçların en yaman kını dar olanı,
Kendim aldığım Zulpukor,
Gaipten karşıma çıkan,
Mediyan'ın çölünde.
Amansızca düşman ile
Yüz yüze durduğumda,
Tam da bana bulunan.
Haykırıp kından sıyrıldığında,
Kan içmeden boş dönmeyen,

Kana doyup almadıkça,
Dönse de kına girmeyen.
Zulpukor kından çıktığında,
Kan içmek eski töresi,
Sallasa deler görklüyü.
Kadirli kılıç Zulpukor,

Be patient, hold your peace.
If you kill your own people,
This deed of yours will be oppression.
Tamarisked Keñ-Kol, broad Talas,
When your lordly wrath rose swelling,
You watered the horse Akkula,

It is Bokmurun who played the fool,
You have seen the breadth and length of many lands,
Do not load upon the boy
The torment that is Bokmurun's.»
Speaking words of every kind,
His elder Bakay the aged
Stepped swiftly in between.
From before the tiger
He drew the boy away.
Lion Bakay and Kanıkey,
Saving him from his appointed death,
Parted him away alive and whole.
Tiger Manas, thundering,
Raging and rumbling:
«Six steels descended from the sky,*
Of swords the fiercest, its scabbard narrow,
Zulpukor that I took myself,
That came before me from the unseen,
In the desert of Mediyan.
When with the merciless foe
I stood face to face,
It was found exactly for me.
When it shrieks and slips the sheath,
It never turns back empty without drinking blood,
Until it has drunk its fill of blood,
Though it turn, it will not enter the sheath.
When Zulpukor leaves the sheath,
Drinking blood is its ancient law,
Swung, it pierces the stately one.
Zulpukor, the honored sword,

Bin kısraklık değeri var.
Böğürüp kından sıyrıldığında,
Pirin bilir mi ki:
Kından çıkan Zulpukor,
Kan içmeden boş döner mi?»

Almambet, Çubak arslanı,

Is worth a thousand mares.
When it bellows and slips the sheath,
Does even its pir know:
Zulpukor, once out of the sheath —
Can it turn back empty without drinking blood?»
Almambet, and Çubak the lion,

Han Manas'ın kırk çorosu,
Dudak ısırıp, göz kırpıp,
Bir ilginç söz söylediler;
Er Sırgak ile Şuutu kul
Yay oku gibi uçup gittiler.
Ganimet gelen Afgan'dan,
Otuz kızıl fili var.
Şuutu, Sırgak iki eren,
Fillerin içine vardılar.
Aman deyip demeye kadar,
Gözü açıp yumuncaya dek,
Han Manas'ın kızıl filini,
Yedeğine alıp yetiştiler.
Kan içme öfkesi gerçekten tutup,
Hunharı Tanrı çarpmıştı;
Kanıkey'i, Bakay'ı, bunları
Kırıp geçirecekmiş gibi,
Hınçla köpürüp durmuştu.
Bakay han'a sığınıp,
Dökük perçemli genç Aydar,
Onu da Tanrı çarpmıştı.
Filin yanına vardığında,
Bozkurt Manas kaplan,
Elindeki Zulpukor'u
Kaldırıp öyle bir çaldı ki,
Önündeki kızıl fil
İkiye bölünüp kaldı.
Sultan Manas kaplan,
Zulpukor'u kanla sulayıp,
Geri kınına koydu artık.
Nöbetçiyi güldüren,

Khan Manas's forty choro,
Biting their lips, exchanging winks,
Spoke a curious word;
Man Sırgak and Şuutu the slave
Flew off like arrows from the bow.
From the Afghan, come as booty,
He has thirty crimson elephants.
Şuutu and Sırgak, the two stalwarts,
Went in among the elephants.
In the time it takes to say mercy,
In the blink and opening of an eye,
Khan Manas's crimson elephant
They brought up, led at tether.
Truly seized with blood-drinking wrath,
God had struck the bloodthirsty one;
Kanıkey, Bakay — these very ones,
As if he would cut them all down,
He had stood frothing with spite.
Taking refuge with Bakay khan,
Young Aydar of the tousled forelock —
God had struck him too.
When he came beside the elephant,
Grey wolf Manas the tiger
Raised the Zulpukor in his hand
And struck so mighty a blow
That the crimson elephant before him
Was left cloven in two.
Sultan Manas the tiger,
Watering Zulpukor with blood,
Put it back at last into its sheath.
That which cheers the sentry,

Davulbaza bir vurup,
Düşman geleceğini bildiren,
Davulbazı ele aldı,
Tunç topuzu kaldırıp,
Ortaya vurdu pehlivanı.
Kulak sağır olup çınlayarak,
Düşman gelmiş gibi oldu.
Manas han'ın kırk vezir yiğidi,

Striking the great drum once,
That which tells the foe is coming —
He took up the drummer's mallet,
Raising the bronze mace,
He struck the drum full in the middle.
Ears rang as if gone deaf,
It was as if the foe had come.
Khan Manas's forty vizier braves,

Kırkının atı kırk başka,
Bir asrı bozacak yaman akıtmalılar.
Hunharının hazinesine
Kırk kurt girdi hep birden.
Yaman yengen Kanıkey,
Ok geçmez çetin kürkleri
Hazırlayıp koymuştu,
Kırk çoro ok geçmez kürklere bürünüp,

The forty with forty different steeds,
Fierce blazed ones fit to wreck an age.
Into the bloodthirsty one's treasury
Forty wolves went in all at once.
Fierce aunt Kanıkey
Had made ready and laid by
Stout arrow-proof fur coats,
The forty choro wrapped in arrow-proof furs,

Kırkının kürkü kırk başka.
İşte o kürklerin içinde
Almambet'in giydiği sarı zırh kaftan,
Yakasında yazısı var,
Almambet'in adı var.
Bu kaftanı yapan,
Kanıkey yengen, o görklü.
Emeğine bakıp otursan,
Bir asra bedel değeri var.
İçini sıkıca astarlamış,
Dışını köşeleyip kaplamış.

The forty furs of forty different kinds.
And there among those furs,
The yellow armor-kaftan Almambet wears,
On its collar there is writing,
There stands Almambet's name.
The one who made this kaftan —
Aunt Kanıkey, that stately one.
Were you to sit and weigh her labor,
Its worth is equal to an age.
She lined its inside tight,
She faced its outside, cornered and trimmed.

Argacına has demir çaktırmış,
Mızraklaşsa ete geçmez,

Into its weft she had true iron driven,
Lanced at, it lets nothing through to the flesh,

Tutuşan canı bezdirmiş.
Tam denk getirip o kaftanı,
Kırkına ölçüp yaptırmış.
Yüz yüze gelen düşman olsa,
Sertçe yumruklaşsa gider diye,
Vakitsiz ölüm yetişir diye,

It has worn out the grappling soul.
Fitting that kaftan to exact measure,
She had it cut and made for all the forty.
Should a foe come face to face,
Lest in hard fist-fighting one be lost,
Lest untimely death arrive,

	Gözetmeden koysam boş olur diye,	*Thinking, left unwatched it would be vain,*
	Kırkına yaptığı kırk savaş kaftanı,	*The forty war-kaftans made for the forty —*
	Değerini bildirdi;	*She made their worth be known;*
	Hazineden kırk kaftanı	*The forty kaftans from the treasury*
	Kırk çoroya giydirdi,	*She dressed upon the forty choro,*
84900	Yaman yengen Kanıkey,	*Fierce aunt Kanıkey,*
	Değerini bildirdi.	*She made their worth be known.*
	Düğmelerini bir dokuz	*Their buttons, nine at once,*
	Göğüs üstüne düğdürdü,	*She had fastened on the breast,*
	Yiğit yengen Kanıkey,	*Brave aunt Kanıkey*
	Kırk çoroya o zaman	*Upon the forty choro then*
	Ok geçmezi giydirdi,	*Dressed the arrow-proof mail,*
	Gök demirli tolgayı;	*The grey-ironed tolga helm;*
	Yiğit oğullar boş durmaz,	*Brave sons do not stand idle,*
	Belli yerden düşman gelse,	*Should the foe come from a known quarter,*
84910	Yüz yüze tutuşup gider diye,	*Lest they grapple face to face and fall,*
	Karşı karşıya durunca,	*When standing man to man,*
	Ay baltayla vuruşup,	*Trading blows with the moon-axe,*
	Haykırışıp dövüşünce,	*When they shout and fight,*
	Ay balta değip geçer diye,	*Lest the moon-axe strike and pass,*
	Eceli boş yere yetişir diye,	*Lest death arrive in vain,*
	Kırkına yaptığı kırk tolgayı,	*The forty tolgas made for the forty —*
	Yamanlığını bildirip,	*Making their fierceness known,*
	Başlarına kapatıp giydirip,	*She capped and dressed them on their heads,*
	Kırkına yaptığı kandagay*,	*The kandagay* made for the forty,*
84920	En seçkininden, en hasından*.	*Of the choicest, of the finest*.*
	Hünerli yengen yapmıştı.	*The skillful aunt had made them.*
	Sepi suyuna koydurup,	*Having them steeped in tanning water,*
	Boyasını ölçüp kandırmış,	*She measured and soaked in the dye,*
	Nice zevkine batırmış,	*Steeped them in many a delight,*
	Gölgeye yatırmış.	*Laid them in the shade.*
	Aylığına at verip,	*Giving a horse for a month's wage,*
	Gündeliğine dal dal altın, ziynet verip.	*Giving gold and jewels branch on branch*
	Bozkurtluğunu bilesin.	*for a day's pay. May you know her grey-wolf worth.*
	Hayır duası eksik olmadan* gelenlerden,	*From those who came with blessings never lacking*,*

Aklı olgun, apaçık,
Gözden vuran nişancıdan,
File azığını yükletip,
Yerin yüzünü kolaçan ettirmiş.
Too-Kuygak'ın tekesini,
Nice insandan söz duyup,
Derisi kalın diye duyup,
Kandagayı dikenleri
Aruuke'ye oynatıp,
Tam doksan beş pehlivana
Doksan gün boyu yoğurtturup.
İçini ipekle astarlatıp,
Hamarat gelin kızlara
Toplayıp dişleriyle sıktırıp.

Yaramaz yerini söktürüp,
Ok şaşıp değer diye,
Tabak tabak çeliği

Ortasına döktürüp.
Kırk çoroya kıl gibi eş
Yapıp koymuştu kandagayı.
Görse gönlü kandıran,
Bütün bir kunduz derisini
Yarıp uzatıp göndererek,
Paçaların ucuna
Gergin karış boyu koydurmuş.
Paçaların ucuna,
Kunduza tutup, ay saplı*,
Dizinin kıvrımı
Sağa şaşıp gitmesin diye,
Som altın ile işlemeli.
Mızraklaşan insan yaya kalsın,
Kâfir ile Müslüman'ın,
Kökötöy'ün toyu ya,
Gören insan şaşakalsın.
Adını koymuş kandagay:
Göz önünde oğullar, giyiniver,
Bozkurt yengen bahtsızın

Ripe of mind, clear as day,
From marksmen who strike by eye,
Loading provisions on the elephant,
She had the face of the earth scoured.
The ibex of Too-Kuygak —
Hearing word from many people,
Hearing that its hide was thick,
The stitchers of the kandagay
She set to work for Aruuke,
By full ninety-five wrestler-men
She had it kneaded ninety days.
Having its inside lined with silk,
By deft young brides and girls
She had it gathered, clenched tight with their teeth.
Having its flawed places unpicked,
Lest an arrow stray and strike,
Steel by the plateful

She had poured into its middle.
For the forty choro, matched like a hair,
She had made and set the kandagay.
Pleasing the heart of all who see,
A whole beaver pelt
Splitting, stretching, sending it,
At the trouser-cuffs' ends
She had set it a taut span deep.
At the trouser-cuffs' ends,
Trimmed with beaver, moon-hafted,*
So that the bend of the knee
Should not slip and stray to the right,
Worked with solid gold.
Let the man who lances be left afoot,
Of infidel and Muslim both —
It is Kökötöy's toy, after all —
Let the one who sees stand amazed.
She gave it its name, kandagay:
Before all eyes, sons, put them on,
Your grey-wolf aunt, the luckless one —

Söyleyip dursam işi çetin;
Bir armağan daha veririm,
Haydi oğullar, giyiniver.
Soyunu sorup otururşan,
Paha biçilmez sahtiyan;
Bu hizmetimi kırk kartal
Bilir elbet diye yürürdüm,

Bu işi çoktan bilirdim.
Kökötöy'ün aşına,
Kalabalık toyun karşısına,
Töre bilip çizmeyi
Giyer elbet diye yürürdüm.

Ustadan ustaya işletip,
Bilenlere sınatıp,
Bir çizmenin karşılığına
Bir at verip durmuştum,
Kırkına verdim kırk atı,
Her çizmeci toplanıp,

Başını ayrı kurmuş,
Görenin gönlünü kandırmış,
Ökçesine sarı tuncu
Topuk yapıp koydurmuş;
Kalabalığa varırsan giyip var,

Anacığım asilmiş desinler diye,

Bu hizmetimi bilesin.
Ergin yengen Kanıkey,
Erginliğini bildirip,
Cellat suretli çorolara
Cebe donunu giydirip,
Kırk çoronun kırk küheylanını,
Değerli yengen Kanıkey,
Aygün gönüllünün sarayına,
Akkula'yı baş edip,
Sıra sıra bağlayıp koymuş.

Were I to keep telling, her toil was hard;
I will give one more gift,
Come, sons, put them on.
If you sit and ask its lineage,
Morocco leather beyond all price;
This service of mine the forty eagles
Will surely know, I thought, and walked on,
I knew this business long ago.
To Kökötöy's memorial feast,
Before the teeming toy,
Knowing custom, the boots
They will surely wear, I thought, and walked on.
Working it from master on to master,
Testing it with those who know,
For the price of one pair of boots
I kept giving one horse,
For the forty I gave forty horses,
Every bootmaker gathering,

Shaped each boot-top separately,
Pleasing the heart of all who see,
On the heel yellow bronze
She had set as a heel-piece;
When you go to the throng, go wearing them,
So they may say: your dear mother was noble,
May you know this service of mine.
Mature aunt Kanıkey,
Making her ripeness known,
On the executioner-faced choros
Dressed the battle-garb of mail,
The forty coursers of the forty choro,
Precious aunt Kanıkey,
At the palace of the Aygün-hearted one,
With Akkula at their head,
Had tied up row on row.

Pirinçten kürmök yemi verip,
Her gün terini almış,
Arpadan bol yem verip,
Her ay terini almış.
Bilgili kadın Kanıkey,
Kökötöy aşı olur diye,
Halk kaynayıp dolar diye,
Sırık alıp asılsalar,
Bahadır erler mızraklaşsa,
At semizlik gösterir diye,
«Yağ yuttu»* olup kalır diye,
Kaza basıp küheylanı,
Uyuz da birlikte çarpar diye,
Yeleden kuyruktan ayrılıp,
Kötü ün olur diye,
Topuyla birden hepsi
Güdük ata konar diye.
Ondan onmaz kara yaftaya
uğrar diye. Aş veren Bokmurun,

Kırk çoronun kırk küheylanını,
Akkula'yı baş edip,
Kan-Caylak'tan getirtip,
Yularını pekiştirip taktırıp,

Örtüden çul örttürüp,

Göstermeden atı besletip,
Yapıp durduğum bunlar var.
Hizmetimi dinleyiniz,
Bilin asil zatımı;
Her biriniz binin, can oğullar,
Kendi kendinizin atına.
Hanlar toplansa kaynaşıp,
Kara kurtçuk gibi kaynaşıp,
Aşı nasıl olacaktı?
Kara Kıtay'ın, Mançu'nun
Başı nasıl olacaktı?
Belalı konuk* yükümlüdür,

Giving kürmök feed of rice,
Each day she drew their sweat,
Giving ample feed of barley,
Each month she drew their sweat.
The knowing woman Kanıkey,
Thinking, Kökötöy's feast will come,
Thinking, the people will boil and throng,
Should they seize poles and grapple,
Should batyr men trade lances,
Lest the horse show mere fatness,
Lest it be left one that «swallowed fat»,*
Lest mishap crush the courser,
Lest mange strike it as well,
Lest, parted from mane and tail,
It earn an evil name,
Lest all of them with the whole herd
Be set on stub-tailed mounts.
Lest from that they meet a black
mark past mending. Bokmurun, giver of the feast,
The forty coursers of the forty choro,
With Akkula at their head,
Having them brought from Kan-Caylak,
Having their halters fastened firm,

Having them draped with cloth over the covers,
Having the horses fed unseen —
These are the things I have kept doing.
Listen to my service,
Know my noble self;
Mount, each one of you, dear sons,
Every man upon his own horse.
Should the khans gather seething,
Seething like dark grubs,
How was the feast to fare?
Of the black Kıtay, the Mançu,
How was the reckoning to fare?
The baneful guest is bound to answer,*

Aşı nasıl olacaktı?
Keñ-Talas'ın içinden,
Kavgaya tutuşsa binmeye,
Altı yürük at aldı,
Ok yükletip fil aldı.
Avuç kadar Müslüman'ı
Büsbütün yağmalayıp gitti diye,
Genç Aydar'dan haber aldı.
Haberciden söz duydu:
Han Kökötöy aşında,
Kara Kıtaylar, Mançular,
Avuç kadar Müslüman'ı
Büsbütün kırdı diye duydu,
Avuç kadar Müslüman'ı
Yağmalayıp gitti diye duydu,
Han Koşoy'u baş edip
Dövüp gitti diye duydu.
Hocazade Koşoy'a
Horluğu Kıtay saldı diye,
Eleman'ın er Töştük'ü
Aklını şaşırdı diye,
Elden çıkıp kaçtı diye,
Bunca malın mülkün hepsini
Kara Kıtay bastı diye,
Oyunu eğlenceyi bozdu diye,

How was the feast to fare?
From within Keñ-Talas,
To ride should a fight break out,
He took six swift steeds,
He took an elephant loaded with arrows.
The Muslims, but a handful —
Plundered utterly, and gone —
Such news he had from young Aydar.
From the messenger he heard the word:
At khan Kökötöy's memorial feast,
The black Kıtay and the Mançu,
The Muslims, but a handful,
He heard they slaughtered utterly,
The Muslims, but a handful,
He heard they plundered and moved on,
He heard they set on khan Koşoy first
And beat him and moved on.
That on Koşoy, scion of the hodja,
The Kıtay heaped humiliation,
That Eleman's man Töştük
Was driven out of his wits,
That he slipped loose and fled,
That all this wealth and property
The black Kıtay overran,
That they wrecked the games and revels,

Kökötöy'ün bunca malını
Yağmalayıp Kıtay aldı diye,
Yorulmadan bunca Mançu
Cümbüşü kopardı diye.
İnek tüyü kadar Kıtay'dan
Ürperip duruyormuşuz.
O zaman Manas kaplan,
Öfkelenip yanıp tutuşup,
Akolpok'u giyinip,
Boz fişekliği kuşanıp,
Bir Tanrı'ya yalvarıp,
Halk kurumuş meğer diye,
Hunhar Manas hazırlanıp,

That all Kökötöy's wealth
The Kıtay plundered and took,
That untiring, all these Mançu
Broke loose their riot.
Before Kıtay thick as a cow's hair
We have stood shuddering, it seems.
Then Manas the tiger,
Raging, burning, flaring up,
Donning the Akolpok,
Girding the grey cartridge-belt,
Praying to the one God,
Thinking, the people have withered away,
Bloodthirsty Manas made ready,

Müslüman için ürperip,
İşte o dem er Manas,
Akkula'yı eyerleyip;
Akkula'nın halini sorarsan,
Gerçek küheylan hayvancık:
Apışarası dere gibi,
Alnında akıtma dişi,
Tavlanıp konmuş çelik gibi.
Bununla karşılaşıp bende yener mi!
Yeri bassa tuynağı,
Kapatılıp konmuş çanak gibi.
Kaşı yüksek, zehri güçlü,
Sağrısının enliliği,
Tay yarışacak ova gibi.
Bahadırının Akkula'sı,
Kaplanın ta kendisi,
Tam denk getirip koşturarak,
Genç kısrağın kuluncağı,
Kara yılkının düldülü.
Vuruşmaya binse tasalanmaz, Kakan'ın hanı ağlamıştı.
Ağırlığa binse yorulup ağrımaz.

Beecin'den çıkan büyücü,
Bütün koşumları giydirip,
Öfkelenen hunharı
Akkula'ya bindirip,
Görenin gönlü bölünüp,
Ordalı halka fitne salmıştı.
Bozkurt bey, kaplan,
Ulu dağ gibi görünüp.
Sarı diba giydirip,

Han Manas'ın Kanıkey'i,
Kara akıtmalı argamağa,
Argamağa bindirip,
Kökötöy'ün bunca malını,
Bunca malı mülkü görmeye,
Görklü aslan Kanıkey,

Shuddering for the Muslims' sake,
At that very moment man Manas,
Saddling Akkula;
If you ask after Akkula,
A true courser, the dear beast:
Between his thighs like a ravine,
On his brow a blazed star,
Like steel tempered and set.
Meeting this one, could any thrall prevail!
Where his hoof treads the ground,
It is like a bowl set upside down.
High of brow, strong of venom,
The breadth of his croup
Like a plain where colts could race.
The batyr's own Akkula,
The tiger's very self,
Matched to perfection, set to running,
The young mare's dear foal,
The düldül of the dark herd.
Ridden to battle, he does not fret, The khan of Kakan had wept.
Ridden under burden, he tires not nor aches.
The sorcerer come out of Beecin,
Fitting on all the harness,
Setting the raging bloodthirsty one
Astride Akkula,
The heart of all who saw was riven,
Had cast dissension on the horde-folk.
The grey wolf lord, the tiger,
Looming like a mighty mountain.
Dressing her in yellow brocade,

Khan Manas's Kanıkey,
On an argamak with a black blaze,
Setting her on the argamak,
All this wealth of Kökötöy,
To see such wealth and property,
Stately lioness Kanıkey,

Aşı yönetip vermeye,
Kanıkey birlikte yola koyuldu.
Acıbay, Bakay – ikiz han,
Almambet, Çubak – ikiz er,
Serek, Sırgak – denk er.
Mızrak salanın ustası –
Kırk çoronun hepsi var.
Ay balta çalanın yamanı,
Sataşılsa eder halkı helak,
Kapladığı yanı kızıl alev,
Coşup Manas kalkmıştı,
Aşa doğru yola koyulmuştu.
Dağ gibi olan bozkurda,

Dağ karşı durabilir mi?
Han Manas'ın hali bir başka:
Sataşanı eder dümdüz.
Haberin var mıdır ki:
Altay'da doğup ulu olan,
Bununla atışan adam
hor olmuştu.
Kapışmadan öylece durmayan,
Haberini duyduğunda
Bahadırı ta özünde sınamıştı.
On ikisine geldiğinde,
Orda bozup, ganimet alıp,
Kan içmeden bakıp durmayan,
Hunhar Burut diyerek,
Kalmak'ın hanı ağlamıştı.

Altay'dan beri göçtüğünde,
Kapışan Kalmak yerle bir olmuştu.
Kırk çoroyu toplayıp kaplan,
Talas'a kurt han olmuştu.
Bununla çekişen bende
ekmek olmuştu. Gök ipek kaftan giyen
–
Daha dün Manas kaplan,
Kızılbaş halkını kırıp geçiren,

To steward and serve the feast,
Kanıkey set out along with them.
Acıbay, Bakay — twin khans,
Almambet, Çubak — twin men,
Serek, Sırgak — men well matched.
Masters of those who cast the lance —
All the forty choro are there.
Fiercest of those who swing the moon-axe,
Crossed, he deals the people ruin,
The side he covers crimson flame,
Surging, Manas had risen,
Had set out on the road toward the feast.
Against the grey wolf who is like a mountain,
Can a mountain make a stand?
Khan Manas's state is something other:
Whoever crosses him he flattens level.
Have you had word of it:
Born on the Altay and grown mighty,
The man who traded shots with him
was brought to scorn.
Never standing idle without a scuffle,
When he heard tell of him
He had tried the batyr in his very core.
When he came to his twelfth year,
Breaking hordes and taking booty,
Never resting without drinking blood,
Saying: the bloodthirsty Burut,
The khan of the Kalmak had wept.

When he migrated hither from the Altay,
The grappling Kalmak was razed level.
Gathering the forty choro, the tiger
Had become wolf-khan over Talas.
The thrall who contended with him
had become bread. Clad in a kaftan of grey silk —
Only yesterday Manas the tiger,
He who cut down the Kızılbaş folk,

Kartal Manas kaplan,
Dönüp baktığı yeri ağlatan.

Yüz dönüp girip Manas'a,
Bir adam nazar edememişti.
Her yanı denk idi;
İçine bakıp otursan,
Âlemi bozacak yamanlar,
Yeryüzünden geniş idi.
Ayçası altın tuğu tutup,
Arslan suretli aygün gönüllün,
Ağan Bakay'ın önünde;
Altı arslanın küçüğü,
Kartküröñ ile oynatıp,
Bozkurdun, Allah'ın sevgili kulu,
Han Acıbay'ın önünde;
Zayıpburuş er idi,
Kaplan bozkurt beyin –
Genişliği engin göl idi.
İşte o çağda Manas'ın
Kazan gibi börkü var,
Kâfir ile Müslüman'a
Nasıl kılsa erki var.
Kara bıyığını tarayıp,
İki yanına bakınıp,
Sancak elde dalgalanıp,
Akkelte sırtta parıldayıp,
Ayak kabı gibi boz fişeklik
Sağ kalçada şakırdayıp,
Zulpukor yine görünüp,
Düşmanın gönlü bölünüp.
Sağ yanında bahadırın,
Yaman Bakay baş olup,
Düşmana saldırıp gidecek gibi,
Kımıldayıp karaltı görünüp.
Yay okundan önce yetişecek,
Can yoldaş yirmi yiğidi.
Sol yanına bakarsan,

Eagle Manas the tiger,
Who sets weeping whatever place he turns to see.
Turning to face Manas and enter,
No man had been able to fix his gaze.
Every side of him was matched;
Were you to sit and look within,
Fierce ones fit to wreck the world,
He was wider than the earth.
Holding the gold standard with its crescent,
Your lion-faced, Aygün-hearted one,
Before your elder Bakay;
The youngest of the six lions,
Prancing on Kartküröñ,
The grey wolf's, God's beloved servant,
Before khan Acıbay;
Zayıpburuş was a man,
Of the tiger grey-wolf lord —
His breadth was a boundless lake.
And in that season Manas
Has a börk like a cauldron,
Over infidel and Muslim
He has power to do as he will.
Combing his black mustache,
Glancing to his two sides,
The standard rippling in hand,
Akkelte glinting on his back,
The grey cartridge-belt like a boot-shaft
Rattling at his right hip,
Zulpukor showing once again,
The heart of the foe was riven.
At the batyr's right hand,
Fierce Bakay at their head,
As if to charge upon the foe,
Stirring, a dark mass looming.
Sure to arrive before the bow's arrow,
His twenty braves, companions of the soul.
If you look to his left hand,

	Sarı altından kaftan giyip,	*Clad in a kaftan of yellow gold,*
	Sarala küheylan ata binip,	*Riding the courser Sarala,*
	Kaplan Alman baş olup,	*Tiger Alman at their head,*
	Sol yanında yirmisi;	*Twenty at his left hand;*
	Gök ala suretli ata binen,	*Riding a horse of grey-dappled hue,*
	Akbaltay'ın Çubak'ı,	*Akbaltay's Çubak,*
	Ay âlemi dize getiren –	*He who brought the moonlit world to its knees —*
85190	Ulakkan'ın Sırgak'ı,	*Ulakkan's Sırgak,*
	Iraman'ın Irçıuul'u,	*Iraman's Irçıuul,*
	Keçe örtüsü gibi kalpaklı er Şuutu,	*Man Şuutu, capped like a covering of felt,*
	Kırkın başı – Kırgılçal,	*Head of the forty — Kırgılçal,*
	Nice bahadır Tazbaymat,	*Tazbaymat, batyr of many deeds,*
	Mızrakta ustaların ustaları;	*Masters of masters with the lance;*
	Koruyucusu bir dokuz,	*His guardians nine at once,*
	Koruyanı görünüp:	*His guardian showing plain:*
	Kara benekli kaplan,	*A black-spotted tiger,*
	Böğründe atılmaya hazır.	*Poised at his flank to spring.*
85200	Zulpukor'u kuşanıp,	*Girded with Zulpukor,*
	Öfkesi yüzüne vurup,	*His wrath struck into his face,*
	Gören insan umut kesip,	*Whoever saw him lost all hope,*
	Kan içme öfkesi belli olup.	*His blood-drinking wrath made plain.*
	Kerrenay sesi güm güm ötüp,	*The kerrenay booming voice on voice,*
	Zurna sesi ince ince çığırıp,	*The zurna shrilling thin and high,*
	Kırk çoronun hepsi,	*All of the forty choro,*
	Kırgıl başlı yaşlısı,	*Their grizzle-headed elder,*
	Saltanatlı endamıyla,	*With their majestic bearing,*
	Her biri sayısız orduya bedel yoldaşı.	*Each a comrade worth a countless host.*
85210	At bağlanıp sıkı olup,	*Horses tied and drawn up tight,*
	Bozkurtların hepsi tıka basa dolup,	*All the grey wolves packed in full,*
	Vuruşacak düşmana rastlamadan,	*Meeting no foe to fight,*
	Kırk çoronun hepsi içten kabarıp,	*All the forty choro swelling from within,*
	Fiske vuracak yamaç bulamadan,	*Finding no hillside even to flick,*
	Boy ölçüşecek er bulamadan,	*Finding no man to measure height with,*
	Ağırlığını salacak yer bulamadan,	*Finding no place to set their weight upon,*
	Kapışıp duracak er bulamadan,	*Finding no man to stand and grapple with,*
	Fazlaca yürüyüp kıvranıp,	*Pacing overlong and writhing,*
	Arslan, bozkurt kaplan gibi,	*Like lion, like grey wolf, like tiger,*

Kâfirin kanını kıpkızıl,
Kalabalık ele doğru doğrulup.
Aş verilen yere yetişsek diye,
Ansızın girip vuruşa,
Kırk çoronun hepsi
Gürültüye girip almıştı,
Yatışmayan bir dağ gibi,
Uğultuya girip almıştı.
Aygün gönüllü verse buyruğu,
Kaynayıp yatan Kıtay'a
Gösteriversek dehşeti.
Gayreti olan pak sözden
Söz salan çoro dahi var.
Tüfek, kılıç pusatını
Hazır edip eline,
Şimdi düşmana çatacak gibi
Duran çoro dahi var.
Yolu olmayan yeri çiğneyip,
Yol açan çoro dahi var.
Eceli kıl kadar görmeden,

The infidel's blood scarlet-red,
Set straight toward the teeming land.
Saying, may we reach the place of the feast,
To plunge at once into the fray,
All of the forty choro
Had broken into clamor,
Like a mountain that will not settle,
Had broken into roar.
Should the Aygün-hearted give the order,
To the Kıtay lying aswarm
Let us show forth the terror.
There is even a choro who casts words
Of pure speech, full of zeal.
Musket, sword, and weapon
Making ready in his hand,
As if to close now with the foe,
There is even a choro standing so.
Treading ground that has no road,
There is even a choro who opens a road.
Not seeing his death by even a hair,

MANAS'IN KÖKÖTÖY'ÜN AŞINA VARIP KONUŞU

MANAS'S ARRIVAL AND ENCAMPMENT AT KÖKÖTÖY'S MEMORIAL FEAST

Kızıl-Kıya geçidinden
Değerli Manas heybetle,
Görünüp geldiği dem imiş;
Kızılca kıyameti görüp Müslüman,
Darlık çöküp başına
Ayrı düştüğü dem imiş.
Kakançın'ın zorbalığı
Ortaya çıktığı dem imiş,
Avuç kadar Müslüman'ın
Kuşatılıp kaldığı dem imiş.
Han Koşoy'u baş olup,

From the pass of Kızıl-Kıya,
Precious Manas in majesty —
It was the moment he appeared and came;
The Muslims, seeing scarlet doom,
Hardship settling on their heads,
It was the moment they were sundered.
The tyranny of Kakançın —
It was the moment it broke forth,
The Muslims, but a handful —
It was the moment they were left besieged.
With khan Koşoy at their head,

Yiğitler söz geçiremeden,	*The braves could not make their word prevail,*
El salan çoro dahi var.	*There is even a choro who lends a hand.*
Sayısız orduya çatsa savurup,	*Meeting a countless host, scattering it,*
Bölen çoro dahi var.	*There is even a choro who splits it.*
Döken çoro dahi var.	*There is even a choro who spills.*
Ölen çoro dahi var.	*There is even a choro who dies.*
Mızrak ustası diye ün salmış,	*Famed as a master of the lance,*
Usta çoro dahi var.	*There is even a choro of mastery.*
Düşmanın çaresini iyi bilen,	*Well knowing the remedy for the foe,*
85260 Yaman çoro dahi var;	*There is even a choro of fierceness;*
Karışıp gittiğinde	*When all is mixed in tumult,*
İnsanı yanlış vuran,	*Striking men amiss,*
Beceriksiz çoro dahi var.	*There is even a choro of clumsiness.*
Yüklediği yükten ayrılmayan,	*Never parting from the load he is given,*
Korkak çoro dahi var.	*There is even a choro of cowardice.*
Eri mızraklasa kim mızraklar,	*Who lances, if a man is lanced?*
Adı kalır Manas'a;	*The name remains to Manas;*
Manas han'ın kırk çorosu,	*Khan Manas's forty choro,*
Kırkı kırk yerden gelme	*Forty come from forty places,*
85270 arslan idi,	*lions they were,*
Kırgın koparan er idi.	*Men who broke out slaughter.*
Kökötöy'ün ocaklığını,	*Kökötöy's hearth-place —*
Kara Kıtay'a, Mançu'ya	*To the black Kıtay, to the Mançu,*
Yağmalattığı dem imiş.	*It was the moment it was given up to plunder.*
Aşıp şaşıp atına,	*Scrambling dazed onto their horses,*
Koşuşup kaldığı dem imiş.	*It was the moment they ran hither and thither.*
Avuç kadar Müslüman'ın	*The Muslims, but a handful —*
Kara candan işte o an	*It was the moment, that very instant,*
Umut kestiği dem imiş.	*They gave up hope of their dark lives.*
85280 «Han Manas!» diye nara atıp,	*Roaring the war-cry «Khan Manas!»,*
Kırk çoro girip vardığında,	*When the forty choro came charging in,*
Ağan Koşoy'un yerinden	*I saw that your elder Koşoy*
Kalkmadığını gördüm.	*Did not rise up from his place.*
Müslüman'ın ululari,	*The elders of the Muslims,*

Ne yapacağını bilemeden,
Han Manas'ı gördüklerinde
Atasını görmüşçesine
Ağladıkları yeri gördüm.
Hani Manas, hani diye,
Şaşırdıkları yeri gördüm.
Kara Kalmak'ın, Mançu'nun,
«Hunhar Burut geldi» diye,
Bırakıp zorbalığını,
Ezkara, Coloy baş olup,
Kaçtıkları yeri gördüm.
Gelin olup diz kırıp,
Taş kuşanan Kıtay'ın
Çığlığını gördüm.
Mançu'nun hanı Ezkara'nın,
Halk içinde böbürlenip,
Değerlendirdiğini gördüm:
«Kazan gibi kara börkü var,
Kâfir ile Müslüman,
İkisi birden kaplasa,
Kıl kadar görmeden hepsini
Yutuverecek erki var.
Yüz gösterirsek Manas'a,
Kökümüze topluca ulaşacak gibi.
Bütün Beecin tümüyle gelse de,
Tümden kırıp geçirecek gibi.
Kalabalık Kıtay dedikodu edip,
«Hunhar Burut» der imiş;
Altay'a azap saldığı,
Bozkurtluğu yerindeymiş.
Dağda yurt tutan Burut'a

Dağ gibi Manas kale imiş.
Kendisi İslam dininde,
Tufan suyu erişmez Beecin'e

Cehennemi salmak var gönlünde.
Kurumlanan arslan imiş,
Şu duran Burut için

Not knowing what to do,
When they beheld khan Manas,
As though they saw their father,
I saw the place where they wept.
Where is Manas, oh where — so saying,
I saw the place where they stood dazed.
Of the black Kalmak, of the Mançu,
Saying «The bloodthirsty Burut has come»,
Abandoning their tyranny,
Ezkara and Coloy at their head,
I saw the place where they fled.
Bending the knee like a bride,
Of the Kıtay girding on stone
I saw the shrieking.
Of Ezkara, khan of the Mançu,
Vaunting amid the people,
I saw how he took his measure:
«He has a black börk like a cauldron,
Were infidel and Muslim,
Both at once to swarm him,
Not seeing them worth a hair, all of them
He has the power to swallow whole.
If we show our face to Manas,
He is like to reach our very root all at once.
Though all Beecin come entire,
He is like to cut them wholly down.
The teeming Kıtay, trading gossip,
Would call him «the bloodthirsty Burut»;
The torment he loosed on the Altay —
His grey-wolf nature holds its place.
For the Burut who make the mountains home,
Manas, like a mountain, is a fortress.
He himself is of the faith of Islam,
On Beecin, which the flood-water never reached,
He has it in his heart to loose hell.
He is a lion swollen with pride,
For these Burut standing here

Bir yaratılmış arslan imiş.

Pehlivanlığı bir başka,
Burut'tan çıkma yaman akıtmalı.
Savaş narası bunun Burut diye,
Er imişsin, er Manas,
Bu halkı Burut kurutur» diye.
Kaygılanıp söyleyip nice söz,
Geri döndü Ezkara:
«Öte yanı Kakan bu halkın,
Sağ yanı Bakburçun,
Hepsini gördüm bu halkın;
Kıtay'ın bana da bahadır demesi,
Tanrı'nın kıldığı iş imiş.
Beecin'in hepsini toplasa,
Bir günde kıracak kişi imiş;
Konuk gelip et yağmalanması,

Tanrı'nın kıldığı iş imiş.
Gönlüne kin düşerse,
Bu aşın üzerinde
Tümden kıracak kişi imiş.
Kükreyip Manas coşarsa,
Şimdi ne deyip biz durduk?
Yaramazlığı biz başlatıp,
Etinin hepsini yiyip koyduk.
Kaynayıp yatan Mançu'nun
Yılgınlığını bilir miymiş?
Öfkelenirse han Manas,
Bizi Kakan'a kadar sürer miymiş?
Altında Kula at bineği var,
Arslan Manas hunharın
Âleme yeter gücü var.
Ok geçmeyen kaftanı var,
Yaman Manas zorbası var.
Çıvgınını görüp üşüştük,
Maaniker'i isteyip yanıldık,
Vurup alacakmış gibi davrandık.
Yanındaki Almambet,

He is a lion made on purpose.

His prowess is something other,
A fierce blazed one sprung from the Burut.
His war-cry is «Burut!» —
A man indeed you are, man Manas,
This people the Burut will wither away.»
Speaking many a word in care,
Ezkara turned back:
«Beyond this people lies Kakan,
On their right hand Bakburçun,
I have seen the whole of this people;
That the Kıtay call me too a batyr —
That was a work God wrought.
Were all Beecin gathered together,
He is a man to cut them down in one day;
That guests came and the meat was plundered —
That was a work God wrought.
If grudge should fall upon his heart,
Over this very feast
He is a man to cut down all entire.
If Manas roars and surges,
What were we thinking, that we stayed?
It was we who began the mischief,
We ate up all his meat and left it so.
Of the Mançu lying aswarm,
Would he know any dread?
If khan Manas grows wrathful,
Might he drive us all the way to Kakan?
Beneath him he has the mount Kula,
Lion Manas the bloodthirsty
Has strength enough for the world.
He has a kaftan no arrow pierces,
There is fierce Manas the tyrant.
Seeing his sleet-storm we flocked in,
We erred in asking for Maaniker,
We acted as if we would strike and take it.
Almambet at his side

Altın tahtını yağ etmiş,
Atası Azozil han'ı yerle bir etmiş.

Dini İslam dininde,

Bize düşman elinde.
Haberin yok muydu ki:
Kakan'da kalmış yığdığı,
Dilediği imanı.
Beecin'de kalmış yığdığı,
Gözettiği imanı.
Kinli olduğuna dair sözü var,
Haberin var mıdır ki:
Anası ölmüş, öcü var.

Kudurtup koyarsa Manas'ı,
Bizimle çarpışmaya varır yolu var.

Kalmakların hanı Coloy,
Keçil'in hanı Koñurbay,
Öfkelenip hızlanıp,
Ezkara'ya söylenip:
«Dediğime gelmezse,
Maaniker'i vermezse,
Beecin'den orduyu toplarım,
Yiğit canım sağ iken,
Boşuna bakıp durmam».
Er Koñurbay bunu söyleyip,
Öfkelenip gümbürdeyip,
«Aşına azap salarım» diye,
Biçare Coloy köpürüp;
Kaplan Manas geldi diye,
Müslüman halkı sevinip.
İşte bu Manas olmasa,
Azdıracaklardı yarayı,
Müslüman'ın eline
Salacaklardı belayı,
Başlatacaklardı fesadı,
Edeceklerdi görülmedik

Has turned his golden throne to tallow,
Has razed his father Azozil khan to the ground.
His faith is the faith of Islam,

He is in the hand of our foe.
Had you no word of it:
Left in Kakan lies what he heaped,
The faith he longed for.
Left in Beecin lies what he heaped,
The faith he watched over.
There is word that he bears a grudge,
Have you had word of it:
His mother has died — he has his vengeance.
If they drive Manas to fury,
There is a road that leads him to battle with us.
Coloy, khan of the Kalmaks,
Koñurbay, khan of Keçil,
Raging, quickening,
Muttering at Ezkara:
«If he does not come round to my word,
If he does not give Maaniker,
I will gather the host from Beecin,
While my brave soul is alive,
I will not stand idly watching.»
Man Koñurbay, saying this,
Raging and rumbling,
Saying «I will loose torment on his feast»,
Wretched Coloy frothing over;
Saying, Tiger Manas has come,
The Muslim people rejoicing.
Had there not been this Manas,
They would have inflamed the wound,
Upon the hand of the Muslims
They would have loosed calamity,
They would have set sedition going,
They would have wrought terror

dehşeti. Bir kapısı kapanmadan,
never seen. Before one of his gates had closed,

Kendisi ermişlerin koruduğu evliya,
Himself a saint kept safe by the blessed ones,
Ağan Koşoy ihtiyar,
Your elder Koşoy the aged,
Koşoy sözü çevirip,
Koşoy, turning the word about,
Durmadan söyledi bu sözü:
Spoke this word without pause:
«Hunhar arslan, Manas kaplan,
«Bloodthirsty lion, Manas tiger,
Gördün mü, bayırda ot bitmiş,
Have you seen — grass has grown on the slope,

Kâfirin halkı çok imiş.
The infidel's people are many.
Yukarının otu basık imiş,
The grass of the heights lies trampled low,
Müslüman halkı az imiş.
The Muslim people are few.
Silkinip duran Coloy, Koñurbay,
Coloy and Koñurbay, standing there bristling —

Bu malı yağmalayıp alır mıymış,
Would they plunder and take this wealth,
Fesadı bize salar mıymış?
Would they loose sedition on us?
Taşken'den göçüp kaynaşarak,
Migrating from Taşken, seething,
Kökötöy'ün malı sürüldü;
Kökötöy's herds were driven;
Aş veririm diye gelip,
Coming, saying, I shall give the feast,
Adı anılan çocuk Bokmurun,
The boy Bokmurun, whose name is spoken,
Azaba fena bağlandı.
Was bound most sorely into torment.
Aş veririm diye kızıştı,
He grew heated, saying, I shall give the feast,

Bunca mala mülke Bokmurun,
On all this wealth and property, Bokmurun,

Saldı besbelli fesadı.
Plain to see, loosed sedition.
Ey kuluncağım Manas han,
O my dear foal Manas khan,
Kakançın'ın halkı var,
There is the people of Kakançın,
Öfkeli Kalça, o görklü,
Wrathful Kalça, that stately one —
Sataştığı adamın
Of the man he picks a quarrel with,
Kanını içmek eski töresi.
Drinking the blood is his ancient law.
Burada Çınmaçın'ın eli var,
Here is the land of Çınmaçın,
Yular saçlı Kalmaklar,
The halter-haired Kalmaks,
Çekişip gidecek çağı var.
They have their season to fall to strife.
Gerçeğini bilirim Beecin'in:
I know the truth of Beecin:
Daha dün, Nuh peygamber çağında,
Only yesterday, in the prophet Nuh's age,
Tufan yürümüş buradan.
The flood passed through from here.

Tufan suyu dalgalanıp aştığında,
Dalgası yetişmeden Beecin'e,
Altı yüz ocak halk kalmış.
Evliya ihtiyardan dua alıp,
Esen kaldığı sebepten,
Esenkan diye adlanıp,
Kakançın'ın kırk kapısı
Mekke'ye doğru açılmış.
O kapının yüzünde,
Ak peygamber Mustafa,
Muhammed adı yazılmış;
Avuç kadar Müslüman'ın
Bir şeytanı değer diye,

Kakançın'ın Beecin'ine
Hüda'nın tohumu saçılmış.
Soy dökülüp Beecin'e
Hazreti Aalı, arslan şir,
Aradan dönen ulu Beecin,
Burada koyu iman yok,
Gerçek şu ki Hüda hayrını vermiş,
Ortasında kalmışız,
Böyleymiş şu boktan dünya,
Göğüste olur nice hasret,
Nice ele gelip bulaştık,
Böyleymiş şu kalleş yalan.
Müslümanın oğlundan
Tam da bin kadar can kalmış.
Kıtay'dan kadın alıp,
Geride kalan Turkan'ı
Sorarsan bulup alırsın,
Gerçek Müslüman Turdana.
Yakınsak çıkar büyük hasret,
Sorarsan bulup alırsın,
Öz Kırgız soyunu:
Kakançın'ın Beecin'inde,
Salaalık denen bir elmiş.
Kökötöy'ün toyu diye,

When the flood-water surged and overflowed,
Its wave not reaching to Beecin,
Six hundred hearths of people remained.
Taking blessing from the saintly elder,
Because he stayed alive and whole,
He was named Esenkan,
The forty gates of Kakançın
Were opened toward Mekke.
Upon the face of that gate,
The white prophet Mustafa —
The name Muhammed was written;
Of the Muslims, but a handful,
Saying, one is worth a devil of theirs,

To Beecin of Kakançın
The seed of Hüda was scattered.
The lineage poured into Beecin,
Hazret Aalı, the lion shir,
Great Beecin turning in between,
Here there is no deep faith,
Truth is, Hüda gave His blessing,
We are caught in the midst of it,
Such, it seems, is this filthy world,
Many a longing dwells in the breast,
With many a people we have mingled,
Such, it seems, is this treacherous lie.
Of the sons of the Muslims
Just a thousand souls remain.
Taking wives from the Kıtay,
The Turkan left behind —
If you ask, you will find and take them,
The true Muslim Turdana.
If we draw near, great longing rises,
If you ask, you will find and take them,
The true Kırgız lineage:
In Beecin of Kakançın,
There was a people called Salaalık.
For Kökötöy's feast, they say,

Aşa gelmişiz meğer,
Kavga çıksa kalınacak,
Belaya gelmişiz meğer.
Kökötöy'ün şenlikli aşını,
Görmeye gelmişiz meğer,
Kara Kıtay'a yağmalanıp,
Ölmeye gelmişiz meğer.
Payı mülkü Kalmak'a
Vermeye gelmişiz meğer.
Şımarığın sözüne uyup biz,
Ölmeye gelmişiz meğer.
Sakalım kuğu gibi ak iken,
Seferim yakına gelmişken,
Bürük'ü Hüda kahretmiş,
Bizimle itişip durmakta. Malı mülkü yağmalar mı ki,

We came, it seems, to the memorial feast,
If a fight breaks out we must stay,
We came, it seems, into calamity.
Kökötöy's festive memorial feast
We came, it seems, to behold,
Plundered by the Kara Kıtay,
We came, it seems, to die.
Our share and wealth to the Kalmak
We came, it seems, to give away.
Heeding the word of the insolent one,
We came, it seems, to die.
While my beard is swan-white,
While my last journey draws near,
Hüda has cursed the Bürük,
They keep contending with us. Will they plunder goods and wealth,

Vaktim geçip gittiğinde,
Kıtay'ı Hüda kahretmiş,
Bizimle çekişip durmakta.
Kurulup oturan Kalça heybetli,
Gücü yetse, bu Kıtay'ın
Kapışacak dermanı var.
Kaynayıp duran kâfirde,
Han Koñurbay bahadırda
İnsan dili bilmeyen,
Hayvana çalar sözlüsü var,
Yanaşanı paramparça eden
Dağ gibi tek gözlüsü var.
Türlü türlü eri var,
Atasının öcü var,
Fırsat bulursa bizimle
Çarpışmaya niyeti var,
Azman azman kâfirin
Ok geçmez kürkü var,
Düşünsen hançerli kolu var,

Pek sağlam geldi kâfirler,
Bel bağlamış azmi var,

When my time has passed away,
Hüda has cursed the Kıtay,
They keep quarreling with us.
The Kalça sitting enthroned is fearsome,
If their strength suffices, these Kıtay
Have vigor enough for combat.
Among the seething infidels,
With Khan Koñurbay the batyr,
There is one who knows no human tongue,
Whose speech is like a beast's,
One who tears apart whoever draws near,
A one-eyed one huge as a mountain.
They have warriors of every kind,
They have their father's vengeance,
If they find the chance, with us
They intend to do battle,
The monstrous, hulking infidels
Have coats no arrow pierces,
Think of it — they have dagger-armed hands,
The infidels came well-fortified,
They have resolve they lean upon,

Gizleyip koyduğu eri var,
Bu aşta kargaşa koparıp,
Yüz yüze gelecek yeri var.
Kavgalaşmadan, dalaşmadan,
Dediğine uyalım,
Maaniker'i armağan verelim.
Atla aldatıp savalım,

Çaresini böyle bulalım.»
Koşoy ağan gür sesle,
Böyle bir söz söyledi.
Ardından Bokmurun,
Katılıp söze başladı:
«Toplanıp geldi aşıma,
Topuz vurdu başıma,
Çöküp geldi fikrime,
Zorbalık etti toyuma.
Dediğine uymazsak,

Fitneyi azgın salar mı ki?
Obayı hemen basar mı ki,
Ak altın malı saçar mı ki?
Kökümüze hep birden erer mi ki,
Tükenen aşı niye verdik,
Tümünü yağmalayıp gider mi ki?
Şenliğini görsen, işte aş,
Eğrilik ettin sen — diye,
Keseceksen, işte baş.
Yağmayı saldı ocağıma,
Büsbütün erer köküme.
Atadan kalan maldı,
İstiyor bu Kıtay:
Yürük at Maaniker'i,
Maaniker'i vermezsem
Salmak üzere kargaşayı.»
Bokmurun ağlayıp geldi,
Kökötöy'ün kova gibi olan
büyük külçesini, Yürüğü söküp almaz mı,

They have warriors hidden away,
Stirring up turmoil at this feast,
They have ground to meet us face to face.
Without brawling, without strife,
Let us heed what they say,
Let us give Maaniker as a gift.
Let us appease them with the horse and send them off,
Let us find the remedy this way.»
Elder Koşoy with a booming voice
Spoke such a word.
After him Bokmurun
Joined in and began to speak:
«They gathered and came to my feast,
They struck my head with a mace,
It weighed down upon my mind,
They wrought tyranny on my feast.
If we do not heed what they say,

Will they loose wild sedition?
Will they raid the camp at once,
Will they scatter the white gold and goods?
Will they reach our very root all at once,
Why did we give the feast now spent,
Will they plunder it all and go?
Behold its festivity — here is the feast,
You have done crooked wrong — saying,
If you would cut, here is the head.
They loosed pillage on my hearth,
They will reach my very root entire.
It was wealth left from the father,
These Kıtay demand it:
The swift steed Maaniker —
If I do not give Maaniker,
They are set to loose the turmoil.»
Bokmurun came weeping,
Kökötöy's ingot big as a bucket,
his great ingot, Will they not wrest away
the swift steed,

Manas'a armağan verdi.
Armağanını Manas aldı,
Ağası Bakay'a veriverdi.
Kan içiciliği depreşip,
Koşoy'a söyleyiverdi:
«Ömrün uzayıp gitmiş,
Sızlanır olmuşsun.
Gayret gitmiş gövdenden,
Yorulup kalmışsın.
Kara Kalmak sıkıştırsa
İflah olmaz olmuşsun.
Kuvvet gitmiş gövdenden,
İşe yaramaz olmuşsun.
Hükmünü yürüten bu Kıtay'a
Boyun eğip yatar çağım yok,
Kabadayılanırsa bu Kıtay,
Ölümden esirger canım yok.
Kıymetli canım var iken,
Kıtay'a sunacak malım yok,
Maaniker'i verir çağım yok,

Kabarıp gelse kâfirin,
Esirgeyecek canım yok.
Akıl kaçmış gövdenden,
İflah olmaz olmuşsun.
Yiğitliğin gitmiş, kocamışsın,
Canım ağam, kaplanım,
İşe yaramaz olmuşsun.
Kabarıp Kıtay güceniverse,
Bugün Maaniker'i alsa,
Yarınki gün azıtıp,
Akkula'yı da almaz mı,
Öbür gün daha da ileri gidip,
Alıverir böylece
Nice kaplan yürüğü.
Yine Kıtay gücenirse,
Yine kargaşa salıp,
Yine isteyip almaz mı,
Çalkuyruk gibi yürüğü.

He gave as a gift to Manas.
Manas took the gift,
And handed it to his elder Bakay.
His blood-thirst stirring up,
He spoke out to Koşoy:
«Your life has stretched long,
You have taken to whimpering.
Zeal has gone from your body,
You have grown weary.
If the Kara Kalmak press hard,
You are past all remedy.
Strength has gone from your body,
You have become of no use.
To these Kıtay who impose their rule
I have no season to bow and lie down,
If these Kıtay play the bully,
I have no life to spare from death.
While I have my precious life,
I have no goods to offer the Kıtay,
I have no season to give Maaniker,

If the infidel comes swelling,
I have no life to hold back.
Sense has fled from your body,
You are past all remedy.
Your valor is gone, you have grown old,
My dear elder, my tiger,
You have become of no use.
If the Kıtay swell up and take offense,
If today they take Maaniker,
Tomorrow, growing bolder,
Will they not take Akkula too,
The day after, going further still,
Will they not thus take away
Many a tiger-swift steed.
If the Kıtay take offense again,
Loosing turmoil again,
Will they not demand and take again
A swift one like Çalkuyruk.

Kös kös yaya kaldığında,
Her gün cehennem salmaz mı.
Tulpardan büsbütün ayrılırsak,
Müslümanın alpları
Eyeri sırta vurmaz mı,
Zahmeti ağır çekmez mi!
Bildiğini Kıtay yapmaz mı,
Hüda böyle çarpmaz mı,
Sonra yaya süre süre kırmaz mı!
Kaynayıp duran kâfirler
Atından ayırıp seni,
Dört tür davarı saçmaz mı,
Baş köşene kuyu kazmaz mı.

Bahadırını bağlayıp almaz mı,
Çaresiz yaya kaldıktan sonra,
Belaları salmaz mı!
Bildiğini Kıtay yapmaz mı,
Birinizi komadan kırmaz mı.
Yanınızdan aşıp geçmez mi,
Nice malını saçmaz mı!

İtliği hep birden bilmez mi,

Avuç kadar Müslümanı
Kıtay'a kırdırıverirsek,
Yarın mahşer gününde
Kara eşek edip binmez mi.

Sonunda bir gün ölürüz,
Korkudan tutup verdi diye, Tatlı dilden söz edeyim.
Davalanıp dursa hayvanlar,
Ne deyip cevap veririz?
Gürbüz gücüm var iken
Yürüğümü nasıl vereyim!
Azıp duran Kıtay'la
Bir kapışıp göreyim.
Şu Kıtay kâfirine,

When you are left trudging on foot,
Will they not loose hell each day?
If we are wholly parted from our tulpars,
Will not the alps of the Muslims
Sling the saddle on their own backs,
Will they not bear heavy toil!
Will the Kıtay not do as they please,
Will Hüda not strike us so,
Then drive us on foot and cut us down!
The seething infidels —
Parting you from your horse,
Will they not scatter the four kinds of herds,
Will they not dig a pit at your seat of honor?
Will they not bind and take your batyr,
Once you are left helpless on foot,
Will they not loose calamities!
Will the Kıtay not do as they please,
Will they not cut you down, sparing none?
Will they not sweep past you,
Will they not scatter your many goods!

Do they not know all their dog's tricks at once,
If the handful of Muslims
We let the Kıtay slaughter,
Tomorrow on the day of judgment
Will they not make us black donkeys and ride us?
In the end we die one day,
He gave it out of fear, they'll say, Let me speak with a honeyed tongue.
If the beasts should press their claim,
What answer shall we give?
While I have my sturdy strength,
How shall I give up my swift steed!
With the raging Kıtay
Let me grapple once and see.
To this Kıtay infidel,

Doğan başım var iken,
Tulparımı nasıl vereyim!
Düpedüz zorbalık ederse,
Yakalaşıp göreyim!
Azap salarsa, Kalmak'ı
Altay'a sürüp kovayım.
Atanın körü, Coloy'un
Kafa derisini şimdi dileyeyim!
Kaynaşan Kıtay yurdu
İyice heveslenmiş anlaşılan,
Kırılışıp bir göreyim!
Akkula'ya bineyim,
Çoğalmış meğer domuzlar,
Kakan'a dek sürüp kovayım.
Aşa doyan bu Kıtay,
Yutmaya mı ağzını açmış?

Kapışmak için bir olup,
Kudurmuş mu ne?
Böyle olacaksa, Kıtay'ın
Tıkacını çekip alayım.
Didişmeye kalkışırsa, itleri
Kökten kazıyıp kırayım.
Zorbalık eden kâfirin
Kendi atını alayım.
Zorbalık ederse bu Kıtay,

Boylu boyunca kırıp sereyim.
Savaşı güzel bir şey sanıyorsa,
Kurutup kırıp sereyim.
Gerçekse bu dediği,
Mızrak mızrağa geleyim!
Konuk geldin, vazgeç diyerek,
Taş kuşanan Kıtay'ın
En temizine varayım.
Bu sözümü tutmazsa,
Paramparça edişeyim.»
Deyip, böylece, er Manas,
Gözleri alacakaranlık sise dönüp,

While my born head is on me,
How shall I give my tulpar!
If they turn to sheer tyranny,
Let me come to grips and see!
If they loose torment, the Kalmak
Let me drive and chase to the Altay.
Coloy, his father's blind spawn —
Let me now claim his scalp!
The swarming Kıtay nation
Has grown truly eager, it seems,
Let us cut one another down and see!
Let me mount Akkula,
The swine have multiplied, it seems,
Let me drive and chase them to Kakan.
These Kıtay, glutted on the feast,
Have they opened their mouths to swallow us?
Uniting as one for combat,
Have they gone mad, or what?
If it must be so, the Kıtay's
Stopper let me pull out.
If they set out to scuffle, those dogs
Let me scrape out by the root and slay.
From the tyrannizing infidel
Let me take his own horse.
If these Kıtay play the tyrant,

Let me cut them down full length.
If they think war a fine thing,
Let me wither, cut down, and lay them out.
If what they say is true,
Let me come lance against lance!
You came as a guest, desist — so saying,
Of the stone-girded Kıtay
Let me go to their finest one.
If he does not keep my word,
Let me tear him all to pieces.»
So saying, thus, the man Manas,
His eyes turning to twilight mist,

Yüzü yağlanmış buğdaya dönüp,
Zehri yüzünden dökülüp,
Azrail görünüşü belirip.
Önüne düşüp geldiğinde,
Deryadil Manas sultanın,
Ejderha heybeti görünüp.
Sırtını dönüp gittiğinde,
Bin kişilik heybeti görünüp.

Pusatlarını kuşanıp,
Görecek olsan, bozkurdun
Gök kaplan gibi atılıp,
Kula atını oynatıp,
Kaynayıp duran kâfirin
Tam ortasını yara yara,
Coloy ile Ezkara'ya,
Fesat dolu bu ikisine
Atın başını çevirdi,
Yara yara varıp han Manas,
O ikisinin yanında
Gazaba gelip durdu:
«Toplandığın, ey Kıtay yurdu,

Kökötöy'ün aşıdır,
Başsız Burut eli değildir,
Bozkurt Manas başıdır!
Ağırlayıp aşa çağırdım,
Şerefinle etini ye.

Alacak Kalmak sen değilsin,
Aldıracak Kırgız ben değilim.
Vuracak Kıtay sen değilsin,
Vurduracak Kırgız ben değilim!
Zorunu bırak, aşını ye, Kıtay,
Yoksa kapışırız, Kıtay!
Körpe kamış olgunlaşana dek,
düzenin külü savrulana dek,
Sıkıca altı ay dövüşürüm.
Yaşım on ikiye geldiğinde,

His face turning to oiled wheat,
Venom pouring from his face,
The look of Azrail appearing on him.
When he came striding to the fore,
Of ocean-hearted Sultan Manas
The dragon's majesty showed forth.
When he turned his back and went,
The majesty of a thousand men showed forth.
Girding on his weapons,
If you should see him — the grey wolf
Springing like a sky-blue tiger,
Making his dun horse prance,
Of the seething infidels
Cleaving through their very midst,
To Coloy and Ezkara,
To these two full of malice
He turned his horse's head,
Cleaving through, Khan Manas arrived,
Beside those two
He halted in his wrath:
«Where you have gathered, O Kıtay nation,
Is Kökötöy's memorial feast,
It is no headless Burut land,
Grey wolf Manas is its head!
I honored you and called you to the feast,
Eat your meat with honor.

You are not the Kalmak who will take,
I am not the Kırgız who will let it be taken.
You are not the Kıtay who will strike,
I am not the Kırgız who will let you strike!
Leave off your force, eat your feast, Kıtay,
Or else we grapple, Kıtay!
Until the tender reed grows ripe,
until the ashes of order are winnowed,
I will fight hard six months through.
When my age had reached twelve,

Kalmakların hanı Coloy
Altay'a fesat saldığında,
Altı bin erini bir kestim, Coloy,

Altmış obanı bir vurdum,
Coloy. Ok geçmez kürküm var, Coloy,

İnadı alabildiğine tutturduğunda,
Coloy,
Keşişini yakaladığımda,
Söze gelmedi de o zaman,
Kibrini kesip attığımda,
Hani, kıyameti kopardığında,
Çarpışmaya varacaksam ben vardım,
Yakalayıp haraca kesip,
Bin devede çayını bir aldım.
Bin pehlivanının hepsini
Yerlerde süründürüp bir kırdım,
Coloy. Manas gazabını saldığında,
Burada mı unuttun, Coloy?
Ükürçü'nün ovasında,
Üç-Kapkak'ın boyunda,
Kıyameti koparmıştım,
Yılkın değil, o zaman
Öküzünü sürüp almıştım, Coloy.
Sen, şimdi mi adam oldun, Coloy?
Kalabalık divanın önünde,
Kasılıp ata mı bindin, Coloy?

Çağırtıp getirdim aşıma, Coloy,
Saldırı saldın başıma, Coloy!
Konuk oldun toyuma, Coloy,
Hakaret saldın gönlüme, Coloy,
Ölmediğim yerde durmam, Coloy!

Körpe kamış olgunlaşana dek,
Düzenin külü savrulana dek,
Sıkıca altı ay dövüşürüm, Coloy.

Coloy, khan of the Kalmaks,
When he loosed malice upon the Altay,
I cut down your six thousand men at once,
Coloy,
I struck your sixty camps at once,
Coloy. I have a coat no arrow pierces,
Coloy,
When you dug in your utmost stubbornness,
Coloy,
When I seized your monk,
He would not come to terms even then,
When I cut away your arrogance,
Remember, when you raised the apocalypse,
If battle was to be joined, I joined it,
Seizing and putting to tribute,
I took your tea on a thousand camels at once.
All of your thousand wrestlers
I dragged in the dirt and cut down at once,
Coloy. When Manas loosed his wrath,
Have you forgotten it here, Coloy?
On the plain of Ükürçü,
Along the Üç-Kapkak,
I had raised the apocalypse,
Not your horse herds — that time
I drove off your very oxen, Coloy.
Have you only now become a man, Coloy?
Before the thronging assembly,
Have you mounted your horse swaggering,
Coloy?
I had you summoned to my feast, Coloy,
You loosed assault upon my head, Coloy!
You were guest at my feast, Coloy,
You hurled insult at my heart, Coloy,
I will not stop till I am dead, Coloy!

Until the tender reed grows ripe,
Until the ashes of order are winnowed,
I will fight hard six months through, Coloy.

Aşa geldinse niyetini söyle, Coloy,	*If you came to the feast, speak your intent, Coloy,*
Atışacaksan doğrusunu söyle, Coloy,	*If you would exchange fire, speak truly, Coloy,*
Kapışacaksan cevabını söyle, Coloy?!	*If you would grapple, speak your answer, Coloy?!*
Karşı karşıya durursak,	*If we stand face to face,*
Tüfek atıp, yay çekip,	*Firing muskets, drawing bows,*
Göğüs göğüse vuruşursak,	*If we clash breast to breast,*
Soğuk çehremi gösteririm,	*I will show my cold visage,*
Sonuna dek çarpışırım,	*I will battle to the very end,*
Köküne kadar alırım.	*I will take you to the very root.*
Ok yetişmez atım var, Coloy.	*I have a horse no arrow overtakes, Coloy.*
Senin Koñurbay kalçan var, Coloy,	*You have your Kalça Koñurbay, Coloy,*
Kapışmayı adamakıllı yapalım,	*Let us grapple in earnest,*
Kapışacak kaç adamın var, Coloy?	*How many men have you for the fight, Coloy?*
Çokluğunu çoktan bilirim, Coloy,	*I have long known your numbers, Coloy,*
Görüşsem diye gezerdim,	*I roamed hoping to meet you,*
Atışacaksan doğrusunu apaçık söyle,	*If you would exchange fire, speak plainly and true,*
Korkutacak Kalmak sen değilsin,	*You are not the Kalmak to frighten me,*
Dışını sağlam gösterip sen, Coloy,	*Showing a sturdy outside, you, Coloy,*
Kırışmaya gelmişsin!»	*You have come for slaughter!»*
Kalmak ile han Manas	*The Kalmak and Khan Manas —*
Kavgaya tutuştuğunda	*When they fell to fighting,*
Bakakaldığımız an işte odur.	*That is the moment we stood agape.*
Vebal olur bu ettiğiniz,	*What you do will be a sin upon you,*
Çok söyledim, Koco, dinleyin».	*I have said much, Koco, listen».*
Han Kökötöy'ün aşında	*At Khan Kökötöy's memorial feast*
Kaplan Manas hunharın	*How the tiger Manas, the ruthless,*
Nasıl koruduğunu gördüm.	*Kept guard — I saw it there.*
Kara Kıtay'ı, Mançu'yu	*The Kara Kıtay and the Mançu —*
Nasıl somurduğunu gördüm.	*How he gulped them down — I saw it.*
Öyle olan Manas'ın	*To such a Manas —*
Oğluna nasıl varırsın,	*How will you go to his son,*
Gelinini nasıl alırsın?	*How will you take his bride?*
Böyle gidersen, Kocom, sen,	*If you go on so, my Kocom,*

Bir belaya çatarsın!
Kaplan Manas, hunhar şir,
Kara Kalmak'la Mançular
Kasılıp yatıp aldığında,
Ocaktaki eti yağmalatıp,

Nice Kalmak'ı köseğiyle dövdürüp,
Ocağı ele geçirdi,
Baymırza geldi han olup,
Toz duman içinde kalıp,
«Kırıp geçirirsen kendin bilirsin,

Vay, Manas, gönlün bilir!
Baymırza durup şunu söyler:
«Kökötöy hana aş verdik, Manas,

Dermanı gidip sarkıp,
Aşa katık aş verdik, Manas!
Nice telaşla yurt topladık, Manas,

Kâfirden sıkboğaz görünce
Daha çok azaplı iş gördük, Manas!

Emanet candan umut kesmiş,
Kara Kalmak'ın, Mançu'nun
Gözlerine perde indi,
Gücü yetse, bu itler
Beni bile çelmeye kalktı.
Kargaşa saldı toyuma,
Cehennemi saldı gönlüme.
Ete doyup kudurdu,
Vururum diye yutkundu.

You will run into calamity!
Tiger Manas, the ruthless shir,
When the Kara Kalmak and the Mançu
Lay there swaggering at their ease,
Letting the meat on the hearth be plundered,
Having many a Kalmak beaten with the fire-poker, He seized the hearth,
Baymırza came as khan,
Caught amid dust and smoke,
«If you slaughter them all, that is your affair,
O Manas, your heart knows best!
Baymırza stands and says this:
«We gave the feast for Khan Kökötöy, Manas,
Our strength drained and sagging,
We gave feast upon feast, Manas!
With much toil we gathered the nation, Manas,
Seeing the infidel's throttling press,
We suffered yet more tormented toil, Manas!
They gave up hope of the life entrusted,
Of the Kara Kalmak, of the Mançu
A veil came down upon their eyes,
If their strength sufficed, these dogs
Even me they tried to trip.
They loosed turmoil on my feast,
They loosed hell upon my heart.
Glutted with meat, they ran mad,
They gulped, itching to strike.

MANAS'IN OCAK BAŞINDAKİ KALMAKLARI SÜRMESİ

«Bu hakareti göreceğime
Doğmadan boğulup batsaydım,
Bundansa diri gezmeyip öleyim.
Yüz tutup gerçekten geldiğinde
Kaynaşan Kıtay'ın, Mançu'nun
Bu hakaretini göreyim mi,
Aybanboz'u çek, bineyim,
Kaynayıp duran Kıtay'ı
Kakan'a dek sürüp kovayım.
— Deyip, o zaman er Manas,

Kaynayıp duran kâfirden
Zavallı baş nasıl kurtuldu?
Bahadırı bağlayıp alır mı ki,
Tufan suyu gibi bu kâfir
Cehennemi başa salar mı ki?
Bildiği işi yapar mı ki,
Bir canı komadan kırar mı ki?
Kargaşa salıp yola koyuldu».
Baymırza böyle söylerken,
Bay oğlu Baymırza'nın
Yüreğinden yağ eridi.
Gözleri fıldır fıldır dönüp,
Baymırza kaçıp yanarak,
Bir çare olur mu diye,
Manas'a doğru koşmuştu.
Bunu görüp ulu Manas,
Başında hakaret görmemişken,
Kahpeliği gördü ulu Manas,
Yurdu ağlayıp geldiğinde,
Kara Kıtay'dan, Mançu'dan,
Hakaret gördü ulu Manas.
Ateş gibi gözleri bir parlayıp,

MANAS DRIVES AWAY THE KALMAKS AT THE HEARTHSIDE

«Rather than see this insult,
Would I had drowned unborn,
Better to die than walk alive with this.
When it truly turns and comes upon us,
Of the swarming Kıtay, the Mançu,
Shall I endure this insult of theirs?
Bring Aybanboz, let me mount,
The seething Kıtay
Let me drive and chase to Kakan.
— So saying, then, the man Manas,

From the seething infidels
How did the poor head escape?
Will they bind and take the batyr,
These infidels like flood-waters —
Will they loose hell upon our heads?
Will they do their wonted deed,
Will they slay every soul, sparing none?
Loosing turmoil, they set upon their way».
As Baymırza spoke thus,
Of Baymırza, son of Bay,
The fat melted from his heart.
His eyes darting round and round,
Baymırza fleeing, burning,
Hoping there might be a remedy,
Had run toward Manas.
Seeing this, great Manas —
Who had never known insult on his head,
Great Manas saw the treachery,
When his people came weeping,
From the Kara Kıtay, from the Mançu,
Great Manas suffered insult.
His fire-like eyes flashing once,

Kan içiciliği gerçekten depreşip,
Yüzünden zehri dökülüp,
Bahadırlık çehresi görünüp,
«Altın yanaklı ay baltayla
Kapışmaya gelmişsin,
Alaçık gibi koca Kalça,
Senin dövdüğün el bir başkadır.

His blood-thirst truly stirring,
Venom pouring from his face,
His batyr's visage showing forth,
«With your gold-cheeked moon-axe
You have come to grapple,
Huge Kalça, big as a tent,
The people you have beaten are another kind.

Ben şimdi tartılırım,
Adım Manas, gök akıtmalı.
Kara kayış kamçıyı
Kavrayıp döndürerek,
O zaman Ezkara gibi bahadırın
Tepesine indiriverdi,
Kalpağı uçtu vınlayarak,
Sorguç taşı parçalanıp,
Gazabına dayanamayıp,
Altı bin Kıtay, bin kalday
Kaçıştılar takır takır.
Avuç kadar Müslüman
«Manas'ı Tanrı korusun!» — diye, Dört bir yandan kırk yoldaş
Hıçkıra hıçkıra dilek kıldı.
Cesaretine dayanamayıp,
Mançu'nun halkı çığrışıp,
Cesur Manas bahadırın
Kalmak'a saldı o zaman,
Başına ahir zamanı.
Gazaba gelip kamçılayıp,
Kuşatmaya girdi er Manas.
Şaklata şaklata o zaman,
Kara Kalmak'ı, Mançu'yu
Dövmeye girişti er Manas.
Manas el atınca,
Hepsi el attı,
Kaplan Bakay ihtiyar
Yaşlı elini attı.
Toprak uçup, toz kalkıp,

Now I shall take the measure,
My name is Manas, of the grey blaze.
The black leather whip
Gripping and whirling round,
Then upon a batyr like Ezkara
He brought it down upon his crown,
His kalpak flew off whistling,
His plume-stone shattered to pieces,
Unable to withstand his wrath,
Six thousand Kıtay, a thousand kaldays
Scattered fleeing, clattering.
The handful of Muslims —
«May Tanrı protect Manas!» — saying,
From all four sides the forty companions
Sobbing, they made their plea.
Unable to withstand his daring,
The Mançu people shrieking out,
The daring batyr Manas
Loosed upon the Kalmak then,
Upon their heads, the end of days.
Coming to wrath, whipping hard,
The man Manas moved to encircle.
Cracking and cracking it then,
The Kara Kalmak, the Mançu,
The man Manas set to beating.
When Manas laid his hand to it,
All laid their hands to it,
The tiger, old Bakay,
Laid his aged hand to it.
Earth flying, dust rising,

Ana baba günü oldu,
Manas hanın kırk yoldaşı
Kırıp geçirip durdu.
Azızkan oğlu Almambet,
Akbaltay oğlu Çubak,
Manas'a denk pehlivanı
Ulak han oğlu Sırgak
Dalıp kargaşa saldı.
Allak bullak edip,
Arslanların o zaman

It became a day of doom,
Khan Manas's forty companions
Kept cutting all before them.
Almambet, son of Azızkan,
Çubak, son of Akbaltay,
A wrestler fit to match Manas,
Sırgak, son of Khan Ulak,
Plunged in and loosed turmoil.
Throwing all to confusion,
Of the lions then —

Kıtay'a saldığı curcuna bu.
Vay be, orta yerini er Manas
Oya oya dövüp girdi,
Çevresini er Bakay
Soya soya dövüverdi,
İki ucunu er Almañ
Söke söke sürüp girdi,
Çevresini er Çubak
Baştan başa sürüp girdi.
Kaynaşan Kıtay'ı
Haykırıp Manas kaplan
Görülmedik biçimde dövmekte şimdi.
Kırılıp serilmekteler şimdi.
Baksan göze ilişmez,
Kaynayıp duran kalabalık elin
Kimin kim olduğu bilinmez.
Toprak yağıp, toz uçup,
Toz göklere savrulup,
Zorbalığı Kara Kıtay'ın,
Zorbalığı şimdi dinip,
Kaplan Manas, hunhar şir,
Kıyameti kopardığı yer orası!
Tanrı kimseye göstermesin,
Dövüp süreriz desek,
Kırıp süre gitmekte.
Kimi kara Kalmaklar
Sendeleyip kaça koşup,
Odun yığınına gizlenip,

This is the uproar they loosed on the Kıtay.
Oh my — its very center the man Manas
Beat through, carving, carving in,
Its rim the man Bakay
Beat through, flaying, flaying,
Its two ends the man Almañ
Drove through, tearing, tearing in,
Its rim the man Çubak
Drove through from end to end.
The swarming Kıtay —
Roaring, tiger Manas
Is beating now as never seen before.
They are cut down and strewn out now.
Look — nothing meets the eye,
In the seething thronging host
None can tell who is who.
Earth raining, dust flying,
Dust winnowed to the skies,
The tyranny of the Kara Kıtay,
Their tyranny now subsiding,
Tiger Manas, the ruthless shir —
That is the place he raised the apocalypse!
May Tanrı show it to no one,
Though we say "we beat and drive them,"
He goes on cutting down and driving.
Some of the black Kalmaks
Stumbling, running to flee,
Hiding in the woodpile,

Onmaz Burut'a
Ölçüsüz kavga ettik diye,
Pişman olanı bundan çok.
Baş yarılıp, göz çıkıp,
Böğürüp ağlayanı bundan çok,

Ne yapacağını bilemeyip,
Şaşkın gezeni bundan çok,
Atları arkasına sığınıp,
Şaşkın gezeni bundan çok.
Allak bullak edip,

With the wretched Burut —
"We fought beyond all measure," saying,
Those who repent are more than many.
Heads split open, eyes put out,
Those bellowing and weeping, more than many,
Not knowing what to do,
Those wandering dazed, more than many,
Sheltering behind their horses,
Those wandering dazed, more than many.
Throwing all to confusion,

Köküne hep birden ererken,
Suratı soğuk kara Kalmak'ı
Tümden kırıp geçirirken,
Orokkır ile Muzkindik,
Er Koñurbay, Ezkara,
Attan inip bunlar,
Atlarını çekip durdular.
Er Koñurbay, koca er,
Şimdi söze başladı:
«Başı olan Burut eli işte,
Hepsini yapacaksan, biz işte!
Bizim halimizi sorarsan,
Her birimiz büyük ulusuz.
Han Kökötöy'ün aşı diye,
Haberini aldıktan sonra,
Kakan'dan geldik yönelip,
Toyuna gelmişiz,
Toyunda doyduktan sonra,
Kudurup taşkınlık etmişiz!
Kargaşa çıkarayım derken
Cehenneme böyle düşmüşüz!
Kâfir ile Müslüman
Aşına gelip, zor kullanıp,
Kıbleye durur gibi yeminleşmişken,

Suçlu duruma düşmüşüz!
Yeni baştan barışıp,

While reaching their root all at once,
The cold-faced black Kalmak
While cutting them down entire,
Orokkır and Muzkindik,
The man Koñurbay, Ezkara,
These dismounted from their horses,
And stood leading their horses.
The man Koñurbay, mighty man,
Now began to speak:
«Here is a Burut land that has a head,
If you would do it all, here we are!
If you ask of our state,
Each of us is a great nation.
Hearing of Khan Kökötöy's feast,
After we received the news,
We set out and came from Kakan,
We came to your feast,
After eating our fill at your feast,
We ran mad and did outrage!
Meaning to stir up turmoil,
We fell thus into hell!
Infidel and Muslim —
Coming to your feast, using force,
Though we had sworn oaths as if facing the kıble,
We have fallen into guilt!
Making peace anew,

Konuğa geldik, kaplan,
Fesatlı sözler savurup,
Ağır hakaret ettik,
Şaka sözünden başlayıp.
Bu suçu bağışlayın,
Kâfir ile Müslüman,
Bağışlamazsan suçu,
Kazan başına toplanıp,
İşte, başı kesin?!»
Taş kuşanan Kıtay'ın
Temizleri bunu söyleyip,
Kürmö giyen Kıtay'ın
Güçlüleri bunu söyleyip,
Dizleri yere bükülüp,
Esenkan gelmiş gibi,
Er Manas'a diz vurup.
Kara Kalmak halkı var,
Ulularının önünde
Kadınlar gibi diz çöken
Bu kâfirin töresi var.

We came as guests, tiger,
Hurling words of malice,
We gave grave insult,
Beginning from words of jest.
Forgive this offense,
Infidel and Muslim,
If you forgive not the offense,
Gathering round the cauldron,
Here — cut off the head?!»
Of the stone-girded Kıtay
Their finest said this,
Of the kürmö-clad Kıtay
Their mighty said this,
Their knees bending to the ground,
As if Esenkan himself had come,
They struck knee before the man Manas.
There is the Kara Kalmak folk —
Before their great ones,
Kneeling like women —
Such is the custom of these infidels.

«Kara Kalmak'la, Mançu'yla
Kavgalaşıp ne edelim,
Ne mirasa erelim!
Toya gelen kâfirle
Boğuşup ne edelim,
Aş üstünde sataşıp,
Ne mirasa erelim!»
Koşoy, Bakay, o heybetliler
Araya girip durdular,
Köküne hep birden ererken,
Kara Kıtay'ı, nice Mançu'yu,
Hep birden yağmalayıp giderken,
Hunhar Manas kaplanı,
Zehir içmiş gibi durdurdu şimdi.

Kâfir ile Müslüman
Han Kökötöy'ün aşı diye,
Oldu bir görülmedik şey.

«With the Kara Kalmak, with the Mançu,
What good is quarreling,
What heritage would we gain!
With infidels come to the feast
What good is struggling,
Picking fights over the feast,
What heritage would we gain!»
Koşoy, Bakay, those majestic ones,
Stepped in between and stood,
While he reached their root all at once,
The Kara Kıtay, many a Mançu,
While plundering them all at once,
The ruthless tiger Manas
They stopped now, as if he had drunk poison.
Infidel and Muslim —
At Khan Kökötöy's memorial feast,
A thing happened never seen.

Kalabalık divanın önü diye,
Han Kökötöy'ün aşı diye,
Hunhar Manas içlerinde
Çatırdayan kavga dinip,
Bozuşanlar toplanıp,
Fesadın hepsi dinip,
Yurt barışıp düzelip,
Yeniden şenlik kurulup,
Yurt böylece dururken
Kökötöy'ün Bokmurun'u
Kendine gelmiş,
Yeni baştan dirilip,
Dile gelmiş yeniden.
Ovaya dağa Maaniker

Before the thronging assembly,
At Khan Kökötöy's memorial feast,
Ruthless Manas in their midst,
The crackling fight subsiding,
Those fallen out assembling,
All the malice subsiding,
The nation making peace, mending,
Festivity established anew,
While the nation stood at rest,
Kökötöy's Bokmurun
Came back to himself,
Revived all anew,
Found his tongue once more.
Over plain and mountain, Maaniker

Koşturmuş gibi olmuş.
Ölüp gidip, yeniden
Dirilmiş gibi olmuş.
Kırk ev dolusu hazinenin
Torbalayıp ağzını açmış,
Şenliğin yoluna
Harcayıp saçmış.
Boru-zurna çaldırıp,

It was as if he had galloped him.
As if he had died and then
Come back to life again.
Of the treasure filling forty houses
He bagged it and opened its mouth,
Upon the way of festivity
He spent and scattered it.
Having horn and zurna played,

KOŞOY İLE COLOY'UN GÜREŞİ

THE WRESTLING OF KOŞOY AND COLOY

Kâfirden çıkıp bir pehlivan,
Müslümandan bir pehlivan,
Ortaya güreş tutsunlar,
Paçadan kavrasınlar,
Yürüyüp çıkıp pehlivanlar,
Seyirlik bir şölen kursunlar.
Coşup taşan bu yurda
Bir temaşa sunsunlar.
Kökötöy'ün aşında
Töre böyle oldu diye,
Kâfir ile Müslüman,
Halkına söyleyip varsınlar.

Let a wrestler come forth from the infidels,
A wrestler from the Muslims,
Let them wrestle in the midst,
Let them grip by the trouser-leg,
Let the wrestlers stride forth,
Let them stage a spectacle-feast.
To this nation overflowing with fervor
Let them offer a show.
At Kökötöy's memorial feast
"Thus was the custom," saying,
Infidel and Muslim,
Let them go and tell their peoples.

Güreşin ödülüne
Bin karaca deve koyarım,
Bin kara akıtmalı kısrak koyarım.

Kızıl altın sikkeden
Bir torbayı doldurup,
İçiyle birlikte bir koyarım,
Çocuğuyla birlikte cariye koyarım,
Kulak duymuş, göz görmüş,
Benim gibi kim ödül koymuş?
Göğe uçup toprak,
Kâfir ile Müslüman,
Toplandınız gürül gürül.
Han Kökötöy'ün aşıdır,
Kalabalık divanın önüdür.
Yürük at Maaniker var,

Tellala haber söyletip:
«Kâfir ile Müslüman,
Halkın buraya gelmişsin.
Kaynayıp duran nice ulu,
Topunuz buraya gelmişsiniz.
Kökötöy atam ölmüştür,
Geri gelinmez seferi
Han atam görmüştür.
Tükendi diye sanma,
Altı ev dolusu mülk var.
Göçüp geldim Taşken'den,
Çizilip konmuş çizgi var,
Kâfir ile Müslüman,
Gösterilecek temaşa var.
Söylenecek türküm var,
Kâfir ile Müslüman,
Koparılacak kavgam var,
Kırk yıl desen tükenmez,

Atamdan kalan malım var.
Gerisini söyleyip ne edeyim,
Kızıl altın yükleyecek,

As the wrestling prize
I stake a thousand dark camels,
I stake a thousand black blaze-marked mares.
Of red gold coin
Filling up a sack,
I stake it, contents and all,
I stake a bondmaid together with her child,
Has ear ever heard, has eye ever seen —
Who has staked a prize like mine?
Earth flying to the sky,
Infidel and Muslim,
You have gathered in thundering throngs.
It is Khan Kökötöy's memorial feast,
It is before the thronging assembly.
There is the swift steed Maaniker,

Having the crier proclaim the news:
«Infidel and Muslim,
Your peoples have come here.
Many a seething great nation,
All of you have come here.
Kökötöy my father has died,
The journey of no returning
My khan father has seen.
Do not think it is spent,
There is wealth filling six houses.
I migrated here from Taşken,
There is a line drawn and laid down,
Infidel and Muslim,
There is a show to be shown.
I have songs to be sung,
Infidel and Muslim,
I have a fight to be raised,
Though you say forty years, it will not run out,
I have wealth left from my father.
What use to tell the rest,
To carry loads of red gold

On bin kızıl erkek devem var,
Benim niceye değer malım var,
Kâfir ile Müslüman,
Kökötöy'ün ganimetini
Güzelce bölüşüp alın».
Bokmurun buyruk verince,
Ahali işitiverdi.
Kara Kalmak elinden
«Ben çıkarım» — deyip, o zaman
Han Coloy çıkıverdi.
Coloy'un halini sorma:
Büyüklüğü dağın dengi,
Kim görünse yiyecek gibi.
Kara Kalmak hanı Coloy,

I have ten thousand red bull camels,
I have goods worth beyond all telling,
Infidel and Muslim,
Kökötöy's bounty —
Share it out fairly and take it».
When Bokmurun gave the order,
The people heard it at once.
From the Kara Kalmak people,
«I will come forth» — saying, then
Khan Coloy came striding out.
Ask not of Coloy's state:
His bigness the match of a mountain,
As if he would eat whoever appeared.
Coloy, khan of the Kara Kalmak,

Kapıştığını sağ komayan,
Bir domuzun etine
Bir yiyişte doymayan.
Ünü âleme yayılan
Becerikli Coloy değil mi.
Nice yerleri paramparça edip,
Alan Coloy değil mi.
Tependen inen koca Kalmak,
«Kâfirlerin pehlivanını,
Deveyi yanlışlıkla yumruklayan,
Pehlivan Coloy değil mi.
Yaya insana rastlarsa,
Kaşları göl kıyısının çalılığı gibi,
Göründüğü yerden koparıp,
Göründüğünü yutacak gibi.
Sarı meşin şalvar giyip,
Uğurlu saatli Coloy kuşanıp,
Görecek olsan koca Coloy,
Gök yaban domuzu gibi atılıp:
«Kahrolası Burut'u
Güreşe gelirse, yıksam diye, Bozkurt
Manas kaplanı
Yakalayıp onu

Leaving none he grappled alive,
On the meat of a single hog
Never sated in one sitting.
His fame spread through the world —
Is he not the cunning Coloy?
Smashing many a land to pieces,
Is he not Coloy who seized them?
The huge Kalmak come down from the height, «The infidels' wrestler —
Who punched a camel by mistake,
Is he not the wrestler Coloy?
If he meets a man on foot,
His brows like the brush at a lakeshore,
Snatching him from where he stands,
As if to swallow whatever he sees.
Wearing trousers of yellow leather,
Coloy girded in his auspicious hour,
If you should see him — huge Coloy,
Charging like a grey wild boar:
«The cursed Burut —
If he comes to wrestle, that I may throw him, The grey wolf, tiger Manas —
That I may seize him

Diri diri mezara tıksam diye, «Bir görüşüp kalmaya
Müslümanın nice ödülünü
Tek başıma kendim alsam diye,
İtişip hengâme koptuğunda,
Burut böyleymiş diye,
Bir hengâme salsam diye».
Kara Kalmak, Mançu yurdu,
Gördüğünde gönlü bölünüp,
Coloy çıktı Kalmak'tan,
Opol Dağı gibi görünüp.
Coloy'un heybetini görünce
Avuç kadar Müslümanın,
Çaresi kötü tükenip,
Aklı başından gitti.
Pehlivanlık taslayan Müslüman,
Han Coloy'u gördüğünde,
Halkın içinden kaçıverdi.
Gazaba gelen kâfire
Hangi pehlivan çıkar diye,
Han Manas da telaşa düştü.
Kahraman Koşoy ihtiyarı,

And stuff him living in the grave, «To meet him once and be done,
The Muslims' many prizes
That I may take all by myself alone,
When shoving breaks to uproar,
"So this is the Burut," saying,
That I may loose an uproar».
The Kara Kalmak, the Mançu nation,
Seeing him, their hearts divided,
Coloy came forth from the Kalmak,
Looming like Mount Opol.
Seeing Coloy's fearsome bulk,
Of the handful of Muslims
The remedy ran out most ill,
Their wits fled from their heads.
The Muslim who posed as wrestler,
When he saw Khan Coloy,
Fled from among the people.
Against the enraged infidel
What wrestler would come forth —
Even Khan Manas fell to worry.
The hero, old Koşoy,

Eleman oğlu er Töştük,
Sıra sıra durdu o zaman
Müslümanların hepsi.
Başında ev gibi kara börk,
Hunhar Manas kaplan,
Müslümanın yurduna
Namus için doğmuş kara çelik:
«Karşı duracak dev var mısın?
Paçadan kavrayıp,
Pehlivanca çelme takıp,
Gök boğa gibi süsüşüp,
Öndeki kara Kalmak'a
Görülmedik hengâmeyi
Salacak kişi, var mısın?
Müslümanın namusunu
Kurtaracak kişi var mısın?»

The man Töştük, son of Eleman,
Then stood rank on rank
All of the Muslims.
On his head a black börk big as a house,
Ruthless tiger Manas,
For the nation of the Muslims
Black steel born for honor's sake:
«Is there a giant to stand against him?
Gripping by the trouser-leg,
Tripping like a wrestler,
Butting like a grey bull,
Upon the black Kalmak before us
An uproar never seen —
Is there one to loose it, any man?
The honor of the Muslims —
Is there one to save it, any man?»

Gök tulpara binivermiş:
Yurda temaşa sunmaya,
Kaynayan er kim imiş bilmeye,
Ezelden söylenegelene göre,
Eleman oğlu er Töştük,
Dokuz oğlun küçüğü,
Eleman'ın nazlısı,
Bir Tanrı'nın kulu,
«Sen nasılsın pehlivana,
Güçlülük taslayan itle
Kapışıp kalmaya?»
Manas böyle deyince,
Töştük durup şunu söyler:
«Güçlülük taslayan Kalmak'la

Güreşecek çağım gelmedi,
Güç gövdeme dolmadı.
Benim etim daha ham körpe.

Kanım ancak bir kaşık.
Dermanım gitmiş, takat yok,
Eşteklerin Camgırçı'sını,
Çekişecek güç kuvvet yok.
Camgırçı'yı tuttu.
Bu kâfirle itişirsem,
«Eşteklerin erisin,
Dermanım gider tıkanıp,
Gövdem gider sallanıp.
Böyle olmamın sebebi:
Yerin altına inişim,
Yedi yılı doldurmuştu,
Yerin üstüne çıkışım
Yedi gün ancak olmuştu.
«Yanaşmam Coloy'a,
Dediğim gerçek, çarem yok,
Sataşmam Kalmak'a,
Kurulup oturan yaşlı Kalmak'la
Cevabını verdim Manas'a,
Çarpışacak derman yok.

He had mounted his grey tulpar:
To offer the nation a show,
To learn who the seething hero was,
As has been told from time out of mind,
The man Töştük, son of Eleman,
Youngest of nine sons,
Eleman's darling,
A servant of the one Tanrı,
«How are you for the wrestler —
With the dog who flaunts his strength
To grapple and hold fast?»
When Manas said this,
Töştük stands and says this:
«With the Kalmak who flaunts his strength
My season to wrestle has not come,
Strength has not filled my body.
My flesh is still raw and tender.

My blood is but a spoonful.
My vigor is gone, no stamina left,
The Eşteks' Camgırçı —
No strength, no force to contend.
He seized Camgırçı.
If I tussle with this infidel,
«You are the Eşteks' man,
My vigor goes, choking off,
My body goes, tottering.
The cause of my being so:
My descent beneath the earth
Had filled full seven years,
My coming up above the earth
Was then but seven days.
«I will not go near Coloy,
My word is true, I have no remedy,
I will not provoke the Kalmak,
With the old Kalmak sitting enthroned —
I gave my answer to Manas,
There is no vigor for battle.

Ben Kalmak'a varmam,
Eğrildim bugün günümden,
Boş yere ölüp gitmem».
Zor mu diye söz açtın,
Töştük'ün bugün durmakta
Kıyamete dönmüş halde.
Kurulup oturan kara Kalmak'la
Çarpışmaya girsem kazara,
Kalçam yere değmez mi,
«Ben Kalmak'a varmam,
Avuç kadar Müslümanın
Namusu hep birden gitmez mi!
Kara yer beni yutmaz mı,
Yıkılıp kalırsam boylu boyunca,
Cediger denen elim var,
Ölmem yersiz olmaz mı!
Düzüyle söz söylersem,
Tükenmeyecek sözüm var, Yedi boy Cediger,
Alp kara kuş Zımırık,
Çaresi kötü tükendiğinde,
Kalın butumun etinden
Azığa kestiğim yerim var,
Alıcı kuşu besleyip kuş ettim,
İşte böyle eksiğim var.
Başıboş gezeni toplayıp yurt ettim.
Eksiğimden Kalmak yakalamaz mı,
Ölüp kalırsam Coloy'dan,
Kaskatı yıkıp sermez mi,

Çaylak döner yerine,
Gitmemiş öcünü almaz mı,
Yerinden oynamaz Müslümanın

Belimiz kırılıp kalmaz mı!»
Başıboş gider kendi yoluna.
Töştük böyle deyince

Töre Manas vazgeçti şimdi.

I will not go against the Kalmak,
I am bowed this day from my prime,
I will not die and go for naught».
You opened talk, asking if it is hard,
Töştük today is standing
In a state turned to doomsday.
With the black Kalmak sitting enthroned
If by chance I entered battle,
Would my haunch not strike the ground,
«I will not go against the Kalmak,
Of the handful of Muslims
Would not the honor go all at once!
Would the black earth not swallow me,
If I fall and lie full length,
I have a people called Cediger,
Would my death not be in vain!
If I speak it plainly,
I have words that will not run out, The seven clans of Cediger,
The alp black bird Zımırık,
When its remedy ran out most ill,
From the flesh of my thick thigh
There is the place I cut its provender,
I fed the hunting bird and made it a bird,
Such is the lack I bear.
I gathered the strays and made a nation.
Will the Kalmak not catch me by my lack,
If I die at Coloy's hands,
Will he not throw me down stiff and lay me out,
The kite returns to its place,
Will he not take his unavenged revenge,
Of the Muslims who stir not from their place
Will our backbone not be broken!»
The stray goes its own way.
When Töştük spoke thus,

Lord Manas desisted now.

«Bir boyun şirisin,
Sen nasılsın pehlivana,
Yıkıp ödül almaya?»
Aklı başından gitti,
Eşteklerin Camgırçi'sı
Elden çıkıp kaçıverdi:
«Cediger'in er Bagış'ı!
Sen nasılsın pehlivana,
Yıkarsan ödül almaya,
Yıkılırsan eli boş kalmaya?»

O zaman Bagış şunu söylemiş:
«Kuvvetli kâfir Coloy'dan
Boş yere ölüp gitmem.
Ceti-Özön denen yerim var,
Ceti-Özön gibi kıymetli yeri
Emeğimle yurt kıldım,
Emeğimle el kıldım.
Çaylak besleyip kuş ettim,
Derme çatmayı toplayıp yurt ettim,
Derme çatma dağılır eline.
Alıcı kuş gider yerine,
Ben Kalmak'a varmam,

Güreşip ödül almam!»
Akıllarının başlarından gittiğini
Gözümle gördüm,
Cediger'in er Bagış'ının
Elden çıkıp kaçtığını.
Hanlara gazaba gelip,
Kaplan Manas arslanı,
Küheylanı kamçılayıp,
Koşoy'a doğru sürdü.
«Ağam Koşoy ihtiyar,
Kerametler gösteren evliya!
Öleceğinde bir yemek,
Öküz gibi kara Kalmak'a
Kendin çık meydana, ihtiyar!
Sayısız yığılmış kalabalıkmış,

«You are the shir of a whole clan,
How are you for the wrestler,
To throw him and take the prize?»
His wits fled from his head,
The Eşteks' Camgırçı
Slipped away and fled:
«Bagış, man of the Cediger!
How are you for the wrestler,
If you throw him, to take the prize,
If you are thrown, to be left empty-handed?»
Then Bagış said this:
«At the hands of the mighty infidel Coloy
I will not die and go for naught.
I have a land called Ceti-Özön,
A land as precious as Ceti-Özön
By my toil I made a homeland,
By my toil I made a people.
I fed a kite and made it a bird,
I gathered the ragtag and made a nation,
The ragtag scatters back to its people.
The hunting bird goes back to its place,
I will not go against the Kalmak,

I will not wrestle and take the prize!»
That their wits fled from their heads
I saw with my own eyes,
How Bagış, man of the Cediger,
Slipped away and fled.
Coming to wrath at the khans,
The tiger Manas, the lion,
Whipping his charger,
Rode toward Koşoy.
«My elder, old Koşoy,
Saint who works wonders!
One last meal before your dying —
Against the ox-like black Kalmak
Step out yourself to the field, old one!
A countless heaped-up throng it is,

Savrulup duran Müslümandan
Sizden başkasının
Layığı yokmuş.
Sakalın apak ağarmışken
Mızrak dövüşüne kendin yararsın,
Ağa, seferin yaklaşmışken,
Coloy'la güreşiver, ağa,
Büyük namusu kurtarıver, ağa!
Kasılıp duran kara Kalmak'ın
Var olan gücünü görüp gel, ağa.
O zaman ölmedim de ne oldum?
Geçen seferki cinini tutturup,
Eline geçerse parçalayıp gel, ağa!

Döndürüp çelme takıver, ağa,
İç yandan kavrayıp kalıver, ağa!»
Kendin çık, Manas, pehlivana!

— O zaman Koşoy şunu söyler:
«Kocayıp da, sıcak döşeğe
Yatamaz olduğum çağımda,
Paçam bacağıma
Sığmaz olduğu çağımda,
Seksen beşin cefasını
Gördüğümde denk geldin,
Diriliğin öte yakasını
Gördüğümde denk geldin.
Ben de, Manas kulunum!

Rakı içip sarhoş çağda,
Aklım yerinde genç çağda,
Dolup taşan çağımda,
Cehennemlik kaygı yokken,
Kösnülü sırlı mızrağı
Savurup durduğum çağımda,
Kâfir ile Müslüman
Üstüme yürüdüğü çağda
Sarp yamaçta ölmedim de ne oldum?
Heybetle yatan şehir Beecin'i

Of the winnowed, reeling Muslims,
None other than yourself
Has the worthiness, it seems.
Though your beard has gone all white,
You yourself are fit for the lance-fight,
Elder, though your last journey nears,
Wrestle with Coloy, elder,
Save our great honor, elder!
Of the swaggering black Kalmak
Go see what strength he has, elder.
Why did I not die then and there?
Rousing that fury of his from last time,
If he falls into your hands, tear him and return, elder!
Spin him and trip him, elder,
Grip him from the inside and hold, elder!» Step out yourself, Manas, against the wrestler!
— Then Koşoy says this:
«Grown old, when to my warm bed
I can no longer take myself,
When my trouser-leg upon my leg
No longer fits me,
The torment of eighty-five —
You found me just as I endure it,
The far shore of living —
You found me just as I behold it.
I too, Manas, my foal!

In the season of drinking rakı, drunk,
In youth with my wits about me,
In my brimming, overflowing season,
When no hellish care beset me,
The eager lacquered lance —
In the season I kept brandishing it,
When infidel and Muslim
Marched against me in that season,
Why did I not die then on the steep slope?
The city Beecin lying in majesty —

Kuşatıp durduğum çağımda,
Kalday ile valisini
Dövüp durduğum çağımda,
Şakırdatıp külçesini
Haraca kestiğim çağımda,
Burada ölmedim de ne oldum?
Kararıp yatan Beecin'e
Kamçı sallayıp durup,
Bilerik'in yüzünden
Nice günler vuruşup,
Hapsedilmiş Bilerik'i
Yerinden çekip aldığımda,
Mançu'nun hanı Ezkara'nın
Elinden çekip aldığımda,
Seksen beş denen ihtiyarlıkmış,
Böylesine kocayıp gitmen,
Bir Tanrı'nın gazabıymış,
Tüm gövdem tok çağda,
İhtiyarlık başta yok çağda,
Yalınayak, başı kabak,
Geçip gitti yirmi beş,
Yer sarsılırdı, ah o çağ!
Çocuk gibi baldırım tok olsa,
Kocamışlık başta yok olsa,
Kapışmaz mıydım Coloy'la!
Ne kadar söylese de Koşoy olmadı,

Kaplan Manas bırakmadı.

In the season I held it besieged,
Its kalday and its governor —
In the season I kept beating them,
Rattling out their ingots —
In the season I put them to tribute,
Why did I not die there and then?
At Beecin lying darkling,
Swinging my whip without cease,
For Bilerik's sake
Fighting many a day,
The imprisoned Bilerik —
When I plucked him from his place,
From Ezkara, khan of the Mançu,
When I plucked him from his hands —
Eighty-five, they call it — old age,
To grow so old as this
Is the wrath of the one Tanrı,
In the season my whole body was full,
In the season old age was not upon my head,
Barefoot, bareheaded,
Twenty-five has passed and gone,
The earth would shake — ah, that season!
Were my calf full like a child's,
Were old age not upon my head,
Would I not grapple with Coloy!
However much Koşoy pleaded, it availed not,
Tiger Manas would not let him be.

Katagan'ın Koşoy'unu
Tutup çıkardı pehlivanlığa,
Yıkarsa namus kurtarmaya,
Yıkılırsa bakakalmaya.
Şanlı elin destanıdır,
Ağan çıktı pehlivanlığa.
— «Kendin çık, Manas» — diye,
Koşoy sitem edip durduğunda,
Manas'ın söylediği söz şu:

The Katagan's Koşoy
He seized and put forth as wrestler,
If he throws, to save the honor,
If he is thrown, to stand agape.
It is the epic of a glorious people,
Your elder went forth as wrestler.
— «Step out yourself, Manas» — saying,
When Koşoy kept up his reproach,
The word Manas spoke is this:

«Cakıp han atam kovalayınca,

Çıyırdı anam doğurunca,
Serpilip yetişip, er oldum, Koşoy,
Almaz mıydım Kalmak'ı,

Er oğluyla denk oldum.
Manas'ın Manas oluşu,
Başıma devletin konuşu,
Apışıp ata binişi,
Akolpok kürkü giyişi,
Sayısız toplanmış cümle âlemdi,
Yayan işe yaramazdım.
At üstüne gelince,
Mızrakçıdan ustaydım,
Yiğitlerden yamandım.
Atışmaya çıkan davaya sal,

Mızraklaşan düşmana sal.
Diz dize gelen davaya sal,
Dizgin dizgine gelen düşmana sal.
Gözüm karartıp mızrak uzatmazsam,
Ondan sonra gözümü

Kamçılaşılan sınıra sal,

Kararıp yanan yangına sal».
O zaman Koşoy söz dinleyip,
Yürüyüp çıktı pehlivanlığa.
Gürleyip sözünü çok söyleyip,
Ağan büründü hasrete!
«Seksen beş denen devirmiş,
Diri insanın zulmüymüş.
Dağ gibi yaşayıp durmaktansa,
İnsanın uzanıp gitmesi yeğmiş.
Altmışında rastlasaydı,
Yetmişinde rastlasaydı,
Çelmez miydim Kalmak'ı.
Söylesem hasretim, derdim var,

«When Khan Cakıp my father drove me on,
When Çıyırdı my mother bore me,
I grew and flourished and became a man,
Koşoy, Would I not have taken the Kalmak,
I became the equal of heroes' sons.
Manas's becoming Manas,
Fortune's alighting on my head,
His sitting astride the horse,
His donning the Akolpok coat —
The whole world gathered beyond count,
On foot I was of no use.
But once upon a horse,
I was more skilled than any lancer,
I was fiercer than the braves.
Send me to the quarrel that comes to shooting,
Send me against the foe at lance-play.
Send me to the quarrel knee to knee,
Send me against the foe rein to rein.
If I do not thrust the lance with reckless eyes,
Then afterward my eyes —

Send them to the border where whips are traded,
Send them to the fire burning black».
Then Koşoy heeded the word,
And strode forth as wrestler.
Booming out his many words,
Your elder was wrapped in sorrow!
«Eighty-five, they call it — an age,
It is the torment of a living man.
Rather than living on like a mountain,
Better for a man to lie down and go.
Had it met me at sixty,
Had it met me at seventy,
Would I not have tripped the Kalmak?
If I speak — I have my sorrow, my grief,

Deryadil Manas, dinleyiver,
Kırk tekenin derisinden
Hışırdayan şalvarım var.
Güçlülük taslayan itle
Kapışmaya girdiğimde,
Gazaba gelen o domuz
Yakalarsa şalvarım yırtılır,
Ağanın edep yeri açık görünür.
Yüz suyu kül gibi dökülür.
Kocamışken ağanın
Utançtan yüzü değişir,
Kabarıp duran kara Kalmak'tan,
Ağan bu yüzden yıkılır».

KOŞOY'UN COLOY'U GÜREŞTE YIKMASI

Ak sakalı parıldayıp,
Ağan Koşoy gürleyip,
Dönüp dolanıp durdu.
Yaman Koşoy ağanız
Eski günlerini andı:
«Eey, Manas han, kulunum!
Rakı içip sarhoş çağda,
Aklı sulu genç çağda,
Yalınayak, başı kabak,
Yer sarsılırdı, yirmi beş
Geçip gitmiş, ah o gençlik.
Seksen beş denen zormuş,
Diri insanın zulmüymüş.
Fazla yaşayıp durmaktansa,
Yaratan Allah Taala'nın
Canı alması yeğmiş.
Heybetle yatan kalesini
Kuşatıp durduk bir vakit.
Kalday ile Amban'ını
Dövüp durduk bir vakit.
Dövüp durduğun vakitleri
Saysak şimdi geçip gitmiş,
Sarı sancı gibi sürüklenip,

Ocean-hearted Manas, listen well,
Of the hides of forty he-goats
I have rustling wrestling-trousers.
With the dog who flaunts his strength
When I enter the grapple,
That hog come to fury —
If he grabs, my trousers will tear,
Your elder's shame will be laid bare.
His face's honor will pour down like ash.
In his old age your elder's
Face will change for shame,
Before the swelling black Kalmak
Your elder will be thrown for this».

KOŞOY THROWS COLOY IN THE WRESTLING

His white beard gleaming,
Your elder Koşoy booming,
Kept circling round and round.
Your formidable elder Koşoy
Recalled his days of old:
«Eey, Khan Manas, my foal!
In the season of drinking rakı, drunk,
In green youth with watery wits,
Barefoot, bareheaded,
The earth would shake — twenty-five
Has passed and gone, ah, that youth.
Eighty-five, they call it — a hardship,
It is the torment of a living man.
Rather than living on too long,
Better that Allah Taala the Creator
Should take the soul away.
Its fortress lying in majesty —
We held it besieged once upon a time.
Its kalday and its Amban
We kept beating once upon a time.
The times you kept up the beating —
Count them — now they have passed away,
Dragging on like a yellow ache,

İhtiyarlık denen erişmiş,
Kaplan Manas kulunum,
Dermanım gitmiş sölpüyüp,
Göz irinlenip sulanıp,
Bel aşağı çökmüş kamburlaşıp,
Kahrolası ihtiyarlık,
Tembellik binmiş sırtıma, gözler faltaşı.

Eklemlerin hepsi gıcırdayıp,
Sakalımın ağında
Kara saati başıma sardın sen, Manas,

«Bu kâfirle güreş» — diye, Ecelden
önce ölmez mi.
Seferim yakın çağımda
Gözüm kalmış donuklaşıp,
Dermanım gitmiş titreyip,

The thing called old age has arrived,
Tiger Manas, my foal,
My vigor is gone, gone slack,
My eyes fester and water,
My back has sunk low, hunched over,
Cursed old age,
Sloth has mounted my back, eyes staring wide.
All my joints creaking,
In the white of my beard
You have wound the black hour upon my head, Manas,
«Wrestle this infidel» — saying, Will he not die before his hour?
In this season my journey is near,
My eyes are left grown dim,
My vigor is gone, trembling,

Söylesem, Manas, derdim var,
Kırk kulanın derisini
Birleştirip yaparak diktiğim
Hışırdayan şalvarım var.
Kalmakların koca Coloy'u,
Kapışacak olsam yırtılır,
Halk içinde ağanın
Çıplak yeri görünür.
Yaşlı Koşoy ağanın
Yüz suyu kül gibi dökülür.
Tanrı'ya sesi duyulur,
Zavallı ağan yıkılır,
Seyredeni görmez mi,
Edep yerim görünürse
Ağan ecelden önce ölmez mi.
Şalvarımı Kalmak yırtmaz mı,
Çaresi tükenip ağanın
Ecelden önce ölmez mi?!
Kalmakların Coloy'u,
Baksam ulu bir devmiş,
Kara Kalmak halkına

If I speak, Manas, I have my grief,
The hides of forty kulans
Joined and fashioned and sewn —
I have rustling wrestling-trousers.
The Kalmaks' huge Coloy —
If I grapple, they will tear,
Amid the people your elder's
Naked place will show.
Old elder Koşoy's
Face's honor will pour down like ash.
His cry will be heard by Tanrı,
Your poor elder will be thrown,
Will he not see the onlookers,
If my shame is laid bare,
Will your elder not die before his hour?
Will the Kalmak not tear my trousers,
Your elder's remedy running out,
Will he not die before his hour?!
The Kalmaks' Coloy —
I look — he is a mighty giant,
Over the Kara Kalmak folk

Bu kahrolası sahipmiş.
Bileği kalın, taş yürek,
Coloy'un hali işte öyle,
Fil gövdeli edepsiz,
Değersiz şalvarımı
Paçasından yakalamaz mı,
Şalvarımın hepsini yırtıp,
Halk içinde ağanı
Leş gibi edip sermez mi.
Kâfirin gücünü görmez mi,
Kapışırsa şalvarı yırtmaz mı,
Halkın yası ağan için,
Kara Kalmak, Mançu yurdu,
Toplanıp durmaz mı.
Kökötöy'ün nice ödülünü,

This cursed one is master.
Thick of wrist, stone of heart,
Such is Coloy's state,
Elephant-bodied, shameless,
My worthless trousers —
Will he not grab them by the leg,
Tearing my trousers all apart,
Amid the people your elder —
Will he not lay him out like carrion?
Will he not see the infidel's strength,
If he grapples, will he not tear the trousers,
The people's mourning for your elder —
The Kara Kalmak, the Mançu nation,
Will they not gather round?
Kökötöy's many prizes —

Kalmak alıp dönmez mi.

Müslümanın onuru kırılmaz mı,
Kara Kalmak, Mançu yurdu:
«Hanını yıkıp aldık» — diye,

Büsbütün Tanrı kahretmez mi.
Homurdanan Coloy'a,
Kıçımda giyecek şalvarım yok,
Tüylerim diken diken nasıl varayım?
Şişinip duran kara Kalmak'a
Boy çelmesini nasıl takayım?»
Kahraman ağan han Koşoy
Bildirip bunca sözü söyleyip,
Çelikten eğeleyip
Han Koşoy ağan durdu şimdi.
Katagan'ın Koşoy'unu
Tuttular pehlivanlığa,
Yıkarsa ödül almaya,
Yıkılırsa eli boş kalmaya.
Ağanın hasretli sözünü
Arslan Manas işitti.
İşitir işitmez kaplan,

Will the Kalmak not take them and return?
Will the Muslims' honor not be broken,
The Kara Kalmak, the Mançu nation:
«We threw their khan and won» — saying,
Will Tanrı not damn us utterly?
To growling Coloy —
I have no trousers to wear on my rump,
My hair stands on end — how shall I go?
On the puffed-up black Kalmak
How shall I hook the full-length trip?»
Your hero elder Khan Koşoy,
Declaring, speaking all these words,
Honed as if filed from steel,
Your elder Khan Koşoy stood now.
The Katagan's Koşoy
They put forth as wrestler,
If he throws, to take the prize,
If he is thrown, to be left empty-handed.
The elder's sorrowful words
The lion Manas heard.
No sooner heard, the tiger —

Eyerinin üstünden,
Keçesinin altından,
Hunhar Manas, kahraman şir,
«Kapışırsa ağam giysin» — diye, Kenarı sağlam bağcıklı,
Yaman güzel tabaklanmış deriden
Çıkarıp aldığı yer orası.
Manas'ın hatunu, eşsiz Kanıkey, İçi hare kumaş, turgay gözlü,
Evliya soylu, becerikli halayıkla,
İçini hareyle astarlayan,
Altmış gelini toplayıp,
Konaklaya konaklaya işleten.
Yeryüzünü aratıp,
Yüce dağın dağ tekesi
Onu deyip getirten.
Bahadıra layık görüp,
Çekişirse küheylan giysin diye,

Ağan Koşoy ihtiyar,
Hakkıyla yapmış.
Baş belası Kanıkey,
Daha altı ay dolmadan,

Sepiye koydurmuş.
Dikişlerini bitirtip,
İpek ile sarmış.
Zora düşünce giysin — diye,
Ağan için yormuş.
Gelin biçmiş, kız dikmiş,
Yüksüklünün en ustası dikmiş.

Peri kızı Aruuke,
Beş yüz gelinin beğenip süzdüğü,

Hünerle doğmuş Kanıkey,
Olmayan yerini söktürmüş,
Tabak tabak döktürmüş.
Tutanın elini uyuşturan,

From atop his saddle,
From beneath his saddle-felt,
Ruthless Manas, the hero shir,
«Let my elder wear them if he grapples» —
saying, Its edges stout-laced,
Of wonderfully well-tanned hide —
That is where he drew them forth.
Manas's lady, peerless Kanıkey, Lined
with watered silk, lark-eyed,
Saint-descended, with her deft handmaid,
Who lined its inside with watered silk,
Gathering sixty young brides,
Working it at every halt of the road,
Having the whole earth searched,
The mountain ibex of the lofty peak —
She named it and had it brought.
Deeming it worthy of the batyr,
So that, if he contends, the charger might wear it,
Your elder, old Koşoy —
She made it true and well.
Formidable Kanıkey,
Before six months were full,

Had it put to the tanning.
Having its seams finished,
She bound it round with silk.
Let him wear it in hard straits — saying,
She destined it for your elder.
Brides cut it, maidens sewed it,
The most skilled of thimble-wearers sewed it.
The peri-maid Aruuke,
Whom five hundred brides admired and studied,
Kanıkey, born with skill,
Had the faulty places unpicked,
Had it dressed hide by hide.
Numbing the hand of him who grips it,

Filinta kurşunu işlemeden
Ortasında kalan.
Tutulduğunda bükülüp geri dönen,
Öfkeyle asılıp çekince
Pehlivanların hepsinin
Ellerinden kurtulan.
Tabılgı çırası yaksa kor geçmez,

Deryadilin kandagay şalvarı,
Fitilli tüfek atsa ok geçmez.
Görülmedik o kandagay,
Paçası nakışlı.
Halk içinde Koşoy'a
Kaplan Manas, han oğlu,
Vermek oldu işte bu an.
Eline alıp kandagayı,
Kula atını sıçratıp,
Hocasoylu kahraman er,
Koşoy'a yetip vardı şimdi.
Akkula'nın başını çevirdi şimdi,
Deryadil Manas bozkurdun,
Hasretini döküp durdu şimdi.
«Ağam Koşoy ihtiyarım,

The carbine's bullet, failing to pierce,
Stays lodged in its middle.
Bending back when it is seized,
When hauled and yanked in fury,
From the hands of all the wrestlers
It slips away and breaks free.
Burn spirea kindling — no ember passes through,
The ocean-hearted one's kandagay trousers,
Fire a matchlock — no shot passes through.
That kandagay never seen before,
Its trouser-legs embroidered.
Amid the people, to Koşoy,
Tiger Manas, the khan's son,
Resolved to give it at this very moment.
Taking the kandagay in hand,
Making his dun horse bound,
The hero of hoca lineage
Reached Koşoy and arrived now.
He turned Akkula's head now,
Of ocean-hearted Manas the grey wolf,
He poured out his sorrow now.
«My elder, my old Koşoy,

İKİNCİ BÖLÜM

Er Meydanının Ulu Sınavları: Güreş, Yarış ve Semetey Duası

Büyük yarışa yedi bin kırk üç at yazılır; Bakay, uzak dönemeci Akkula'nın soluğuna göre Celpiniş'e diker. Atlar yoldayken er sayışında Koñurbay, Algara'nın sırtında babası Alööke'nin öcü için meydana çıkar; Manas, Almambet'in Sarala'sını ister, Kanıkey'in giydirdiği Akolpok'la altmış mızrak kırılan düelloda Koñurbay'ı attan yıkar. Ganimet aldığı Algara'yı bağışlayıp geri verir — Almambet'in acı sözü ise kulaklarda kalır: "Bu Koñurbay ölmedikçe Kırgız'ın işi onulmaz." Cambı atışında binlerce nişancının indiremediği gümüşü, kırk çoro ip ip keser, son ipi Manas koparır. Kıtay hilesini sezen Bakay'ın tedbiriyle Almambet, atası Çılaba'nın Kıtay kaftanına bürünüp öndeki atın yanında dört dilde nara atarak yarışın dönüşünü korur: Akkula, Açbuudan'ı da ardında bırakıp birinci gelir. Ama ödül dağın eteğine yığıldığında, Koñurbay ile Coloy'un gözü çoktan yağmadadır.

KÜNYE — KEY FACTS

- Manas, Kanıkey'in diktiği kandagayı Koşoy'a verir ve evlat duası ister; Koşoy doğacak oğlun adını koyar: "Semetey'e Allah yâr olsun... kara kulak şir olsun."
- Seksen beş yaşındaki Koşoy, altı gün süren güreşte dağ gibi Coloy'u kancık çelmeyle yıkar; er Agış ise Kıtay pehlivanı Tükübay'ı kara kayaya çalıp ikiye böler.
- Oogan hanı Akun, avda bulduğu peri kızı Ayçürök'ü Manas'ın doğacak çocuğuna nişanlar; yedi yüz atla bel dünürlüğü bağlanır.
- Büyük at yarışına 7.043 at kayıt edilir; başta Akkula (Manas), Açbuudan (Coloy), gizlice katılan Algara (Koñurbay) ve Töştük'ün Çalkuyruk'u vardır.
- Er sayışında Manas, Sarala'ya atlayıp Koñurbay'ı Algara'dan yıkar; atı bağışlayıp geri verir — Almambet "Bu Koñurbay ölmedikçe Kırgız'ın işi onulmaz" diye yakınır; cambı atışında son ipi Manas keser.
- Kıtay hilesine karşı Almambet, Çılaba'nın kaftanıyla Kıtay kılığına girip Kıtayca, Kalmakça, Soloonca ve Şibeece naralarla dönüş yolunu korur; Akkula yarışı birinci bitirir.

TÜRKÇE METİN	ENGLISH TRANSLATION
Müslümanları bir tutup,	*Holding all Muslims as one,*
Gözetip duran evliyam.	*My saint who watches over them.*
Kapanıp yatan Beecin'in	*Of Beecin that lay shut fast*
Beş direğini deviren,	*Who toppled the five pillars,*
Karşı gelen kara Kıtay'ın	*Of the black Kıtay who stood against him*
Nicelerini yere seren.	*Who laid so many on the ground.*
Duası halkı zengin eden,	*Whose prayer makes the people rich,*
Peygamber misali ihtiyar,	*An elder like a prophet born,*
Âdemoğulları içinden	*From among the sons of Adam*
Üstün doğmuş bir evliya.	*A saint brought forth supreme.*
Kâfir ile Müslüman'ın	*That the infidel and Muslim —*
Töreli evladın Kanıkey	*Kanıkey, your child of noble line,*
Kapışacağını bilmiştir,	*Knew they would one day clash,*
«Han ağam o gün giyer» – deyip,	*«My khan elder wears it that day» – saying,*
Size adayıp durmuştur.	*She kept it dedicated to you.*
Uçkuru kayış bağlıdır,	*Its waist-cord is bound with leather,*
Pahası ağır, değeri güç,	*Its price is heavy, its worth hard-won,*
Şu görülmedik kañdagay	*This kañdagay unseen before*
Hazinenin yarı malına denktir.	*Is worth half the treasury's wealth. Who*
Bükmeden kim saplar?	*thrusts it home without bending?*
Ustaların ustası,	*Master of all the masters,*
Dertli evladın Kanıkey:	*Your sorrowful child Kanıkey:*
«Sonunda dua verir» – deyip,	*«In the end he'll give his blessing» – saying,*
Ağam, senin için yapmış.	*Made it, elder, for your sake.*
Kañdagay şalvarı sen alsan,	*If you take the kañdagay trousers,*
Töreli duanı bana versen,	*If you give your rightful blessing to me,*
Dua vermenin sebebi şu:	*The reason for the blessing is this:*
Kara yamaçlı dağım çok,	*Many are my black-sloped mountains,*
Çarpışıp durduğum düşmanım çok.	*Many the foes I've grappled with.*
Bel bağladığım geçidim çok,	*Many the passes I have trusted,*
Yüz yüze geleceğim yerim çok.	*Many the places I'll meet face to face.*
Sağ yanımda Urus var,	*On my right hand stands the Urus,*
Sırt yanımda Kıtay var.	*At my back there stands Kıtay.*
Karşımda barañ tüfeği var,	*Before me waits the barañ musket,*

Üstüme yürüyecek düşmanım nice var.	*Many the foes who'll march upon me.*
Ağa Koşoy, sözümü dinle,	*Elder Koşoy, hear my word,*
Bugün var olan yarın yok,	*What is today is gone tomorrow,*
Böyleymiş şu kahpe dünya.	*Such is this treacherous world.*
Yaradan'ın buyruğunu	*The Creator's high command —*
Taşımamaya çare yok.	*There is no way not to bear it.*
Bu yaşa gelinceye dek	*Until I reached this age of mine*
Ardımda erkek evlat yok.	*No male child stands behind me.*
Yamaçta ala başlı yılkım var,	*On the slope my pied-headed herds of horses graze,*
Argımak küheylanın sahibi yok.	*The argımak courser has no master.*
Aziz gözüm yumulursa,	*If my dear eyes should close,*
Bekleyip devralacak sahibi yok.	*No heir waits there to take them.*
Ağa Koşoy, ihtiyarım,	*Elder Koşoy, my old one,*
Duası makbul doğmuş evliyam.	*My saint born with prayers accepted.*
Yedi günün biri ölüm,	*One of seven days is death,*
Mızrak tutup saf bozarsam,	*If I take the lance and break the ranks,*
Kaderim yetip dünyadan	*If my fate arrives and from this world*
Ecelim gelip okla uçarsam,	*My hour comes and I fly off by the arrow,*
Kara ağızlı ay baltayı	*The black-mouthed moon-axe then —*
Eğdirmeden kim saplar,	*Who thrusts it home without tilting,*
Geride kalsa bu halka	*If this people should remain behind*
Dayanak olacak evlat yok,	*With no child to be their prop,*
İncitmeden kim yönetir?	*Who rules them without wounding?*
Alıç saplı ay baltayı,	*The hawthorn-hafted moon-axe —*
Devrilip gidersem dünyadan,	*If I topple from this world,*
Hasrette kalan bu halkı	*This people left in longing —*
Dağıtmadan kim yönetir?	*Who rules them without scattering?*
Kökcal Koşoy ağam,	*My elder Kökcal Koşoy,*
Yaradan'ın buyruğunu	*The Creator's high command —*
Taşımamaya çare yok.	*There is no way not to bear it.*
Göz yumulsa dünyadan	*If eyes should close upon this world*
Ardımda dayanak evlat yok.	*No child stands as prop behind me.*
Yaşım on ikiye geldiğinde,	*When I came to twelve years old,*
Bildiğimi yaptığımda,	*When I did what I knew how,*
Cümle Mançu'yu, Kıtay'ı	*When all the Mançu and Kıtay*
Kökünden söküp kovduğumda,	*I tore up by the root and drove away,*
Kıyameti kopardığımda,	*When I raised the day of doom,*

Kadınını kızını darmadağın edip,
Ganimet edinip aldığımda,
Kayıp Han'ın kızı Karabörk
İsteyip aldığım karımdır,
Yanımda nice yıl oldu,
Yüklendiği yük oldu.
Salınıp saçını taramaz,

Topuğu hiç kanamaz,
Böylesi tuhaf gün oldu.
Han ağam, evliya,
Akıllı kadın, dişi cinsi,
Alıp durmak marifet mi?
Ağam Koşoy, ihtiyar,
İyice dinle cevabımı.
Kızılbaş halkını kırdığımda,
Kızılbaş halkı kudurup,
Ettiği için kırdığımda,
Han otağı hazineydi,
Hazinesini bastığımda,
Yığın malını yağmalayıp,
Halka saçtığımda,
Şooruk Han'ın Akılay'ı,
Şıkırdayan kâfircik,
Zorla aldığım karımdır.
Bundan çocuk görmedim.
Geçende Bukar şehrinde,
Denk denk altın mücevher yükleyip,
«Başlık versem doğurur» – deyip,
Yukarı çekse kalçasına
Güvey olup mal saçıp,
On iki kızın küçüğü,
Hüda'nın sevdiği kulu,
Kara yağızın güzeli,
Müslüman'ın nurlusu,
Kara Han'ın kızı Kanıkey,
Başlık saçıp, mal verip,
İsteyip aldığım karımdır,
Bundan da evlat görmedim.

When I scattered wife and daughter,
When I took them for my spoils,
Kayıp Han's daughter Karabörk
Is the wife I sought and took,
Many years she's been beside me,
Became the burden that she bore.
She does not sway and comb her hair,

Her heel never bleeds at all,
So strange a day has come to pass.
My khan elder, saint of mine,
A clever woman, female kind —
Is taking them a feat of skill?
My elder Koşoy, old one,
Listen well to my reply.
When I crushed the Kızılbaş folk,
When the Kızılbaş ran mad,
When I crushed them for their deeds,
The khan's pavilion was a treasury,
When I stormed his treasure-house,
When I plundered heaps of goods,
When I strewed them to the people,
Şooruk Han's Akılay,
The jingling little infidel,
Is the wife I took by force.
From her I have seen no child.
Lately in the city of Bukar,
Loading bale on bale of gold and jewels,
«If I pay bride-price she'll bear» – saying,
If he tugged it to his haunches
Becoming son-in-law, strewing goods,
Youngest of the twelve daughters,
The servant loved by Hüda,
Beauty of the dark-complexioned,
The radiant one of the Muslims,
Kara Han's daughter Kanıkey,
Strewing bride-price, giving goods,
Is the wife I sought and took,
From her too I've seen no child.

Canı Hüda yaratır,
Nurlu ağam, sözümü dinle,
Er, oğulsuz geçmez derlerdi,
Kavurup koyan kadının,
Çocuksuz gidiyorum işte,
Ağam Koşoy, arzım var,
Söyleyecek derdim var.
Kañdagay şalvarı sen alıp,
Özenle dua bana versen,
Er kaygıya düştüğünde
Kadir gecesi gibi gece var mı,
Söz etmeden kovmaz mı!

It is Hüda creates the soul,
My radiant elder, hear my word,
They said no man goes sonless by,
Of the woman who seared and left me —
Childless I am going, see,
My elder Koşoy, I have a plea,
I have a grief that must be spoken.
If you would take the kañdagay trousers,
If with care you gave your blessing to me —
When a man has fallen into grief
Is there a night like the Night of Power,
Does it not drive grief off without a word!

Kederlenip duruyorum,
Çocuk görecek gün var mı?»
Manas'ın gökte olduğunu
Bahadır Koşoy bilmişti:
«Yaradan çocuk verir» – deyip,
Nurlu Koşoy ağan
Bıyık altından güldü.
Saygıyla verilen kañdagayı
Kaplan Koşoy giydi.
Yüksüklünün en iyisi,
Kadınların en becerikli olanı,
Soylu kadın Kanıkey'in
Uydurup diktiği kañdagayı
Yaman Koşoy giydi.
Baldırına geldiğinde
Sığmaz oldu kañdagay,
Ağanın değirmen gibi koca kalçasına
Sığmaz oldu kañdagay,
Gelmez oldu kañdagay.
Yukarı çekse yetmedi,
Sert hükümlü Koşoy ağan
Birden kederlenip söylendi:
«Bunu yapan kadının,
Bu suratlı kâfirin
Zülüf saçını gerseler ya,
Eline sallandırıp

I stand here sunk in sorrow —
Is there a day I'll see a child?»
That Manas stood high in heaven
Batyr Koşoy well had known:
«The Creator gives the child» – saying,
Your radiant elder Koşoy
Laughed beneath his moustache.
The kañdagay given with respect
Tiger Koşoy put on.
Best of all who wear the thimble,
Most skilled of all the women,
The noble lady Kanıkey's
Fitted, finely-sewn kañdagay
Fierce Koşoy put on.
When it came up to his calf
The kañdagay would fit no more,
On the elder's millstone haunches
The kañdagay would fit no more,
The kañdagay would come no more.
He tugged it up, it did not reach,
Your stern-decreeing elder Koşoy
Suddenly spoke out in gloom:
«The woman who has made this thing,
This infidel with such a face —
Let them stretch her lovelock hair,
Let them dangle in her hand

Boş kâğıdını verseler ya.
Kıç yanını denk etmeden,
Paçasını geniş etmeden diken,
Allah'ın çarptığı kadının,
Bu suratlı kâfirin,
Tabanını yarıp tuz basıp,
Tepesini yarıp kurt koyup,
Keçe kepenek giydirip,
Kır kısrağa bindirip,

Her empty paper of divorce.
Who sewed the seat unevenly,
Who cut the legs not wide enough —
The woman struck by Allah,
This infidel with such a face:
Split her sole and rub in salt,
Split her crown and set a worm there,
Dress her in a felt kepenek,
Mount her on a grey mare,

Deli dolu Manas şir,
«Elden kadın aldım» – deyip,
Öldürüverir» – deyip.
Düşünüp durmuş meğer,
Heybetli koca kan içici,
Bekâr gezmiş meğer.
Geniş nesneyi dar eden,
Böyle kadın olur mu,
Bu suratlı kadını,
Kadın desen onar mı» –
Deyip, böylece, ağan,
Türlü türlü soğuk sözü
Açıkça söyleyiverdi.
Kabaran kan içiciye
Kurşun ok gibi değdi.
Sultan Manas coşup,
Halk içinde azıp,
Kanıkey'i tutup boğazlamaya,
Öldürüp bırakmaya,
Ateş gibi gözü alev saçıp,
Kan içiciliği sahiden tutup,
Kan içiciyi Allah şimdi çarptı:
«Kanıkey'i baş edip,
Kadınları boğazlayayım,
Ak yazmalıların hepsini
Karı edip gezdireceğime,
Kırıp geçireyim».
Hiddetlenip gözü çakmak çakmak,
Kan içiciliği sahiden tutup,

The wild and reckless lion Manas,
«I took a wife from the people» – saying,
He'd kill her out of hand» – saying.
He had pondered so, it seems,
The dread old drinker of blood
Had roamed unwed, it seems.
One who makes a wide thing narrow —
Can there be such a woman,
This woman with such a face,
Call her wife — will she be mended?» –
Saying so, and thus, your elder
All manner of cold words
Spoke out openly and plain.
The blood-drinker swelling with rage —
It struck him like a leaden shaft.
Sultan Manas boiled over,
Ran wild before the people,
To seize Kanıkey and cut her throat,
To slay her and be done,
His fire-like eyes spat flame,
Blood-drinking seized him in truth,
Allah now struck the blood-drinker:
«Making Kanıkey the first,
Let me slaughter all the wives,
All who wear the white kerchief —
Rather than parade them as my wives,
Let me cut them down».
Furious, his eyes like striking flint,
Blood-drinking seized him in truth,

Kapı kanadı gibi dişi görünüp,
Ağzından zehri dökülüp,
Öfkesi yaman, zehri güçlü,
Sataşanı dümdüz eder.
Manas Han'ın kırk çorosu:
«Kan içiciyi Allah çarptı – deyip,

Her yerden geldik kırk çoro,
Kan içiciliği tuttu,
Kadınların hepsi kırılıp,
Kadirli yenge Kanıkey'in
Kan içicin başını keser – deyip,

Kura kura dam yaptı,
Çare bulucu hazine,

Arslan yengemi, o yamanı,
Argın Han'ın Acıbay'ı
Araya giriverdi.
Evliya oğlu er Bakay
Hiddetle silkinen
Kan içiciyi koluna aldı,
Azoozil Han'ın Almambet'i
«Ey bahadır, öfkeni dindir» – deyip,
Araya girip ayırdı.
Yengene Manas saldırınca,
Kırk çoronun hepsi
Kırgına uğramış gibi,
Kırgıl başta, yaşlısı,
Kıpırdaşıp sezinip,
Kırk çoronun hepsi:
«Karısını boğazlayan kan içiciyi

Dayanak edip nideriz,
Kırkımız kırk han oğluyduk,
Dağılıp hepimiz
Yerimize gidelim.
Diken diken olup kırk çoro,
Manas'a surat astı:

His teeth showing like a door's two leaves,
Venom pouring from his mouth,
Fierce his wrath, strong his venom,
He flattens all who cross him.
Manas Han's forty choros:
«Allah has struck the blood-drinker – saying,
From all sides we came, we forty choros,
Blood-drinking now has seized him,
All the women will be slain,
Our honored yenge Kanıkey —
Your blood-drinker will take her head – saying,
Building, building, raised a roof,
The treasure who finds the cure,

My lion yenge, that fierce one —
Argın Han's Acıbay
Stepped in between at once.
Er Bakay, the saint's own son,
The one who shook with fury —
He took the blood-drinker by the arm,
Azoozil Han's Almambet,
«O batyr, calm your wrath» – saying,
Stepped in between and parted them.
When Manas fell upon your yenge,
All of the forty choros,
As though struck by slaughter's blow,
Kırgıl at their head, the eldest,
Stirring, sensing what would come,
All of the forty choros:
«A blood-drinker who cuts his own wife's throat —
What use to lean upon him,
We forty were forty khans' sons,
Let us scatter, all of us,
Each return to his own place.
Bristling like thorns, the forty choros
Turned a sour face on Manas:

«Şalvarı sığmayan bunağın
Hemencecik sözüne uydu,
Gerçek hazine Kanış'ı
Öldürürüm diye davranıp,
Kan içiciyi Allah çarptı,
Çoro olduk Manas'a,
Boş durup nideriz,
Kanış'a el kaldırdıysa
Kambar misali kan içiciyle
Tutuşup dövüşelim.
Destek oldu Kanıkey,
Kopanı uladı,
Saçılanı topladı.
Dike dike bağ kıldı.

«The dotard whose trousers would not fit —
He followed his word on the instant,
The true treasure, our Kanış —
Making as if to say "I'll kill her",
Allah has struck the blood-drinker,
We became choros to Manas,
What use to stand here idle,
If he raised his hand against Kanış,
Then with this Kambar-like blood-drinker
Let us grapple, let us fight.
Kanıkey has been our stay,
She spliced what had been snapped,
She gathered what was scattered.
Setting them upright she bound them fast.

Zavallının başını alırım – deyip,
Kanımı dökeceksen işte ben.
Kudurmuş bu kan içici».
Ahali burada dururken,
Açık söylemez kıpırdanır,
Birbirine mırıldanır.
Manas gürleyip durduğunda,
Kan içicim, sana sözüm var.
Kan içici hızlanıp vardığında,
Ağamın giyeceğini bilip,
Kökötöy'ün aşında,
Kalabalık toplantının önünde,
Karkıra boyunda,
Han Manas otağa
Henüz girip vardığında
Kanıkey'in kırk gelini,
Kırk gelini peşine takıp,
Otağdan çıkıverdi.
Arkar gibi salınıp,
Ak memesini oynatıp,
Peşine taktığı kırk gelin,
Azıp köpüren beye
Usul söyleyip yumuşatıp,
Akkula ile kasılmadan,

I'll take the poor wretch's head – saying, If you would spill my blood, here I stand.
This blood-drinker has gone mad».
While the people stood at hand,
None speaks openly — they stir,
Murmuring each to each.
When Manas stood there thundering,
My blood-drinker, I have a word for you.
When the blood-drinker came rushing on,
Knowing what my elder khan would wear,
At Kökötöy's memorial feast,
Before the crowded gathering,
Along the Karkıra's banks,
When Khan Manas into the tent
Had only just stepped in,
Kanıkey with her forty brides,
Taking the forty brides behind her,
Came out from the pavilion.
Swaying like an arkar-ewe,
Her white breast lightly stirring,
The forty brides trailing behind,
To the bey who raged and foamed
Speaking gently, softening him,
Not strutting with Akkula,

Tulum gibi burnunu şişirip,
Korkup durduğum zamanım var.
Hiddetle silkinip duran
On iki çoro Manas'ı
Uğraşıp çekiştirdi.
Homurtulu sözler edip,
Fısıldaşıverip,
Karısını boğazlayan bu kan içici

Ne etse bizi bırakmaz deyip,

Gönle sığmaz nice kaygı,
Akıllarına kötü koyup,
Kan içiciyi bırakmayıp
Ortaya düşüverdiler.
Sarı altın giyip salınıp,
Hiddetlenen kan içicin,
Peşine taktığı kırk gelinle
Önüne çıkıp parıldayıp,
Bozkurda söz söyledi,
Açıkça söyleyip durdu:
«Kaynayan kalabalık halk işte,
Hiddete kapılmışsın,
Kadın da olsa dinleyelim,

Söyleyecek sözüm var elbet,
Kanımı döküverirseniz,
İçini kumaşla astarladım,
Altı yıl durmadan dişledim,
Kız gelin nakış işlerken,

Beğenmediğim yerini söktürdüm,
Tabak tabak çeliği
Ortasına döktürdüm.
Hakkıyla, gerçekten yaptım,
Bir Allah'a yalvarıp ağlayıp,
Ta başından ben bahtsız,
Ağama adadım.
Söylesem bitmez sözüm var,

Puffing his nose like a tulum-skin —
There was a time I stood in fear.
Shaking violently with rage,
The twelve choros dragged Manas —
Struggling hard to pull him off.
Muttering growling words,
Whispering among themselves,
This blood-drinker who cuts his wife's throat

Will not leave us be, whatever we do – saying,

Cares too many for the heart to hold,
Setting evil in their minds,
Not letting the blood-drinker go,
They threw themselves between.
Dressed in yellow gold and swaying,
Your raging blood-drinker —
With the forty brides trailing behind her
She came before him, shining bright,
She spoke a word to the grey wolf,
She spoke it openly and plain:
«Here is the seething crowded people,
You have been seized by wrath,
Though she be a woman, let us listen,

Surely I have words to say,
And if you spill my blood —
I lined its inside with fine cloth,
Six years I bit it without cease,
While maiden brides worked the embroidery,

I had them unpick what displeased me,
Plate upon plate of steel
I had poured into its middle.
I made it rightly, made it true,
Weeping and pleading to the one Allah,
From the very start, luckless I,
I dedicated it to my elder.
Were I to speak, my words would never end,

Genişçe yapsaydım kandagayı,
Kıyamet koparır diye,
Kan içicim başımı alır diye,

Ölçüsünü ölçüp durmuştum,
Altı karış, dört parmak,
Paçanın ucundan,
Yağlı kuyruğun yamacından
Kavuşturup koyduğum kopçam var,
Söylense nice sözüm var.
Gözümün yaşı on tarlaya akar.
Almambet ile Çubak, adları uyak,

Ayak ayağa verip çeksinler»,
Kara kayış kamçıyı
Kavrayıp çevirerek,
Heybetli kaplan
Ortaya çekiverdi,
Cart diye şalvarı yırtılıp,
Kıvrımı çıkıp çözülüp,
O Kanıkey hanışın

Ta nerdeki çilesi kesilip,
Katagan'ın hanı Koşoy,
Halkın ağası ağan,
Giyiverse kandagayı,
Ağan Koşoy ihtiyara,
Paçaya paça,
Tam denk konulmuş gibi,
Yağlı kuyruğa yağlı kuyruk,
Yapıştırılıp konmuş gibi,
Bahadır Koşoy ihtiyar,
Kara Han kızı Kanıkey'i,
Evliyazade bahtsızı,
İşte o zaman sınayıp gördü.
Görüp beğenip,
Beyin eşi Kanıkey
Dizini yere büküp,
Halkın atası Koşoy'a

Had I made the kañdagay too wide —
Fearing he would raise the day of doom,
Fearing my blood-drinker would take my head,
I measured out its measure well,
Six spans and four fingers more,
From the trouser-leg's end,
From the slope of the fat tail-piece
There is a clasp I set to join them,
Were they spoken, many are my words.
My tears would water ten fields.
Almambet and Çubak, their names in rhyme,
Let them set foot to foot and pull»,
The black leather whip
She gripped and swung about,
The majestic tiger
Drew it out into the midst,
With a rip the trousers tore,
The fold came out, unloosed,
That lady-khan Kanıkey —

Her far-hidden stitching cut,
Katagan's khan Koşoy,
Your elder, chief of the people —
When he put the kañdagay on,
For your elder Koşoy the old one,
Leg matched to leg,
As though set in perfect balance,
Fat tail-piece to fat tail-piece,
As though pressed and fitted on,
Batyr Koşoy the old one
Kara Han's daughter Kanıkey,
The saint-born luckless one,
There and then he tried and saw.
Seeing and approving her,
The bey's own wife Kanıkey
Bent her knee down to the ground,
To Koşoy, father of the people,

Saygıyla eğilip durmuş.
Münacatı Allah'a
Çoktan önce ulaşmıştı.
Han Kökötöy'ün aşında,
Kâfir ile Müslüman'ın
Kaynaşıp durduğu önde
Han ağana eğilince,
Kurşun olup gitmişti.
Koşoy sınayıp yamanı:
«Ay Kanıkey, zavallım,
Her yanı denkmiş,
On iki âzâsı genişmiş.
Gayreti çetin, zehri güçlü,
Şir doğuracak kadınmış.
Mızrakçılardan seçkin
Er doğuracak kadınmış.
Parmağı altın, ustaymış,
Kadında böylesi olmaz ya,
Kendisi evliya kızıymış.
Bela sataşsa çözecek
Değerlilerden biriymiş.
Kutlu kan içiciye

She bowed in reverence and stood.
Her supplication unto Allah
Had long since found its way.
At Khan Kökötöy's memorial feast,
Where infidel and Muslim
Mingled seething at the front,
When she bowed to your khan elder,
It had flown off like a bullet.
Koşoy, trying the fierce one, spoke:
«Ay Kanıkey, my poor one,
Her every side is balanced,
Her twelve limbs are broad.
Her striving stern, her venom strong,
A woman fit to bear a lion.
Choicest among the lancers —
A woman fit to bear a man.
Her fingers gold, a master craftswoman,
No woman's like is found,
Herself a saint's own daughter.
Should trouble strike, one who resolves it —
She is one of the precious few.
To the blessed blood-drinker

Kadir gecesinin ta kendisiymiş.
Bilgisi pek sağlam doğmuş,
Kalça arası darmış.
Çevirip söylense sözü var,
Kısır kalacak yeri var,
Alın kemiği yatıkmış,
Bahadırın gözü göçtükten sonra
Gün görmesi kısaymış.
Ense saçı yünmüş,
Bahadır göçüp gittiğinde
Cefaya doğmuş kadınmış.
Alın saçı ot gibiymiş,
Sevincinden ziyade
Bahtsızlığı çokmuş».
Koşoy söyleyip böyle söz,
Yine Koşoy bakınca,

She is the very Night of Power.
Her knowledge born most sound,
Yet narrow between the haunches.
Turned about, there is a word to say:
There is a place she will be barren,
Her brow-bone lies aslant,
After the batyr's eye has passed away
Short will be her seeing of the sun.
The hair of her nape is wool —
When the batyr has passed on,
A woman born for suffering.
The hair of her brow is like grass —
More than her rejoicing,
Great will be her luckless lot».
Koşoy spoke such words as these,
And when Koşoy looked again,

Dert elinden duramayıp,
Zavallı kadın Kanıkey
Allah'tan çocuk dileyip,
Bıldırcın gibi güzel gözden
Ayrı ayrı yaş boşanmış,
Kuş üzümü gibi kara gözden
Kamçı boyu yaş akmış.
Yakarıp çığlık çığlığa,
Durmadan ağlayıp hıçkırıp,
Nice kaygıyı bölüp,
Rabbimden dileyip çocuğu,
Dizini yere büküp,
Katagan'ın Koşoy'una
Yengen öylece eğilip,
Yengeni görür görmez,
Han Koşoy dua verdi.
Kâfir ile Müslüman.
Birlikte dua verdi:
«Sıra sıra körpe söğüt olsun,
Sırta çıkıncaya dek,
Semetey'e Allah yâr
olsun!
Ak çeliğini yağlasın,

Unable to stand for grief,
The poor woman Kanıkey,
Begging Allah for a child,
From her fine eyes like a quail's
Tears burst forth on either side,
From black eyes like currants
Tears ran a whip-length down.
Imploring, crying out in cries,
Weeping, sobbing without cease,
Cleaving through her many cares,
Begging her Lord for the child,
Bending her knee to the ground,
To Katagan's Koşoy
Your yenge bowed just so,
And on seeing your yenge,
Khan Koşoy gave the blessing.
Infidel and Muslim.
Together gave the blessing:
«May tender willows rise in rows,
Until he climbs the ridge,
May Allah be Semetey's
friend!
May he oil his white steel,

Öfkesine dokunulduğunda
Babasını da devirsin!
Gök çeliğini yağlasın,
Damarına basıldığında
Kırk çoroyu devirsin.
Bu Semetey er olsun,
Kara kulak şir olsun,
İnişte er saplasın,
Niceyi sıraya dizip bir saplasın,

Her yanı denk olsun,
Deniz Manas soyu,
Babası gibi şir olsun!
Tepede yanan ateş olsun,

When his wrath is touched
May he topple even his father!
May he oil his grey steel,
When his vein is trodden on
May he topple the forty choros.
May this Semetey be a man,
May he be a black-eared lion,
On the downslope may he thrust a man,
May he line up many and thrust them
through as one,
May his every side be balanced,
Seed of Manas the sea,
Like his father may he be a lion!
May he be the fire that burns on the hilltop,

Karşı duran düşman yok olsun! Göğe uçup toz toprak,
Âmin!» – deyip, el açıp,
İnsan kaynayıp kaynaşıp,
Koşoy dua verdi,
Kâfir ile Müslüman
«Töresi böyleymiş» – deyip,
Kökötöy'ün aşı deyip,
Birlikte dua verdi.
Yer gümbürleyip kaldı,
Duasını alıp Manas Han,
Yiğit Koşoy ağan o,
Halk şaşakalmış, bakın hele!
Hiddetlenip yanıp,
Kañdagayı giyinip,
Kudrete yalvarıp,
Kocamış ağan Koşoy dev,
Kart kaplan gibi atılıp.
Ecel yetse ölmeye,
Derman gelse ağan
Kalmukların devi Coloy'la
Gümbürdeşip boy ölçüşmeye.
Fazlasıyla güçlü Bakay Han,
Ağan Koşoy ihtiyar,
Ak sakalını dalgalandıran,
Yalınayak, yalın baş,
Süzülüp yürüdü er meydanına.
Kocamış Koşoy ağanın
Adalesi boğa beli gibi,

May the foe who stands against him perish! Dust and earth flying to the sky,
Âmin!» – saying, palms outspread,
The people seething, mingling,
Koşoy gave the blessing,
Infidel and Muslim,
«Such is the custom» – saying,
Saying, Kökötöy's feast,
Together gave the blessing.
The earth was left to rumble,
Manas Han received his blessing,
That valiant elder Koşoy of yours —
The people stood amazed, behold!
Flaring up and burning,
Putting on the kañdagay,
Pleading to the Power above,
Your aged elder Koşoy the giant,
Springing like an old tiger.
To die if his hour had come,
If strength came, your elder —
With Coloy, giant of the Kalmuks,
To thunder and to measure strength.
Bakay Han, strong beyond measure,
Your elder Koşoy the old one,
His white beard streaming in waves,
Barefoot and bareheaded,
Glided forth to the field of men.
Your aged elder Koşoy —
His muscle like a bull's own loin,

Çekişeni yutacak gibi,
Saldıran kaplan gibi,
Koşoy'un öfkesi böyleydi,
Tutuşan adam sağ kalmaz gibi,
Namus ile ar düşünüp,
Ağan çıktı güreş meydanına.
Ağan Koşoy ihtiyar,
Tuttuğunu sağ komadan
Parçalamaya gidiyor,

As though he'd swallow whom he grappled,
Like a tiger in the charge,
Such was the wrath of Koşoy,
As though no man he grips survives,
Minding honor and his name,
Your elder strode to the wrestling ground.
Your elder Koşoy the old one,
Leaving nothing he grips alive,
He goes forth to tear it apart,

Kalmukların Coloy'uyla
Ölüşmeye gidiyor.
Kökötöy'ün aşıymış,
Büyük toplantının önüymüş.
Kara karınca gibi kaynaşıp,
Halk yığılıp vızıldaşıp,
Çok toplananın başı diye,
Kâfir ile Müslüman,
Seyir için güreş tutulur diye,
Yıkan ödül alır diye,
Yıkılan eli boş kalır diye,
Pehlivan ödülünün tamamı
Bin karaca deveymiş,
Bin kara sakar kısrakmış.
Sürüp getirip kapattırıp,
Kâfir ile Müslüman'dan
Yakınına gelen olursa dövdürüp,
Koymuş idi er Manas.
Manas hiddetini saldığında
Halk toplanıp yığılıp,
«Yağmacı Kıtay, Mançu eli
Zehir içmiş gibi dizilip,
Kaçmadan halklar isteyip,
Temaşayı seyredip,
Koşoy hazırlanıp yürüdüğünde,
Bunu böylece bırakalım,
Kalmukların pehlivanı

With the Kalmuks' Coloy
He goes forth to fight to the death.
It was Kökötöy's memorial feast,
The front of the great assembly.
Swarming like black ants,
The people massed and buzzing,
As head of the great gathering,
Infidel and Muslim,
Saying wrestling will be held to watch,
Saying he who throws wins the prize,
Saying he who falls goes empty-handed,
The whole of the champion's prize
Was a thousand dun camels,
A thousand black blaze-faced mares.
Driven in and penned about,
And should infidel or Muslim
Come too near, he had them beaten —
So had er Manas decreed.
When Manas loosed his wrath
The people gathered, massing,
«The plundering Kıtay, the Mançu land,
Lined up as though they'd drunk of poison,
The peoples wishing not to flee,
Watching the spectacle unfold,
When Koşoy made ready and strode out —
Let us leave this as it stands,
Of the champion of the Kalmuks,

Coloy'dan haber başlatalım.
Altı yıl yaya yürüyüp,
Alıp mızrağını yağlayan,
Tutuşanı yere seren,
Kan kokan er Coloy.
Yedi yıl yaya yürüyüp,
Yetkin mızrağını yağlayan,
Yetişenleri yere seren,
Cin kokan er Coloy.
Hiddetlenip höykürüp,
Koca Coloy gümbürdeyip:

Of Coloy let the tale begin.
Six years he walked on foot,
Oiling his mighty lance,
Laying low all whom he grappled,
Er Coloy who reeks of blood.
Seven years he walked on foot,
Oiling his masterful lance,
Laying low all who came at him,
Er Coloy who reeks of the jinn.
Raging and bellowing,
Great Coloy came thundering:

«Kapışmaya gelen Burut'un
Başını koparıp alırım – deyip,
Avuç içi kadar Burut'a
Azabı toptan salarım», – deyip,
Tokmak gibi kara saç.
Gümbürder Coloy kâfirin.
«Kahrolası Burut'un
Şu ödülünü alırım,– deyip,
Ödülünü alıp bağlarım – der, Koşoy'a
Coloy söz söyleyip:
Bahadır taslayan Burut'u
Mekke'ye kadar kovarım» – der.
Kutlu Manas'ı, kutunu,
Kâfirlerin halkından,
Yaya güreşi tutmaya,
Coloy çıktı ayrılıp,
Coloy'un görünüşü
Göçebe çadırı gibi görünüp.
Kalmukların Coloy'u
Acıkmış arslan, kaplan gibi,
Bileğini uzatıverdi.
Tutuşan sağ kalmaz gibi.
Güreş tutulacak meydana,

Uçsuz bucaksız ovanın
Kabarık orta yerine,
Kocamış Koşoy durmuştu,
«İhtiyarını tutup yıkarım» – deyip,
Alışkın Koşoy değil mi.

Coloy'u Allah çarpmıştı.
Coloy'un halini hiç sorma,
Rakı içmiş sarhoşmuş,
Ağandan bu kâfir
Kim bilir kaç yaş gençmiş.

Kara Kalmuk kavgalarını
Bitirip durduğu çağıymış.

«The Burut who comes to grapple —
I'll wrench his head clean off – saying,
On the palm-sized Burut
I'll loose torment on them all», – saying,
Black hair like a mallet.
Coloy the infidel thunders on.
«That accursed Burut's
Prize — I shall take it,– saying,
I'll take the prize and tie it fast – he says,
Coloy spoke his word to Koşoy:
The Burut who plays the batyr
I'll chase as far as Mecca» – he says.
Blessed Manas, your blessing-luck,
From out the infidels' people,
To take up the wrestling on foot,
Coloy came out, stepping apart,
And the look of Coloy
Seemed like a nomad's tent to see.
The Coloy of the Kalmuks,
Like a starved lion, a tiger,
Stretched out his mighty wrist.
As though none he grapples will survive.
To the field where wrestling would be joined,
Of the endless boundless plain
To the swelling middle ground,
Aged Koşoy had taken his stand,
«I'll grip the old man and throw him down» – saying, Is he not Koşoy the practiced one.
Allah had struck Coloy.
Ask not of Coloy's condition —
He was drunk on rakı then,
Than your elder this infidel
Was younger by who knows how many years.

The black Kalmuks' quarrels
He was at the age of ending.

Güç toplayıp o kâfir
Tütüp durduğu çağıymış.
Azgın aygır gibi o Coloy
Güçlendiği çağıymış.
Kalmukların küpsörünü*
Kabartıp beline dolamıştır.
Altmış teke derisini
Hep birden sırımla diktirip,
Şalvar yaptırıp almıştır,
Koca kazan gibi çıplak baş,
Canı çıkası kâfirin
Ardına ördürülmüş saçı,
Paytak paytak Koşoy vardı,
Bahadırmış er Coloy,
Önüne çıkıverdi.
«Öldün Burut – diye söyleyip,
Kahrolası Burut'um,
Kırayım bacağını»,–
Hiddetlenip kükreyip,
Coloy yetişip geldi.
Yiğit Koşoy ağan:
«Sıranı al Kalmuk» – deyip,
Opol Dağı gibi koca Coloy'u
Bileğinden kavradı.
Esenkan'ın sınırını
Bölen Koşoy değil mi,
Nicelerle kapışıp,
Yaya güreşine doğmuş,
Becerikli Koşoy değil mi.
Nice devle kapışan
Usta Koşoy değil mi.
Güreşe güreşe gün geçirip,

Gathering strength, that infidel
Was at the age of smoldering.
Like a rutting stallion that Coloy
Was at the age of his full power.
The küpsör of the Kalmuks*
He has puffed and wound about his waist.
The hides of sixty he-goats
Sewn all together with rawhide thong,
He has had made into trousers,
Bare head like a great cauldron,
That infidel — may his soul depart —
His hair plaited down his back,
Waddling, waddling went Koşoy,
A batyr was er Coloy,
He came out before him.
«You are dead, Burut – so saying,
My accursed Burut,
Let me break your leg»,–
Raging and roaring,
Coloy came bearing down.
Your valiant elder Koşoy:
«Take your turn, Kalmuk» – saying,
Great Coloy, huge as Mount Opol,
He gripped him by the wrist.
Is he not the Koşoy who carved
The border of Esenkan,
Grappling with so many,
Born to wrestling on foot —
Is he not Koşoy the skillful.
Grappling with many a giant —
Is he not Koşoy the master.
Passing his days bout after bout,

Gelen Koşoy değil mi.
Güçlü geçinen Kıtay'ı
Boylu boyunca hepsini
Yere seren Koşoy değil mi.
Nice yerde ödülü
Alan Koşoy değil mi.

Is he not the Koşoy who came through.
The Kıtay who thought themselves strong —
Every one of them, full length,
Is he not the Koşoy who laid them low.
In many a place the prize —
Is he not the Koşoy who took it.

Nicelerle kapışıp,
Doyan Koşoy değil mi.
«Vur» dedirtmeden Kalmuk'tan
Bileğini çekip kurtardı.
Kahrolası ihtiyarlık,
Bileğinin derisi
Kalmuk Coloy pehlivanın
Elinde kalıverdi.
«İhtiyarlığı gördüm,– deyip,
Kocamışlığın belirtisi,
Kâfirden horluk gördüm» – deyip,

Hiddetlenip tuttuğunda
Güç toplayıp Han Koşoy,
Çadır gibi Coloy'u
Kart kaplan Han Koşoy
Kaburganın oynak yerinden kavradı.
Yiğitlerin hepsi
Böğründen mor etini
Çanak kadar edip o zaman
Koparıp alıverdi.
Ağan Koşoy ihtiyarın
Bileği kan içinde gezer,
Kalmukların hanı Coloy'un
Böğrü hamur olup gezer.
Allah yüzünü göstermesin,
Boz koç gibi tosuşup,
Denk gelen yerini koparışıp,
Aç buğra gibi çekişip,
Allah yüzünü göstermesin,
Boz boğa gibi tosuşup,
Görünen yerini koparışıp,
Ortalık allak bullak toz olup,
Tuttukları yer hamur olup,
İkisi kızıl kan olup.
Paçadan çekişip,

Pehlivansan böyle ol,
Göğüs göğüse vuruşup.

Grappling with so many —
Is he not the Koşoy who had his fill.
Before the Kalmuk could cry «Strike»,
He wrenched his wrist and pulled it free.
Accursed old age —
The skin of his wrist
In the hand of the Kalmuk champion Coloy
Was left behind, torn off.
«I have seen old age,– saying,
The mark of my grown-old years,
From the infidel I've seen contempt» –
saying,
When in fury he took hold,
Gathering strength, Khan Koşoy —
Coloy huge as a tent —
The old tiger Khan Koşoy
Gripped at the rib's supple joint. All of the
young braves
From his flank the dark purple flesh,
A whole bowl's worth of it, right then
He tore away and out.
Your elder Koşoy the old one —
His wrist goes about all bathed in blood,
The Kalmuks' khan Coloy —
His flank goes about kneaded like dough.
May Allah never show its face —
Butting like grey rams,
Each tearing what part he could match,
Straining like starving bull-camels,
May Allah never show its face —
Butting like grey bulls,
Each tearing what part lay open,
The ground churned up in whirling dust,
Where they gripped turned soft as dough,
The two of them turned scarlet with blood.
Pulling each other by the trouser-leg,

If you are a champion, be like this,
Striking chest against chest.

Tuttukları giysiyi koparışıp,
Dağ koçundan beter tosuşup.
Paçadan kapışıp,
Pehlivanlık yollarını sınaşıp,
Coloy gezer kaygılanıp,
Bacağındaki koca şalvarı,
Altmış teke derisi,
Paramparça yırtılıp.
Şalvarı sağlammış – deyip,
87060 Coloy gezer kaygılanıp.
Çekince kañdagay
İplik gibi uzayıp,
Bırakınca kañdagay
Sinir gibi büzülüp,
Coloy'un eli kesilip.
Yüreksizler kaçıp dağılıp,
Kâfir ile Müslüman
Temaşa edip bakıştı.
İki pehlivan karşılaşıp,
87070 Görenin bağrı ezilip,
Kökötöy'ün çok malı
Temaşaya o zaman
Harcanıp saçıldı.
Karkıra'nın ovası,
Pehlivan ayağı değdiğinde,
Ocak çukuru gibi kazıldı.
Bakıp duran insanın
Bütün gamı dağıldı.
Altı gün tutuşup,
87080 Birbirini alt edemeyip,
İkisinin tutuşması
Altı güne dolduğunda,
Kocayıp gelmiş kişiydi,
Ağanız Koşoy dev,
Kalmukların Coloy'unun

Koltuğunun altından çıkamadı.
Kahrolası ihtiyarlık,
Gözünü yumup ağan

Tearing the garments where they gripped,
Butting worse than mountain rams.
Grappling at the trouser-leg,
Testing the champion's every way,
Coloy goes about in worry,
The great trousers on his legs,
Sixty he-goats' hides,
Ripped and torn to shreds.
His trousers had held sound – saying,
Coloy goes about in worry.
When pulled, the kañdagay
Stretched out like a thread,
When released, the kañdagay
Shrank back like a sinew,
And Coloy's hand was cut.
The faint of heart fled scattering,
Infidel and Muslim
Watched the spectacle together.
Two champions met head on,
The watchers' hearts were crushed,
Kökötöy's abundant goods
Upon the spectacle then
Were spent and strewn about.
The plain of Karkıra,
Where the champions' feet came down,
Was dug out like a hearth-pit.
Of the people looking on
Every sorrow was dispelled.
Six days they grappled on,
Neither able to best the other,
And when the grappling of the two
Had filled six whole days,
He was a man come into age,
Your elder Koşoy the giant —
From under the armpit of

The Kalmuks' Coloy he could not get out.
Accursed old age —
Closing his eyes, your elder

Kendinden geçip uyudu.
Uyuduğunda ağanı
Gümbürdeyip Coloy kaldırıp,
Övünmesi öyle bir övünme ki,
Cepken giymiş Kıtay'ın
Güçlüsüne doğru yönelip:
«Artık Burut öldü – deyip,
Kıyamet yüzünü gördü – deyip,
Böyle yapan Burut sağ kalmaz.
Görmediğini gördü – deyip,
Seksen canı olsa da
Kahrolası Burut öldü – deyip,
Burut'u şimdi yıkarım – deyip,
Başını yere gömerim» – deyip,
Koca Coloy böbürlenip,
Övünüp kasıla kasıla.
Güçlü geçinen bu kâfir,
Hırıl hırıl öksürüp,
Katagan'ın Koşoy'unu
Büzüştürüp kaldırıp,
Ay cañ-cuñ'un obasına
Bir kez taşıyıp götürdü,
Kün cañ-cuñ'un obasına
Yine taşıyıp götürdü,
Mançu'nun hanı Ezkara,
Ezkara'nın önüne
Bir kez taşıyıp vardı.
Oradan öteye seğirtip,
Öte yana geçerken,
Koñurbay'ın önüne
Kaldırıp çarpmaya davranınca,
Din Müslüman ahalisi,
Beli kırılıp feryat edip:
«Kocamış Koşoy öldü» – deyip,
Namus edinip çığrıştı.

Fell senseless into sleep.
And as your elder slept,
Thundering, Coloy hoisted him,
And such was his boasting then —
Turning toward the strongest
Of the jacket-wearing Kıtay:
«Now the Burut is dead – saying,
He has seen doomsday's face – saying,
A Burut who does this does not live.
He has seen what he never saw – saying,
Had he even eighty souls,
The accursed Burut is dead – saying,
Now I'll throw the Burut down – saying,
I'll bury his head in the earth» – saying,
Great Coloy vaunted on,
Boasting, swaggering, strutting.
This infidel who thought himself strong,
Coughing with a rattling wheeze,
Katagan's Koşoy
He hoisted, crumpled up,
To the camp of Ay cañ-cuñ
He carried him once across,
To the camp of Kün cañ-cuñ
He carried him yet again,
The Mançu's khan Ezkara —
Before Ezkara too
He carried him once more.
Darting onward from that place,
And as he crossed to the far side,
Before Koñurbay
When he made to lift and dash him down,
The people of the Muslim faith,
Backs breaking, crying out:
«Aged Koşoy is dead» – saying,
Wailed aloud for honor's sake.

Koşoy'u Coloy kaldırıp,
Taş kuşanmış Kıtay'ın
En yiğidine koştu,

Coloy, hoisting Koşoy,
Ran to the boldest brave
Of the stone-girded Kıtay,

Kaplan Manas o zaman
Koşoy'a bakıp durup,
Hayıflanıp yandı:
«Kahrolası ihtiyarlık,
Kıyametin sıkboğazını
Görmüşsün meğer,
Kuvvetin gidip, zavallım,
Ölüvermişsin meğer».
Kara kayış kamçıyı,
Vurunca kulak sağır edeni,
Kavrayıp çevirerek,
Saldırıp varıp Koşoy'un,
Bahadır Manas bozkurdun,
Yağlı kuyruğun yumuşak etine
Basıp gelip indirdi,
Uyuyakalmış ağanın
Kuyruğundan kanı saçıldı,
Fal taşı gibi gözü açıldı.
Kuyruğu kavrayıverdi,
Han Coloy'un elinden
Deve silkinişi yaptı.
Bey taslayan Coloy'un
Sırtından, bahadır Koşoy ağan,

Düşüp kurtuluverdi.
Usta ağan Koşoy dev
Kancık çelme taktı.
Coloy'u döndürüp
İçine girip aldı.
Coloy'a Koşoy çelme vurdu.
«Bizim Coloy yıkar» – deyip,
Kara Kalmuk feryat edip,
Bölük bölük bağırıp,
Coşarak savaş narası atıp,
Burku-burku-burku – deyip,
Burku – deyip, kara Kalmuk'u

Burut'u bacağından kap – deyip,
Kaynaşıp yattığı yere

Tiger Manas at that moment,
Standing, gazing at Koşoy,
Burned with bitter regret:
«Accursed old age —
Doomsday's strangling grip,
It seems, you have now seen,
Your strength gone out, my poor one,
It seems that you have died».
The black leather whip,
The one that deafens ears when struck,
He gripped and swung about,
Charging in upon Koşoy —
Batyr Manas the grey wolf —
On the soft flesh of the fat tail
He came down and brought it hard,
From the tail of your sleeping elder
The blood went spraying out,
His eyes flew open like divining-stones.
He seized hold of the tail at once,
And out of Khan Coloy's grasp
He shook himself like a camel.
Off the back of Coloy,
Who played the bey — your batyr elder Koşoy —
He dropped and freed himself.
Your master elder, Koşoy the giant,
Hooked in a treacherous leg-trip.
Turning Coloy about,
He got inside his guard.
Koşoy struck Coloy with the trip.
«Our Coloy will throw him» – saying,
The black Kalmuks cried out,
Shouting troop by troop,
Surging, raising the war-cry,
Burku-burku-burku – saying,
Burku – saying, the black Kalmuks —

Snatch the Burut by the leg – saying,
On the ground where they swarm and lie

Boylu boyunca ser» – deyip,
Kara Kalmuk bunu söyleyip,
Din Müslüman feryat edip:
«Kocamışken ağanın
Dileğini Allah'ım ver – deyip,
Güçlüleri kükreyip,
Kalmuk'u alta getir – deyip, Taş kuşanmış Kalmuk'un
Ağanı üste çıkar – deyip,
Müslüman eli çığrıştı.
Tam böyle dururken,
Katagan'ın hanı Koşoy,
Kalmuk'un hanı Coloy'un
Küpsör kuşağını çekiştirip,
Çelme taktığı yerde ağan,

Kalmuk'un hanı Coloy'u
Göğsüyle vurup yükleyip.
Çelmeyi durduramayıp,
Coloy tökezleyip gitti,
Sarı kaygan toprağa
Ayağı durmadan kaydı.
Haramzadenin sağlam bacağı
Çukura varıp saplandı.
Dev gibi olan haramın
Üstüne ağan Koşoy o zaman
Abanıp çöküverdi.
«Coloy'u Koşoy yıktı» – deyip, Savaş kopacak yere,
Manas Han'ın kırk çorosu,
Yaydan çıkmış ok gibi uçup hepsi,
Hep birden yetişip vardı.
Kırk çoronun içinde
Agayar adlı pehlivanı,
Hiddete kapıldığında
Kıyameti koparan,
Sahiden öfkesi geldiğinde
Deveyi tek yumrukla deviren.
Aman deyinceye kadar,

Stretch him out full length» – saying,
The black Kalmuks spoke so,
The Muslim faithful cried aloud:
«To your elder in his old age
Grant, my Allah, his wish – saying,
Their strong men roaring,
Bring the Kalmuk underneath – saying,
Of the stone-girded Kalmuk —
Raise our elder on top – saying,
The Muslim land cried out.
Just as things stood so,
Katagan's khan Koşoy,
Tugging at the küpsör sash
Of the Kalmuks' khan Coloy,
There where he had hooked the trip, your elder,
The Kalmuks' khan Coloy
Struck with his chest and bore him over.
Unable to check the trip,
Coloy went stumbling on,
On the slick yellow earth
His foot slid without stopping.
The bastard's sound leg
Plunged and stuck fast in a pit.
Upon that giant of a wretch
Your elder Koşoy at that moment
Bore down and crashed upon him.
«Koşoy has thrown Coloy» – saying, To where battle would break out,
Manas Han's forty choros,
All flying like arrows loosed from the bow,
Arrived there all as one.
Among the forty choros
His champion named Agayar,
Who, when seized by wrath,
Raises the very day of doom,
Who, when his anger truly comes,
Fells a camel with a single fist.
Before one could cry mercy,

Göz açıp yumuncaya dek,
Kâfir ile Müslüman'a

Agayar pehlivan yetişti.
Ağanız Koşoy'u
Terkisine alıp koşup geçti.
Cepken giymiş Kıtay'ın
Yiğitleri dalgalanıp.
Kalmuklardan Ilama,
Kin güden Kalmuk'un
O kinini hiç sorma:
«Kahrolası Burut'un
Zorlusu aşa çağırıp,
Bu yaptığı nedir?
Ok geçmez zırhı
Giyişmek kalmış demek ki,
Kahrolası bu Burut
Sataşmaya kalmış demek ki.
Basıp almak var demişler,
Baş çiğnemek yok demişler.
Kaldırıp vurmak var demişler,

Göğse tepmek yok demişler.
Yıkıp almak var idi,
Kasığa tepmek yok idi.
Bel bağladığı beline,
Kahrolası Burut'un
Bu yaptığı nedir,
Saldıracak gibi dikilip,
Kara Kıtay, Mançu eli
Hepsi sıra sıra azıp,
Taş kuşanmış Kıtay'ın
Seçkinleri coşup,
Mızrakçıların en ustası,
Ay balta çalan en yamanı,
Homurdanıp azıp,
Kırgız'a yığılıp varacak gibi,
Kırgın salıp gidecek gibi.

In the blink of an opened eye,
To infidel and Muslim both

Champion Agayar arrived.
Your elder Koşoy
He swept up behind his saddle and ran past.
The braves of the jacket-wearing Kıtay
Rippled like a wave.
Ilama of the Kalmuks —
Of that grudge-bearing Kalmuk,
Ask not of his grudge at all:
«The accursed Burut's
Strongman calls us to the feast,
And what is this he does?
The arrow-proof armor —
It seems it's come to wearing it,
This accursed Burut —
It seems he's come to picking fights.
Pressing down to win — they said there is,
Trampling heads — they said there is not.
Lifting up and throwing — they said there is,
Kicking the chest — they said there is not.
Throwing down to win there was,
Kicking the groin there was not.
The waist he trusted, girded fast —
The accursed Burut,
What is this thing he has done,
Rearing up as if to charge,
The black Kıtay, the Mançu land,
All raging rank on rank,
The choice men of the stone-girded Kıtay
Boiling over with fury,
The most masterful of the lancers,
The fiercest wielder of the moon-axe,
Growling, running wild,
As if to mass upon the Kırgız,
As if to wreak a slaughter and be gone.

Kıtay'ı Allah şimdi çarptı,
Homurdanan Mançular
Kaba kaba söz savurdu.
Savaşta çalınan davulu,
Davulu sıkı dövdüler.
Davul şiddetle çalındı,
Kara Kalmuk, kalabalık Mançu,
Kaynaşıp duran nice ulu,
Basacakmış gibi üşüştü.
Apar topar kuşanıp,
Ay baltayı, zırhı, kılıcı
Çaprazlama kuşanıp.
Hırlayan Mançu eli,
Onbaşıları dolanıp,
Ellibaşısı dikilip.
Yüzbaşılar koşuşup,
Binbaşı candan umut kesip.

Kıtay hiddet saçtığında:
«Hanın başını çiğner» – deyip,
Eğilecek Manas ben değilim,
Kinlenip durduğunda,
Aşa gelen Müslümanlar
Fena halde sıkıştı.
Ak sarıklı hocası,
Ders okuyan mollası,
Kuşaklarını sarık gibi dolayıp,
Kudrete yalvarıp,
Aklını şaşırıp,
Kaçıverdi o zaman,
Manas'a doğru üşüşüp.
O zaman Manas kaplan,
Güç toplayıp ayrılıp,
Arslan görünüşü belirip.
Almambet, Çubak ikisi birlik,
Kasım kasım kasılan Kula atı
On iki çoro yedeğe alıp.
Çorodan Manas ayrılıp,
Ejderha görünüşü belirip,

Allah now struck the Kıtay,
The growling Mançus
Hurled coarse and heavy words.
The drum that is beaten in war —
They pounded the drum hard.
The drum was beaten violently,
Black Kalmuk, teeming Mançu,
Many a great one seething there
Swarmed as if to overrun.
Arming in headlong haste,
Moon-axe, armor, sword
Girded on crosswise.
The snarling Mançu land,
Their corporals circling round,
Their fifty-captains rearing up.
Their hundred-captains rushing about,
Their thousand-captain despairing of his life.
When the Kıtay poured out their fury:
«He tramples on the khan's head» –
saying, I am not Manas who will bow,
As they seethed in rancor,
The Muslims come to the feast
Were pressed most grievously.
Their hoca in his white turban,
Their molla who recites the lesson,
Winding their sashes on like turbans,
Pleading to the Power above,
Losing their wits entirely,
They fled away at that moment,
Swarming in toward Manas.
Then Manas the tiger,
Gathering strength, stepped apart,
The look of a lion showing on him.
Almambet and Çubak, the two as one,
The Kula horse that struts and swaggers —
Twelve choros took it on the lead.
Manas parted from his choros,
The look of a dragon showing on him,

Hiddetle silkinip,

Shaking himself with fury,

Kaplan Bakay ağan
Manas'ı tutup çekiştirip:
«Adam diye aşa çağırdıksa,
Kara Kalmuk, Kıtay eli,
Onmaz olmuşsun sen,
Hırlayıp duran Kıtay'ım,
Yola gelmez olmuşsun.
Ölüşecek isen doğrunu söyle,
Akkula'ya binmezsem,
Feryat ettirip beyini
Beecin'e doğru sürmezsem.
Konuksan bunu söyle,
Efelenirsen doğrunu söyle.
Adam diye aşa çağırdım,
Kibri bırak, etini ye,
Kırışacaksan cevabını söyle,
Kırgının âlâsını koparalım,
Kahrolası Kıtay, cevabını söyle.
Beni eğecek Kıtay sen değilsin.
Gözleri fal taşı gibi açılıp,
Ağzından zehri dökülüp,
Ala-Too gibi görünüp,
Hiddetlenip silkinip:
«Bırak!» – deyip Bakay'a
Gürleyip Manas çırpındı.
Kırk çoro ikiye bölünüp,
Kırgın salacakmış gibi,
Ala-Too gibi görünüp.
Sarı altından kürk giyip,
Sarala soylu ata binip,
Hiddeti yüzüne vurup,
Kınsız kılıç kuşanıp,
Kırıp geçirecekmiş gibi.
Gök atlastan kürk giyip,
Kökala soylu ata binip,
Çubak'ın hali böyleydi.
Akbaltay'ın arslanı,

Your elder, Tiger Bakay,
Held Manas and dragged at him:
«If we called you to the feast as men,
Black Kalmuk, land of Kıtay,
You have proved past all mending,
My ever-snarling Kıtay,
You will not be brought to the road.
If you'd fight to the death, speak your truth,
If I do not mount Akkula,
If I do not drive your bey wailing
Onward toward Beecin.
If you are a guest, then say so,
If you would swagger, speak your truth.
I called you to the feast as men,
Leave off your pride and eat your meat,
If you would clash, then speak your answer,
Let us break loose the finest of slaughters,
Accursed Kıtay, speak your answer.
You are not the Kıtay to bend me.
His eyes flew wide like divining-stones,
Venom pouring from his mouth,
Looming like the Ala-Too,
Shaking himself with fury:
«Let go!» – saying, at Bakay
Manas thundered, thrashing.
The forty choros split in two,
As though they would loose a slaughter,
Looming like the Ala-Too.
Wearing a fur coat of yellow gold,
Mounted on the noble steed Sarala,
His fury beating in his face,
Girded with an unsheathed sword,
As though he would cut all down.
Wearing a fur of grey-blue satin,
Mounted on the noble steed Kökala,
Such was Çubak's state.
Akbaltay's lion,

Mızrakçının en ustası,
Akbaltay'ın Çubak'ı,
Sarı yağızın yamanı.
Kıtay'ın gönlü bölünüp,
Kıymetlin Çubak görünüp,
Aç çığlık, kuru naralar,

The most masterful of lancers,
Akbaltay's Çubak,
Fierce one of the sallow-dark.
The Kıtay's heart was split in two,
Precious Çubak came in sight,
Hungry screams, dry battle-cries,

AGIŞ TÜKÜBAY'I

Üç-Karkıra boyunda
Dönüp dolaşıp toy kurdu şimdi.
Kakançın'ın şehrinden,
«Burut'la kapışma olursa,
Bir işe yarar» – deyip,
Beraber getirdiği pehlivanın
Kimsenin bilmediği kudreti var.
Kâfirlerin pehlivanı,
Tüylü taban Tükübay,
Tam da böyle adı var.
Kırışmaya mahsus
Hazırlamıştı o heybetli.
Tutuştuğunu sağ komayan,
Bir domuzun etine
Bir yiyişte doymayan.
Hiddetlenip saldırsa,
İnsana ahir zamandır,
Acımasız pehlivanın
Ensesinin büyüklüğü
On iki enine taban.
Güreşe çıkıp Tükübay
Gümbürdeyip bakıp durdu.
Kökötöy'ün Bokmurun'u
Yine buyruk verdi:
«Kökötöy babam ölmemiş,
Kökötöy'ün malı mülkü
İlkbaharda ot gibi bitmiş,
Kırk dam dolusu hazinenin
Bugün ağzını açarım,

AGIŞ WRESTLES TÜKÜBAY

Along the Üç-Karkıra
Roaming round he now set up the feast.
From Kakançın's city,
«Should there be a clash with the Burut,
He will serve some use» – saying,
The champion he brought along with him
Has power that no one knows.
The infidels' champion,
Hairy-soled Tükübay,
Just such is his name.
Expressly for the clash of war
That dread one had made him ready.
Leaving none he grapples alive,
On the flesh of a whole boar
Not sated at one sitting.
If he charges in his fury,
It is the end of days for man,
The merciless champion's
Nape in all its bigness
Is twelve soles laid crosswise.
Coming out to wrestle, Tükübay
Stood thundering, glaring round.
Kökötöy's Bokmurun
Gave his command once more:
«Kökötöy my father is not dead,
Kökötöy's goods and wealth
Have sprouted like the grass in spring,
The treasure filling forty houses —
Today I'll open wide its mouth,

Haykırarak girip varmıştı.
«Konuk idik, bahadır,– deyip,
Taş kuşanmış Kıtay'ın
Seçkinleri toplanıp,
Kara Kalmuk, Mançular
Yığılıp inivermişti.
GÜREŞİP YIKIŞI
Kâfir ile Müslüman'a
Harcayıp saçarım.
Alt dudağını sarkıtıp,
Azı dişlerini gösterip,
Ördek gibi boynunu kıvırtıp,
İki hörgücünü dikip,
Deveden dikerim bin baş.
Çatal boynuzunu dikeltip,
Sığırdan dikerim bin baş,
Taylarını bıraktırıp,
Bu şenliği başlatıp,
Kısraktan dikerim bin baş.
Kuzularını meletip,
Analarını dizi dizi yürütüp,
Kesen canı sevindirip,
Koyundan dikerim bin baş.
Altını taş gibi böldürüp,
Varlığımı halka gösterip,
Altından dikerim bir bu kadar,
Kâfir ile Müslüman,
Halk olup toplanın,
Yine güreş tutun,
Hasret kalmadan didinip,
Sıkıca tutup didişip,
Ödülünüzü sağlamca alın.
Tükenmeyen malım var,
Dürüst temaşa kurun,
Kökötöy'ün çok malını
Kavga etmeden bölüşün».

Kökötöy'ün Bokmurun'u

He had come striding in, shouting.
«We were guests, batyr,– saying,
Of the stone-girded Kıtay
The choice men gathering,
Black Kalmuk and the Mançus
Had massed and swooped down.
AND THROWS HIM DOWN
To infidel and Muslim
I will spend and strew it wide.
Letting his lower lip hang down,
Showing his back teeth bare,
Curving his neck like a duck,
Raising his two humps high,
Of camels I'll stake a thousand head.
Raising the forked horns upright,
Of cattle I'll stake a thousand head,
Making them leave their foals behind,
Setting this festival going,
Of mares I'll stake a thousand head.
Setting their lambs to bleating,
Walking their dams in row on row,
Gladdening the slaughterer's soul,
Of sheep I'll stake a thousand head.
Having gold split up like stone,
Showing my wealth to the people,
Of gold I'll stake as much again,
Infidel and Muslim,
Gather as one people,
Take up the wrestling once more,
Striving so none is left in longing,
Gripping fast and struggling hard,
Take your prize and hold it sure.
I have wealth that has no end,
Set up an honest spectacle,
Kökötöy's abundant goods
Share out without a quarrel».

Kökötöy's Bokmurun

Yine ferman saldı,
Kıtayların Tükübay'ı,
Tüylü taban pehlivanı,
Güreş meydanına çıkıverdi.
«Hiddeti güçlü kâfirle
Kapışan kişi onmaz – deyip,
Evliya doğmuş zavallın,
Sataşan sağ kalmaz» – deyip,
Oturuverip o zaman
Kutlu Han Manas
Kederlenip kaldı.
O ara çok geçmedi,
Allah yüzünü göstermesin,
Evliya soyunun Bakay Han'ı,
Argın Han'ın Acıbay'ı,
Akbaltay'ın Çubak'ı,
Azoozil'in Almambet'i,
Eştek'lerin Camgırçı'sı,
Eleman oğlu er Töştük,
Kıpçakların Ürbü'sü,
Silahı belinde bir kucak,
Buudayık oğlu Muzburçak,
Kazakların Kökçö'sü,
Ancıyan'ın Sıncıbek'i,
Oogan'dan gelen Akun Han,
Çambıl-Bel'i yurt edinen,
Canaalı, Karaç iki dev,
Ölçüsüz çetin er denen.
Müslüman'ın halkı var,
Bahadır geçinen erenler,
Gelmişti o heybetliler,
Hep hanlar toplanıp,
Yaman Manas hanı var,
Evliyanın hepsi var.
Kâfirin çıkan pehlivanı,
Kapışmaya girse insanın
Paramparçası çıkar.
İriliği dağın yarısı kadar,
Kapışanı yutacak gibi.

Sent out the decree once more,
The Kıtays' Tükübay,
The hairy-soled champion,
Came out onto the wrestling ground.
«With an infidel whose fury is strong
He who grapples will not prosper – saying,
Your saint-born poor one,
Who crosses him will not survive» –
saying, Sitting down then and there
Blessed Khan Manas
Was left sunk in sorrow.
Not much time passed between,
May Allah never show its face,
Bakay Han of the saintly line,
Argın Han's Acıbay,
Akbaltay's Çubak,
Azoozil's Almambet,
The Eştek's Camgırçı,
Eleman's son er Töştük,
The Kıpçaks' Ürbü,
An armful of weapons at his waist,
Buudayık's son Muzburçak,
The Kazaks' Kökçö,
Ancıyan's Sıncıbek,
Akun Han come from Oogan,
Who made Çambıl-Bel his homeland,
Canaalı and Karaç, two giants,
Called men hard beyond all measure.
The Muslim's people are there,
The erens who pass for batyrs,
Those majestic ones had come,
All the khans assembled,
Fierce khan Manas is there,
All of the saints are there.
The champion the infidels sent out —
If a man goes in to grapple him
He comes out torn to shreds.
His bulk is half a mountain's size,
As though he'd swallow whom he grapples.

«Nasıl bir çare olur» – deyip,

Müslümanlar telaşa düştü.
Toplanıp bir araya geldiler,
Çare bulamaz kaldılar.
Evliya zavallı Kanıkey,
Onca halkın içine
Salınarak yürüyüp vardı.
Amansız sözler söyledi:
«İnsanın nice bahtı var,
On dört yaşta, kızken,
Yaman Bakay da var,
Bozkurdum varıp Bukar'a,
Göğsüme vurduğu dağ var.
Bozkurtlar, burada dursunuz,
Söyleyecek çok sözüm daha var,
Babam Temirkan'ın şehrine
Geçende seksen deveye altın yükleyip,
«Başımı bağlayıp alırım» – deyip,
Padişahım beyim vardığında,
Dünür olup mal kesip,

Kulluk edip eğildiğinde,
Benim babam Temirkan
Altınını döküp aldığında,
Hazineye koyduğunda,
Hoca, molla topladığında,
Kaba öğlende nikâh kıydığında,

Seksen gelin, seksen kız
Bel hizasında döşek serdiğinde,
Yatırayım diye töre yapıp,
Alıp götürdüğünde,
Çekilmiş duran gerdek perdesine
Yatayım diye vardığında,
Altmış tay, kırk koyuna
Satın alınmış ak hançer
Kınından fırlayıp çıktığında,
Bileğini çizip geçtiğinde:

«What remedy can there be» – saying,

The Muslims fell into alarm.
They gathered and came together,
They could find no remedy.
Saintly poor Kanıkey
Into the midst of all that people
Walked out with swaying gait.
She spoke unsparing words:
«Many are the fortunes of a person,
At fourteen, still a maiden,
Fierce Bakay too is here,
My grey wolf came to Bukar,
There's a brand he struck upon my breast.
Grey wolves, you stand here now,
I have many words yet to say,
To my father Temirkan's city
Lately, loading gold on eighty camels,
«I'll bind her head and take her» – saying,
When my padishah, my bey, arrived,
When he became our kinsman, slaughtered stock,
When he bowed in humble service,
When my father Temirkan
Poured out and took his gold,
When he laid it in the treasury,
When he gathered hoca and molla,
When at high noon they sealed the marriage,
When eighty brides and eighty maidens
Spread bedding waist-high deep,
Making rites to lay him down,
When they led him away,
To the drawn bridal curtain
When he came, that I might lie,
The white dagger that was bought
For sixty foals and forty sheep —
When it leapt out from its sheath,
When it scored across his wrist:

«Daha almadan bu yaman,
Bileğimi yarıp deldi» – deyip,

«Before he'd even taken me, this fierce one
Split and pierced my wrist» – saying,

Ahali toplanıp,
Zavallı başıma dava açıp,
Suçu vurup boynuma,
Bozkurt bey kaplan,
Koynuma yatmadan gidip,
Bukar'daki hisarda,
Bu bahadırın yüzünden,
Öylece bırakılmış kaldığımda.
«Kızken bırakılmış olacağıma,
Kırk çoronun ereni,
Bundansa ölürüm – deyip,
Kıyamet yüzünü görürüm – deyip,
Talas'a Manas döndüğünde
Ant içtim zavallı can,
Ardından yetişip varmaya,
Pusuya yatıp kan içiciyi
Kurban edip boğazlamaya,
Bırakılmışlık öcümü
Tam da böyle almaya.
Urgan gibi zavallı saçımı
Tepeye sımsıkı bağladım,
Erkeğin giysisini giydim.
Altın yanaklı ay baltayı
Bileğe sımsıkı doladığımda,
İki ağızlı Zulpukor'u
Gevşekçe kuşandığımda,
Ayköl Manas beyin
Ardından kovalayıp vardığımda,
Tüfek atıp, yay çekip,
Pusuda bekleyip boğazlasam – deyip,

The people gathering round,
Bringing suit against my poor head,
Laying the guilt upon my neck,
The grey wolf, bey and tiger,
Going without lying at my breast,
In the fortress there in Bukar,
Because of this batyr,
When I was left abandoned so.
«Rather than be left a maiden,
Eren of the forty choros,
Sooner would I die – saying,
I'd see the face of doomsday – saying,
When Manas turned back to Talas
I swore an oath, poor soul,
To follow hard upon his trail,
To lie in ambush for the blood-drinker,
To slaughter him as sacrifice,
My revenge for my abandonment
To take in just this way.
My poor hair like a rope
I bound up tight upon my crown,
I put on the clothing of a man.
The gold-cheeked moon-axe
When I wound it tight about my wrist,
The double-edged Zulpukor
When I girded it on loosely,
Ayköl Manas the bey —
When I rode chasing on his trail,
Firing the musket, drawing the bow,
Let me wait in ambush and cut his throat – saying,

Deli dolu beyi
Öldürüp bıraksam – deyip,
Fena halde kudurup,
Kızken bırakıldı – deyip, Almasaydı
Bukar'dan,

Let me kill the wild and reckless bey
And leave him lying there – saying,
Raging to the worst degree,
She was left a maiden – saying, Had he
not taken her from Bukar,

Âleme salınmış büyük zulüm,
Kırgız'da olmaz böyle iş.
Ak otağa varıp konayım,
Pusup vardığımda kaplan,
Tükenen dağın burnunda
Konup yattığı zamanmış,

A great oppression loosed upon the world,
Among the Kırgız no such thing is done.
Let me go and camp at the white pavilion,
When I crept up, the tiger —
At the spur of the spent mountain
It was the time he camped and lay,

Olup durduğu zamanmış.
Kısır sürüden tutup kırk tayı
Kesip durduğu zamanmış.
Dünyadan gam yemeden
Sefa sürdüğü zamanmış.
Kırk çoronun cümlesi
Bahadırı çevreleyip
Sohbet kurduğu zamanmış.
Evliya soylu er Bakay,
O kadarının yiğidi,
Yay hazırlayıp kurmuş can,
Kasıtla Manas'a diye
Parmağımdan yağ çıkıp,
Tırnağımdan kan çıkıp,
Yüze yayı aldığımda,
Yiğide erişip vardığımda,
Koruyanları tam dokuz,
Kocosan'lı bahadırın
Koltuğunda durmuştur,
Dayanağı kırk çilten,
Aziz gözünü salmıştır,
Kırk arslanın cümlesi,
O zaman bahadırı
Çepeçevre sarmıştır.
Kara benekli kaplan
Yanı başında atılıp,
Bense dayanıp duramadan,
Koruyanları görünce:
«Aman arslan kaplan
İsterse gözden çıkarsın – deyip,

It was the time when this came to pass.
Catching forty foals from the barren herd,
It was the time they were slaughtering them.
Tasting no grief from the world,
It was a time of revelry.
All of the forty choros,
Encircling the batyr,
It was the time they held converse.
Er Bakay of saintly lineage,
The hero among them all,
A soul who had readied and strung a bow,
With intent, aimed at Manas, saying —
Fat oozing from my finger,
Blood oozing from my nail,
When I raised the bow to my face,
When I reached and came upon the hero,
His guardians full nine,
Of the batyr of Kocosan
They stood at his side,
His support the forty chilten,
Casting their holy gaze upon him,
All of the forty lions,
Then around the batyr
They wrapped him round about.
The black-spotted tiger
Leaping at his very side,
And I, unable to hold my ground,
Seeing his guardians:
«Mercy, lion, tiger,
Let him cast me off if he wishes – saying,

Gönlü isterse odalık kılsın – deyip,	*Let him make me a concubine if his heart desires – saying,*
Kırk evin kızından derleyeyim,	*Let me gather from the daughters of forty houses,*
Yaranıp kadını olayım.	*Let me win his favor and be his wife.*
Akıl edip düşünmüştüm,	*I had reasoned and thought it through,*
Kara sakar argamağı	*The black blaze-faced argamak*
Geri çekip çü deyip,	*Pulling back and crying chü,*
Bukar'a doğru sürmüştüm.	*I had ridden toward Bukar.*
Biten dağın burnuna,	*To the nose of the rising mountain,*
Heybetle yükselen burna	*To the promontory towering in majesty,*
Yeni varıp iliştiğimde,	*When I had newly arrived and perched,*
Atın ağzını çevirdiğimde	*When I turned the horse's mouth about,*
Yolu gözleyip o zaman,	*Watching the road then,*
Gözcü olup baktığımda,	*When I looked as a sentinel,*
Kızıl doru at binmiş,	*He had mounted a red-bay horse,*
Kıl kuyruğunu sımsıkı düğümlemiş,	*Had knotted its hair-tail tight,*
Çarpışmaya dağ bulamadan,	*Finding no mountain to clash with,*
Vuruşmaya düşman bulamadan	*Finding no foe to fight,*
Kaygısıyla baş başa kalıp,	*Left alone with his sorrow,*
Orolmo-Too'nun kartalı gibi	*Like the eagle of Orolmo-Too*
Tüneksiz kondurup,	*Alighting without a roost,*
Salıp çıkıp gelmekte olan	*Riding forth and coming on —*
Agış gibi eri görmüştüm.	*I had seen a man like Agış.*
Ben gördüğümde er Agış,	*When I saw him, er Agış,*
Tepeden tırnağa sırım gibi,	*From head to toe like rawhide thong,*
Gerektiğinde işe yarar er imiş,	*A man of use when need arises,*
Geniş gönüllü doğmuş bir aslanmış.	*A lion born broad of heart.*
Tükübay gibi pehlivana	*Against a wrestler like Tükübay*
Agış yarar, ey yurtlar,	*Agış will serve, O peoples,*
Güreşip öcünü almaya	*To wrestle and take the revenge —*
Dirsek kadar Agış'ı,	*Agış no bigger than an elbow,*
Arslan töre kaplan,	*Lion töre, tiger,*
Salıver pehlivana.	*Loose him upon the wrestler.*
Üstün Agış bir er idi,	*Agış was a man supreme,*
Kâfir ile Müslüman	*When infidel and Muslim*
Çekişip kapıştığında	*Contended and grappled,*
Öç alacak bir er idi,	*He was a man to take revenge,*

Ben gördüğümde er Agış,
Pehlivanlığı bir hayli,
Bahadır doğmuş seçkin yiğit,
Kendisi sağlam bir er idi.
Katı pehlivan Tükübay'la
Kapışacak bir er idi.
Yıkıp öç almaya,
Devletli töre kaplanım,
Pehlivana denk bulduğum Agış'tır.

When I saw him, er Agış,
His wrestling prowess great indeed,
A chosen hero born a batyr,
Himself a sturdy man he was.
With the hard wrestler Tükübay
He was a man to grapple.
To throw him down and take revenge,
My fortunate töre, my tiger,
The match I found for the wrestler is Agış.

Öfkelenen kaplan
Kanış'ın sözünü dinledi,
On iki çoro, Kırgılçal
Bahadırdan buyruk alıp
Agış'a doğru vardılar.
Dağı ormanı dolaşsalar,
Buradan Agış bulunmaz.
Dolu halkı dolaşsalar,
Buradan Agış bulunmaz.
Çadırını altından yaptıran,
Taşken'den beri göçtüğünde:
«Ziynete durup versin» – diye,

The enraged tiger
Heeded Kanış's word,
Twelve choros and Kırgılçal,
Taking command from the batyr,
Set out toward Agış.
Though they roamed mountain and forest,
No Agış was found there.
Though they roamed all the people,
No Agış was found there.
He who had his tent made of gold,
When he migrated from Taşken:
«Let them stand and serve the splendor» –
saying,

Kökötöy'ün Bokmurun'u
Tam altmış saray kızı,
İşte onları getirtmişti.
Han Kökötöy toyunda
Oynayıp duran saray kızları
Cele-Karkıra boyunda,
Yaramaz, çapkın Agış'ın
Saray kızlarına varmış,
Oyunu iyice kurmuş.
Kızlar içre büyük oyuncudur,
Agış'ının hâli böyledir.
Kızlı evde kıyak çalan,
Kımızlı evde kâse sunan,
Kızıl kuşağını sürüyen,
Agış'ın hâli böyledir,
Kızı görse isteyen.

Kökötöy's Bokmurun
A full sixty palace maidens —
It was these he had brought.
At Khan Kökötöy's feast
The palace maidens sporting there
Along the Cele-Karkıra,
The naughty, rakish Agış
Had gone to the palace maidens,
Had set up his sport in earnest.
Among girls he is a great player,
Such is the state of your Agış.
Playing the kıyak in the house of girls,
Offering the bowl in the house of kumis,
Trailing his crimson sash,
Such is the state of Agış,
Desiring any girl he sees.

Kara kuşağını sürüyen,
Agış'ın hâli böyledir,
Kadını görse isteyen.
Kızı görse kıpırdayıp,
Çetin türküler başlatan,
Kadını görse er Agış,
Ölüp bayılıveren.
Saray kızlarına er Agış
Konuk olduğu zamanmış.
Gündüzü kımız, gecesi kız
Olup durduğu zamanmış.

Trailing his black sash,
Such is the state of Agış,
Desiring any woman he sees.
Stirring when he sees a girl,
Striking up rough songs,
When he sees a woman, er Agış
Drops dead away in a swoon.
It was the time when er Agış
Was guest to the palace maidens.
Kumis by day, girls by night —
It was a time such as that.

Gök vaşak kürklü kara börkü
Sallayıp durduğu zamanmış.
Oyun kurup o zaman,
Yiğit Agış n'etsin,
Sefa sürdüğü zamanmış.
On iki çoro, Kırgılçal,
Haber vermeye vardılar,
Er Agış'ın üstüne
Kırgın değmiş gibi,
Başları ihtiyar Kırgıl
Üşüşüp iniverdiler,
Er Agış'a vardığında,
Usulca söyleyip sıkı tembihleyip,
O Kırgılçal söze başlayıp:
«Bahadır Agış, sözümü dinle,
Han Kökötöy'ün aşı imiş,
Halkın toplandığı yer imiş.
Kâfir ile Müslümanın,
Başı hunhar Manas imiş.
Kâfirin Tüktüütaman pehlivanı
Pehlivandan horluk görüver.
Ahir zamanı salıverdi.
Gözü ocak çukuru gibi,
Bozkurt imiş Tükübay,
Göründüğünü yutacak gibi*
Seni aratıp gönderen,
Altı yürük atı var,

His black börk furred with grey lynx,
It was the time he went swaggering it.
Setting up sport then,
What should brave Agış do,
It was his time of revelry.
The twelve choros and Kırgılçal
Came to bring the news,
Upon er Agış,
As if a plague had struck,
Old Kırgıl at their head,
They swooped down in a swarm.
When he came to er Agış,
Speaking softly, admonishing sternly,
That Kırgılçal began his speech:
«Batyr Agış, heed my word,
It is Khan Kökötöy's memorial feast,
It is the place where the people gather.
Of infidel and Muslim,
The head is bloodthirsty Manas.
The infidel's wrestler Tüktüütaman Suffer
scorn from the wrestler.
Has loosed the end of days.
His eye like a hearth-pit,
A grey wolf is Tükübay,
*As if to swallow all he sees**
The one who sent men searching for you —
He has six swift steeds,

Ayköl Manas törenin
Avuç kadar mektubu var.
Yiğitlik sürersin,
Tulpardan seçip binersin,
Seni dışından görüp Kanıkey,
Fazlaca göz koymuştur,
Pek beğenivermiştir.
Ecelin yetmişse ölüp gel,
Elinden gelirse er Agış,
Tükübay gibi kâfiri
İkiye yarıp bölüver.
Çevirip içten çelme takıver,
Çetin imiş Tükübay,

Ayköl Manas the töre
Has a letter the size of a palm.
You shall live in valor,
You shall pick and mount a tulpar,
Kanıkey, seeing you from afar,
Has set her eye on you greatly,
Has taken quite a liking to you.
If your hour has come, go die and return,
If it lies in your power, er Agış,
An infidel like Tükübay
Split and cleave in two.
Turn him and trip him from inside,
A hard one is Tükübay,

Kıtay'dan öcü alıver.
Kara kurt gibi kâfir var,
Han Koñurbay bahadır var.
Pehlivanları çok toplayıp,
Burutları yıkarım» – diye,
Gelmiş imiş o muhterem,
Tükübay çıktı güreşe,
Avuç kadar Burut'la,
Ölesiye kapışmaya.
Dirsek kadar er Agış,
Pehlivana karşı nasıldın?
Dinle Agış sözümü,
«Öce yarar mı ola» – diye,
Kadından doğma kendini.
Görünüşü soğuk kâfire
Durup güreş tutuver.
Avuç kadar Müslüman,
Gerçek öcünü alıver.
Gücün yetmez olursa,
Yıkıldı Agış dedirtmeden,
Namus elden gittiğinde
Diri gezme, ölüver.
Pehlivansan sen, Agış,
Tükübay gibi kâfirin
Kaburgasını söküver,

Take the revenge from the Kıtay.
There is an infidel like a black wolf,
There is Khan Koñurbay the batyr.
«Gathering many wrestlers,
I shall throw the Buruts» – saying,
That worthy one had come,
Tükübay came out to wrestle,
With the palm-sized Burut
To grapple to the death.
Er Agış no bigger than an elbow,
How were you against the wrestler?
Listen, Agış, to my word,
«Will he serve for the revenge?» – saying,
You who are born of woman.
With the cold-visaged infidel
Stand and take up the wrestling.
For the palm-sized Muslims
Take the true revenge.
If your strength should fail,
Before they say Agış is thrown,
When honor has slipped from your hands,
Walk not alive — just die.
If you are a wrestler, Agış,
Of an infidel like Tükübay
Rip out the very ribs,

İyi bak, ben sana,
Kendim geldim er Agış.
Pehlivanla kapışmaya
Sıran geldi er Agış.
Güçlüyüm diye böbürlenen domuza
Kabarıp üstüne varıver,
Heybetli dağ gibi kâfirden
Bir öç alıver».
Kırkın başı Kırgılçal,
On iki çoro baş olup,
Agış'ı donatıp alıp,
Halkın toplandığı yere
Sürüp götürdüler Agış'ı.

Mark me well — to you
I came myself, er Agış.
To grapple with the wrestler
Your turn has come, er Agış.
At the swine who brags of his strength
Swell up and go upon him,
From the infidel like a majestic mountain
Take one revenge».
Kırgılçal, head of the forty,
The twelve choros at the fore,
Fitted out Agış and took him,
To the place where the people gathered
They drove and brought Agış.

Han Manas'ın ordasına
Yiğit Agış vardı,
Badanayı* giydirip,
Badana denen giysinin adıdır,
Yukarı aşağı koşturup,
Badana giysisi bir başkadır,
Uygun düşürüp yapmış imiş,
Zavallı yengen, o seçkin.
İçi ipek, dışı bez,
Çift kat badana, toygar gözü,
Tabılgı yaksa kor geçmez,
Cazayıl atsa ok geçmez,
Giyilecek zaman işte bu.
Kalınlığı yarım arşın,
Hazinelik heybeden
Hanın bahtı kara eşi
Tedbirini gösterdi,
Her zamanki gibi Agış'a
Badanasını giydirdi.
Tedbirini görünce,
Kâfir ile Müslüman,
Ahalinin hepsi var,
Büyüklüğü dağ gibi hanı var:
«Törenin eşi imiş» – diye, Gücümü
ondan sonra korum».

To Khan Manas's orda
Brave Agış came,
Dressing him in the badana,*
Badana is the name of a garment,
Running up and down,
The badana garment is a thing apart,
She had fashioned it to fit,
Your poor sister-in-law, that choice one.
Silk within, cloth without,
Double-layered badana, lark's-eye weave,
If tabılgı wood burns, no ember passes,
If a cazayıl fires, no ball passes,
Now is the time it should be worn.
Its thickness half an arshin,
From the treasury saddlebag
The khan's dark-fated wife
Showed her foresight,
As ever, upon Agış
She put his badana.
Seeing her foresight,
Infidel and Muslim,
All the people were there,
Khans great as mountains were there:
«She is the töre's wife» – saying, After
that I shall guard my strength».

Razı oldu bütün hanlar,
Sandığında benzeri yok,
Manas'ın eşi Kanış'ta
Neler var da neler yok.
Büyüklüğü dağ gibi pehlivana
Dirsek kadar er Agış,
Tepeden tırnağa sırım gibi,
Yürüyüp çıktı o zaman,
Varıp güreş tutmaya,
Koşoy, Töştük alpı var,
El kaldırıp çağrışıp,
Hepsi dua verip,
Bahadır Koşoy ihtiyarı,
Yürüyüp çıkıp er Agış,
Manas'a söyler bu sözü:

All the khans were content,
In her chest there is no equal,
In Manas's wife Kanış
What things there are and what not.
Against the wrestler great as a mountain,
Er Agış no bigger than an elbow,
From head to toe like rawhide thong,
Strode forth then,
To go and take up the wrestling,
The alps Koşoy and Töştük were there,
Raising hands and calling out,
All of them giving blessing,
Old batyr Koşoy —
Striding forth, er Agış
Speaks this word to Manas:

«Güçlüyüm diye böbürlenen domuza
Kabarıp güreş tutayım,
Görüneni koparışıp,
Gök boğa gibi tosuşup,
Herkesin gözü önünde güreşeyim,
Kara saplı kamçıyı
Kavrayıp çevirerek:
«Kaldır, Agı, kaldır – diye,
Al, Agış, al» – diye,
Yağlı kuyruğun yumuşak etini
Yarıp vuruver,
Etim gitsin sızlayıp,
Kanım gitsin saçılıp,
Bahadır taslayan domuzun
Paçasından tutayım,
Yukarı aşağı çekişip,
Kadim gücümü salayım.
Vurmazsan kötü olur,
Vuruşun bize emanettir,
Öfkem gelirse alırım.
Öfkem hiç gelmeden kalırsa,
Gülüp geçiveririm.
Coşkun öfkeni gördüğümde,

«At the swine who brags of his strength
Let me swell and take up the wrestling,
Tearing at whatever shows,
Butting like grey bulls,
Let me wrestle before all eyes,
The black-handled whip
Gripping and whirling:
«Lift, Agı, lift – saying,
Take, Agış, take» – saying,
The soft flesh of my fatty rump
Strike it till it splits,
Let my flesh go smarting,
Let my blood go spattering,
The swine who plays the batyr —
Let me seize him by the trouser-leg,
Hauling up and down,
Let me loose my ancient strength.
If you strike not, it goes ill,
Your striking is a trust to us,
If my fury comes, I shall take him.
If my fury never comes at all,
I shall laugh and let it pass.
When I see your surging fury» —

Agış durup bunu söyleyip,
Yürüyüp vardı pehlivana,
Varıp güreş tutmaya.
Kalmakların Tükübay'ı
Kapıştığını bırakmayan,
Bir domuzun etine,
Bir yiyişte doymayan.
Kim görür böyle bahadırı,
Bel bağlayıp saldırıverdi.
Eline geçse Agış'ı
Biçiverecek gibiydi.
Yerinden kımıldamadan o an,

Yutuverecek gibiydi.
Tüylü tabanlı koca pehlivan,
Saldırıp yetişiverdi.

Agış stood and spoke this,
Walked up to the wrestler,
To go and take up the wrestling.
The Kalmaks' Tükübay,
Who never lets go what he grapples,
On the flesh of one swine
Not sated in one eating.
Who has seen such a batyr —
Trusting his strength, he charged.
If Agış fell into his hands
He seemed ready to mow him down.
Without stirring from his place, that instant,
He seemed ready to swallow him.
The shaggy-soled great wrestler
Charged and closed the gap.

Saldırdığını görünce,
Yiğit Agış n'etsin,
Karşısına dikiliverdi.
Tükübay yetişip geldiğinde
Bileğini karşıladı er Agış,
Bileklerinden kavrayıverip,
Vur dedirtmeden bileğini
Yiğitler çekip kurtarışıp,
Kabarışıp silkinip,
Hışımlanıp asılıp,
Belli yerinden tutuşup,
Yüz yüze gelip çelmeleşip,
Uçurum gibi ağızlarını açışıp,
Haykırıp yere basışıp,
Güçlüler boyunlarını buruşup,
Güç aldığı yeri koparışıp,
Kâfir ile Müslüman,
Bakıp durdu üşüşerek,
Pehlivanlarını silkişip,
Gören insan şaşakalıp,
Gece gündüz kapışıp,
Tüylü tabanlı Tükübay,

Seeing him charge,
What should brave Agış do,
He planted himself before him.
When Tükübay came within reach,
Er Agış met his wrist,
Gripping him by the wrists,
Before strike could be said, his wrist
The warriors pulled and freed,
Swelling up, shaking off,
Raging and hauling,
Gripping at the waist,
Coming face to face, tripping each other,
Gaping their mouths like chasms,
Shouting, stamping the ground,
The strong ones twisting necks,
Tearing where each got his grip,
Infidel and Muslim
Stood watching, thronging,
Their wrestlers shaking each other,
Those who saw struck dumb,
Grappling night and day,
Shaggy-soled Tükübay

İki güne dolduruverdi.
İki yanaktan tüy çıktı,
Çarpışmalarına ahalinin
Eteğinden ses çıktı.
Bilerek geziyor, gördün mü,
Tükübay'ın eli bağlandı,
Kaynını görmüş gibi,
Er Agış'ın başında
Kahkaha atıp o zaman,
Gök çaylak gibi döndü.
Gülüp geziyor, gördün mü?
Gücü fena tükendi,
On iki aslanın küçüğü*,
Hüda'nın sevgili kulu,
Kara bozkurt kaplan,
Agış'ın gülüşüne
Öfkesi geliverdi,
Kan içiciliği pek tutup,
Ateş gibi gözü iyice parlayıp,
Kapı kanadı gibi ak dişi,
Ahalininkinden başka dişi
Bembeyaz sırıtıp çıkıvermiş.
Kabarmış hâlde Agış'a
Kaplan yetişip varmıştır.

Made it stretch to two days.
Hair sprouted from both cheeks,
At their clashing, from the people's
Skirts a sound went up.
He walks knowingly — did you see,
Tükübay's hands were bound,
As if he had seen his brother-in-law,
Over er Agış's head
Laughing aloud then,
He wheeled like a grey kite.
He walks laughing — did you see?
His strength was sorely spent,
The youngest of the twelve lions,*
Hüda's beloved servant,
The black grey-wolf tiger,
At Agış's laughter
His fury rose up,
His blood-thirst seized him hard,
His fire-like eye blazing bright,
His white teeth like door-leaves,
Teeth unlike the people's,
Bared snow-white in a grin.
Swollen with rage, to Agış
The tiger came striding up.

«Kaldır, Agış, alıver – diye,
Bu gömülesi Kalmak'ı
Kara yere çalıver» – diye,
Gürleyip Manas kaplan,
Kara saplı kamçıyı,
Kavrayıp çevirdi,
Saldırıp girip o anda,
Dirsek kadar Agış'ı
Diz kapağından kamçılayıverdi.
Diz kapağı ağrıyıverdi,
Öfkesi şimdi yetti.
Dağ gibi dalgalanıp Tükübay,
Çaresi fena tükendi.
İki bacağın paçasından,

«Lift him, Agış, take him – saying,
This Kalmak fit for burial
Dash upon the black earth» – saying,
Thundering, Manas the tiger
The black-handled whip
Gripped and whirled,
Charging in, that instant,
Agış no bigger than an elbow
He whipped across the kneecap.
His kneecap flared with pain,
His fury now sufficed.
Heaving like a mountain, Tükübay —
His resource was sorely spent.
By the legs of both trousers,

Yiğit imiş er Agış,
Eğilip kavrayıverdi,
Kâfire soluk aldırmadan,
Yerden söküp aldı.
Kâfiri sendeletip,
Bahadırı döndürdü.
Alaçık kadar kara taşa
Usta Agış erişti.
Ev gibi olan kara taşa,
Dağ gibi olan pehlivanı
Taşa çalıp geçti.
Bahadır Agış bozkurdun
Pehlivanlığı göründü.
Tükübay gibi koca pehlivan
İki parçaya bölündü.
Dirsek kadar Agış'ın
Pehlivanlığı göründü.

A hero indeed is er Agış,
He stooped and gripped,
Giving the infidel no breath,
He tore him from the ground.
Making the infidel stagger,
He spun the batyr round.
To a black rock big as an alaçık
The master Agış reached.
Upon the black rock big as a house,
The wrestler big as a mountain
He dashed against the stone.
Of batyr Agış the grey wolf
The wrestler's might was shown.
A great wrestler like Tükübay
Was split into two pieces.
Of Agış no bigger than an elbow
The wrestler's might was shown.

«Kalmak'ı Agış yıktı» – diye, Kızlarımı vermem».
Hunhar Manas baş olup,
Bin karaca deve imiş.
Bin kara sakar kısrak imiş,
«Alıver, ödülün işte» – diye Ödülü Agış almadı,
Sürüp yetiştirdiler.
O ödülü almadan,
Aceleyle geziyor er Agış,
O zaman Agış bunu söyler,
İnsanın demeyeceği şaşırtıcı sözü söyler:

«Pehlivanını yıktım, elim boş,
Müslüman halkı bölüştü.
Bırak Manas, elimi,
Göster benim gözüme,
Deminki gördüğüm güzelliği,
Bu malına dönüp bakmam,
Eğlenceden ayrılmam.
Bu ödülünü almam,

«Agış has thrown the Kalmak» – saying,
I shall not give my girls».
Bloodthirsty Manas at the head,
A thousand dun camels it was.
A thousand black blaze-faced mares it was,
«Take it, here is your prize» – saying The prize Agış did not take,
They drove them up to him.
Without taking that prize,
Er Agış goes about in haste,
Then Agış speaks this,
Speaks an astonishing word no man would say:
«I threw your wrestler, my hands are empty, The Muslim folk divided it.
Let go my hand, Manas,
Show to my eyes
The beauty I saw just now,
I shall not look back at this wealth,
I shall not part from the merriment.
I shall not take this prize of yours,

Kızlarımdan geri kalmam.
Bu ödüle dönüp bakmam,
Gelinlerden ayrılmam.
Bu ödülüne razı olmam,
İlginç oyun eğlence,

I shall not lag behind my girls.
I shall not look back at this prize,
I shall not part from the young brides.
I shall not settle for this prize of yours,
Wondrous the games and merriment —

MANAS BAHADIR'IN AKUN KAN İLE BEL DÜNÜRÜ OLMASI

HOW MANAS BAHADIR AND AKUN KAN BECAME BETROTHAL KINSMEN

Akun durup bunu söylemiş:
«Gökten yıldız kımıldadı,
Manas ile Akun kan
Öte dünyalık dost oldu.
Katagan'ın hanı Koşoy'a
Kañdagay verip kuşattınız,
Halk atası Koşoy'un
Duasını gerçekten aldınız.
Şimdi Manas kaplan,
Çocuklu oluverdiniz.
Geçip giden yazında
Halk yaylaya çekildiğinde

Akun stood and spoke this:
«A star stirred in the sky,
Manas and Akun kan
Became friends for the world beyond.
To Koşoy, khan of the Katagan,
You gave the kañdagay and girded him,
Of Koşoy, father of the people,
You truly won the blessing.
Now, Manas the tiger,
You have come to have a child.
In the summer that passed by,
When the people moved to summer pasture

Aceleyle çıktı er Agış,
Kızlara doğru koşup,
Kaçıp çıktı er Agış.
Er Agış'ın ödülünü
Müslümanlar bölüşüp aldı,
Dengi bulunmaz bozkurt bahadırın
Er olduğunu gördüler,
Ata ululayıp ödülü
Ödülü alıp bitirdikten sonra,
Din Müslüman durdukça,
Oogan'ın hanı Akun kan,
Emanet sözünü çok söyler
Hunhar Manas bahadıra.
Tükenen Koco, sözümü dinle,
Tükenmeyen sözü var,
Han Kökötöy aşında,
Kalabalık toplantı önünde,

In haste er Agış went out,
Running toward the girls,
Er Agış fled away.
Er Agış's prize
The Muslims divided and took,
The peerless grey-wolf batyr —
They saw he was a true man,
Honoring the father, the prize —
After they had taken all the prize,
While the Muslim faith endures,
Akun kan, khan of Oogan,
Speaks many words of trust
To bloodthirsty Manas the batyr.
Worn-out Koco, heed my word,
He has words that never run out,
At Khan Kökötöy's memorial feast,
Before the crowded assembly,

Hunhar Manas'ın Akun'la
Bel dünürü olduğu yer var.
At kara dil mevsiminde,
Belendi'nin Beli'nde
Arkar gözleyip ceylan kovup,
Av avladığım yerimde,
Belesçe'nin belinde,
Beride oynadığı yerinde,
Sürüp varsam bir yere,
Kasırga oynayıp duruyormuş,
Uluu-Too'nun bağrında
Topluluk oynayıp duruyormuş,
Sürüp varıp baksam,
Kundağa sarılı,

There is the place where bloodthirsty Manas
Became betrothal kinsman with Akun.
In the black-tongue season of the horse,
On the Pass of Belendi,
Watching arkhar, chasing gazelle,
In my hunting grounds,
On the pass of Belesçe,
In the place where it played nearby,
When I rode up to a spot,
A whirlwind was playing there,
On the breast of Uluu-Too
A gathering was playing there,
When I rode up and looked,
Wrapped in swaddling,

Bir çocuk yatıp kalmış.
«Erkek mi?» – desem, kız imiş,
El kavuşturup yağ çiğneyip,
Dişilerin en hünerlisi imiş,
Yiğitlerin ta kendisi imiş.
«Peri kızı» – diye söylenen
Erenlerin söylediği söz
Tam da onun kendisi imiş.
Aklıma geldi her bir söz,
Kocaya gidivermeden,
Tadını birlikte görsem diye,
Kıyametlik dost idi,
Çocuklu olursa Manas'a
Gelin edip versem diye.
Söylersem böyle sözüm var,
Hüda Taala'ya biricik için
Vaat ettiğim yer var.
Bulup alıp Çürök'ü
Toyuna doksan kesmiştim,
«Hatunum kız buldu» – diye, Kaplan
Manas saklamış.
Kökötöy'ün ay damgası altın
Adını Çürök koymuştum.
kızıl tuğ,

A child lay left behind.
«Is it a boy?» – I said; a girl it was,
Hands clasped, chewing fat,
Most skilled of womankind she was,
The very equal of heroes she was.
What is spoken of as «peri maiden» —
The word the saints have spoken —
She was its very self.
Every word came to my mind,
Before she goes off to a husband,
Thinking to taste the joy together,
He was my friend unto Judgment Day,
If Manas came to have a child,
Thinking to give her as a bride.
If I speak, such is my word,
For the only one, to Hüda Taala
There is the vow that I have made.
Having found and taken Çürök,
I slaughtered ninety for her feast,
«My lady has found a girl» – saying,
Tiger Manas kept it hidden.
Kökötöy's moon-stamped gold
I named her Çürök.
Crimson banner,

Dünür oluverin,
Bokmurun sürüp o zaman,
Hüda verdi çocuğu,
Yerin kaldıramayacağı gürültü,
Arslan töre kaplan,
Horasan çakmağı çaktırıp,
Gelin edip alın».
Bay oğlu Bokmurun,
Akun kan söyledi gönülden:
Kâfir ile Müslüman,
«Bulup aldığım Çürök'üm
Bırakmadan hepsini çağırıp,
Han Manas, sana lâyık».
Yerin üstünü toz edip,
Hunhar Manas kaplan
Akun kana sevinip,
Dorudan yedi yüzü sürüp,
Görenin gönlünü bölüp,
Yedi yüzün içine,
Kambar ata* boz aygırı,
Boz aygırı baş edip,
Boz aygırın başına
Kova gibi ipek gösterip,
Aladan altı yüz verip,
Dünür olup, mal sürüp,

Become kinsmen now,
Bokmurun driving it then,
Hüda gave the child,
A din the earth could not bear,
Lion töre, tiger,
Striking the Horasan flint,
Take her as your bride».
Bokmurun the bay's son,
Akun kan spoke from the heart:
Infidel and Muslim,
«My Çürök whom I found and took,
Calling all without exception,
Khan Manas, is worthy of you».
Turning the earth's face to dust,
Bloodthirsty Manas the tiger,
Rejoicing at Akun kan,
Driving seven hundred of the bays,
Dividing the hearts of onlookers,
Among the seven hundred,
The grey stallion of Kambar ata,*
Making the grey stallion the head,
Upon the grey stallion's head
Displaying silk like a pail,
Giving six hundred of the piebald,
Becoming kinsman, driving stock,

Kulluk edip ulu Manas,
Düşünse nice sözü var,
Bel dünürü* olduğu yer var.
Bel dünürlüğü işi de bitip,
Karkıra'nın ovasında,
Kökötöy'ün toyunda.
Kökötöy'ün aşında,
Kalabalık toplantı önünde,
Türlü türlü can olup,
Aşı yöneten o zaman
Ayköl Manas han olup,
Kırgız'dan Manas han çıkıp,
Gayretinden can çıkıp,

Doing homage, great Manas,
Had he thought, how many words he has,
There is where he became bel dünür.*
The kinship-pledge business done,
On the plain of Karkıra,
At Kökötöy's feast.
At Kökötöy's memorial feast,
Before the crowded assembly,
Souls of every kind,
The one who ruled the feast then —
Ayköl Manas being khan,
From the Kırgız Manas rose as khan,
Life springing from his zeal,

Kara Kalmak, Mancu yurdu,
Çokluğuna güvenip bastırmıştı.
Yağmalayıp gidecekken,

Din Müslüman'ın evlatlarını
Ahaliye nam salıp,
Kara Kalmak, Mancu yurdu
Konuşamadan ağzı bağlanıp.
Kaplan töre er Manas,
Din Müslüman yurdunun
Bahtına doğup.
Odunun hepsi kesilip,
Kâfir ile Müslümanın
Kavgaları dinip.
Kâfir ile Müslüman
Kara karınca gibi kaynaşıp,

Halkın hepsi toplanıp,
Söylenmese olmaz nice hasret,
Kökötöy'ün aşına
Hizmet eden çok pehlivan.
Kökötöy'ün Bokmurun'u
Halka saldığı büyük velvele,
Ocak çukurlarının hepsini
Yakışığınca oydurup,
Kökötöy'ün çok malını
Esirgemeden kestirip.

OROÑGU'NUN DEVE ÇÖZÜP ALMASI

Kökötöy'ün çok pehlivanı,
Çukuru kazıp hazırlatıp,
Kökötöy'ün kara narını
O çukura bağlatıp,
Marifetini yurttan üstün kılıp,
Kara narın başına
Gümüşten yular taktırıp,
Halı kilim örttürüp,
Kökötöy'ün rengi yeşil

The Kara Kalmak, the Mancu land,
Trusting their numbers, had pressed in.
When they would have plundered and gone,
The children of the Muslim faith
Spreading fame among the people,
The Kara Kalmak, the Mancu land,
Their mouths bound, unable to speak.
Tiger töre er Manas,
For the land of the Muslim faith
Born for its fortune.
All the firewood cut,
Of infidel and Muslim
The quarrels dying down.
Infidel and Muslim
Swarming like black ants,

All the people gathering,
Many a longing that must be told,
At Kökötöy's memorial feast
Many wrestlers giving service.
Kökötöy's Bokmurun —
The great clamor he loosed on the people,
All the hearth-pits
Having dug as was fitting,
Kökötöy's many herds
Having slaughtered without stinting.

OROÑGU'S UNTYING AND TAKING THE CAMEL

Kökötöy's many wrestlers,
Having the pit dug and readied,
Kökötöy's black dromedary
Tethered in that pit,
Making the feat surpass the land's,
On the black dromedary's head
Having a silver halter fixed,
Draped with carpet and kilim,
Kökötöy's green-hued

gök heybe, O âdete razı olmazsan,

Atanınki değil, lök heybesi,
Kökötöy'ün çok serveti
Tam o zaman çok heybe.
O heybenin içinde
Neler var da neler yok,
Görse baş perişan olur,
O heybenin içinde
Yakut, altın karışık,
Babasının aşına
Canını esirgemeyen garip genç:
«Töreden kalan kara nar,
Tependen inen sahipsiz mal.

Babamdan nasıl esirgeyeyim,
Yalan dünya zavallısının
Nasıl yüzüne bakayım.

Gelenlerin hepsini
Kazı yağına doyurup.
Kökötöy'ün Bokmurun'u
Seçkin yiğidin ta kendisi imiş,
Babasından ayrılıp,
On üçüne bastığı zamanmış.
Kırk ev dolusu hazine,
Hazineyi açmıştır.
Kökötöy'ün çok servetini
Kömür gibi saçmıştır.
Yurda salacak gülmecem var,
Kara narın üstünde
Ahaliyi doyuracak mülküm var.
Toplayıp koyacağım sırrım var,
Kâfir ile Müslümanın
Gülüp kalacağı ilginçlik var,
Yük çeken sırımım var,
Kalmak ile Kırgız'a
Yapılacak âdet var.
Yapılacak çekişme var.

sky-blue saddlebag, If you consent not to that custom,
Not a father's — a lök-camel's saddlebag,
Kökötöy's great riches,
At that very time many a saddlebag.
Within that saddlebag
What things there are and what not,
Seeing it, the head goes dizzy,
Within that saddlebag
Ruby and gold commingled,
For his father's memorial feast
The poor youth who spared not his soul:
«The black dromedary left from the töre,
Masterless wealth come down from the height.
How should I grudge it for my father,
Of this false world's poor wretch
How should I look upon the face.

All those who came
He sated with kazı fat.
Kökötöy's Bokmurun
Was the very model of a chosen hero,
Parted from his father,
It was when he turned thirteen.
Treasure filling forty houses —
He threw the treasury open.
Kökötöy's great riches
He scattered like coal.
I have a jest to loose on the land,
Upon the black dromedary
I have goods to sate the people.
I have a secret I shall store away,
For infidel and Muslim
There is a marvel they will laugh at,
I have thongs that bear the load,
For Kalmak and Kırgız
There is a custom to be done.
There is a contest to be held.

	Kökötöy'ün çok servetini	*Kökötöy's great riches,*
	Göz önünde çözüp almaya	*To untie and take before all eyes,*
	Çıplak kadın çıkarın,	*Send out a naked woman,*
	Yürüyüp çözüp alın.	*Walk up, untie and take it.*
	Zenginleşip kalın.	*Be enriched and remain so.*
	Kâfir ile Müslüman,	*Infidel and Muslim,*
	Kalabalık yurdun hepsine	*To all the crowded land*
88050	Bir eğlence salın.	*Loose a merriment.*
	Kâfir ile Müslüman	*Infidel and Muslim*
	Toplanışıp kaldılar:	*Gathered and stood together:*
	«Böyle servet nerede?» – diye,	*«Where is such wealth found?» – saying,*
	Danışıp karar aldılar.	*They conferred and resolved.*
	Danışma kanıp bitene dek,	*Before the counsel had its fill and ended —*
	Kart gırtlak gibi yüzü var,	*She has a face like an old gullet,*
	Altı taban genişliğinde kıçı var,	*She has a rump six spans wide,*
	Bunun adı Oroñgu,	*Her name is Oroñgu,*
	İnsanda böylesi olur mu?	*Can there be such a one among mankind?*
88060	Görünüşü soğuk, öfkesi güçlü,	*Cold of visage, mighty of wrath,*
	Soyu Kara Kıtay'dan,	*Her stock from the Kara Kıtay,*
	Dişide böylesi olur mu?	*Can there be such a one among women?*
	Utanmaz imiş bu kâfir,	*Shameless is this infidel,*
	Diri canı bırakır mı.	*Would she spare a living soul?*
	Kara karınca gibi kaynaşıp,	*Swarming like black ants,*
	Halk toplanıp dururken,	*While the people stood gathered,*
	Çıplak çıktı Oroñgu,	*Naked came out Oroñgu,*
	Her donanımını hazırlattı,	*She had all her gear made ready,*
	Eskilerin âdetince	*By the custom of the ancients*
88070	İki parmak eninde saç bağını	*Her hair-band two fingers wide*
	Ardına bağlattı.	*She had bound behind her.*
	Oroñgu yürüyüverdi,	*Oroñgu strode forward,*
	Taz'ın oğlu er Ürbü	*Taz's son er Ürbü*
	Ona aygırlık taslayıverdi.	*Played the stallion at her.*
	Aygır olup kişneyip,	*Neighing like a stallion,*
	Teke olup meleyip,	*Bleating like a he-goat,*
	Koç olup silkinip,	*Shaking himself like a ram,*
	Buğra olup asılıp,	*Hauling like a bull-camel,*
	El güldüren er Ürbü,	*Er Ürbü who makes the people laugh,*
88080	O Oroñgu kadına	*To that woman Oroñgu*

Aygır oluverdi.
Dişilerin en şuhu bile
Oroñgu'ya yetişir mi.

He became a stallion.
Even the most wanton of women —
Could she match Oroñgu?

BOKMURUN'UN HALKA ÖDÜLÜ DUYURMASI

BOKMURUN'S PROCLAIMING THE PRIZE TO THE PEOPLE

Deve çözme denen geçtikten sonra,

Bu eğlence böyle gittikten sonra,
Kaplan sultan Manas han
Kökötöy'ün Bokmurun'u
Dünyalığını harcayıp,
Cümle yurdu güldürüp,
88090 Kâfir ile Müslüman
Ahalinin hepsine
Zengin olduğunu bildirip:

After what they call the camel-untying passed,
After this merriment went its way,
The tiger sultan Manas khan,
Kökötöy's Bokmurun,
Spending his worldly goods,
Making all the land laugh,
Infidel and Muslim,
To all of the people
Making known that he was rich:

Ürbü yakına vardığında,
«Deveyi çözüp alsam» – diye,

Aceleyle geziyor Oroñgu.
Barañını kavrayıp bağırıp,
Ardından er Ürbü
Aygır olup kişneyip.
Deveye doğru eğilip,
88100 Oroñgu âdeti başlattı.
Aygır gibi abanıp er Ürbü
Üstünden aşıverdi.
Ar namusu sayanlar,
Halktan çıkıp kaçıştı.
Bakıp durdu şaşarak,
Kaplan Manas arslanı.
Oroñgu'nun pehlivanı,
Çukur içinde kara narı
Eğilip çözüp aldı.
88110 Oroñgu kadın uslanmadı,
Onca yurdun önünde
Yüzü hiç sararmadı.

When Ürbü drew near,
«Might I untie and take the camel» – saying,
Oroñgu goes about in haste.
Gripping her barañ and shouting,
Behind her er Ürbü
Neighing like a stallion.
Bending toward the camel,
Oroñgu began the custom.
Rearing like a stallion, er Ürbü
Vaulted across her.
Those who prize shame and honor
Broke from the crowd and fled.
He stood watching, amazed,
The tiger Manas, the lion.
Oroñgu the wrestler,
The black dromedary in the pit
Bent down, untied and took.
The woman Oroñgu was not chastened,
Before so many people
Her face never paled.

Deveyi çözüp Oroñgu,
Yine bir eğlence saldı,
Dişilerden Oroñgu,
Utanmaz pehlivanı.
Deveyi çözüp aldı,
Töre imiş kadın Oroñgu,
Zenginleşip kaldı.
«Müslümanlardan Koşoy kan,
Halk olarak burada durursun,
Öfkesi katı, heybetli
Alp olarak burada durursun,
Din Müslüman ahali,
Topunuz burada durursunuz.
Aklım var, sözüm var,

Untying the camel, Oroñgu
Loosed yet another merriment,
Oroñgu among womankind,
The shameless wrestler.
She untied and took the camel,
A töre it seems is the woman Oroñgu,
She was enriched and so remained.
«Of the Muslims, Koşoy kan,
You stand here as the people,
Stern of wrath, majestic,
You stand here as an alp,
People of the Muslim faith,
All of you stand here.
I have my wits, I have my word,

Ayköl töre kaplan,
Akıl danışacak yerim var.
Suda biten yarpuzum,
Sultan Kökötöy'ünden
Kalakalmış biriciğim.
Yiğit babam göçünce,
Babamdan başka günüm yok,
Babamdan kalıp sırtlanıp,

Önümde dayanak kardeşim yok.
At Maaniker yürük var,
Ondan başka küheylan yok,
Ya ardımda ağabey akraba yok,
Ahali var, hanınız var,
Fazlasıyla yalnız canım var,
Yeryüzünün dört bucağını
Kuşatıp duran malım var,
Aziz babam göçtükten sonra,
Geri gelinmez dünyaya
Geri dönmeden gittikten sonra,
Babacığımın ziyneti,
Yurda ibret salarım,
İbret salmadan, ahali,
Nasıl boş kalayım.

Ayköl töre, tiger,
I have one to turn to for counsel.
My water-mint grown in the stream,
From your sultan Kökötöy
I am the only one left behind.
When my valiant father passed away,
I have no sun but my father,
Left from my father, shouldering the burden,
No brother before me for support.
There is the swift horse Maaniker,
No courser other than him,
And behind me no elder brother, no kin,
There are the people, there is your khan,
I have a soul all too alone,
The four corners of the earth
My herds encompass round.
After my dear father passed,
To the world of no returning,
After he went never to come back,
For my dear father's honor
I shall set the land a marvel,
Without setting a marvel, O people,
How should I stay idle?

Han Kökötöy'ün ziyneti,
Bakıp durursan ahali,
Halka yeter gücüm var,
Daha beş yıl aş versem,
Yetecek malım var.
At yarışına hazırladığım,
Dokuz kişilik yük devem var. İkisini bırakıp birini koş,
Doksan bin kısır kısrağım var,
Üveyimi bırakıp öz yakınımı koş.
Halka verecek toyum var,
Sayıya gelmez koyunum var,
Söylesem şahane şeyim var,
Sayıya gelmez sığırım var.
Horasan çakmağı çaktırdım,
Kâfir ile Müslüman,
Bırakmadan hepsini çağırdım.
At bağlayan seyisler,
At koşturacak istekliler,
Babacığımın aşına

Khan Kökötöy's splendor —
If you look upon it, people,
I have strength enough for the people,
Were I to give the feast five years more,
I have wealth enough to last.
Readied for the horse race,
I have pack camels laden for nine. Leave two and harness one,
I have ninety thousand barren mares,
Leave my step-kin, harness my own kin.
I have a feast to give the people,
I have sheep beyond all counting,
If I told it, I have splendid things,
I have cattle beyond all counting.
I had the Horasan flint struck,
Infidel and Muslim,
I summoned all without exception.
Grooms who tether horses,
Eager riders for the race,
To my dear father's memorial feast

Çokça toplanmışsınız,
Yetmiş boy halkım var,
Olgun halkın hepsine
Bugün söyleyecek sözüm var.
Ben babamın aşına
Sayısız kara sakar kısrak koşarım,
Sayısız tümenlik deve koşarım.
Deveye yükleyip kumaş koşarım,
Çocuğuyla birlikte kul koşarım.
Kırk ev dolusu hazinenin
Yirmisini bölüp de koşarım,
Bay Bokmurun'un sözüne
Hepiniz kulak verin.
Yüz dokuz ata ödül var,

Böyle ödül nerede var.
Velveleli şamata koparırım,
Servetimi kül ederim.

You have gathered in great numbers,
I have a people of seventy clans,
To all the seasoned people
I have a word to say today.
For my father's memorial feast
I stake countless black blaze-faced mares,
I stake camels by countless tümens.
I stake cloth loaded upon camels,
I stake slaves together with their children.
Of the treasure filling forty houses
I divide off twenty and stake them,
To bay Bokmurun's word
Give ear, all of you.
For a hundred and nine horses there are prizes,
Where else is such a prize?
I shall raise a clamorous din,
I shall burn my riches to ash.

Varımla övünüp söyledim,
Babacığımın ziynetine
Sarf ederim servetimi.
Yurt dedikodu etmesin,
Babacığımdan esirgeyip,
Tek tayım bile kalmasın.
Aşa gelen ahali,
Babacığımın aşına
Taşken'den göçen halkımı koş.

Servetim yetmez olursa,
Kurban olayım ahali,
Baş ödülüme beni koş».
Kökötöy'ün Bokmurun'u
Söyleyip ağzını toplayana dek,

Söylediği sözü kesene dek,
Çıngırak pekçe çalınıp,
Hizmet eden kızıl narlar,
Girip geldi hep birden,

Sayıyla gelen sayısız deve,
Sayısız develeri yedekleyip,
Girip geldi dolu yaya.
Ahali şaşakalıp,
Soranı bundan da çok:
«Bu sayısız develer kimin devesi?»
«Kökötöy'ün ziynetine yüklenmiş
bunlar, Kökötöy aşı başlamıştır.
Kökötöy'ün devesi.
O develere hizmetkâr,
Sayısız kalabalık maiyeti».
Bağını çözüp bunlar geldi,
Baş ödüle koşulmaya
Nice ilginç şey geldi.
Yük hayvanı yetmeyip denk alıp,
Denge yükleyip altın alıp,
Kökötöy'ün ziynetinde durmaya,
İçinde yakut karışık,

I spoke boasting of what I have,
On my dear father's honor
I shall spend my riches.
Let the land not gossip,
Grudging my dear father,
Let not a single foal of mine remain.
People come to the feast,
For my dear father's memorial feast
Stake my people who migrated from Taşken.
If my riches fall short,
Let me be the offering, O people,
Stake me for my own chief prize».
Kökötöy's Bokmurun —
Before he had gathered his lips from speaking,
Before he had cut short his spoken word,
The bells rang loud,
The red dromedaries in service
Came in all at once,

Countless camels come by count,
Leading countless camels,
They came in, a throng on foot.
The people stood amazed,
Those asking more numerous still:
«Whose camels are these countless camels?»
«These are laden for Kökötöy's honor,
Kökötöy's memorial feast has begun.
Kökötöy's camels they are.
Servants to those camels,
His countless thronging retinue».
These came with their tethers loosed,
To be staked for the chief prize
Many a wondrous thing came.
Pack beasts falling short, taking bales,
Loading bales, taking gold,
To stand at Kökötöy's splendor,
Rubies mixed within,

Hepsi düpedüz konuk,
Kökötöy'ün çok ödülü,
Altmış güzel kızı alıp.
Çok insana şamata olup,
Örtüsü yeri çizip,
Perişan oldu aziz baş.
Erişmiş imiş şu yalan dünya,
Kökötöy'ün ay damgası altın kızıl tuğ,

Kökötöy'ün çok serveti,
Tükendikçe tüten,
Yeşerip çıkan ot misali servet.
Eksildikçe genişleyen,
Eksilmeyen çok servet.
Getirdiği kumaşı var,
O Bokmurun çocuğun
Hâlini ahvalini dinleyin.
Ahali katında itibarı var,
Bu dünya nimetini,
Aziz asil Kökötöy,
Toplamış imiş o muhterem.
Dokunmasa Bokmurun,
Kıyamete dek yetecekti,
Babası ölen Bokmurun
Atın ağzını dizginlemedi,
Kâfir ile Müslüman,
Birini bile bırakmadan topladı.
Hazinenin ağzını açtı,
Yoğun serveti, çok malı

Ahalinin önüne
Cömertçe bezeyip saçtı.
Aşı yönetip duran
Bozkurt Manas arslanı,
Kulağın duyduğu, gözün gördüğü
Ahalinin hepsini,
Ancıyan'ın atkısı kalın sarala*,
Baş ödüle koşmaya,
Ala-Too gibi yığılıp,

All of them guests outright,
Kökötöy's many prizes,
Taking sixty fair maidens.
A din among the many folk,
Its drapery scoring the ground,
The dear head fell to ruin.
This false world had caught him up,
Kökötöy's moon-stamped gold-crimson banner,

Kökötöy's great riches,
Smoking on even as it dwindles,
Riches like grass that springs up green.
Widening even as it lessens,
Great riches never lessening.
There is the cloth he brought,
Of that child Bokmurun
Hear the state and condition.
He has honor in the people's eyes,
The bounty of this world
The dear and noble Kökötöy —
That worthy one had amassed it.
Had Bokmurun not touched it,
It would have lasted to Judgment Day,
Bokmurun whose father died
Did not rein in the horse's mouth,
Infidel and Muslim,
He gathered them all, leaving not one.
He opened the treasury's mouth,
The dense riches, the many goods

Before the people
He decked out and scattered bounteously.
Ruling over the feast,
The grey wolf Manas, the lion,
All the ear has heard, the eye has seen,
All of the people,
Ancıyan's thick-wefted sarala,*
To stake for the chief prize,
Heaped up like the Ala-Too,

Görenin gönlü bölünüp,
Bukar'ın kumaşı pahalı sarala*,
Bu Kökötöy aşında
Pusarık dağ gibi görünüp,
Altın ile mücevher taş,
Göğe yükseltip aşırtıp,
Bozkurt Manas arslanın
Yurda duyuracağı fermanlarını,
Iraman'ın Irçıuul'u,
Irçıuul'una başlatıp,
Fermanı duyup aldığında,
Söğütten sopa kesilip,
At koşturacak insanlar
Hiç kalmadan toplanıp.
Karatay'dan oluk yapıp,
At sürmeye geldiğinde,
Kâfir ile Müslüman
Kalmadan hepsi toplanıp.
Erenlerin hepsi coşup,
Toy delikanlılar kızışıp.
Halk toplanıp gürleyip,
Göğe uçup toprak,
Boy boy bölünüp,
Bastırınca sel gibi görünüp.

Dividing the hearts of onlookers,
Bukar's costly cloth, the sarala,*
At this Kökötöy memorial feast
Looming like a hazy mountain,
Gold and jeweled stone
Raised heaping to the sky,
The grey wolf Manas the lion's
Decrees to be proclaimed to the land,
Iraman's Irçıuul,
Having his Irçıuul begin them,
When the decree was heard and received,
Staves cut from willow,
The folk who would race horses
Gathered, not one remaining behind.
Making troughs from karatay wood,
When they came to drive the horses,
Infidel and Muslim
All gathered, none left behind.
All the saints in transport,
The raw young men aflame,
The people gathering, thundering,
Earth flying skyward,
Dividing clan by clan,
Pressing on, they seemed a flood.

ATLARI GEÇİDE SALMALARI

THE LOOSING OF THE HORSES INTO THE PASS

Toprak uçup, toz yanıp,
Toz sütunu uzayıp savrulup,
Boy boy halk bastırıp,
Aşa gelen kalabalık yurt,
Bastırıp yetişip çağrışıp,
Davul pekçe çalınıp,
At koşturmaya hevesliler,
Hiç kalmadan hepsi üşüşüp.
Ödül alacak atların
Perçemlerini örüşüp,
Kuyruklarını düğümleyip,
İnce yolu kestirme tutup,

Earth flying, dust burning,
The dust column stretching, whirling,
The people pressing clan by clan,
The crowded land come to the feast,
Pressing on, arriving, calling out,
The drum beaten loud,
Those eager to race their horses
All swarming, none left behind.
Of the horses that would take the prize
Braiding the forelocks,
Knotting up the tails,
Taking the narrow road as a shortcut,

Aceleyle atını yedekleyip,
Türlü türlü halk olup,
Çokluğu ırmak seli olup,
Kara yurt gibi kaynaşıp,
Ahali dolup kımıldaşıp,
Atını yedeğe alıp dönüp,
Birbirinden ayrılıp,
Yer yarılıp kımıldayıp,
Nice asırlık halk dolup,
O halkın çokluğundan
Halkın ortası çöküp,
Kökötöy'ün sayısız karası
Sarf edilip kesilip,
Han Kakötöy aşında,
Kalabalık toplantı önünde,
Kakan'ın halkı doyup,
Ocak çukurları sayısız kazılıp,
Ocakların üstüne
Tümenlerce kazan asılıp,
Göl gibi et suyu dökülüp,
Dağ gibi eti görünüp.
Ödülden haber duyunca,
Bütün yurdun hepsi
Karınca gibi kaynaşıp,
Şimdi çıktı bölünüp.

Hastily leading their horses,
Folk of every kind,
Their multitude a river flood,
Seething like a black encampment,
The people filling, stirring,
Taking their horses in lead and turning,
Parting from one another,
The earth splitting, quaking,
Folk of many ages filling in,
From the multitude of that people
The midst of the crowd caved in,
Kökötöy's countless dark herds
Expended and slaughtered,
At Khan Kakötöy's memorial feast,
Before the crowded assembly,
Kakan's people sated,
Hearth-pits dug beyond counting,
Above the hearths
Cauldrons hung by the tümen,
Broth poured out like a lake,
Meat looming like a mountain.
Hearing news of the prize,
All of the whole land,
Swarming like ants,
Now went out in divisions.

Kıtaylardan Oroñgu,
Oroñgu'nun yakınması:
«Kahrolası Burut'un,
Yine ödülünü alırım» – diye,
Gidiş gelişli kula kısrağı,
Kula kısrağı hazırladı,
Kuyruğunu örüp sıvazladı,
Kula kısrağın ardına
Teyelti kadar kara keçeyi
Yuvarlayıp tıktı.
Kalmakların hanı Coloy,
Açbuudan'ın perçemini
Enine boyuna düğümledi,

Of the Kıtays, Oroñgu —
Oroñgu's lament:
«The accursed Burut's
Prize I shall take once more» – saying,
The dun mare of going-and-coming paces,
She readied the dun mare,
Braided and smoothed its tail,
Behind the dun mare
Black felt big as a saddle-pad
She rolled and stuffed.
Coloy, khan of the Kalmaks,
Açbuudan's forelock
Knotted through its length and breadth,

«Baş ödülünü alırım» – diye,
Açbuudan'ı yarışa kattı.
Manas'ın var Akkula'sı,
Coloy'un var Surkula'sı,
Akkula ile Açbuudan
Üstün tulpar hayvan imiş,
Dikkat edilse o ikisi
Tavşanlar gibi birbirine benzer imiş.
Manas koşturdu Akkula'yı,
Coloy koşturdu Surkula'yı,
Pamuk kuşaklı, geniş çizmeli
Keçil'in hanı Koñurbay,
Düşmanın hilesini kendisi
Apaçık bilen domuz hey:
«Ala göğüs Manas'ı
Akkula koşarsa görürüm – diye,
Onun gibi görünen Burut'un
Mızraklaşıp kanını dökerim – diye,
Ölen babam Alöökö'nün
Öcünü aşta alırım – diye,
Kahrolası Manas'ı
Kurban ederim» – diye,
Alöökö'nün Koñurbay'ı,
Kıtay akrabasını toplayıp,

«I shall take the chief prize» – saying,
He entered Açbuudan in the race.
Manas has his Akkula,
Coloy has his Surkula,
Akkula and Açbuudan
Were beasts, tulpars supreme,
Looked at closely, those two
Were alike as hares to one another.
Manas raced Akkula,
Coloy raced Surkula,
Cotton-sashed, wide-booted,
Koñurbay, khan of Keçil,
The foe's cunning he himself
Knows plain as day, the swine:
«Pied-breasted Manas —
If Akkula runs, I shall see him – saying,
Of the Burut who looks like him
I shall spill blood in the lance-duel – saying,
For my dead father Alöökö
I shall take revenge at the feast – saying,
The accursed Manas
I shall make a sacrifice» – saying,
Alöökö's Koñurbay,
Gathering his Kıtay kin,

Hile edip koşturdu bu
Kurnaz kara küheylanını.
«Han Koñurbay ulu Kalça,
Algara'sını koşturdu» – diye,
Din Müslüman bilemeden,
Hüda çarpmışa döndüler.
Mancu'nun hanı Ezkara,
O da çıktı kızışıp:
«At koştururum» – diye coşup.

At kuyruğunu örüşüp,
Öteye beriye sıra sıra geçirip,
Tam üç gün yürüyüp.
Yerin dibi Celpiniş,

By guile he raced
His cunning black courser.
«Khan Koñurbay the great Kalça
Has raced his Algara» – saying,
The Muslim faithful, unknowing,
Were as ones struck by Hüda.
Ezkara, khan of the Mancu,
He too came out inflamed:
«I shall race a horse» – saying, in transport.
Braiding the horses' tails,
Passing them rank on rank to and fro,
Marching full three days.
The earth's far end, Celpiniş,

Yedi asırlık halk gelip,
Kımıldayan can kalmadan,
Han Kökötöy aşına
Halk toplanıp her türlü,
Kökötöy'ün ay damgası altın
kızıl tuğ Hasretle gidiyor ah.
Yükselip dalgalanıp,
«At sür» – diye, o zaman,
Zurna sesi ötüp,
Toz göğe kıvrılıp,
İnsana insan çarpıp.
Eleman'ın er Töştük'ü
İsteyerek koşturdu Çalkuyruk'u.
Eştek'lerin Camgırçı'sı
Anıp koşturdu Akkökül'ü.
Katagan'ın hanı Koşoy
İsteyerek koşturdu Kabılan'ı,
Urumkan'ın Kökbörü'sü
O da koşturdu Kuukazık'ı.
Kazakların hanı Kökçö
İsteyerek koşturdu Kökala'yı.
Kara bozkurt kaplan
İsteyerek koşturdu Akkula'yı.
Takımları bir kucak,
Buudayık'ın Muzburçak'ı
Kargaşayı bu başlattı,

Folk of seven ages come,
No stirring soul left behind,
To Khan Kökötöy's memorial feast
People gathered of every kind,
Kökötöy's moon-stamped gold
crimson banner Goes with longing, ah.
Rising and billowing,
«Drive the horses» – saying, then,
The zurna's voice ringing,
Dust curling to the sky,
Man colliding with man.
Eleman's er Töştük
Gladly raced Çalkuyruk.
The Eşteks' Camgırçı
With intent raced Akkökül.
Koşoy, khan of the Katagan,
Gladly raced Kabılan,
Urumkan's Kökbörü,
He too raced Kuukazık.
Kökçö, khan of the Kazakhs,
Gladly raced Kökala.
The black grey-wolf tiger
Gladly raced Akkula.
Their harness an armful,
Buudayık's Muzburçak —
It was he who began the tumult,

O da koşturdu o zaman
Telkızıl gibi yürüğü.
Cediger'in er Bagış'ı,
İnce yolu kestirme tutup,
Hayvandan yürük Surkiyik'i
Gözeterek yedeğinde koşturdu.
Nallanandan tay kalmadan,
Hepsi koştu yarışa.
Adı duyulan tulparlar
Han Kökötöy toyunda
Şimdi çıktı yarışa.
Atı kayda geçirip,

He too raced then
A swift one like Telkızıl.
The Cedigers' er Bagış,
Taking the narrow road as a shortcut,
Surkiyik, swiftest of beasts,
Raced in lead, keeping watch.
No foal left of all that were shod,
All ran in the race.
The tulpars of renown
At Khan Kökötöy's feast
Now came out to race.
Setting the horses on record,

At hesabını alıp,
Ak kâğıda yazı dolup,
Aşta koşacak yürükler
Yedi bin kırk üç at olup.
O atlar içinde
Küçücük yavru Kulatay,
Kunan değil, tay değil,
Ne de koşacak çağı var.
Asıy çağında koşsaydı,
Sonra ödül alsaydı.
Ya kunanken koşsaydı,
Sonra ödül alsaydı.
Bıştı çağı olduğunda
Başlatmaz mıydı kargaşayı,
Geride bırakmaz mıydı yürükleri.
Göstermez miydi ibreti,
Açmaz mıydı kanadı.
Baldır eti dolmamış,
Koşacak çağı gelmemiş.
Yer tanımaz yarım çağ,
Şimdilik çocukluk çağı.
Kaburgası dolgunlaşıp,
O tulpar atlardan olup
Dolgunlaşıp gelirse.
Akkula'ya çare yok,
Surkula'ya soru yok,

Taking the horses' tally,
White paper filling with script,
The swift ones to run at the feast
Came to seven thousand forty-three horses.
Among those horses,
The tiny young one, Kulatay,
Not a kunan, not a foal,
Nor of age to run.
Had he run at asıy age,
Then he might have taken a prize.
Or had he run as a kunan,
Then he might have taken a prize.
When he came to bıştı age,
Would he not have started the tumult,
Would he not have left the swift behind,
Would he not have shown the marvel,
Would he not have spread the wing?
His calf-flesh not yet filled,
His running age not yet come.
Half-grown, knowing no ground,
Still in the age of childhood.
His ribs filling out,
Becoming one of those tulpar steeds,
Should he come into fullness —
Against Akkula no remedy,
Of Surkula no question,

Çalkuyruk'a çare yok,
Yaşı gelince görürüm,
Hiç olmazsa aziz can,
Üç attan sonra gelirim.
Asıy günüm bir olsa,
Uzun adımı vururdum,
Şimdi koşan tulpara.
Yapardım her işi».
Sahibi durup çok ağlar,
Gam kaygı yiyip ağlar.
Ata katıp tay koşturdum,
Yüce Hüda, sen bilirsin,

Against Çalkuyruk no remedy,
When my years come, I shall see,
At the least, dear soul,
I shall come in after three horses.
Had I but one day at asıy age,
I would strike the long stride,
Against the tulpar running now.
I would do every deed».
His master stands and weeps sore,
Weeps, eating grief and care.
I entered a foal among the horses,
Great Hüda, Thou knowest,

Zorlanıp koşup alamadan,
Görür mü ola Kulatay,
Kırda sıkıntı görüp
Ölür mü ola Kulatay.
Ayağını elini çekemeden,
Alır mı ola Kulatay,
Küheylandı ama kırda
Kalır mı ola Kulatay.
Tay çağında zorluğa,
Bundan öte sürersen,
Rastlar mı ola Kulatay.
Bölük bölük bel gelir,
Yürümez kalırsa kötüdür,
Engebeli tümsekli yer gelir,
Yüce Hüda n'edeyim,
Uçsuz bucaksız çöl gelir.
Bir sana emanettir.
Kuğu geçse kulağı,
Derken çok geçmedi,
Kulan geçse tırnağı,
Göz açıp kapayana dek,
Yanıp kavrulan yer gelir.
Şöyle böyle diyene dek,
Ovadan çıktı bağırış,
Ovadakilerin hepsi
«At sür!» – diye çağırıp.
Dağdan çıktı bağırış,
Dağdakilerin hepsi,
Durdurmadan kovup hepsi
«At sür!» – diye çağırıp.
Kırk çoronun beyi,
Kartal Manas'ın yoldaşı,
Evliya soylu er Bakay,
Yerin demiri Celpiniş,

Her şeyi olgunca bilen bozkurdun,
Yeryüzünün dört bucağını
Yoklayıp bilen evliya.
Gök vaşak börkünü giyip,

Straining to run and failing to win —
Will Kulatay see it, I wonder,
Meeting hardship on the steppe,
Will Kulatay die, I wonder.
Unable to move hand or foot,
Will Kulatay win, I wonder,
A courser, yes — but on the steppe
Will Kulatay be left, I wonder.
In his foal-age, upon hardship —
If you drive him beyond this,
Will Kulatay meet it, I wonder.
Pass after pass will come,
Ill if he founders and stops,
Rough and hummocked ground will come,
Great Hüda, what shall I do,
Boundless desert will come.
To Thee alone he is entrusted.
Where, should a swan pass, its ears —
And then, not long after,
Where, should a kulan pass, its hooves —
In the blink of an eye,
Burning, scorching ground will come.
Before this and that could be said,
A shout went up from the plain,
All those on the plain
«Drive the horses!» – calling.
A shout went up from the mountain,
All those on the mountain,
All chasing without a halt,
«Drive the horses!» – calling.
Bey of the forty choros,
Companion of eagle Manas,
Er Bakay of saintly lineage,
The earth's iron, Celpiniş,

Of the grey wolf who knows all things ripely,
The four corners of the earth
The saint who probes and knows.
Donning his grey-lynx börk,

Gök ala kalkan oynattı,
O yeri uzağa alıp
Akkula'ya kararlaştırdı.
Bundan öte atlarda
Zerrece hasret kalmadı.
Badanayı giydirip,
Maaniker'e bindirip,
Yayık perçemli genç Aydar
Atlara değip sürdü,
Genç Aydar'ın yanında
Tam iki yüz pehlivanı,
Kaplan Bakay ihtiyarı
Öfkelenip bağırıp,
Genç Aydar'ı çağırıp:
«Hey, genç Aydar, at sür,
Atların hepsini tez sür,
Sürüp gide dursan,
Saksavul odunu, kara kum,
Bırakacağın yer işte bu,
Aşağıdaki kara bel odur,
Baytal kısrağın tayı,
Kara yılkının düldülü,
Salıverirsen Akkula'yı,
Akkula'nın yeri odur,
Yayık perçemli genç Aydar,
Genç Aydar'ın kendisine
Bilmediğini bildirip,

He flourished the grey-pied shield,
Setting that place far off,
He fixed it for Akkula.
Beyond this, in the horses
Not a grain of longing remained.
Dressing him in the badana,
Mounting him on Maaniker,
Young Aydar of the spreading forelock
Touched the horses and drove them,
At young Aydar's side
Full two hundred wrestlers,
Old tiger Bakay,
Shouting in wrath,
Calling young Aydar:
«Hey, young Aydar, drive the horses,
Drive all the horses swiftly,
If you keep on driving,
Saxaul wood and black sand —
That is the place where you shall loose them,
The black pass below is the one,
The foal of the baytal mare,
The düldül of the black herd,
If you loose Akkula,
That is Akkula's place,
Young Aydar of the spreading forelock» —
To young Aydar himself
Making known what he knew not,

Böylece yola koyup,
Yürükler sıralanıp kaynaştı,
Soylu tulparların hepsini
Kâfir ile Müslüman
Çekişip dururken,
Yayık perçemli genç Aydar
İşte o çıkıp sürdü.

Thus setting him on the road,
The swift ones ranged and seethed,
All of the noble tulpars,
While infidel and Muslim
Stood contending,
Young Aydar of the spreading forelock —
It was he who went out and drove them.

MANAS'IN KOÑURBAY'I MIZRAKLA VURMASI

HOW MANAS STRUCK KOÑURBAY WITH THE LANCE

Kökötöy'ün oğlu Bokmurun

Kökötöy's son Bokmurun

Kalabalığın içine çağrı saldı.
«Âdemoğulları toplanıp,
Ulularınız gelmişsiniz,
Hepiniz bahadır, seçkin yiğit,
Cümleniz gelmişsiniz.
Şay'ın koruduğu kaplan
Arslanlarınız gelmişsiniz.
Düşmanın hilesini iyi bilen
Erleriniz gelmişsiniz.
«Tevekkül, ulu Hüda'ya»,–
Diyenleriniz gelmişsiniz.
Durmak bilmez seçkin yiğit
Kahramanlarınız gelmişsiniz.
Kalabalık toplantının önüdür bu,
Han babamın aşıdır bu.
At yarışı yerine varayım,
Atlar dönüp gelene dek,
Halk sıkılıp durmasın,
Yüküyle deve diktim ödüle,
Tam altmış yaya köle diktim.
Kâfirden çıksın bir pehlivan,
«Dizgin çekip dönene dek,
Müslümandan bir pehlivan,
Sırıkları eğilip bükülsün,
Bahadırlar çıkıp mızraklaşsın,
Eceli gelen ölsün,
Arslanlar kanını döksün.
Kabırga'nın yarını

Sent a call throughout the crowd.
«Sons of Adam gathered here,
Your elders, you have come,
All of you batyrs, chosen braves,
Every one of you has come.
Tigers guarded by Şay,
Your lions, you have come.
Knowing well the foeman's cunning,
Your men, you have come.
«Trust be in great Hüda»,–
Those of you who say it have come.
Chosen braves who know no rest,
Your heroes, you have come.
This is the front of the crowded assembly,
This is my khan father's memorial feast.
Let me go to the horse-race ground,
Until the horses turn and come back,
Let the people not stand weary,
A camel with its load I set as prize,
Full sixty slaves on foot I set.
Let a champion come forth from the infidel,
«Until they draw rein and return,
From the Muslims a champion,
Let their poles bend and buckle,
Let batyrs come forth and joust with lances,
Let him whose hour has come now die,
Let lions shed their blood.
The steep bank of Kabırga

İki yüz çocuk yanında,
Genç Aydar sürüp gittikten sonra,
Atlar yerine vardıktan sonra,
Onu şimdilik bırakalım,
Beri yanından başlayalım,
Kökötöy'ün oğlu Bokmurun
Yine haber salıverdi.
Çatırdatıp sövüşsünler,
Halka seyir sunsunlar,
Sırık sırığa vuruşsunlar.

Two hundred boys beside him,
After young Aydar rode away,
After the horses reached their place,
Let us leave that for the while,
Let us begin from this near side,
Kökötöy's son Bokmurun
Sent word out once again.
Let them clash till it crackles,
Let them give the people a spectacle,
Let pole strike against pole.

Mızrak dövüşüne çıksınlar hele,
Vuran ödülü alsın hele,
Vurulan eli boş kalsın hele».
Bokmurun böyle deyince
Ganimet alıp bol kazanç
Bulamadığı çağ imiş,
Altındaki Algara'yı,
O oynak yağızı
Koşturamadığı çağ imiş.
Manas ile mızraklaşıp,
Kökötöy'ün aşında
Fesat salacağı çağ imiş.
Akkula'yı koşturacağını
O Koñurbay bilmişti.
«Akkula'dan ayrılıp,
Çaresiz yaya kalırsa – diye,
Babamın öcünü alsam» – diye,

Hep bunu diliyordu.
Küheylanına güvenen Manas'ın
Adalesine mızrak saplasam – diye,

Şanı tüten Manas'ı
Halkın içinde yarsam – diye,
Hunhar Manas Burut'tan
Öcümü teke tek alsam – diye,

Let them come out to the lance-fight now,
Let the striker take the prize,
Let the stricken be left empty-handed».
When Bokmurun spoke thus,
Booty seized and ample gain,
It was a time he could find none,
Algara there beneath him,
That frisky dark-bay steed,
It was a time he could not race him.
To joust with lances against Manas,
At Kökötöy's memorial feast,
It was the time he would sow discord.
That Akkula would run the race,
That Koñurbay had known.
«Parted from Akkula,
If helpless he is left on foot – saying,
Might I take my father's vengeance» – saying,
This was all his constant wish.
Of Manas who trusts his courser,
Might I drive a lance into his sinew – saying,
Manas whose glory smokes on high,
Might I split him before the people – saying,
From bloodthirsty Manas the Burut,
Might I take my vengeance man to man – saying,

Manas'ını vurup yere sersem,
Alööke'nin Koñurbay'ı
Aşa gelen Burut'u
Ezip sürüp kurutsam,
Koşoy hanı hor görüp,
Bakay hana zor edip,
Bağlayıp alsam öldürmeden,
Koşoy, Bakay ihtiyarlarını.
Tümünü kırsam parçalayıp,

Burutların hepsini.

Might I strike their Manas, lay him low,
Alööke's Koñurbay,
The Buruts come to the feast,
Might I crush and drive and wither them,
Scorning Koşoy khan,
Forcing Bakay khan,
Might I bind and take them still unkilled,
The elders Koşoy and Bakay.
Might I slaughter them all, tear them apart,
Every one of the Buruts.

Tattırmasam tuzlarını,
Yağmalasam kızlarını,
Bağlayıp alıp bahadırını,
Kahrolası Burut'un,
Ganimet kılsam kadınını»,
Altındaki Algara at
Öfkeyle koşup sıkıştırıp,
Islah olmaz Koñurbay
Salına kabara at sürüp,
Gök zırhı bürünüp,
Görecek olsan Koñurbay
Gök kaplan gibi atılıp,
Gözü göl çukuru kadar,
Görecek olsan bu Kıtay'ı,
Azılı boz kurt imiş Koñurbay,
Yatan it gibi kaşı var,
Koca kazan gibi başı var.
Yirmi beşine ilişmiş,
Bu yıl girdiği yaşı var.
Sağ küreği genişmiş.
Soylu doğmuş arslanmış.
On iki âzâsı denkmiş,
Kakançın'ın Beecin'ine
Hüda Teala yaratıp,
Kale kıldığı arslanmış.
Heybeti bir başka,
Alööke'nin Koñurbay'ı
Beecin'den çıkma seçkin yiğit. Kırıp geçiren Koñurbay,
Beecin'deki Kıtay'dan
Alööke adlı han çıkıp,

Might I let them not taste their salt,
Might I plunder their daughters,
Binding and taking their batyr,
Of the accursed Burut,
Might I make his women booty»,
The steed Algara beneath him,
Racing, pressing on in wrath,
Incorrigible Koñurbay,
Riding swaggering and puffed with pride,
Wrapped in his gray-blue armor,
Should you behold Koñurbay,
Springing like a gray tiger,
His eye as big as a lake's hollow,
Should you behold this Kıtay,
A ferocious gray wolf was Koñurbay,
Brows like a dog lying down,
A head like a huge cauldron.
He had touched twenty-five,
The age he entered just this year.
His right shoulder-blade was broad.
A lion born of noble stock.
His twelve limbs were matched and even,
For Kakançın's Beecin,
Hüda Most High created him,
A lion He had made a fortress.
His awesomeness beyond compare,
Alööke's Koñurbay,
A chosen brave sprung from Beecin.
Koñurbay who mows all down,
From the Kıtay in Beecin,
A khan named Alööke arose,

Sesinden can çıkıp,
Ocaktan kor çıkıp,
Kökötöy'ün mızrak dövüşüne
Koñurbay adlı dev çıkıp,
Homurdanıp böbürlenip,
Öfkeyle sarsılıp titreyip,
Algara ile Koñurbay

From his voice the soul takes flight,
From the hearth the embers fly,
To Kökötöy's lance-fight,
A giant named Koñurbay came forth,
Growling and boasting,
Shaking, trembling with wrath,
Algara and Koñurbay,

Geliyorlar ikisi birlik,
Altı bin Kıtay, kırk kalday
Karışıp yandaşları,
Koñurbay'ı yedeğe alıp,
Her düzenini kurdurup,
Tam altmış mızrağı
Mançulara tutturup,
Sahtiyan kuşaklı, burma belli,
Şanı tüten er Kalça,
Altın perçemli, püsküllü kuşaklı,
Hâkim taslayan koca Kalça,
Diken diken çıkmış bıyığı
Gübrelikte biten ısırgan gibi,
Çubuğunun kirleri
Çocukların bulayıp yediği kavut gibi.

Algara ile silkinip,
Altın yuları gerdirip,
Gören gönlünü kaptırıp,
Görecek olsan Koñurbay
Ala-Too gibi görünüp.
Ok işlemez gök zırh,
Göğse pek sağlam zırh,
On iki kat giyinip,
Düşman deyince sevinip,
Manas ile, o seçkinle
Tutuşacağını bilmişti.
Ok işlemez zırhı
Giyeceğini bilmişti.
Çatışacağını bilmişti.
Altmış caysañ beyi,

Alööke hanın küçük oğlu,
Yamaca kurulmuş kale imiş,
Keçil'e güçlü han kılmış.
O çağda Koñurbay
Keçil'e güçlü han imiş.

The two of them come on as one,
Six thousand Kıtay, forty kaldays,
Their partisans all mingled in,
Taking Koñurbay in tow,
Having every scheme arranged,
Full sixty lances,
Given to the Mançus to hold,
Morocco-belted, twisted-waisted,
The man Kalça whose glory smokes,
Gold-forelocked, tassel-belted,
Huge Kalça who plays the lord,
His mustache bristling up in spikes,
Like nettles growing on a dunghill,
The grime upon his pipe,
Like kavut-meal that children mash and eat.
Shaking himself with Algara,
Stretching the golden halter taut,
All who saw him lost their hearts,
Should you behold Koñurbay,
He loomed like the Ala-Too.
Gray-blue armor no arrow pierces,
Armor most stout upon the breast,
Wearing twelve layers deep,
Rejoicing at the word of foe,
With Manas, with that chosen one,
He knew that he would grapple.
The armor no arrow pierces,
He knew that he would wear it.
He knew that they would clash.
Sixty caysañ beys,

Khan Alööke's youngest son,
A fortress built upon the slope,
He'd been made mighty khan of Keçil.
In that season Koñurbay,
Was the mighty khan of Keçil.

«Babamı boğazladı» – diye, Koñurbay
azılı boz kurt arslan odur,

Kini var imiş içinde!
Heybeti sert, zehri güçlü,
Alööke'nin Koñurbay'ı
Sataşanı dümdüz eder.
Altındaki Kara atı,
Bir Kara atı var imiş,
Böğründe kanadı var.
Sataşan düşmanı
Alööke'nin Koñurbay'ı
Kavut gibi ezmek âdeti.
Beli pamukla kuşanan,
Geniş Anciyan'da doğan.
Altı yaşına geldiğinde
Beecin'e salmış velvele.
Kurumlanan koca Kalça,
Yedi yaşına geldiğinde
Mançu, Kıtay bezmişti,
Sekizine geldiğinde
Kakançın'ın Beecin'ini
İnleterek dövmüştü.
Dokuzunda durulmuş,
Ona çıkar çıkmaz,
Otağlı şehir koca Beecin'i
Yakıp yıkıp otlağa çevirmişti.

On bir yaşına geldiğinde
Koca Beecin'i kuşatmıştı.
Kavut gibi ezip Koñurbay
Taş kuşanan Kıtay'ın
Seçkinlerini dövmüştü.
On ikiye geldiğinde
Kakançın'ın Beecin'inin
Defterine çizilmişti.
Kaynaşıp duran Kıtay'ın
Büyüklerince bilinmişti.
Ürküp kaçıp Kıtaylar

«He cut my father's throat» – saying,
Koñurbay is that ferocious gray wolf, that lion,
A grudge was smoldering inside him!
His menace harsh, his venom strong,
Alööke's Koñurbay,
Flattens all who dare to cross him.
The Black steed there beneath him,
He had a certain Black steed,
With wings upon its flanks.
The foe who dares to cross him,
Alööke's Koñurbay,
His custom: grind them fine like kavut.
His waist girded round with cotton,
Born in broad Anciyan.
When he came to six years old,
He set Beecin in uproar.
Swaggering huge Kalça,
When he came to seven years,
Mançu and Kıtay had wearied,
When he reached his eighth,
Kakançın's Beecin,
He had beaten till it groaned.
At nine he had grown steady,
No sooner had he turned ten,
Great Beecin, city of pavilions,
He burned and razed and turned to pasture.
When he came to eleven years,
He had laid siege to great Beecin.
Grinding fine like kavut, Koñurbay,
Of the stone-girded Kıtay,
Had thrashed their chosen men.
When he came to twelve,
Of Kakançın's Beecin,
He was inscribed in the register.
Of the swarming Kıtay,
He was known to all their great ones.
The Kıtays, startled, fleeing,

Yamaca kurulu kale yapmış,
Alööke'nin Koñurbay'ı
Rast geleni yere sermiş.
Han Kökötöy aşında
Han Manas ile Koñurbay'ın
Çatışacağı yer işte budur.
Algara'ya bindi o,
Altından kaftanı giydi o.
Ak mızrağı ele alıp,
Doru ala flamayı sallayıp,
Matara biçimli koca barutluğu
At yanında parıldayıp,
Çanak kadar altını, mercan taşı
Ay gibi tepeden parıldayıp,
Göz camı ışıl ışıl yanıyor.
Pamuk çizmeli, kendir belli,
Sahtiyan çizmeli, sıkma belli,
Şanı tüten koca Kalça.
Kerege gibi demir kuşanmış,
Kasılıp duran koca Kalça.
Gözü gölün koyağı gibi,
Göründüğünü yutacak gibi.
Göz üstünde kara kaşı,
Terkiye bağlı kaftan gibi.
Pusuya yatmış kaplan başlı,
Tüy döken kaplan kaşlı.
Süzülen gözünü kısıp,
Kıl bıyığını sıvazlayıp,
Bıyıklarına baksan,
Koca baltanın sapı gibi.
Burnuna baksan,
Palanın kını gibi.
Kıtayların kirli burunlusu
Koñurbay,
Altından yapılma lüle başlığa
Altı karış tütünü,

Yayıp içine doldurdu,

Built a fortress on the slope,
Alööke's Koñurbay,
Laid low whoever crossed his path.
At khan Kökötöy's feast,
Of khan Manas and Koñurbay,
Here is the place where they shall clash.
He mounted Algara,
He donned his kaftan wrought of gold.
Taking the white lance in hand,
Waving the bay-piebald pennant,
His huge flask-shaped powder horn,
Gleaming at the horse's side,
Gold big as a bowl, and coral stone,
Gleaming moonlike from his crown,
His eye-glass burning bright.
Cotton-booted, hemp-waisted,
Morocco-booted, tight-cinched waist,
Huge Kalça whose glory smokes.
Girded with iron like a kerege-frame,
Huge Kalça standing puffed with pride.
His eye like the hollow of a lake,
As if to swallow all he sees.
Black brows above his eyes,
Like a kaftan tied behind the saddle.
Headed like a tiger in ambush,
Browed like a tiger shedding fur.
Narrowing his hooded eyes,
Stroking his wiry mustache,
Should you look upon his whiskers,
Like the haft of a great axe.
Should you look upon his nose,
Like the scabbard of a falchion.
The dirty-nosed one of the Kıtays,
Koñurbay,
Into the pipe-bowl made of gold,
Six spans' worth of tobacco,

He spread and stuffed inside it,

Horuldatarak çekti,
Sarp tepeye, taş pınara,
Meydana çıkıp durdu.
Bakıp duran Müslümanların
Hepsi ürküp korktu.
Altındaki Algara
Tay gibi kovsa da kaçırtmaz,
Müslümana yalvarıp,
Kuyruğu seyrek, yelesi az,
Tutuşulan cenge pek usta,
İhtiyarlarınız burda duruyorsunuz,
Kalenin dibi masmavi taş,
Bir avuçluk Müslüman,
Halk şaşıp uğuldayıp,
Kara Kıtay, nice Mançu,
Çığlık saldı gürleyerek.
Müslüman halkı feryat edip,
Beecin'de kaldı derlediğim,
Kara Kıtay, nice Mançu
Çığlık saldı haykırarak.
Peygamber hak, dinim hak,
Koñurbay'ın halini görünce,
Beecin'de kalan altın taht,
Katagan'ın hanı Koşoy,
Evliya soylu er Bakay,
Azmanlığını gördü kâfirin,
Er Koñurbay bahadırın.
«Kıtayların Koñurbay'ı,
Her yanı denk imiş,
Kendisi düşmanın hilesini
Apaçık bilen ermiş.
Alööke'nin Koñurbay'ı,
On iki âzâsı denkmiş.
Azman çıkmış bir ermiş.
Tutuşan sağ kalmaz gibi,
Üstünlüğü arttığı çağ imiş.
Müslümandan er bulsam,
Adı çetin er Kalça,
Karşısına er çıksa,

He drew on it with a snore,
To the steep hill, the stony spring,
He rode out and stood upon the field.
Of the Muslims looking on,
All were startled and afraid.
Algara there beneath him,
Though chased colt-like, lets none escape,
Pleading with the Muslims,
Its tail sparse, its mane but scant,
Most skilled in the grappling fight, Your
elders, you stand here,
The fortress' base deep-blue stone,
The Muslims but a handful,
The people, amazed, were humming,
Black Kıtay, many a Mançu,
Sent up a thundering cry.
The Muslim folk lamenting,
What I gathered stayed in Beecin,
Black Kıtay, many a Mançu,
Sent up a shrieking cry.
The Prophet true, my faith is true,
Seeing the state of Koñurbay,
The golden throne left in Beecin,
Koşoy, khan of Katagan,
The man Bakay of saintly line,
Saw the monstrous bulk of the infidel,
Of the man Koñurbay the batyr.
«Koñurbay of the Kıtays,
Every side of him is matched,
He himself the foeman's cunning,
Is a man who knows it plain.
Alööke's Koñurbay,
His twelve limbs were matched and even.
A man grown to monstrous size.
Whoever grapples him seems doomed,
It was the season his mastery grew.
Could I find a man among the Muslims,
Kalça, a man of grim renown,
Should a man come out against him,

Okdan önce yetişir mi?
Yetişip mızraklar mı?
Kurban gibi keser mi?
Nice eski öcünü alır mı?»
Töre Koşoy, Bakay han,
Görüp candan ümit kesti.

Can he arrive before the arrow?
Arriving, can he lance him?
Can he slaughter him like an offering?
Can he take the old revenge of old?»
Lord Koşoy and Bakay khan,
Seeing, gave up hope of life.

Koñurbay'ın halini görünce,
Altın perçemli, püsküllü kuşaklı,
Azoozil hanın bir tanesi,
Sarı altından kaftan giyip,
Sarala misali ata binip,
Boynuna kemer takınıp,
«Mızrak dövüşüne bırak beni» – diye,
Ağam Koşoy ihtiyarın,
Hepiniz burda duruyorsunuz.
Kakan'da kaldı derlediğim,
Dilediğim imanımdır.
Gözettiğim imanımdır.
Boşayıp saçtığımda,
Kara dinden ak olup,
Müslüman olup kaçtığımda,
Kıtay yüz bin, ben yalnız,
Hüda'ya bir suçum var mı,
Ölmeyip sağ kalıp,
Anacığım şehit* düşüp,
Cümle Kıtay, nice Mançu,
Yolumu kesip savaşıp,
Bağrımda kök salan dertten,
Hüda'dan dilek diledim,
Belli bir yerde arka bulsam,
Alööke'nin Koñurbay'ına
Kıyameti koparırım – diye,
Dönüp dalıp o domuzdan,
Nice eski öcümü alırım – diye,
Dilek dileyip dururdum.
Issız yerde rastlarsam
O soysuz Mançu'yu

Seeing the state of Koñurbay,
Gold-forelocked, tassel-belted,
Khan Azoozil's only one,
Donning a kaftan of yellow gold,
Mounting a steed like Sarala,
A belt slung round about his neck,
«Let me go to the lance-fight» – saying,
Of my elder, aged Koşoy,
All of you are standing here.
What I gathered stayed in Kakan,
What I wish for is my faith.
What I guard is my faith.
When I cast off and scattered all,
Turned white from the black faith,
When I fled, become a Muslim,
Kıtay a hundred thousand, I alone,
Have I any sin before Hüda,
Not dying, staying alive,
My dear mother fell a martyr,*
All the Kıtay, many a Mançu,
Barred my road and fought me,
From the grief rooted in my breast,
I made my plea to Hüda,
Might I find backing in some certain place,
Upon Alööke's Koñurbay,
I shall bring down doomsday – saying,
Wheeling, plunging, from that swine,
I shall take my old revenge – saying,
I kept on making this my plea.
Should I meet him in a desolate place,
That base-born Mançu,

Kurban gibi kessem – diye,

Might I slaughter him like an offering – saying,

Kinleşip durduğum Koñurbay
Derdimi böyle söyleyeyim.
Kendi ayağıyla gelmiş ya,
İnatlaşacağım o itle
Sıram gelmiş demek ki,
Avuç açıp hayır duanı ver,
Bir avuçluk Müslüman,
Kasılıp duran Kalça'ya
Saldırıp mızrak salayım,
Suratı soğuk Kalça'yla
Sonuna dek vuruşayım.
Halkın içinde tutuşup,
Nice kavgayı bastırayım,
Sonuna dek vuruşup göreyim».
El içinde boğuşup,
Nice içimin ukdesini dağıtayım.
Apaçık izin isteyip durdu.
Opol Dağı gibi Kalça'ya
Dosdoğru tutup mızrak uzatayım,
Gaipten akıl bulunup,
Zahmeti pahalı kurnaz canın
Yağlanmış buğday gibi yüzlenip,
Bir çaresine bakayım.
Gümbürdeyen Kalça'yla
Bir yüzleşip göreyim.
Ecelim gelirse can işte,
Takdir gelirse öleyim,
Hüda'nın yazdığı buyruğu,
Kara benekli kaplan,
Bununla bu garip can
Kuşanıp bir göreyim.
El içinde mızraklaşıp,
Erliğimi pekçe göstereyim,
Böğründen davranıp,
Ezelî öcü kâfirden
Hemen şimdi alayım.

Koñurbay whom I have long resented,
Let me speak my grief out thus.
He has come on his own two feet,
I will match wills with that dog,
It means my turn has come,
Open your palms, give your blessing,
Muslims but a handful,
At Kalça standing puffed with pride,
Let me charge and hurl the lance,
With cold-faced Kalça,
Let me fight it to the end.
Grappling before the people,
Let me quell many a quarrel,
Let me fight and see it to the end».
Wrestling before the folk,
Let me scatter the knots within my heart.
He kept asking leave outright.
At Kalça huge as Mount Opol,
Let me level my lance straight and thrust,
Counsel coming from the unseen,
Of the cunning soul whose toil is costly, His face like oil-sleeked wheat,
Let me see to some remedy for him.
With thundering Kalça,
Let me come face to face and see.
If my hour comes — here is my life,
If fate decrees it, let me die,
The decree that Hüda wrote,
The black-spotted tiger,
With it this poor stranger soul,
Let me gird myself and try.
Jousting before the folk,
Let me show my manhood firmly,
Moving at his flank,
The ancient vengeance from the infidel,
Let me take it here and now.

Bir avuçluk Müslüman,
Avuç açıp duanı ver,
Altı bin erin heybeti var,
Sarı mızrak tutup savurayım, Sırtını döner dönmez
Bir avuçluk Müslüman,
Şerefini böyle dileyeyim,
Karşısına er çıkamayan,
Elimden gelse kâfiri
Kakan'a dek süreyim.
Esenlik sözümü söylerim,
Şu duran itle
Haykırışıp dönerim,
Hem mızrak dövüşü hem gerçek savaş,

Muslims but a handful,
Open your palms, give your prayer,
Six thousand men — such menace there,
Let me grip the yellow lance and swing it,
The moment he turns his back,
Muslims but a handful,
Let me wish its honor thus,
He whom no man dares to face,
If it lies in my power, the infidel,
Let me drive him back to Kakan.
I speak my word of parting peace,
With that dog standing there,
I will wheel about with battle-cries,
Both lance-fight and true war,

Keçil'in hanı domuza
Gerilip mızrak salayım,
Genişçe açıp duanı ver,
Keçil'in hanı domuzdan
Öcümü şimdi alayım.
Mızrak tutup, zırh bozup,
Ecelim gelirse oka uçup,
Suratı soğuk Kara Kıtay'a»,–
Alake'n böyle söz söyleyip,
Saldıracak gibi davranıp,
Gözleri alacakaranlık sisi gibi,
Hunhar Manas kaplan,
Şay'ın koruduğu evliya,
Geniş sineli, yayvan göğüslü,
Kurumlu kara gözlü,
Böğründen atılıp,
Küt kuyruklu boz kurt arslan
Yarıp parçalayacak gibi,
Ruhu yüce boz kurdun,
Talihi üstün kaplan,
Önüne doğru baksa
Ejderhanın görünüşü var.
Yüz yüze gelen düşmanın yenemediği,
Kan içe içe pişmiş,

At the swine, the khan of Keçil,
Let me draw taut and hurl the lance,
Open wide your palms, give your prayer,
From the swine, the khan of Keçil,
Let me take my vengeance now.
Gripping the lance, breaking armor,
If my hour comes, felled by the arrow,
Upon the cold-faced Black Kıtay»,–
Your Alake speaking words like these,
Moving as if he would charge,
His eyes like the mist of dusk,
Bloodthirsty Manas the tiger,
The saint whom Şay protects,
Broad-chested, wide of breast,
Proud and black of eye,
Springing from his flank,
The stub-tailed gray wolf, the lion,
As if to rend and tear apart,
The gray wolf lofty of spirit,
The tiger of surpassing fortune,
Should he look straight ahead,
He has the aspect of a dragon.
Whom no foe that faced him ever beat,
Seasoned drinking blood on blood,

Kara boz kurt diye ün salmış,
Altay'da doğup güçlenmiş,
Ünü yayılıp büyümüş.
Bütün Kakan'a, Beecin'e

Famed abroad as the black gray wolf,
Born in the Altay, grown strong,
His fame had spread and grown.
To all Kakan and to Beecin,

Yiğitliği bilinmişti.
Sekiz yaşına geldiğinde:
«Beecin'e kargaşa salar» – diye, İyice bozulup dağılmıştı.
Beecin'in Karı hanının
Biçiğine* çizilmişti.
Dokuz yaşına geldiğinde
Düşmanla cenge atlanmıştı.
«Felaket salar» – diye,
Manas'ın bir kargaşası
Beecin'in Karı hanının
Defterine kaydedilmişti.
Ona çıkar çıkmaz
Kuşanıp çıkıp ok atmıştı,
Karşısına aldığını yok etmişti.
On birine geldiğinde
Kıyameti başlatmıştı,
Kahrına dayanamayıp,
Kara Kıtay, nice Mançu
Bozulup dağılıvermişti.
On iki yaşına geldiğinde
Otağı basıp ganimet almıştı.
On üç yaşına geldiğinde
Ak maralı vurup yıldırmıştı,

Kara Kalmuk'u, Mançu'yu
Süre süre perişan etmişti.
Gök maralı vurup yıldırmıştı,

Göz koyduğu yeri perişan etmişti.
On dört yaşına geldiğinde,
Ölmeyen ancak sağ kalmıştı.
Yeryüzünde alp varsa

His valor had been known.
When he came to eight years old:
«He will set Beecin in turmoil» – saying,
They had wholly broken and scattered.
Of Beecin's khan Karı,
He was inscribed in his biçik.*
When he came to nine years old,
He had ridden out to war against the foe.
«He will bring calamity» – saying,
One turmoil wrought by Manas,
Of Beecin's khan Karı,
Was recorded in his register.
No sooner had he turned ten,
He had girded, gone forth, shot arrows,
Destroyed whatever he took on.
When he came to eleven,
He had set doomsday loose,
Unable to bear his wrath,
Black Kıtay, many a Mançu,
Had broken and scattered away.
When he came to twelve years old,
He had stormed the pavilion, taken booty.
When he came to thirteen years,
He had shot the white maral-doe, struck dread,
The Black Kalmuk, the Mançu,
Driving on, he had left in ruin.
He had shot the gray maral-doe, struck dread,
Laid waste each place he set his eye on.
When he came to fourteen years,
Only those not slain survived.
If any alp lived on the earth,

Gezip arayıp savaşmıştı.
He roamed and sought him out and fought him.

Kızgın kavga koptuğunda
Kara Kalmuk'un, Mançu'nun
Koçlarını kırıp geçirmişti,
İnadına dokunulduğunda
Keçillerin hıncı olgunlaşmıştı,
Kahrına saldığında:
«Hunhar Burut» – dedirtip,
Kıyameti başlatmıştı.

When the furious brawl broke out,
Of the Black Kalmuk, the Mançu,
He had cut down their leading rams,
When his stubbornness was touched,
The Keçils' rancor ripened,
When he loosed his wrath:
Making them say «Bloodthirsty Burut»,
He had set doomsday loose.

Çınmaçın'ın Bakburçun'u
Gerçek Manas'ı bildiğinde
Cepken giyen Kıtay'ın
Güçlüleri kükreyip,
Karşısına kimse varamamıştı,
Kahraman Manas bahadıra
Yeryüzünde o zaman
Kement çevirecek kalmamıştı.
Her yanı denk olmuştu,
İçine bakıp otursan
Yeryüzünden geniş olmuştu.
On beş yaşına geldiğinde
Talas gibi yurt bulmuştu,
Argın, Kırgız halkını bulmuştu,
Kızılbaş yurdunu kırmıştı,
Kızını kadınını ağlatmıştı.
Küheylan Akkula'nın basmadığı
Yer kalmamıştı yeryüzünde.
Haykırışını duymayan
El kalmamıştı hiçbir yerde.
Ombu'yu bozup yol açmıştı,
Nice yerden ganimet almıştı.
Halifeye varıp name almıştı,
Han-zadeden dua almıştı.
Nice yere kavga salıp,
Kakançın'ın Beecin'inde
Hunhar Manas diye anılmıştı.
Alööke'nin Koñurbay'ı

Bakburçun of Çınmaçın,
When it knew the true Manas,
Of the jacket-wearing Kıtay,
Their mighty ones were roaring,
None could go against him,
Against heroic Manas the batyr,
On the earth in that time,
None was left to swing a lasso.
Every side of him was matched,
Should you sit and gaze within him,
He had grown wider than the earth.
When he came to fifteen years,
He had found a homeland like Talas,
Found the Argın and Kırgız folk,
Crushed the Kızılbaş country,
Made their girls and women weep.
Untrod by the courser Akkula,
No place was left upon the earth.
That had not heard his battle-cry,
No people was left anywhere.
He broke Ombu, opened a road,
From many a place took booty.
He went to the Caliph, received a letter,
From the khan's own son received a blessing.
Loosing strife on many a land,
In Kakançın's Beecin,
He was named the bloodthirsty Manas.
Alööke's Koñurbay,

Algara'yı koşturmadan,
Alıkoyduğu çağ imiş,
Amansız bir belayı
Salıverdiği çağ imiş.
Akkula'yı yarışa katıp
Arslan Manas boz kurdun
Eli boş kaldığı çağ imiş.
Dertlenir er Manas:
«Kahrolası kurnaz dünya,
Bulamadan nasıl kaldım,

Not racing Algara,
It was the time he held him back,
A merciless calamity,
It was the time he loosed it.
Having entered Akkula in the race,
The lion Manas, the gray wolf,
It was the time his hands were empty.
The man Manas sorrows:
«Accursed cunning world,
How was I left without finding,

Genç kısrağın kulununu,
Kara yılkının düldülünü,
Cenkte binilen Akkula'yı
Koşturamadan nasıl kaldım.
Kara Kıtay'ın, Mançu'nun
Er olduğunu gözüme
Kestirememişim meğer,
Hunhar Koñurbay kâfirin,
Kahrı dolu bahadırın
Bu dövüşe çıkacağını
Bilememişim meğer.
Manas böyle dururken
Gören gönlünü kaptırıp,
Boz kurdun eşi Kanıkey
Dünyaya bedel görünüp,
Usta olan Kanıkey
Arkar gibi süzülüp salınıp,
Ak sinesini belli edip,
Usulca söyleyip şunu deyip,
Nice telaş estirip
O gün tamamlamıştı.
Hunharının Akolpok'unu
Kaldırıp alıp o zaman
Akayar'a taşıtıp,
Karayağızın güzeli,
Müslümanın nurlusu,
Uzun saçlının en zarifi,
Kadınların en yamanı:

The foal of the young mare,
The wonder-steed of the black herd,
Akkula ridden into battle,
How was I left unable to race him.
Of the Black Kıtay, the Mançu,
That they were men, before my eye,
It seems I failed to reckon.
That the bloodthirsty infidel Koñurbay,
The batyr full of wrath,
Would come out to this fight,
It seems I could not know.
While Manas stood there so,
All who saw her lost their hearts,
Kanıkey, wife of the gray wolf,
Seeming worth the whole wide world,
Kanıkey the skilled one,
Gliding, swaying like an arkar-ewe,
Showing her white breast,
Speaking softly, saying this,
Stirring many a bustle,
She had finished it that day.
Her bloodthirsty one's Akolpok,
Lifting it up then,
Having Akayar carry it,
The beauty of the dark-complexioned,
The radiant one of the Muslims,
Most graceful of the long-haired,
Most formidable of women:

«Kayıtsız kalırsam yazık» – diye,
Tabılgı yakılsa kor işlemez,

Kahraman kurt sultanım,
Kalça'yla yüz yüze gelirse
Yazık olur mu ki ona – diye,
Akolpok giymiş dursun – diye,
En üstünün de üstünü
Akolpok'u Kanıkey
Altı yılda yapmıştı.
İçi ipekli kürk, dışı bez,
Kalınlığı yarım arşın,
Canım yengen Kanıkey
Orol-Töbö, Margalañ,

Orta yerini taratmıştı,
O yandan beri kumaşı
Kembay ile getirtmişti.
Yakası altın, yeni tunç,
Çift zırh levhalı, turgay gözlü,
Dikme yakalı, geniş cepken,
Cenkte giyilse ok işlemez.
Mızrağın ucu delmez,
Her kesici oku geçmez,
O yaman Akolpok
Yılan karnı gibi kapitone dikişli,
Bakan kul şaşakalıp,
İnsanın gözü kamaşırdı.
İçi çelikle donatılmış,
Dikilirken sık karasına
Çelikten yapılma bizlerin
Bir nicesini kırmıştı.
Olmaz yerini söktürmüştü,
Elmas çeliği eğeletip,
Ortasına döktürmüştü.
Dışına ipek sarmıştı,
Akolpok işlenirken
Boz kurdunun hazinesi
Epeyce eksilmişti.

«Shame on me if I stand idle» – saying,
Though tabılgı-wood burn, no ember bites it,
My heroic wolf, my sultan,
If he comes face to face with Kalça,
Would it not be pity for him – saying,
Let him stand clad in Akolpok – saying,
The finest of the very finest,
The Akolpok, Kanıkey,
Had made it in six years' toil.
Silk fur within, cloth without,
Half an arşın was its thickness,
Dear sister-in-law Kanıkey,
Orol-Töbö, Margalañ,

She had had its middle carded,
The cloth from yonder distant side,
She had it fetched with Kembay.
Its collar gold, its cuffs of bronze,
With double armor-plates, lark-eyed,
Stand-collared, a wide-cut jacket,
Worn in battle, no arrow pierces.
The lance's point cannot bore through,
No cutting arrow passes through,
That formidable Akolpok,
Quilted like a serpent's belly,
The gazing servant stood amazed,
It dazzled every human eye.
Its inside fitted out with steel,
While sewing at its close-set black,
Of the awls all made of steel,
She had broken many a one.
She had the faulty places unstitched,
Having diamond steel filed fine,
Had it poured into the middle.
She wrapped silk around its outside,
While the Akolpok was worked,
Her gray wolf's treasury,
Had dwindled by a goodly share.

Katlarının arasına
Türlü çelikten yerleştirmişti.
Yiğit giyse kuşanıp,
Karşı çıkan kul yılardı.
Akkelte atsa ok işlemez.
«Atadan yalnız kahramanım,
Haykırışan düşman olsa,
Şaşmadan bedenini sarsın – diye,
Bilmeden durursam olmaz – diye,

Hizmet edip vermezsem,
Asla işim onmaz – diye,
Kendin gördüğün Akolpok'u
Yapmazsam olmaz – diye,

Rahat oturup nasıl onarım – diye,
Gece içinde uyku almadan,
Argacını sağlam eğirmişti,
Kökötöy'ün aşında,
Büyük toplantının önünde
«Mızraklaşırsa yazık olur» – diye,
Dişleyip dura dura karasını
Baştan beri bilmişti.
Olmaz yerini onarmıştı,
Kökötöy'ün şölenindeki
Mızrak dövüşüne biçmişti.
Halk içinde Kanıkey
Kadınlığını belli edip,
Han Manas'ın Akolpok'unu
Yürüyüp gelip giydirip,
Hünerli kadın Kanıkey
Hünerini belli edip,
Bağcığı tam dokuz,
Törenin iç yanına
Çaprazlama düğümletip,
Düğmesi tam dokuz,
Düğmelerini kavuşturup,
Dağ gibi olan törenin
Göğsüne denk getirip.

Between its many layers,
She had set in steels of every kind.
Should a brave gird himself and wear it,
The man who faced him would lose heart.
Though Akkelte fired, no shot would pierce.
«My hero, alone of his father's line,
Should foes be crying out for war,
Let it wrap his body without fail – saying,
It cannot be that I stand unknowing – saying,
If I do not serve and give,
My work will never prosper – saying,
The Akolpok you saw yourself,
It cannot be I do not make it – saying,

How can I mend it sitting at ease – saying,
Taking no sleep all through the night,
She had spun its weft-thread strong,
At Kökötöy's memorial feast,
Before the great assembly,
«Pity, should he joust with lances» – saying, Biting at its black time and again,
She had known it from the start.
She had mended its faulty places,
For Kökötöy's great banquet,
She had cut it for the lance-fight.
Before the people Kanıkey,
Showing forth her womanhood,
Khan Manas's Akolpok,
Walking up, she dressed him in it,
The skillful woman Kanıkey,
Showing forth her skill,
Its laces numbering full nine,
On the lord's inner side,
Knotted crosswise each to each,
Its buttons numbering full nine,
Joining its buttons close,
Of the lord who was like a mountain,
Fitting it true upon his chest.

Hüzünlenip ses verip,
Küheylanının üstüne,
Gökten inen Boz kise'yi
Akolpok'un üstünden,
Han Manas'a kuşatıp:
«Hizmetim budur biliniz,
Çekinmeden düşmana giriniz,
Vefalı çılgınım imiş – diye,
Han Manas'tan başka can
Bu kadrimi biliniz,
Nice canlar büyük hasrette,
Giyecek olursan Akolpok
Savaşa pek gereklidir.
Kıtay'a salarsan büyük kavga,
Kaplana Kanıkey
Kâfir ile Müslüman
Boğuşarak geldiğinde
Kaplan törem giysin – diye, Han Manas'a kavuşan
Kadrimi bilsin – diye,

Sorrowing, giving voice,
Upon his courser mounted high,
The Boz kise come down from heaven,
Over the Akolpok,
Girding it on khan Manas:
«Know that this is my service,
Go in against the foe unflinching,
My faithful reckless one, it seems – saying,
No soul but khan Manas,
Know this my worth,
Many souls in great longing,
Should you wear the Akolpok,
It is most needful for the war.
Should you loose great strife on the Kıtay,
To the tiger, Kanıkey,
Infidel and Muslim both,
When they come to grips at last,
Let my tiger lord wear it – saying, She who was joined to khan Manas,
Let him know my worth – saying,

Gündüz rahat yüzü görmeden,
İçini paha biçilmez işledim,
Nice yıllar dişledim.
Kürek gibi dişim aşındı,
Dike dike karasını
Kara gözüm donuklaştı.
Argacını seksen kez büktüm,
Arslan töre kaplanın
Tutacağı yana denkledim.
Talas'a diktiği bahtı diye,
Arslan töre sultanımın
Çarpışacağı çağı diye,
Akolpok'u yapıp dururdum.
Alööke'nin Koñurbay'ın
Bu aşa azap salıp,
Tutuşacağını bilmiştim».
Derdini söyleyip Kanıkey
Bakan halkı yakıp,

By day seeing no face of ease,
I worked its inside beyond all price,
For many years I bit at it.
My teeth wore down like spades,
Stitching, stitching at its black,
My black eyes grew dim and dull.
I twisted its weft-thread eighty times,
Of the lion lord, the tiger,
I matched it to the side he grips.
As the fortune he planted at Talas,
Of my lion lord, my sultan,
For the hour when he would clash,
I kept on making the Akolpok.
That Alööke's Koñurbay,
Would loose torment on this feast,
I had known that they would grapple».
Speaking her grief, Kanıkey,
Searing the folk who watched,

Arslan erin üstüne
Akolpok'u giydirip,
Kanıkey bakakaldı.
«Hanın eşiymiş» – diye,
Halkın ettiği hayıflanma:
«Bu Kanıkey kadının
Aklı bütün; âfetin
Paçasında on ayrı
Yüksük taşırmış meğer.
Kadın almadan öylece,
Bekâr gezermiş meğer.
Ne zaman olsa han Manas,
Yiğitliğinden coşardı,
On dördünde kavuştu.
Gerçek evliya cariye imiş,
Kadir gecesinin biri imiş.

Evliya yaradılışlı kadıncağıza,
Böyle demek olmaz ya.
Kara soylu küheylan,
Buna böyle diyenin
Asla işi onmaz ya.
Genç çağında kavuşup,
Şevketli Manas'ı
Emek verip ev etti,
Dike dike bağ etti,
Yetiştirip er etti,
Hesaba sığmaz Manas'ı
Er oğluyla denk etti.
Kırk çorası kırk yoldaş,
Kusur etmez Kanıkey,
Koskoca başını tuğ eder, Kırkı kırk yerden gelme
Kadın başını er eder.
Kaftan yapmak âdeti,
Ne zaman olsa Kanıkey,
Bu Manas'ın kanadı.
Bu Kanıkey âfetini
Allah Teala kudretiyle

Upon the lion man,
Dressing him in the Akolpok,
Kanıkey stood gazing on.
«She is the khan's own wife» – saying,
The people's rueful murmur was:
«This woman Kanıkey,
Her mind is whole; the peerless beauty,
At her trouser-hem ten separate,
Thimbles she carried, so it seems.
Without taking a wife, just so,
He roamed unwed, it seems.
Whenever it might be, khan Manas,
Would surge with his own valor,
At fourteen she was joined to him.
A true saint was the handmaid,
One born on the Night of Power.

To the saintly-natured good woman,
One must not speak this way.
The courser of black stock,
Whoever speaks of her this way,
His affairs will never prosper.
Joined to him in her young season,
The majestic Manas,
With toil she made him a home,
Planting and planting, made a garden,
Raising him, she made him a man,
Manas beyond all reckoning,
She made the equal of the best of men.
His forty çoras, forty comrades,
Kanıkey who never fails,
Makes her great head a banner-staff, The forty come from forty places,
Makes her woman's head a man's.
Her custom: making kaftans,
Whenever it may be, Kanıkey,
Is this Manas's very wing.
This peerless beauty Kanıkey,
Allah Most High, by His power,

Vermiş meğer Manas'a
Peri-zat gibi kadını.
Arslan Manas atılıp,
Akolpok'u giydi,
Kalkaman'ın Kara atına,
Eyersiz sıçrayıp bindi.
Halk kaynaşıp toplanıp,
Manas'a şaşakaldı.
On iki hanı Müslümanın
Azman boz kurt kaplan,
Hepsini bir düzene koydu.
Yüğrüğünü seçip binmeye,
Koñurbay'a girişmeye,
Müslümanın atlarını
Geçit resmine dizdi.
Evliya soylu Bakay'ı
At sınamaya aldı.
Kalabalık kara Müslümanın
Alpları geçip durdu,
Kaynaşıp duran Müslüman

Gave, it seems, to Manas,
A woman like one born of peris.
The lion Manas sprang up,
He donned the Akolpok,
On Kalkaman's Black steed,
He leapt and mounted saddleless.
The people swarmed and gathered,
Stood amazed at Manas.
The twelve khans of the Muslims,
The monstrous gray wolf, the tiger,
Set them all in one array.
To choose and mount the swiftest,
To close with Koñurbay,
The horses of the Muslims,
He drew up for review.
Bakay of saintly line,
He took to test the horses.
Of the crowded common Muslims,
Their alps kept passing by,
The swarming Muslims,

Topluca geçip durdu.
Kalbur ciğerli, tunç bilekli,
Küheylanların hepsini
Bakay sınayıp durdu.
Kökötöy'ün aşına,
Pek çok toplanmış imiş.
Sırık sırığa mızraklaşınca
Dayanacak at yok imiş.
Han Manas'ın kırk çorası,
Kırkının yolu bir başka,
seçkin yiğit.
Hızırlı Manas kaplan
Kırk çorayı topladı,
Ağan Bakay'ın önüne
Geçit resmine dizdi.
Gürültü duyunca seçilip,
Almambet'in Sarala'sında
Küheylan vasfı görünür.

Kept passing by in throngs.
Sieve-lunged, bronze-wristed,
All of the coursers there,
Bakay kept testing them.
To Kökötöy's memorial feast,
Very many had gathered in.
When pole jousts against pole,
No horse there was to stand it.
Khan Manas's forty çoras,
The way of all forty something other,
chosen braves.
Manas the tiger, Hızır-blessed,
Gathered the forty çoras,
Before your elder Bakay,
Drew them up for review.
Standing out when it hears the din,
In Almambet's Sarala,
The courser's mark is seen.

Nara duysa şaşmayan,
Ayın karanlığında
Bir izini şaşmadan basan,
Küheylanlık vasfı görünür.
Sürüp çıkınca dövüşe
Bükülecek at görünmez.
Sırık sırığa durunca
Eğilecek at görünmez.
Almambet'in Sarala'sı,
Çapa tırnaklı, geniş sağrılı,
Cenge binilir mal imiş.
Çanak tırnaklı, tavşan sırtlı,
Almambet'in Sarala'sı
Akına binilir mal imiş.
Deve göğüslü, kısa yeleli,
Boğuşmaya binilir mal imiş.
Yılan gibi süzülen,
Yaka yakaya çekişse,

Unstartled at the battle-cry,
In the darkness of the moon,
Treading its own track unerring,
The mark of courser-blood is seen.
When ridden out into the fight,
No horse is seen that will buckle.
When standing pole to pole,
No horse is seen that will bend.
Almambet's Sarala,
Hoe-hoofed, broad-cruppered,
A mount to ride to war.
Bowl-hoofed, hare-backed,
Almambet's Sarala,
A mount to ride on raids.
Camel-chested, short-maned,
A mount to ride to the grapple.
Gliding like a serpent,
Should they tug collar to collar,

Hiç mi hiç bükülmeyen,
Küheylanlık vasfı var imiş.
Halk içinde bakılsa
Kazık boyunlu Sarala'yı
Kabartıp yürütür Almambet,
Süzme kuyruk Sarala'yı
Fırıl fırıl döndürür Almambet.
İnek sağrılı Sarala'yı
Burgaç gibi savurur Almambet.
Kâfirlerin Koñurbay'ının
Görmek üzre durduğu çağ imiş.
Azoozil hanın Almambet'inin
Manas'tan izin isteyip dövüşüp,
Ölmek üzre durduğu çağ imiş.
«Kaplan Manas, can dostum,
Dediğime uysana,
Kalça çıktı dövüşe,
Bu dövüşü bana versene,
O da han oğluydu,
Ben de han oğluydum,

Never, never buckling,
It had the mark of courser-blood.
Watched among the people,
Sarala of the stake-straight neck,
Almambet walks him proudly puffed,
Sarala of the flowing tail,
Almambet spins him round and round.
Sarala of the cow-like crupper,
Almambet whirls him like an eddy.
Of the infidels' Koñurbay,
It was the moment he stood watching.
Of khan Azoozil's Almambet,
Asking leave of Manas to fight,
It was the moment he stood ready to die.
«Tiger Manas, soul-friend of mine,
Heed the thing I say,
Kalça has come out to fight,
Give this fight to me,
He too was a khan's son,
I too was a khan's son,

Mızrak mızrağa dövüşüp,
Hasretsiz kalıversek,
Dediğime uysana,
Koñurbay'ın dövüşünü
Dostum Manas, versene,
Bu sözüme uysana.
Kıtayların kızıl çiçekli
geniş kaftanını «Başıboş gezen Kıtay'ı

Birlikte giyen kuldu o,
Çocukluk gününden itişip,
Hep sataşıp duran kuldu o.
Kardeş oğlu olduktan sonra,
Yan yana gezen kuldu o.
Alööke'nin Koñurbay'ı,
Öte atamız Çılaba,
Çılaba'nın çay ocağını
Hep çekişip duran kuldu o.

O domuzda öcüm var,
Aldığı Beecin yurdumu
Alıkoydu Koñurbay,

Fighting lance against lance,
Might we be left without regret,
Heed the thing I say,
The fight with Koñurbay,
My friend Manas, give it me,
Heed this word of mine.
The Kıtays' red-flowered,
broad kaftan of theirs «The Kıtay who roams unbridled,
He was the slave who wore it with me.
Shoving since our childhood days,
He was the slave who always baited me.
Being a brother's son besides,
He was the slave who rode beside me.
Alööke's Koñurbay,
Our forefather beyond, Çılaba,
Çılaba's own tea-hearth,
He was the slave who always wrangled over it.
I have a vengeance owed that swine,
My Beecin homeland that he took,
Koñurbay kept it back from me,

Altın kazılan madenimi.
Dağıtıp bölüp yok etti
Bana bakan halkımı.
Dostluğun gerçekse,
Dinlesene, Manas, sözümü.
O günden bugüne
Alamadan gezerim öcümü.
Göremeden gezerim Beecin'i,
Çınmaçın'ı, Kakan'ı,
Gerçek dostum Manas, versene,
Ne zaman görürüm himmetini» –
Almambet böyle deyince
Cömert Manas söz söyler:
«Ey, Alake, boz kurdum,
Kara Kıtay, Mançu yurdu
Dedikodu edip yemez mi:

My mine where the gold was dug.
He scattered, split, destroyed,
My people who looked to me.
If your friendship is true,
Listen, Manas, to my word.
From that day unto this,
I roam with my vengeance untaken.
I roam unseeing of Beecin,
Of Çınmaçın, of Kakan,
My true friend Manas, give it me,
When shall I see your favor» –
When Almambet spoke thus,
Generous Manas speaks his word:
«O Alake, my gray wolf,
The Black Kıtay, the Mançu land,
Will they not gnaw on gossip:

«Han Azoozil'in bir tanesini,
Burut'a kaçıp varınca,
Acımadan ölüme
Tutup verdi» – demez mi.
Kıtay alaya almaz mı,
Onurumu Hüda vurmaz mı.
Bu Almambet boz kurdun
Bahtı bundan kırılmaz mı.
Kıtaylar dile destan edip,
Bizi böylece Hüda vurmaz mı.
İçten içe kemirip yemez mi,
Ölüme verdi demez mi,
Elindeki sırlı mızrağa
Dayanakaldı demez mi,
Koñurbay'dan Manas'ı
Bütün Burut toplanıp,
Esirgedi – demez mi.
Kökötöy'ün aşına
Kaçıp sürünüp Almambet,
Gelmiş meğer demez mi.
Bütün Burut toplanıp,
Almambet'in cezasını
Vermiş meğer» – demez mi.

«Khan Azoozil's only one,
When he fled to the Burut,
Without pity, unto death,
They handed him» – will they not say.
Will the Kıtay not make their mock,
Will Hüda not strike my honor down.
Of this Almambet the gray wolf,
Will his fortune not be broken by it.
The Kıtays will make it a byword,
Will Hüda not strike us so.
Will it not gnaw us from within,
Will they not say he gave him to death,
On the glazed lance in his hand,
Will they not say he stood there leaning,
That from Koñurbay, Manas,
All the Buruts gathered round,
They shielded him – will they not say.
To Kökötöy's memorial feast,
Fleeing, crawling, Almambet,
Came, it seems – will they not say.
All the Buruts gathered round,
Almambet's punishment,
They dealt it, it seems» – will they not say.

Ey, Almambet, can dostum,
Sen dövüşe çıkınca,
Ayıp olur bu işiniz.
Dostluğun gerçekse,
Tarafsızca bakıp durunuz.
Coşup taşmayı bırakınız,
Bize destek olunuz.
Denen söze uyunuz,
Altındaki Sarala
Boğuşmaya binilir mal imiş,
Gücünü bize veriniz.
Gücünü verirsen Sarala'nın,
Yüğrüğüne bineriz.
Güçlülük taslayan itle
Bir kapışıp göreyim.

O Almambet, soul-friend of mine,
When you go out to the fight,
This deed of yours brings shame.
If your friendship is true,
Stand and watch impartially.
Leave off this boiling over,
Give us your firm support.
Heed the word that has been said,
Sarala there beneath you,
A mount to ride to the grapple,
Give us his strength today.
If you give Sarala's strength,
We shall ride the swiftest one.
With the dog who vaunts his strength,
Let me clash but once and see.

Algara'ya binivermiş,
89290 Bahadırlık taslar olmuş.
Bahadırlık taslayan itle
Sırık sırığa göreyim.
Güçlülük taslayan itle
Kapışmasına bakayım!»
Kahraman Manas kaplan,
El içinde Almañ'dan
Sarala'yı isteyip durdu.
Öfkesini Almañ dizginledi,
Sarala'dan vazgeçti,
89300 Kahraman Manas boz kurda
«Vermem» – diye söyleyemeden,
Çarpışanın sağ kalmayacağı belli,
Yiğidin gönlünü kırmadan,
Dediğine uydu,
Ay değmiş gibi Sarala'yı
Cömerdine verdi.
Sarala'nın üstünde
Alake'nin ak kaşlı eyeri,
Üç kolan, üç bağ,
Altısını çözüverip,
89310 Ak eyeri aldı,
Eyerini alıp çıplak bırakıp,
İnce yoldan kestirip,
Almambet'in Sarala'sını

He has mounted Algara,
He has taken to vaunting valor.
With the dog who vaunts his valor,
Let me try him pole to pole.
With the dog who vaunts his strength,
Let me see how he can clash!»
Heroic Manas the tiger,
Before the folk, from Almañ,
Kept asking for Sarala.
Almañ reined his anger in,
He gave up Sarala,
To heroic Manas the gray wolf,
Unable to say «I will not give», Plain that who clashes will not live,
Not breaking the brave one's heart,
He heeded what he said,
Sarala, as if touched by the moon,
He gave him to his generous one.
Upon Sarala's back,
Alake's white-bowed saddle,
Three girths, three ties,
Loosing all the six of them,
He took the white saddle off,
Taking the saddle, leaving him bare,
Cutting across the narrow path,
Almambet's Sarala,

Çıplak alıp yedeğine,
Gökten inen boz kise'yi
Sıkıca bele dolayıp,
Hızır değmiş kaplan,
Kudrete yalvarıp,
Öfkelenip yerleşip,
89320 Gökten inen altı çeliği,
Zulpukor'u kuşanıp.
Yavuz boz kurt kaplan,
Hiç mi hiç aldırmadan,
Tutuşacağı bahadır Koñur'u
Topuğuna denk saymadan.

Taking him bare in tow,
The boz kise come down from heaven,
Winding it tight about his waist,
The tiger touched by Hızır,
Pleading to the Power,
Settling into his wrath,
The blade of six steels down from heaven,
Girding on Zulpukor.
The fierce gray wolf, the tiger,
Caring not one whit,
The batyr Koñur he would grapple,
Not counting worth his heel.

Yerini yurdunu hesaba katmadan,
«Ölürüm!» – diye düşünmeden,
Kalabalık kara Müslüman
Görse gönlünü kaptırıp,
Kaplanın ruhu
Heybetli dağ gibi görünüp,
Koruyanı tam dokuz,
Sağ yanından görünüp,
Destekleyeni tam dokuz,
Can alıcı vasfı görünüp.
Öfkelenen hunhar arslanı
Kan içiciliği sahiden tutup,
Önüne doğru baksa,
Arslan misali gözü parlayıp,
Saldırışı kaplan gibi,
Kahrıyla suratı asılıp,
Kaplanın hali işte bu,
Koşoy, Töştük alpından,
Acıbay, Bakay hanından,
«Âmin» – deyip el açıp,
Duasını isteyip durdu,
Bakay, Koşoy iki han
Boynuna kuşağını atıp:
«Âmin!» – deyip el açıp,
Kudrete yalvarıp:
«Ey kudret, âmin!
Her yanı denkti onun.

Reckoning not his place and land,
Not thinking «I shall die!»,
The crowded common Muslims,
Seeing him, lost their hearts,
The spirit of the tiger,
Looming like an awesome mountain,
His guardians numbering full nine,
Appearing at his right side,
His supporters numbering full nine,
His life-taking aspect showing.
The wrathful bloodthirsty lion,
His blood-drinking truly seized him,
Should he look straight ahead,
His eye flashing like a lion's,
His charge like a tiger's spring,
His face darkened with his wrath,
Such is the tiger's state,
From the alps Koşoy and Töştük,
From Acıbay and Bakay khan,
Saying «Amen», opening his palms,
He kept asking for their blessing,
Bakay and Koşoy, the two khans,
Casting their sashes round their necks:
Saying «Amen!», opening palms,
Pleading to the Power:
«O Power, amen!
Every side of him was matched.

Kâfiri Hüda alt et,
Manas'ı Hüda üstün et,
Şay'ın* koruduğu arslandı,
Yaradan, dinle sözümü,
Kırayım deme belimi.
Hüda, üstün kılıver,
Kaplan Manas arslanımı.
Kıtay'ı üstün kılma,
Kırgız'ı alt kılma.
Gökte çoban yıldızı var,
Ardına Hüda dağıtma,

Hüda, bring the infidel low,
Hüda, make Manas prevail,
He was the lion guarded by Şay,*
Creator, hear my word,
Say not You will break my back.
Hüda, grant him the mastery,
My lion, tiger Manas.
Give not the Kıtay the mastery,
Bring not the Kırgız low.
In heaven stands the shepherd's star,
Hüda, scatter none behind him,

	Kara Kalmuk'un, Mançu'nun,	*Of the Black Kalmuk, the Mançu,*
	Can diye Hüda yarattınsa,	*If, Hüda, You made us for life,*
	Asla gözüne baktırma.	*Never make us meet their eye.*
	Attan düşerse kazara,	*Should he chance to fall from his horse,*
	Arslan töre kaplan,	*The lion lord, the tiger,*
	Düşüverirse ansızın:	*Should he fall all of a sudden:*
89370	«Manas'ını ele verdi» – diye, Beli	*«They gave up their Manas» – saying, Is*
	Manas değil mi.	*not Manas their backbone.*
	Çizgisini çizip duruyor.	*He keeps drawing out his battle-line.*
	Han Koñurbay baş olup,	*Khan Koñurbay at their head,*
	Müslümanın halkına	*Upon the Muslim people,*
	Oyununu etmek üzre duruyor.	*He stands ready to play his game.*
	Kıtay'ın gününü doğdurtma,	*Let not the Kıtay's day dawn,*
	Halkımı kırgına verip,	*Giving my people to the slaughter,*
	Can diye, Hüda, yarattınsa,	*If, Hüda, You made us for life,*
	Mekke'ye doğru kovdurtma.	*Let us not be driven toward Mecca.*
	Kara Kalmuk'un, Mançu'nun	*The Black Kalmuk, the Mançu,*
89380	Bozdurup yıktığı göçü var,	*Have caravans they wrecked and ruined,*
	Öteden beri bizde öcü var.	*From of old their vengeance rests on us.*
	Manas'ın gözü olmasa,	*Were it not for Manas's eye,*
	Yamanlık taslayan yiğidin	*Of the brave who vaunts his malice,*
	Kılıçla başını almaya	*To take his head off with the sword,*
	Kıtaylar kin güdüp gezer,	*The Kıtays roam nursing hate,*
	Kırgını bize salmaya.	*To loose the slaughter on us all.*
	Bu kâfirin niyeti var,	*This infidel has his intent,*
	Ne zamandır hıncı var.	*His rancor held this long while.*
	Mazlumu bağlayıp almaya	*To bind and take the oppressed,*
89390	Kıtaylar hevesle gezer,	*The Kıtays roam with eager lust,*
	Müslümanın hepsini	*All of the Muslims everywhere,*
	Denekul* kılıp koymaya.	*To make them all denekul*.*
	Kara Kıtay heybetlisinin,	*Of the Black Kıtay's dread great one,*
	Eline geçse bizim gibiyi	*Should such as we fall in his hands,*
	Bırakmadan boğazlayan töresi var.	*His custom: cut all throats, sparing none.*
	Kökötöy'ün aşına	*To Kökötöy's memorial feast,*
	Gelip kaldık toplanıp,	*We have come and gathered here,*
	Hayra eren zaman kıl,	*Make this a time that finds good,*
	Can diye, Hüda, yarattınsa,	*If, Hüda, You made him for life,*
89400	Manas'ı bize esen kıl.	*Keep Manas safe and sound for us.*

Ey, Manas han, yavrum!»
Deyip, o zaman Müslüman,
Koşoy, Bakay ihtiyar,
Duasını verdi evliya.
El kaldırıp feryat edip,
Bir avuçluk Müslüman
Duasını etti haykırarak.
Müslüman uğuldayıp durdu,
Kırgız'ın bele bağladığı,
89410 Sarsılmayan yürekli,
Arslanı Manas değil mi.
Ay-âleme kırgını
Salan Manas değil mi.
Müslümanın hepsini,
Kara Kıtay'dan, Mançu'dan
Azat edip eline
Alan Manas değil mi.
Opol Dağı gibi dikilip,
Evliya Manas boz kurdun,
89420 Öfkelenip bilenip,
Hunhar Manas atlanıp,
Sağ yanında yirmisi,
Yerli yerinde yoldaşın seçkini.
Sol yanında yirmisi,
Hunharına can yoldaş,
Yaman olan seçkini,
Kalkaman'ın Kara atına
Hunhar binivermiş,
İnek sağrılı Sarala'yı
89430 Çıplak yedekleyivermiş.
Seçkin yiğitlerin hepsi

O Manas khan, my child!»
So saying, then the Muslims,
The elders Koşoy and Bakay,
The saints gave forth their blessing.
Raising hands, lamenting,
The Muslims but a handful,
Made their prayer with ringing cries.
The Muslims kept up their humming,
He whom the Kırgız bind at their waist,
The heart that never shakes,
Is not their lion Manas.
Upon the moonlit world the slaughter,
Is it not Manas who loosed it.
All of the Muslims everywhere,
From the Black Kıtay, the Mançu,
Setting free, into his hand,
Is it not Manas who took them.
Towering like Mount Opol,
The saintly Manas, the gray wolf,
Enraged and whetted keen,
Bloodthirsty Manas mounted up,
Twenty of them at his right,
Each in his place, the pick of comrades.
Twenty of them at his left,
Soul-comrades to their bloodthirsty one,
The fiercest of the chosen,
On Kalkaman's Black steed,
The bloodthirsty one had mounted,
Sarala of the cow-like crupper,
He led him bare in tow.
All of the chosen braves,

Yardıma koşacak gibi
Mızraklarını uzatıp,
Destekçi oluvermiş.
Kırk çoranın en çetini,
Mızrakçının en ustası,
Apaçık bahadırın en yamanı,
Yılkıda küheylan ala başlı,

As if to rush to his aid,
Extending their long lances,
Had become his backers.
The hardiest of the forty çoras,
Most masterly of lancers,
The fiercest of manifest batyrs,
In the herd the piebald-headed courser,

Almambet, Çubak karışık,
Acıbay, Bakay hanı var,
Destekçi olan o zaman
Şahbazların hepsi var.
Attan düşerse Manas'a
Almambet, Çubak kaplan
Göz açtırmadan yetişecek.
Arslan, Acıbay, Bakay,
Kahrolası Kıtay'ı
«Kıtay'ın hanı buydu,
Kırıp geçirecek gibi.
Müslümanın hanı bendim,
Kahraman Manas kaplan,
Bunun sırasını vermezsem,
Tulum gibi burnu sarkıp,
Hınç kusmuş gibi olurum,
Kan içiciliği sahiden tutup,
Yolunu önce vermezsem,
Manas'ta kırk çora var,
Koñur'da kırk töre var.
Koñurbay'ın ardında
Bağırıp duran Mançu var,
Sallanıp duran Şibe var,
Kolçağını koskoca kuşanmış,
Kaldayların hepsi var,
Koñurbay'ın destekçisi,
Mızrakçıdan ustası var,
Yay çeken yamanı var,
Atın taşıyamayacağı düşmanlar var,
Attan düşerse kazara
Oktan önce yetişecek,
Yetiştiği yerde kahrolasıyı
Alıp ata bindirecek,
At canbazı yayalar var,
İnsandan gayrı devler var,
Her biri hazırlanıp boğuşmaya
Gelmiş meğer heybetliler,
Kaplan Manas olmasa,

Almambet and Çubak among them,
Acıbay and Bakay khan are there,
Those who then stood backers,
All of the şahbaz-falcons there.
Should Manas fall from his horse,
Almambet and Çubak the tigers,
Will reach him in the blink of an eye.
The lions Acıbay and Bakay,
The accursed Kıtay,
«This was the khan of the Kıtay,
As if to mow them down.
I was the khan of the Muslims,
Heroic Manas the tiger,
If I do not give him his turn,
His nose drooping like a skin-bag,
I shall be as one who spewed his spite,
His blood-drinking truly seized him,
If I do not yield the way first,
Manas has his forty çoras,
Koñur has his forty lords.
At Koñurbay's back,
There are Mançus bellowing,
There are Şibe swaying there,
Girded with enormous vambraces,
All of the kaldays are there,
Koñurbay's backers,
There are masters of the lance,
There are fierce ones drawing bows,
There are foes no horse can carry,
Should he chance to fall from his horse,
They will reach him before the arrow,
Where they reach the accursed one,
They will take and mount him on a horse,
There are footmen, wizards with horses,
There are giants other than men,
Each one made ready for the grapple,
The dread ones came, it seems,
Were it not for tiger Manas,

Kökümüze topluca yetecek,
Türlü türlü Kıtay'ın,
Tümden kaplayıp geçecek,
Kaplamasının sebebi,
Yeri kaynatan sel olup,
Yeryüzüyle bir olup,
Gelmiş meğer kâfirler.
Görecek olsan Koñurbay,
Boz kurt imiş bu dahi,
Altın yuları gerdirip,
Algara'yı silkindirip,
Kara atın ağzını çevirmiş,
Kaygısız han Kalça
Teke tek dövüşe bakıp durmuş.
O zaman Manas şunu söyler:
Yılgın düşmüş gibi olurum,
Sıranı al Kıtay»,– diye,
Yarın başında durdu han Manas,
Saldırıp mızrakladı Koñurbay,
Yavuz doğmuş kaplan,
Hiç mi hiç aldırmaz,
Koñurbay'ın sırlı mızrağı
Paramparça çıkıvermişti,
Topuğuna denk saymaz.
«Sıranı al Burut» – diye,
Gerilip durdu Koñurbay,
Tepede Kıtay durmuştu,
Uzanıp mızrakladı er Manas,
Toptan kırıldı sırlı mızrak,
Ürkmedi bile Koñurbay,
Kartkürööñ ile deh deyip,
Han Acıbay geldi.
Hunharının eline
Yeniden mızrak verdi,

They would reach our very root together,
Of the Kıtay of every kind,
They would sweep and cover all,
The reason for their covering flood,
Becoming a flood that boils the earth,
Becoming one with the earth's face,
The infidels came, it seems.
Should you behold Koñurbay,
He too was a gray wolf,
Stretching the golden halter taut,
Making Algara shake himself,
He turned the Black steed's mouth about,
The carefree khan Kalça,
Stood gazing toward the single combat.
Then Manas speaks this:
I shall be as one struck craven,
Take your turn, Kıtay»,– saying,
Khan Manas stood at the head of the cliff,
Koñurbay charged and lanced,
The tiger born fierce,
Cares not one whit,
Koñurbay's glazed lance,
Had come away in splinters,
Counts him not worth his heel.
«Take your turn, Burut» – saying,
Koñurbay braced himself and stood,
On the hilltop the Kıtay had stood,
The man Manas reached out and lanced,
The glazed lance broke clean through,
Koñurbay did not even flinch,
Crying gee-up on Kartkürööñ,
Khan Acıbay came riding.
Into his bloodthirsty one's hand,
He gave a lance anew,

Saldırıp mızrakladı Koñurbay,
Kılını kıpırdatmadı han Manas, Bel olduğunu gördün mü?
Böğürden mızrakladı kaplan,

Koñurbay charged and lanced,
Khan Manas stirred not a hair, Have you seen he is their backbone?
The tiger lanced him in the flank,

Namlı doğan Koñurbay'ın
Kılını kıpırdatmadı Koñurbay.
Arslan olduğunu gördün mü?
Karşılıklı mızraklaştılar,
Haykırıp mızrak uzattılar,
Koñurbay, Manas o zaman,
Altmış mızrak kırdılar,
Kaynayan Kıtay bağırır,
«Kakan!» diye savaş narası atar,
Din ehli Müslüman bağırır,
«Istam!» diye nara atar.
Hüda yüzünü göstermesin,
Mızrak mızrağa çatışıp,
Aşağı yukarı sürüşüp,
Mızrak mızrağa geldiklerinde
Mızrak kırılıp çatırdayıp,
Kazan kapağı gibi kıymıklar
Vızıldayıp uçuşur,
Kovalaşıp mızraklaşıp,
Hüda çarpıvermiş,
Yay gibi olan küheylana,
Kudurasıcanın Kara atına
Çıplak sıçrayıp bindi.
Kıvamına gelivermiş,
Opol Dağı gibi kükreyip,
Bir vuruş yerine üç vurup,
Soylu Manas yetişti,
İşi sıkı tuttu Koñurbay,
Kalabalık Kıtay Kakan'dan,
Tunç borudan çığlık çekip,
Sıyrılıp kaçıp geçinceye dek,
Kuş uçmaz geniş vadiden,
Kambar misali Kalça'yı,
Düşman kurtulmaz mızraktan,
İnsan kaçamaz ölümden,
Alööke'nin Koñurbay'ında
Arslan görünüşü belirdi,
Erliği herkesten bir başka,
Dağ deviren biri gibi,

Of Koñurbay born to fame,
Koñurbay stirred not a hair.
Have you seen he is a lion?
They jousted each against the other,
Crying out, they thrust their lances,
Koñurbay and Manas then,
They broke full sixty lances,
The seething Kıtay shouts,
Raises the war-cry «Kakan!»,
The Muslims of the faith shout,
Raise the battle-cry «Istam!».
May Hüda not show such a sight,
Lance clashing against lance,
Riding up and down the field,
When they came lance against lance,
Lances breaking with a crack,
Splinters big as cauldron lids,
Go whirring through the air,
Chasing, jousting each with each,
Hüda had smitten there,
Upon the courser bent like a bow,
On the mad-cursed one's Black steed,
He leapt and mounted bare.
He had come to his full pitch,
Roaring like Mount Opol,
Striking three blows for each one,
Noble Manas caught him up,
Koñurbay pressed the matter hard,
From the crowded Kıtay of Kakan,
A scream out of the bronze horn,
Till he slipped free and fled away,
Through the wide vale where no bird flies,
Kalça who was like Kambar,
No foe escapes the lance,
No man can flee from death,
In Alööke's Koñurbay,
The look of a lion appeared,
His manhood other than all men's,
Like one who topples mountains,

Er olduğu göründü.
Mızrak uzatıp bağırıp,
«Möndü!» diye nara atıp,
Kendisi boz kurt Manas'a
Koñurbay şimdi yetişti,
Yetiştiği yerde sırlı mızrak,
Yetişip vurup geçti.

It showed that he was a man.
Thrusting his lance, shouting,
Raising the war-cry «Möndü!»,
Himself upon the gray wolf Manas,
Koñurbay now caught up,
Where he caught him, the glazed lance,
He caught, struck, and swept past.

Beecin'deki Kıtay'ın,
Kalkaman'ın Kara atı,
Apışlığı dar, dermanı az,
Sırtüstü gidecek gibi,
Şaha kalkıp dikildi,
Tam yıkılıp giderken,
Manas yere değecekken,
Elindeki Zulpukor'u
Manas kavrayıverdi,
Kâfirinin sırlı mızrağını,
Tam ortasından biçti.
Mızrağı kırılıp yok olup,
Şay korumuyor mu onu,
Arslan Manas doğruldu.
Bağcıklarını pekiştirip,
Akolpok'u giydi,
Yedeğinde giden Sarala,
Han değil mi ulu Manas,
Vurup şimdi geçti.
Algara'nın üstünden
Alööke'nin Koñurbay'ı
Gürleyerek yıkılıp düştü.
Öfkelenip han Manas,
Opol Dağı gibi kükreyip,
Soylu Manas gelince
Mançu'nun halkı feryat edip,
Gelin olup diz çöküp,

Of the Kıtay in Beecin,
Kalkaman's Black steed,
Narrow-crotched, scant of strength,
As if to go over on its back,
Reared up and stood on end,
Just as it was toppling over,
As Manas was about to touch the ground,
The Zulpukor in his hand,
Manas gripped it fast,
His infidel's glazed lance,
He sheared it through the middle.
The lance broken and destroyed,
Does not Şay protect him still,
The lion Manas straightened up.
Making fast his laces,
He donned the Akolpok,
Sarala going in his tow,
Is he not a khan, great Manas,
He struck now and swept past.
From the back of Algara,
Alööke's Koñurbay,
Came crashing, toppling down.
Khan Manas in his wrath,
Roaring like Mount Opol,
When noble Manas came on,
The Mançu folk lamenting,
Knelt down like brides,

Yol boşaldı dörtnala,
Erlerin ereni Manas boz kaşka
Oktan önce yetişti,

The road cleared at full gallop,
Manas, saint of men, the grey-blazed one,
Arrived swifter than an arrow,

Koñurbay'ın Algara'sını
Yetişip yakaladı o anda,
Ganimet edip götürdü.
Yay gibi uçtu Sarala,
Dar yoldan dosdoğru sürüp,
Koñurbay'ın Algara'sını,
Sıçratıp oynattı o karayı,
Ganimet edip yedeğe aldı.
Manas alıp giderken,
Dizleri yere bükülüp,
Alööke oğlu Koñurbay:
«Algara'yı verip git» – diye, Bırakıverir mi hiç,
Yan dönüp Manas'a
Gelin gibi diz çöküp.
Koñurbay böyle duruyordu,
«Ayköl Manas, aman!» diye,–
Öte yandan Almambet
Yay gibi uçup telaşla,
«Ayköl Manas, aman!» diye,–
İki eteği savrularak,
Almambet yetişinceye dek,
Koñurbay'ın Algara'sı
Ganimet olup gidinceye dek,
Manas Han düşünür taşınır:
«Elin kürkü kürk olmaz,
Kimsenin görmediği belayı.
Elin atı at olmaz,
Yiğit idi Koñurbay,
Atını alıp nideyim,
Atını çekip ben alıp,
Hangi mirasa ereyim,
Ondansa şuracıkta
Atını verip gideyim».
Diz çöküp duran Kalça'ya,
Manas bir süzdü Kalça'yı,
«İşte kâfir, atın – diye,
Öfkelenip hışım saçıp,

Koñurbay's Algara
He overtook and seized that instant,
Carried it off as spoils of war.
Sarala flew like a bow,
Driving straight along the narrow road,
Koñurbay's Algara,
He made that black one leap and prance,
Took it in tow as spoils of war.
As Manas took it and rode away,
His knees bending to the ground,
Koñurbay, son of Alööke:
«Give back Algara and go» – saying,
Would he ever let it go,
Turning sideways to Manas,
Kneeling down like a bride.
Thus Koñurbay stood there,
«Ayköl Manas, mercy!» saying,–
From the other side Almambet,
Flying like a bow in haste,
«Ayköl Manas, mercy!» saying,–
His two coat-skirts streaming out,
Until Almambet could arrive,
Koñurbay's Algara —
Until it went away as spoils,
Manas Khan ponders and reflects:
«Another's fur coat is no fur coat,
A calamity no man has seen.
Another's horse is no horse,
A valiant man was Koñurbay,
What use to take his horse,
If I lead his horse away,
What inheritance would I gain,
Better then that right here
I give back his horse and go».
To the Kalça kneeling there,
Manas eyed the Kalça once,
«There, infidel, your horse – saying,
Growing wrathful, scattering fury,

Okoro* düğümlenmiş yuları
Koñurbay'a doğru fırlattı.
Güçbela duran nice Mançu
Algara'yı aldılar,
Kâfirlerin at cambazı, yaya yüğrüğü
Arslan Koñur Kalça'yı
At üstüne bindirdiler.
Çaresiz kaldı Almambet,
Göğsüne sığmaz nice dert:
«Vay hunhar, onmayasın» – diye,

Gözünün yaşı sel gibi.
«Vay Manas, onmaz ol,
Asla iki olmayasın!
Ele geçmiş tavşanı salan,
İnsan senin gibi olur mu?!
Arslan töre, kaplanım,
Böylesini salan insan onar mı.
Bel bağladığı Beecin'in
Beli değil mi Koñurbay.
Algara'yı bana verseydin,
Çizmez miydim çizgiyi,
Kararıp yatan Kıtay'a
Görülmedik işler etmez miydim.
Algara'dan ayrılsa,
Kaleyi dar etmez miydim ona,

Salmaz mıydım Kıtay'a,
Ulaştırmaz mıydım eski kinimi,
Almaz mıydım Kalça'dan
Ta nerdeki derdimin öcünü.
Bu Beecin'in kendisinden
Bu Koñurbay yok olmaz,
Bu Koñurbay ölmedikçe,
Kıyamet yüzünü görmedikçe
Kırgız'ın işi onulmaz.
Belli başlı çetin bel odur,
Kuldan öte bir aslandır o,
Mızrakçıların ustasını

The okoro-knotted halter*
He flung toward Koñurbay.
Many a Manchu barely standing
Took Algara in their hands,
The infidels' horse-acrobat, swift of foot,
The lion Koñur, the Kalça,
They mounted him upon the horse.
Almambet was left helpless,
Griefs too many for his breast:
«O bloodthirsty one, may you not prosper»
– saying,
The tears of his eyes like a flood.
«O Manas, may you not prosper,
May you never become two!
One who frees the hare once caught,
Can any man be like you?!
Lion lord, my tiger,
Can a man who frees such a one prosper?
Of Beecin in which it trusts
Is Koñurbay not the very backbone?
Had you given Algara to me,
Would I not have drawn the line,
To the Kıtay lying dark
Would I not have done unheard-of deeds?
Were he parted from Algara,
Would I not have made the fortress close on him,
Would I not have loosed war on Kıtay,
Would I not have delivered my old grudge,
Would I not have taken from the Kalça
Vengeance for my grief of long ago?
From this Beecin itself
This Koñurbay will not vanish,
Until this Koñurbay is dead,
Until he sees the face of doomsday,
The Kırgız cause will not be healed.
He is the foremost rugged pass,
He is a lion beyond any slave,
The master of the lancers —

Tutup salıverdin mi.
Düşmanın çaresini bilen yamanı.
Dert günüm Manas imişsin,
Sözümü tutmaz oldun,
Algara'yı yakaladığında
Bilhassa size koştum ben.
Algara'yı geri verince
Arslanım, senden umudu kestim.
Bel bağladığın belini,
Yiğit Manas, bozkurdum,
Beecin'i hesap ettin mi hiç,
Çocukça yarım koydun işi,
Öldürmeyip diri mi bıraktın
Başına inen belayı.
Yalvarsan dinlemez sözünü,
Kalça kul bulur çareni,
Ölmezse Kalça çıkarır,
Ta nerdeki hıncını senden.
Boşuna verdin, sen Manas,
Algara gibi küheylanı,
Şimdi buldun, bahadırım,
Koñurbay gibi kardeşi.
Koñurbay salar başına
Sonunda ahir zamanı.
Algara'sını bana verseydin,
Kaynayıp duran Kıtay'ı
Darmadağın edip yaya koyup,
Boğazlamaz mıydım Kalça'yı.
Zavallı başım, yırtıcılara
el kılıp, Han Manas'ın ödülünü
Kara Kıtay halkı var,
Öfkelense insanın
Kanını içer töresi var.
Bel bağladığı beli var,
Sağlam saklı yeri var.
Beecin'den çıkma akıllı
Yiğit Kalça eri var.
Mızrakçıların ustası kul,

Once you caught him, did you let him go?
The fierce one who knows the foe's undoing.
You proved my day of grief, Manas,
You ceased to heed my word,
When you had caught Algara
I ran to you especially.
When you gave Algara back,
My lion, I lost all hope in you.
The backbone he has trusted in,
Valiant Manas, my grey wolf,
Did you ever reckon with Beecin,
Childishly you left the deed half-done,
Did you leave alive, not slaying,
The calamity come down on your head?
Should you beg, he will not heed your word,
The Kalça slave will find your undoing,
If the Kalça does not die he will exact
His rancor of long ago from you.
In vain you gave away, you, Manas,
A courser such as Algara,
Now you have found, my batyr,
A brother such as Koñurbay.
Koñurbay will bring down on your head
In the end the final days.
Had you given his Algara to me,
The seething Kıtay —
Scattering them, setting them afoot,
Would I not have slaughtered the Kalça?
My poor head, to the beasts of prey
made thrall, Khan Manas's prize
There is the Kara Kıtay people,
When angered, of a man
Their custom is to drink his blood.
They have the backbone they rely on,
They have their stronghold safely hidden.
Sprung from Beecin, clever,
They have their valiant Kalça man.
The slave, master of the lancers,

Kapışıp duran Koñurbay,

Koñurbay who ever grapples,

Düşmanın çaresini bilen
yaman kul.
Kalça'nın atını verip
Tükettin benim çaremi»,–
Almambet söyledi böyle söz,
Ağzını toparlayana dek,
Kökötöy'ün tastamam binlik kara
devesi,
Yüklenmiş altını bir hayli,
Ancıyan'ın atkısı kalın sarı-alası,
Bukar'ın değerli kumaşı kara-alası,
Mızrak cengine konan ödülü,
Ata oğulları Müslümanlar
O temaşayı gördü şimdi.
Soy güden hanlara
Üleştirip verdi şimdi.
O ödülü alan can
Gönülleri hoş olup,
Kabara kabara bay olup,
Töreli temaşa görüşüp,
Mızrak cengi ödülünü
Kamçıyla ölçüp bölüşüp,
Yamanları kapışıp,
Kamçılaşıp durdular,
Dünyalığın hepsini
Ahaliyi usandırırcasına saçıp,
Yüklenip gelen kalın kumaşı
Erişenlerin hepsine
Birer yağlık kaptırıp.
Sıkı temaşa görüşüp,
Kamçıyla ölçüp bölüşüp,
Yük yük artan altından
Ata oğlunun hepsine
Yığın yığın döküşüp,
Altın alıp yağmaladılar
Müslümanın ödülünü.
Bunu böylece bırakalım,

The fierce slave who knows
the foe's undoing.
Giving back the Kalça's horse
You spent my last resource»,–
Almambet spoke such words,
Before he could gather up his mouth,
Kökötöy's black camels, a full thousand
strong,
Laden with gold in plenty,
Ancıyan's thick-wefted yellow-motley cloth,
Bukar's precious fabric, the black-motley,
The prize set for the lance-combat,
The Muslims, sons of the fathers,
Beheld that spectacle now.
To the khans who tend their lineage
He shared it out and gave it now.
Each soul who took that prize,
Their hearts made glad,
Swelling and swelling, becoming rich,
Beholding the ceremonial spectacle together,
The prize of the lance-combat
Measuring out with whips and sharing,
The fierce ones grappling for it,
They kept on trading whip-blows,
All of the worldly goods
Strewing till the people wearied of it,
The thick cloth brought in loads —
To all who reached for it
Letting each snatch up a kerchief.
Beholding the packed spectacle together,
Measuring out with whips and sharing,
From gold left over load on load
To all the sons of the fathers
Pouring out heap upon heap,
They took gold and plundered
The prize of the Muslims.
Let us leave this as it is,

Cambı vurmak denen bir hüner var,
Ondan haber başlayalım.

CAMBI ATIŞMASI
Çam ağacından sırığı
Yükseğe kaldırıp ulayıp,
Kökötöy'ün toyunda
Ölçüsüz oyun başlatıp.
Dünyalığı saçıp serip,
O sırığın ucuna
Som gümüşten cambı bağlatıp.
«Cambıyı vurup alsak» – diye, Canaalı,
Karaç yan yana,
Herkesin ayrı emeli.
O cambıya bağlanmış
Tastamam altmış urganı.
Tellal çağırtıp, çok söyleyip,
«Hünerli yiğit nişancınız,
Cambıyı vursun» – deyip.
Nişancılar geldi sökün edip.
Cambı vurmaya nişancısı,
Pamuk kuşaklı, geniş çizmeli
Keçil'in hanı Koñurbay
Bu çıkardı bin nişancı,
Kalmakların hanı Coloy
O çıkardı bin nişancı.
Kadın pehlivan Oroñgu
O çıkardı bin pehlivan.
Şibeelerden Muzkindik
O çıkardı bin nişancı.
Mançu'nun hanı Ezkara
Bu çıkardı bin nişancı.
Ölçüsüz pehlivan Orokkır
O çıkardı bin nişancı.
Eştek'lerin Camgırçı'sı
O çıkardı bin nişancı.
Buudayık'ın Muzburçak'ı
Bu çıkardı bin nişancı.
Eleman'ın er Töştük'ü

There is a skill called striking the cambı,
Let us begin the tale of that.

THE CAMBI SHOOTING
A pole of pine-wood
Raising high and splicing on,
At Kökötöy's feast
Beginning games beyond all measure.
Strewing and spreading worldly wealth,
To the tip of that pole
Having a cambı of solid silver bound.
«Let us shoot down the cambı» – saying,
Canaalı and Karaç side by side,
Each man with his own desire.
To that cambı were tied
Full sixty ropes in all.
Having heralds cry it, speaking much,
«Your skillful marksman brave,
Let him strike the cambı» – saying.
The marksmen came streaming in.
As marksman to strike the cambı,
Cotton-sashed, wide-booted,
Koñurbay, khan of Keçil —
This one fielded a thousand marksmen,
Coloy, khan of the Kalmaks —
That one fielded a thousand marksmen.
The woman wrestler Oroñgu —
She fielded a thousand wrestlers.
Muzkindik of the Şibee —
That one fielded a thousand marksmen.
Ezkara, khan of the Manchus —
This one fielded a thousand marksmen.
Orokkır, wrestler beyond measure —
That one fielded a thousand marksmen.
Camgırçı of the Eştek —
That one fielded a thousand marksmen.
Muzburçak of Buudayık —
This one fielded a thousand marksmen.
Eleman's valiant Töştük —

O çıkardı bin nişancı.
Kazakların hanı Kökçö
O çıkardı bin nişancı.
Kokon hanının Kozubek'i

Bu çıkardı bin nişancı.
Ancıyan'ın çatal sakallı Sınçıbek'i
O çıkardı bin nişancı.
Altı Şaar'ın Alabek'i
O çıkardı bin nişancı.
Oogan'ın hanı Akun Han
O çıkardı bin nişancı.
O çıkardı bin nişancı.
Urumkan oğlu Kökbörü
Bu çıkardı bin nişancı.
O cambının dibine
Tüfekleri doğrulup,
Nişancıların coşkusuyla
Kamçılarını sıkı dişleyip,
Atlarını dehleyip,
Nişancıların hepsinin
Boyunları uzayıp,
Fitilleri kızarıp,
Cambısına tuğ dikip,
Canı çıkası Bokmurun
Ahaliye çığlık salıp,
Biner biner üşüşüp atışıp,
Vuramayıp yatıştılar,
Bilmeden kurşunu şaşıp,
Ölüp yatan bundan çok.
Kudret'in saldığını
Görüp yatan bundan çok.
Yana devrilip yaylarını
Çekip duran bundan çok.

Dünyaya insan doyar mı,
İnsanın görmediği temaşaya
Dalıp giden bundan çok.
Erlik taslayan erenler

That one fielded a thousand marksmen.
Kökçö, khan of the Kazakhs —
That one fielded a thousand marksmen.
Kozubek of the Kokon khan —

This one fielded a thousand marksmen.
Ancıyan's fork-bearded Sınçıbek —
That one fielded a thousand marksmen.
Alabek of Altı Şaar —
That one fielded a thousand marksmen.
Akun Han, khan of Oogan —
That one fielded a thousand marksmen.
That one fielded a thousand marksmen.
Kökbörü, son of Urumkan —
This one fielded a thousand marksmen.
At the base of that cambı
Their muskets leveled,
With the marksmen's fervor
Clenching their whips hard in their teeth,
Urging on their horses,
Of all the marksmen there
The necks stretching long,
Their fuses glowing red,
Planting a standard by his cambı,
Bokmurun, plague take his soul,
Loosing a cry at the people,
Swarming, shooting thousand on thousand,
Failing to strike, they subsided,
Unknowing, their bullets going astray,
Those lying dead were more than these.
What the Power on high had sent —
Those who lay beholding, more than these.
Toppling sideways, their bows
Those who kept on drawing, more than these.

Can man have his fill of the world?
In a spectacle man has never seen
Those lost in gazing, more than these.
The champions who vaunted valor

Önden sıyrılıp çıkıp,
Kara duman burcu burcu,

Tüfekte buğday kavrulup,
Nişancıları gerilip,
Barañ'ın sesi zangırdayıp,
Kelte'nin sesi çınlayıp,
Oçogor'un sesi gümbürdeyip,
Sırbarañ'ın sesi güm güm ötüp.

Cambı kılını kıpırdatmadan durdu,
Pamuk kuşaklı, geniş çizmeli,
Keçil'in hanı Koñurbay
Gerilip durup attı ya,
Yaycısı yayını çekti ya,
Kâfir ile Müslüman
Kıpırdamadı bu cambı.
Mançu'nun hanı Ezkara
Basıp ateş etti ya,
Baksa göze ilişmez,
Kurşunu nereye gitti,
Nerede olduğu bilinmez.
Kara Kalmak feryat edip,
Geri kalanların hepsi
Kakançın diye haykırıp,
Dönüp attılar bağrışıp,
Kılı kıpırdamadı bu cambının,
Kâfir atıp geçti de,
Gök tulpara kamçı vurup,
Dörtnala Koşoy yetişti,
Bakay varıp bir attı,
O Koşoy'un elinde
Bir urganını kesip attı.
Göze vuran usta nişancısı,
Kartküröñ ile oynatıp,
Koca Koşoy baş olup,
Argın hanının Acıbay'ı,
Ustaları geldiler.
Acıbay varıp bir attı,

Slipping out to the fore,
Black smoke curling coil on coil,

Grain parching in the musket-barrel,
Their marksmen drawn taut,
The barañ's voice clattering,
The kelte's voice ringing,
The oçogor's voice thundering,
The sırbarañ's voice booming boom on boom.
The cambı stood without stirring a hair,
Cotton-sashed, wide-booted,
Koñurbay, khan of Keçil,
Drew himself taut and fired indeed,
His bowman drew his bow indeed,
Infidel and Muslim both —
This cambı did not stir.
Ezkara, khan of the Manchus,
Pressed and fired indeed,
Look — nothing meets the eye,
Where did his bullet go,
Where it is, no one knows.
The Kara Kalmak wailing loud,
All of those remaining
Crying out «Kakançın!»,
Wheeled and fired, shouting together,
Not a hair of this cambı stirred,
The infidels shot their turn and passed,
Laying the whip on his grey tulpar,
At full gallop Koşoy arrived,
Bakay went up and fired a shot,
There in that Koşoy's hand
He cut away one of its ropes.
The master marksman striking the eye,
Making Kartküröñ prance,
Old Koşoy at their head,
Acıbay of the Argın khan —
The masters came.
Acıbay went up and fired a shot,

Bin nişancıyla birlikte,
Bir urganını kesip attı.
Koşoy ata atıp durdu ya,
Kımıldayıp cambı yerinden oynamaz,
Kara dinden ak olan,

Devrilip kıpır etmez.
Sırayla karşılıklı atıştılar,
Nöbetleşip durdular.
Nişancılar hep yan yana,
Böyle gördü temaşayı,
Kurşunların hepsi vınlayıp,
Yıldız olup akıp gidip,
Oçogor'un ağzından
Baca gibi duman burcu burcu,

Yay çekenler gözlerini dikip,
Töştük girip attı şimdi,
Kılı kıpırdamadı bu cambının,
At sürüşüp atışıp,
Kâfir ile Müslüman
Karşılıklı sıra sıra atışıp,
Kökötöy'ün cambısıyla
Helak olup uğraştılar.
Hanlarına güç olup,
Devir kıyamete varana dek
Unutulmaz iş olup.
Barut kesesinden barut dökülüp,
«Ters bir oyunmuş bu» – diye,

Hanlar candan umut kesip.
Halk umudu kestiğinde,
Evliya soylu er Bakay,
Han Manas'ın yoldaşı,
Kerameti bir hayli olan
Kahraman Bakay boş durur mu.
Kâfirden kaçıp yad olan,

Almambet varıp bir attı,

Together with a thousand marksmen,
He cut away one of its ropes.
Father Koşoy kept firing indeed,
The cambı budges not, stirs not from its place, He who turned from the black faith to the white,
It topples not, it twitches not.
In turns they fired, side facing side,
They kept on taking turns.
The marksmen all side by side,
Thus they beheld the spectacle,
All the bullets whining past,
Streaming away like shooting stars,
From the muzzle of the oçogor
Smoke curling like a chimney, coil on coil,

The bow-drawers fixing their eyes,
Töştük entered and fired now,
Not a hair of this cambı stirred,
Riding at each other, firing,
Infidel and Muslim
Firing rank on rank, face to face,
With Kökötöy's cambı
They struggled to exhaustion.
Becoming a burden on their khans,
Until the age reaches doomsday
A deed never to be forgotten.
Powder spilling from the powder-pouch,
«A perverse game this has proved» – saying,
The khans despairing of their souls.
When the people lost all hope,
Er Bakay of saintly stock,
Khan Manas's companion,
Possessed of many a wonder-gift,
Would hero Bakay stand idle?
He who fled the infidel and became a stranger,
Almambet went up and fired a shot,

Bir urganını kesip attı.
Gök ırapıs* kürk giyen,
Kögala görklü at binen,
Kapışanın gücü yetmediği,

Arslanın dişi işlemediği,
Çubak varıp bir attı,
Bir urganını kesip attı.

Altmışın da üstünü,
Kırk çoronun yamanı,
Kara çeliğin keskin ağzı,
Han Manas'ın Sırgak'ı,
O da varıp bir attı,
Bir urganını kesip attı.
Iraman'ın Irçıuul'u,
Uçkuru püsküllü, kırk boğum,
Bu da varıp bir attı,
Bir urganını kesip attı.
Üzük misali kalpaklı er Şuutu
O da gelip bir attı,
Bir urganını kesip attı.
Küldür ile Çalıbay,
Yan yana yetişip bir attı,
Bir urganını kesip attı.
Kırkın başı Kırgılçal,
Bu da gelip bir attı,
Bir urganını kesip attı.
Kızıl göğüslü ereni,
Çağı bozan yiğidi,
Bozuul gelip bir attı,
Bir urganını kesip attı.
Ak buğdayın ambarı,
O da Manas çorosu,
Şakacı Tazbaymat
O da yetişip bir attı,
Bir urganını kesip attı.
Güldüreni Macik'i
Bu da yetişip bir attı,

He cut away one of its ropes.
Clad in a fur coat of grey ırapıs,*
Riding the splendid horse Kögala,
Whom no grappler's strength availed against,
Whom the lion's tooth could not pierce,
Çubak went up and fired a shot,
He cut away one of its ropes.

Above even the sixty,
Fiercest of the forty çoro,
Keen edge of black steel,
Khan Manas's Sırgak —
He too went up and fired a shot,
He cut away one of its ropes.
Iraman's Irçıuul,
His waist-cord tasseled, forty knots —
This one too went up and fired,
He cut away one of its ropes.
Er Şuutu, his kalpak like a yurt-felt —
He too came up and fired a shot,
He cut away one of its ropes.
Küldür and Çalıbay
Arrived side by side and fired,
Each cut away one of its ropes.
Kırgılçal, head of the forty —
This one too came up and fired,
He cut away one of its ropes.
The red-breasted champion,
The brave who breaks the age —
Bozuul came up and fired a shot,
He cut away one of its ropes.
Granary of white wheat,
He too a çoro of Manas,
The jester Tazbaymat —
He too arrived and fired a shot,
He cut away one of its ropes.
His mirth-maker Macik —
This one too arrived and fired,

Bir urganını kesip attı.
Falcı kara Tölök'ü,
Falı elden apayrı,
O da varıp bir attı,
Bir urganını kesip attı.
Serin gezen Serek'i,
Han Manas'ın gereklisi,
O da yetişip bir attı,

He cut away one of its ropes.
The diviner, swarthy Tölök,
His divining apart from all others —
He too went up and fired a shot,
He cut away one of its ropes.
Serek who roams serene,
Khan Manas's needful man —
He too arrived and fired a shot,

Bir urganını kesip attı.
Manas'ta çoro bir hayli,
Hepsinden pehlivan Agayar,
Öfkesi geldiğinde
Kıyameti koparan,
Gerçek hışmı geldiğinde
Deveyi şaşmaz yumruklayan,
Deve kaldıran Agayar,
O da yetişip bir attı,
Bir urganını kesip attı.
Koş Oloñ'lu Bayçoro
Aksur ile dörtnala koşup,
O da yetişip bir attı,
Bir urganını kesip attı.
Âleme yayıldı gitti
Bu cambının azabı.
Sarkıp kalmış meğerse,
Cambının tek urganı.
Haberi ağır, adı ulu,
Ruhu yüce, ölçüsüz aslan,
Nice yere baş eğdiren,
Talihli kılınıp yaratılan.
Adı Manas, arslanı,
Ayköl Manas yetişti,
Hunhar yetişip bir attı,
Bir urganını kesip attı.
Bahadırın cambıyı devirdi,
Han Manas'ın kırk çorosu,
Kökötöy'ün hazinesinden
Ödüle konanı,

He cut away one of its ropes.
Manas has çoro in plenty,
Mightiest wrestler of them all, Agayar,
When his anger comes upon him
He raises very doomsday,
When his true fury comes upon him
He fells a camel with an unerring fist,
Agayar who lifts a camel —
He too arrived and fired a shot,
He cut away one of its ropes.
Bayçoro of the Koş Oloñ,
Galloping headlong on Aksur —
He too arrived and fired a shot,
He cut away one of its ropes.
It spread through all the world,
The torment of this cambı.
It had been left dangling, it seems,
The cambı's single rope.
His tidings weighty, his name great,
His spirit lofty, lion beyond measure,
Who made many a land bow its head,
Created and made fortunate.
His name Manas, the lion,
Ayköl Manas arrived,
The blood-shedder arrived and fired a shot,
He cut away its one last rope.
The batyr brought the cambı down,
Khan Manas's forty çoro —
From Kökötöy's treasury
What was set out as prize,

Kımıldayan mükâfatı
Kıymetlin Manas aldı.
Cambıyı Manas aldığında
Dünyada ganimete
Kırkı yetişip vardığında
Cambısını vurup devirdiler,
Manas Han'ın kırk çorosu
Mirasa böyle kondular.

The swaying reward —
Your precious Manas took it.
When Manas took the cambı,
To the spoils in this world
When the forty arrived and reached,
They struck his cambı down,
Manas Khan's forty çoro
Thus came into the inheritance.

KOŞAN ATLARIN GELİŞİ, KALMAK İLE KITAY'IN ÖDÜLÜ KAVGA EDİP ÇEKİŞMESİ

THE COMING OF THE RACING HORSES, AND HOW KALMAK AND KITAY QUARRELED AND CONTENDED OVER THE PRIZE

Bunu böylece bırakalım,
Yarışa salınmış yüğrük var,
Kâfir ile Müslümanın
Salacakları fitne var.
Er başına yüklenmiş,
At sürme denen görev var.
Kapışacakları demidir
Kâfir ile Müslümanın
Gönülden koşturduğu yüğrük var.
Yılkıdan çıkma tulpar var, Kahrı fena geçirdin,
Kanatlının yetişemediği bozkır var,
Han Koñurbay bahadıra.
Ufak yerden kavga çıksa,

Kâfir ile Müslümanın
Kırılıp gideceği bela var.

Kaynayıp duran Kıtay'ı
Atları sürdürüp gönderen
At Maaniker yüğrüğü var.
Fırsatını bulsa Kıtayların

Let us leave this as it is,
There are swift steeds loosed to race,
Of infidel and Muslim
There is discord they will loose.
Laid upon each man's head,
There is the duty called driving the horses.
It is the hour they will grapple,
Of infidel and Muslim
There are racers run with all their hearts.
There are tulpars sprung from the herds,
You dealt him a bitter grief,
There is steppe no winged thing can cross,
To Khan Koñurbay the batyr.
Should a quarrel spring from some small thing,
For infidel and Muslim
There is calamity in which they will be slaughtered.
The seething Kıtay —
Who sent the horses driven forth,
There is the racer, the horse Maaniker.
Should they find their chance, the Kıtay

Edecekleri iş var.
Çok kavganın başı var,
Kökötöy'ün aşı var.
Bozkurt Bakay söze başlayıp,
Koyverdi dolaylayıp.
Bakay'ın söylediği söz bu:
Bilenden bilene ulaştık,
«Dini Müslüman ahali,
Hanlarınız burada duruyor,
Çekişip duran ata oğlu,
Hepiniz burada duruyorsunuz.
Ata oğlundan hakkıyla
Ustanız burada duruyor.
Mızrakçıdan kan içen
Yamanınız burada duruyor.
Kalabalık kara Müslüman,
Bin kişiden biriniz gel,
Söze düzen bulur ustanız gel,
Hayvanınız geride kalıp, Müslüman,
İnsan üstü yamanınız gel,
Bir çalımını sergileyip,
Çaresi tam eriniz gel,

Bu çaremi görünüz.
İncindi Koñurbay,
Utanca düştü Han Coloy,
Büsbütün öldü Tükübay,
Kara saatin kederi var,
Ey Müslüman, duyunuz.
Kara kurt gibi kâfire
Kinli oldu Coloy'u,
Söz etmeden öldü Tükübay.
Vuruşup insanın yenemediği,
Dalgalanıp duran bu Kıtay,
Tufan suyuna, toza boyun eğmemiş.
Yuvası köklü Kıtay eli odur,

Her ödülünü çokça alıp,
Utandırdın sen onları.

Have a deed they mean to do.
It is the start of many a quarrel,
There is Kökötöy's memorial feast.
The grey wolf Bakay began to speak,
He let it flow in winding turns.
These are the words that Bakay spoke:
From knower unto knower we have come,
«People of the Muslim faith,
Your khans are standing here,
Sons of the fathers ever contending,
You are all standing here.
From among the fathers' sons, by right,
Your master is standing here.
The drinker of the lancers' blood,
Your fierce one is standing here.
Teeming black-massed Muslims,
Come, one man of you from a thousand,
Come, your master who sets words in order,
Your herds left behind, O Muslims,
Come, your fierce one beyond mankind,
Displaying one flourish of his skill,
Come, your man whose resource is whole,

Behold this remedy of mine.
Koñurbay was wounded in his pride,
Khan Coloy fell into shame,
Tükübay died altogether,
There is the sorrow of the black hour,
O Muslims, hear it well.
Toward the infidel like a black wolf
Their Coloy has turned full of rancor,
Tükübay died without a word.
Whom no man fighting could defeat,
This Kıtay surging ever like waves
Bowed not to flood-water nor to dust.
That is the Kıtay land, deep-rooted in its nest,
Taking each prize of theirs in plenty,
You have put them all to shame.

İnsandan kalır çok hasret,
Böyledir işte yalan dünya.
Bilenlerden sorduk.
Denk gelip kimsenin alamadığı,
Denk çıkanın sağ kalmadığı.
İnişinde otu bol olan,
Eli yurdu çok olan.
Ruhu güçlü, adı ulu,
Kapışan sağ kalmamış.
Kara Kıtay mahluku,
Çın'lı Mın'lı elinden
Gelmiş meğer tükenircesine,
Çın Kakan'ın yerinden,
Kıtay'ın yurdu sel imiş,
Basıp gidecek demiymiş.

Much longing is left behind by man,
Such indeed is the false world.
We asked of those who know.
Which none who met it could ever take,
Which none who faced it left alive.
Rich in grass upon its slopes,
Great in people and in land.
Strong in spirit, great in name,
No grappler has come out alive.
The creatures of Kara Kıtay,
From the lands of Çın and Mın
Have come, it seems, past all exhausting,
From the land of Çın Kakan,
The Kıtay homeland was a flood, it seems,
It was the hour, it seems, they would overrun.

Dolambaçlı sözü var,
Çığrışıp kavgalaşırsak,
Çelme takıverecek kendisi var.
Adı Maçin halkı var,
Tepe saçı diken diken,

They have their winding words,
If we clamor and fall to quarreling,
There is he himself who'll trip us up.
There is the people named Maçin,
The hair of their crowns bristling like thorns,

Sataşmaya durur fil misali.
Şu gelen toplantınız,
Han Kökötöy'ün aşıdır,
Dikkat edersek ahali,
Büyük kavganın başıdır.
Söyleyip duran Bakay'ınızın,
Tükenmeyen sözü var,
Tütüp duran Kıtay'da
İçi dolu kini var.
Öne çıkıp gelse küheylanın
Ödülünü zorbalıkla almasınlar,
Kavga edip ödüle çekişsem,
Bize oyun etmesinler.
Gürül gürül kâfirler,
Han Koñurbay bahadırlar,
Müslümanın küheylanı,

They stand to pick a fight like elephants.
This gathering now come upon you
Is Khan Kökötöy's memorial feast,
If we take heed, O people,
It is the start of a great quarrel.
Your Bakay who keeps on speaking
Has words that are never spent,
In the smoldering Kıtay
There is rancor filling every heart.
Should the courser come out in front,
Let them not seize its prize by force,
If I quarrel and contend for the prize,
Let them not play their tricks on us.
The infidels roaring in their throngs,
Khan Koñurbay and his batyrs —
Should the Muslims' courser

Ansızın öne çıkıp gelse,
Kırgın çıkarıp durmasınlar,
Kapılıp gidip kazara.
Yetmiş türlü dil bilen,
Muhafızı seçip alalım,
Argın hanının Acıbay'ı,
Yetmiş türlü dil bilen,
Taz'ın oğlu er Ürbü,
Kara dilini bileyen,
Hazırlanmaya vakit vermeden salsa,

Kıtay'ın dilini şakıyan.
Azız Han'ın Almambet'i,
Baş eğip pes etmemiş.
Kök atası Çılaba,
Çılaba'nın hanlığını,
Çın Beecin'de çekişmiş,
Azılı kâfirmiş diyerek,
Yular saçlı Kıtay'ın

Hükümranlığından yolu ayrılmış.
Görkemli şehir, güçlü yurt,
Yiğit Almam, kaplanım,
Haset gördü hepsinden,
Kün-cañ-cuñ ile çarpışmış.
Dönemeçte yer bulmuş,
Bu Kıtay'a sığamayıp,
Müslümandan el bulmuş.
Arslan Bakay törenin
Dediği sözü bildirseniz,
Alakeñ'in üstüne
Çılaba kürkünü giydirseniz,
Çınmaçın'ın Kıtaycasıyla,
Gerçek Kıtay'mış diyerek,
Sezdirmeden gönderiverseniz.
Gerçek Tanrı'dan dilense,
Öne çıkıp gelen tulparı
Yavuz Almañ, kaplanım,
Kıtayca çığlıkla sürüp,

Suddenly come out in front,
Let them not set to making slaughter,
Carried away by mischance.
Knowing seventy kinds of tongue,
Let us choose and set a guard,
Acıbay of the Argın khan,
Knowing seventy kinds of tongue,
Er Ürbü, son of Taz,
Who whets his black tongue keen,
Should they loose it giving no time to make ready,
Who trills the tongue of the Kıtay.
Azız Han's Almambet
Has never bowed his head nor yielded.
His root-father Çılaba —
Çılaba's khanship
He contested in Çın Beecin,
Saying he was a savage infidel,
Of the halter-haired Kıtay —

His path parted from their dominion.
Splendid city, mighty land,
Valiant Almam, my tiger,
He met with envy from them all,
He clashed with Kün-cañ-cuñ.
At the turning he found a place,
Finding no room in this Kıtay,
He found a people among the Muslims.
If the words that the lion lord Bakay
Has spoken you would make known,
Upon your Alakeñ
If you would put Çılaba's fur coat,
With the Kıtay speech of Çınmaçın,
So they say he is a true Kıtay,
If you would send him off unmarked.
If he begged it of the true God,
The tulpar coming out in front —
Fierce Almañ, my tiger,
Driving it on with a Kıtay cry,

«Çınmaçın!» – diye sürerse,
Gerçekten Tanrı verirdi,
Öne çıkıp gelen tulparı
Müslüman sağ esen görürdü.
Bu tedbiri kılmazsak,
Öne çıkıp gelen tulparın,
Koñurbay elinden ölürdü.
At sürülen öte yanda,
Urçuktuu'nun köşesi var,
Akkula'ya tıpkı benzer,
Er Coloy'un Surkula'sı,
Kara saat işte bu var.
Oroñgu'nun oynak kula kısrağı,
Genç Keney'in Kula tayı,
Hasretle giden tay idi.
Büyük hasreti var idi,
Tay öne geldi diye,
Sakın isteyip alma.
Kıvamına erdirmeden,
Paramparça edip koyma.

If he drives it shouting «Çınmaçın!»,
Truly God would grant it,
The tulpar coming out in front
The Muslims would see safe and sound.
If we do not take this measure,
The tulpar coming out in front
Would die at Koñurbay's hand.
On the far side where the horses run
There is the corner of Urçuktuu,
The very image of Akkula,
Er Coloy's Surkula —
There is this very hour of doom.
Oroñgu's frisky dun mare,
Young Keney's Kula colt —
It was a colt that ran with longing.
It bore a great longing in it,
Because the colt has come in front,
Beware — do not desire and take it.
Before it reaches its full ripeness,
Do not smash it all to pieces.

Han Manas'ın kırk çorosu,
Tulpardan seçip binin.
Kara Kalmak'a, Mançu'ya
Dosdoğru erlikle girin.
Ödüle yakın gelince
Var gücünüzle nara salın.
Akkula tulpara çare yok,

Öne çıkıp gelirse küheylanın
Baş ödülünü alın!»
Bakay'dan işitip böyle söz,
Karkıra kıyısını boylayıp,
Çoñ-Kegen boyunca inip,
Müslüman ordusu dörtnala saldı,
Yamaç aşağı bağrışarak.
Toz göğe savrulup,
Azabı fazlasıyla salmaya,
Atı isteyip almaya,

Khan Manas's forty çoro,
Choose from the tulpars and mount.
Into the Kara Kalmak, the Manchu,
Ride straight in with valor.
When you come near the prize
Raise the war-cry with all your might.
Against the tulpar Akkula there is no remedy,
If the courser comes out in front,
Take its head prize!»
Hearing such words from Bakay,
Skirting the edge of Karkıra,
Descending along Çoñ-Kegen,
The Muslim host charged at full gallop,
Shouting down the hillside slope.
Dust whirling to the sky,
To loose torment in full measure,
To claim and take the horse,

Kalmak ordusu naraya saldı.
Bozkırı tutup ordu bastırıp,
Az değil, bol bastırıp,
Türlü türlü bölünüp,
Yer yarılıp gümbürdeyip,
Ceznay'ın sesi çınlayıp.
Davul sert vurulup,
Dalgalanan nice ulu,
Hep birden bastırıp yürüdü.
Toprak uçup, toz yanıp,
Zırh gömlekliler ayrılıp,
Bahadırları görünüp.
Kara kurt gibi halk basıp,
Bakıp dursa İle'ye,
Toprak uçup, toz basıp.
Tozu toza çarpıp,
Toz göğe burkulup,
Hücuma kalkmışçasına,
Ata doğru ahali,
Kara kurt gibi dökülüp,
Hayvanın başı tokuşup,
Mızrağın başı çarpışıp,

The Kalmak host burst into war-cries.
The host pressing on, seizing the steppe,
Not few — pressing on in throngs,
Dividing into many kinds,
The earth splitting, thundering,
The ceznay's voice ringing out.
The drums beaten hard,
Many a great one surging like waves,
All together pressed on and marched.
Earth flying, dust burning,
The mail-shirted ones drawing apart,
Their batyrs coming into view.
The people swarming like black worms,
Should one stand gazing toward the İle,
Earth flying, dust pressing down.
Dust clashing against dust,
Dust wreathing up to the sky,
As though risen to the attack,
The people toward the horses
Pouring out like black worms,
The beasts' heads butting together,
The lance-heads clashing together,

Engebeli sarp yer gelse,
Aşıp geçip hızlanıp,
Sarala'yı o zaman
Arslan Alma sultanın,
İhtimamla çullayıp.
Yay gibi uçup Alakeñ,
Sıkı gidip yol ile,
Kayıpçısını savurtup,
Kahraman Almañ, yaman inat,
Kök atası Çılaba,
Çılaba'nın giydiği kürk ile,
Uğraşıp durdu kahraman baş,
Kıtayca giyip tacını,
O tacın üstünde
Şuru otogot*, mercan taş*,
Kalabalık Kıtay, Kakançın,

When rough steep ground came on,
Passing over, gathering speed,
Sarala then and there,
The lion sultan Alma's own,
Was blanketed with care.
Alakeñ flying like a bow,
Going hard along the road,
Sending his trailing gear a-whirl,
Hero Almañ, fierce in stubbornness —
His root-father Çılaba,
With the fur coat Çılaba wore,
The hero-head kept laboring on,
Donning his crown in Kıtay fashion,
Upon that crown
Şuru otogot, coral stone*,*
The teeming Kıtay, Kakançın,

Alakeñ'i tanımayıp,
Telaşa düştü zavallı baş.
Bozkurt Almañ törenin
Göz camı parıldayıp,
Köökör misali şuru taşı
Tepesinde ışıldayıp.
Gören Kıtay «hanım» – diye,

Şaşıp kalıp bakınıp.
Alakeñ gidip duruyor,
Hilesini hazır edip.
Genç kısrağın kulunu,
Kara yılkının düldülü.
Kaplanın Akkula'sı
Karşıma denk gelirse,
Saldırıp yularını alsam – diye,
At böğrüne yatsam– diye,

Kara Kıtay Mançu'nun
İçinde kendimce nara salsam – diye,

Kâfir ile Müslümanın
Ortasına çıkarıp,
Şerefi böylece alsam – diye.
Eyer gibi olan bele
Esil Almañ bozkurdun

Şimdi gelip dayandı,
Sarala'nın ağzını çevirdi ya,
Şanı yüce kahraman er
Dürbün tutup durdu ya.
Gökten göğerip pus göründü,
Maaniker'i sıkı bağlayıp,
Puslanıp köşelenen,
Koyak olup sivrilen,
Bozulmuş kumun yüzünde
Fışkır fışkır toz çıkar.
Fışkıran toza baksa,
Akkula'nın tozu imiş,

Not knowing Alakeñ,
The poor soul fell into alarm.
Of the grey wolf, lord Almañ,
The glass of his eye glittering,
The şuru stone like a köökör-flask
Gleaming upon his crown.
The Kıtay who saw him – «my khan» – saying,
Stood amazed and gazing round.
Alakeñ rides on and on,
Making ready his ruse.
The young mare's foal,
The wonder-steed of the black herds —
The tiger's Akkula:
Should it come to meet me face to face,
Let me charge and seize its halter – saying,
Let me lie low against the horse's flank– saying,
Of the Kara Kıtay and Manchu —
Let me raise my own war-cry in their midst – saying,
Of infidel and Muslim
Bringing it out into the middle,
Let me thus take the glory – saying.
To the pass shaped like a saddle
The noble Almañ, the grey wolf,

Now came and set himself,
He turned Sarala's mouth about indeed,
The hero of exalted glory
Held the spyglass up and watched.
Haze showed blue against the sky, Tying Maaniker fast,
That which loomed in hazy corners,
Rising sharp like a ravine,
On the face of the churned-up sand
Dust comes spurting, spurt on spurt.
If he looks at the spurting dust,
It was Akkula's dust, it seems,

Başını yere salmış,
Padişahın Akkula'sı
Bambaşka adım açmış.
Boynunu yere salmış,
Padişahın Akkula'sı
Durmadan adım atmış.
İnişe geldiğinde
Karaca gibi ön ayağı saplanıp,
Yokuşa dayanıverince
Zorlu yüğrük Akkula'nın
Yele kuyruğu yayılıp.
Ovaya düze geldiğinde
Tabanı yerde takırdayıp,
Kara çelik gemi
Damağında kemirse
Gırtlağında çatırdayıp,
Perçemi göğe bölünüp,
Tulparlık görkü görünüp,
Kulan gibi kulak yatırıp,
Kasırga gibi yeri savurup.
Tam karşısına geldiğinde
Yiğit Almañ boz kaşka
Gözleyip bakıp dururken,
Bastığı taş parçalanıp,
Er Coloy'un Açbuudan'ı
Uçup gelir dörtnala.
Akkula'nın ardındaki o imiş,
Yayık perçemli genç Aydar

It had dropped its head low to the earth,
The sovereign's Akkula
Had opened a stride like no other.
It had dropped its neck low to the earth,
The sovereign's Akkula
Strode on without a pause.
When it came to the downslope,
Its forelegs planting like a roe-deer's,
When it leaned into the upslope,
Of the mighty racer Akkula
Mane and tail streaming wide.
When it came to plain and level ground,
Its hooves drumming on the earth,
The black steel bit —
As it gnawed it in its palate,
Crackling in its gullet,
Its forelock parting toward the sky,
Its tulpar splendor showing forth,
Laying back its ears like a kulan,
Whirling up the earth like a cyclone.
When it came directly opposite,
The valiant Almañ, grey-blazed one,
As he stood watching, gazing on,
The stones it trod on shattering,
Er Coloy's Açbuudan
Comes flying at full gallop.
It was the one behind Akkula,
Young Aydar of the spreading forelock —

Atları sürüp vardığında,
Kökötöy'ün Bokmurun'u
Çok akıl vermiş.
Sözünü tutup genç Aydar
Üç gün uyuyup kalmış.
Üç günden sonra genç Aydar
Uykudan irkilip uyanıp,
Sağ yanına dönüp,
Elini suya daldırıp,
El abdestini alıp,

When he went driving the horses forth,
Kökötöy's Bokmurun
Had given him much counsel.
Young Aydar, heeding his word,
Had slept on for three days.
After three days young Aydar,
Starting from his sleep, awaking,
Turning to his right side,
Dipping his hands into the water,
Making ablution of his hands,

Ayağını suya banıp,
Ayak abdestini alıp.
Aceleyle namaz kılıp,
Maaniker'i eyerleyip,
Işıl ışıl gözü açılıp,
Uykunun hepsi dağılıp.
Ayağa kalkıp baksa,
Guruldayan kuzgun yok,
Gaklayan karga yok.
Baksa göze ilişmez,
Yanındaki canların
Nereye gittiği bilinmez.
İşte o zaman genç Aydar,
Kamçı görmemiş kara sağrılı,

Maaniker gibi tulpara
Şaklatıp kamçı çaldı ya,
Koyun gibi eti bölünüp,
Tavşan gibi sırtı düzeldi,
Tay gibi eti bölündü.
Tazı gibi tüyü düzeldi.
Uçurum gibi ağzı açıldı,
Büzüşüp duran tırnağı
Büyük sahan gibi yayıldı.
Kan karışık ak köpük
Göğsüne saçıldı.
Bulutlu göğün altından,
Salınan çayırın üstünden
Toz koparıp uçtu şimdi.

Yer yarıldı uçarcasına,
Han Coloy'un Açbuudan'ı
Girip geldi ardına takılıp.
Maaniker'in perçemi
Batırılıp konmuş çilesiymiş,
At süren tulpara
Önden ödül yok imiş.
Maaniker'i koşturmayan,
Kökötöy'ün Bokmurun'unda

Plunging his feet into the water,
Making ablution of his feet.
Praying his namaz in haste,
Saddling Maaniker,
His eyes opening bright and shining,
All his sleep scattering away.
When he rose to his feet and looked,
No raven croaking there,
No crow there cawing.
Look — nothing meets the eye,
Of the souls who were beside him,
Where they went, no one knows.
Then it was that young Aydar,
On the black-cruppered one that never knew the whip,
On a tulpar like Maaniker,
He cracked down the whip indeed,
Its flesh parting like a sheep's,
Its back leveled like a hare's,
Its flesh parted like a colt's.
Its coat smoothed like a hound's.
Its mouth opened like a chasm,
Its hoof that had been puckered tight
Spread wide like a great platter.
White foam mingled with blood
Was flung across its chest.
Beneath the clouded sky,
Over the swaying meadow-grass,
It tore up dust and flew now.

The earth split as it flew,
Khan Coloy's Açbuudan
Came in hard upon its heels.
Maaniker's forelock
Was a skein dyed deep and set, it seems,
For the tulpar driven in the race
There was no prize up front, it seems.
Not racing Maaniker himself —
In Kökötöy's Bokmurun

Hiç akıl yok imiş.
Karıncayı gör, kurdu gör, Gürültüye girmiş.
At sürmeye gitmiş,
Kurt gibi Kıtay yurdunu gör.
Curcunaya girmiş.
Baksa göze ilişmez,
Toprak uçup, toz yanıp,
Gök açık, yer kapalı,
Hangisi olduğu bilinmez.
Üstün küheylan imiş,
Akkula ile Açbuudan,
Tavşan gibi benzeşirmiş.
Kara Kıtay'a, Mançu'ya,
Tam takılıp kalırken,
Han Koñurbay gelirken,
Akkula'yı görürken,
Kıyameti koparırken,
Fırlatıp tekmelerken,
Kaplan Almañ, kahraman aslan,
Sağlı sollu mahmuzlayıp,
Şuru otogot, mercan taş,
Tepesinde ışıldayıp,
Boz kaplan gibi toplanıp,
Kıtay'ın giysisini giyinip,
Alakeñ yurdu dolanıp,
Öte atası Çılaba'dan,
O zamandan kalma büyük nişan,
Tavus kuşunun kuyruğunu,
Dokuz türlü takınıp.
Kıtayca gürül gürül söylenip,

Öfkelenip bağırıp,
Kakan diye nara çağırıp.

There was no sense at all, it seems.
See the ant, and see the wolf, It had plunged into the tumult.
He had gone to drive the horses,
See the Kıtay land like wolves.
It had plunged into the uproar.
Look — nothing meets the eye,
Earth flying, dust burning,
The sky clear, the earth shut close,
Which is which, no one can tell.
Peerless coursers they were, it seems,
Akkula and Açbuudan,
Alike as hares they were, it seems.
To the Kara Kıtay, the Manchu,
Just as it was caught and held fast,
As Khan Koñurbay was coming,
As he caught sight of Akkula,
As he raised very doomsday,
As he lashed out hurling kicks,
The tiger Almañ, hero lion,
Spurring right and spurring left,
Şuru otogot, coral stone,
Gleaming upon his crown,
Gathering himself like a grey tiger,
Clad in the garments of the Kıtay,
Alakeñ circling through the host,
From his far forefather Çılaba,
A great token left from that far time,
The tail-plumes of the peacock
Fastened on in nine array.
Declaiming loud and rolling in Kıtay speech,
Shouting in his wrath,
Raising the war-cry «Kakan!».

Manas Han'ın Akkula'sını,
Kakan diyerek sürüp coşturmuş,
Şuru otogot, mercan taş,
Zuñzuñ hanı karışık,

Manas Khan's Akkula
He drove and roused it, crying «Kakan!»,
Şuru otogot, coral stone,
The Zuñzuñ khan among them,

Kalabalık Kıtay'ın hepsi,
Alakeñ'i gördüğünde,
Ünlü hanlardan biri diye,
Alabildiğine destekleyip coşmuş.
Naralar salmış.
Bağrışarak Kıtay yurdu,
Sıkı destekleyip Kula'yı,
Almambet'e aldanıp,
Curcunaya girmiş.
İnsan görmez pusa,
Toza girmiş.
Kıtay'dan Alman ayrılıp,
Kalmak'a geldi görünüp.
Kalmak'ına geldiğinde
Kalmakça nara saldı ya,

Yavuz Almañ, kaplanın,
Yamaca atı sürmüş,
Möndü diye nara atmış.
Altındaki Sarala'ya
Sağlı sollu kamçı vurup,
Kara Kalmak hanı imiş,
Hanının giyip kuşandığı,
Kalday kürkünü giyinip,
Möndü-möndü-möndü – diye,
Möndüleyip nara saldı ya.
Cagı-cagı-cagı – diye,
Cagılayıp nara saldı ya.
Kaynaşıp duran nice Kalmak,
Hep birden destek verdi şimdi.
Kalmak gelir sökün edip,
Ardından saçı dalgalanıp.
Kaplan Almañ var iken

Kalmak'ı aldatıp at sürdü.
Yavuz Almañ var iken,
Kıtay'ı aldatıp at sürdü.
Kaynayıp duran kalabalık,
Soloon içine girip vardı ya.

All of the teeming Kıtay,
When they saw Alakeñ,
Taking him for one of the famous khans,
Cheered him on with all their might.
They loosed their war-cries.
The Kıtay host all shouting,
Backing Kula with a will,
Deceived by Almambet,
Plunged into the uproar.
Into haze no man sees through,
Into the dust they plunged.
Alman parting from the Kıtay
Came into view among the Kalmak.
When he came to his Kalmaks,
He raised the war-cry in Kalmak speech indeed,
Fierce Almañ, your tiger,
Drove his horse up the hillside,
Shouted the war-cry «Möndü!».
On Sarala beneath him
Laying the whip right and left,
He was the Kara Kalmak khan, it seemed,
What their khan would wear and gird —
Clad in the kalday fur coat,
«Möndü-möndü-möndü» – saying,
He raised the möndü-ing war-cry indeed.
«Cagı-cagı-cagı» – saying,
He raised the cagı-ing war-cry indeed.
Many a Kalmak seething there,
All together gave him backing now.
The Kalmak come streaming on,
Their hair waving out behind.
While the tiger Almañ was there,

He drove the race deceiving the Kalmak.
While fierce Almañ was there,
He drove the race deceiving the Kıtay.
The seething multitude —
He went in among the Soloon indeed.

Soloonca nara çağırıp,
Soloon'dan destek alıp geçti ya,

Şibeece nara çağırıp,
Şibee'den destek alıp geçti şimdi,
Yavuz Almañ var iken,
Çetin hileyi sahiden kurdu.
Akkula'yı tanımayıp,
Kıtaylara kavga saldı.
Yiğit Almañ bozkurdun
Yiğitliği bilindi.
Öteye varıp indiğinde,
İslam yurduna ulaştı.
Manas Han'ın kırk çorosu,
Coşkuyla destekleyip kaldı şimdi.
Bu güzelim Akkula,
Başını yere salmış,
Destekleyeni kırk çoro,
Öne çıkıp gitmiş Akkula,
Akkula'nın çıkıp gittiğini,
Onu göremeden kalmışlar.
Onu böylece bırakalım,
Ala göğüslü ayköl aslan,
Ondan haber başlayalım,
Aybanboz ile salınıp,
Ayköl Manas, kaplan,
Gürültüye girmiş.
Hoplata hoplata boz atını
Bahadır Manas, kaplan,
O curcunanın içinde
Açbuudan'ı görüvermiş.
Öfkelendi kaplan,
Ateş gibi gözü parladı,
İçi tutuşup tüttü,
Kan içiciliği tuttu.

Er Coloy'un Açbuudan'ı,
Öne düşüp koşarak,
Geri kalır ne demek?

Calling the war-cry in Soloon speech,
He took the Soloon's backing and passed indeed,
Calling the war-cry in Şibee speech,
He took the Şibee's backing and passed now,
While fierce Almañ was there,
He truly laid the cunning snare.
Not letting them know Akkula,
He set the Kıtay to quarreling.
Of valiant Almañ the grey wolf
The valor was made known.
When he crossed beyond and descended,
He reached the land of Islam.
Manas Khan's forty çoro
Stayed cheering him with fervor now.
This beauty Akkula
Had dropped its head low to the earth,
Its backers the forty çoro,
Akkula had gone out in front,
That Akkula had gone clear ahead —
They were left unable to see it.
Let us leave him thus,
The dapple-breasted ayköl lion —
Let us begin the tale of him,
Swaying along on Aybanboz,
Ayköl Manas, the tiger,
Had plunged into the tumult.
Bounding, bounding his grey horse,
Batyr Manas, the tiger,
There amid that uproar
Caught sudden sight of Açbuudan.
The tiger grew wrathful,
His eye flashed out like fire,
His inward parts caught fire and smoked,
His blood-drinking mood came on him.

Er Coloy's Açbuudan
Running out in front —
What talk is this of falling behind?

Kökötöy'ün sayısız ödülünü,
Kara Kalmaklar, Mançular,
Alır ne demek?
Kıtay'a ödül verinceye dek
Diri gezmeden ölelim,
Doğmadan dibe çökelim.
İtibarla koşturulan Akkula,
Sırıtıp duran kahrolası,
Yılkıdan başka bir mal idi,
Kökötöy'ün kızıl tuğu,
Bu yıl çıkacak çağı idi.
İnciği bir tutam,
Kurbağa mı olup kalmış,
Topuğu bir tutam,
Domuz mu olup kalmış?
Hani Altay'dan beri kaçarken,

Sayısız malımı saçarken
Kara Kalmak yurdu ile,
Karşı karşıya yatışıp,
Tüfekleşip atışıp,
Sıkı savaş saldığında,
Toruçaar kurşunla düştüğünde,
Kalabalık Kıtay, Mançu yurdu,
Basıp kargaşa saldığında,
Toruçaar'ı kurşunla düşürüp,
Çaresiz yaya kaldığımda,
Katagan'ın hanı Koşoy
Telkızıl'ı armağan ettiğinde,
Telkızıl'a bindiğimde
Denk gelecek tulpar yok,
Canını kurtarıp gezmeye,
Gökten yıldız tutulup,
Evliya destekledi beni,
Kara Kıtay'dan, Mançu'dan,
Güç bela kurtulup,
Kızılbaş'ı vurup almaya,

Akına çıkıp gittiğimde,

Kökötöy's countless prize —
The Kara Kalmaks and the Manchus —
What talk is this of their taking it?
Rather than yield the prize to the Kıtay,
Let us die, not walk alive,
Let us sink unborn to the depths.
Akkula raced with honor high,
The accursed one grinning there —
It was a beast apart from all the herd,
Kökötöy's crimson standard,
This year was its season to come forth.
Its shank a single handspan —
Has it turned into a frog,
Its fetlock a single handspan —
Has it turned into a swine?
Why — when I fled from the Altay onward,

When I scattered my countless herds,
With the Kara Kalmak land
Lying camped face against face,
Trading musket-fire,
When hard battle was loosed,
When Toruçaar fell to the bullet,
The teeming Kıtay, the Manchu land,
When they pressed in loosing havoc,
Felling Toruçaar with the bullet,
When I was left helpless and afoot,
Koşoy, khan of the Katagan —
When he gave Telkızıl as a gift,
When I mounted Telkızıl,
No tulpar could be its match,
To ride and bear one's life away,
A star was caught from out the sky,
The saints gave me their aid,
From the Kara Kıtay, the Manchu,
Escaping with sore travail,
To smite and take the Kızılbaş,

When I went riding out on the raid,

Mediyan çölünden,
Gaipten karşıma çıkan,
Issız bozkırdan bulunan.
Toy ettiğimde Akkula'ya,
Doksan kısrak kesilmişti.
Adı Akkula konmuştu.
Başını yere bu yıl,
Salacağı demi idi,
Kökötöy'ün baş ödülünü
Alacağı demi idi.
Akkula arkada kaldıktan sonra,
Bu kâfirin Açbuudan'ı,
Öne çıkarınca nideyim,
Çıkarmadan dibine,
Elimden gelirse ereyim.
Arslan Manas heybetle,
Öfkelenip köpürerek,
Boz kuşağı kuşanıp,
Aybanboz'a bir vurup,
Önünden çıksa Manas Han,
Böğründen saldırıp,
Kaburganın alt yüzü – diye,
Böbreğinin kıyısı – diye,
Öfkelenip saldırıp,
Açbuudan'ı Han Manas,
Böğründen öteye tepti ya,

Hız almış gelen kahrolası,
Hızla Manas değdiğinde,
Tökezleyip gitti ya.
Sırasından üç sıra,
Yuvarlanıp gitti ya.
Öfkelenip Manas kargıdı,
Açbuudan'ın yuvarlandığı yer,
O günden bugüne,
Ak-Car diye ad aldı.
Açbuudan düşüp dururken,
Hırslanıp Koñurbay,
Onu Tanrı çarptı şimdi.

From the desert of Mediyan,
Come before me from the unseen,
Found upon the desolate steppe.
When I made a feast for Akkula,
Ninety mares were slaughtered then.
The name Akkula was bestowed.
This year, its head down to the earth,
It was the hour it would drop it,
Kökötöy's chief prize —
It was the hour it would take it.
Once Akkula has fallen behind,
This infidel's Açbuudan —
What shall I do when it takes the lead,
Before it gets in front, to its very depth
Let me reach it if my hand avails.
The lion Manas in majesty,
Raging, foaming in his wrath,
Girding on the grey sash,
Striking Aybanboz one blow —
Should Manas Khan come out before it,
Attacking at its flank,
«The under-face of the ribs» – saying,
«The border of its kidney» – saying,
Attacking in his wrath,
Açbuudan — Khan Manas
Kicked it through the flank and beyond indeed,
The accursed one that came at speed,
When Manas struck it at full force,
It stumbled headlong indeed.
Three courses from its course
It went rolling over indeed.
In wrath Manas cursed it,
The place where Açbuudan rolled,
From that day to this,
Has borne the name Ak-Car.
While Açbuudan lay fallen there,
Koñurbay burning with rage —
God struck him down now.

Kudurasıcanın Algara'sı,
Yetişmeye can dayanmaz,
Uçan karga olmazsa,
Dört ayaklı can yetişmez.
Düşmüş duran Açbuudan'ı,
O sırıtkanı gördü şimdi.
Karısını kara basmış gibi,
Öfkelendi Koñurbay.
Yurdun yığdığı çok ödülü,
Almaz ne demek,
O ödülü vermezlerse,
Kahrolası Burut'a,
İnsanın görmediği kırgını
Salmaz ne demek.
Deyip, böylece, Koñurbay,
Öfkelenip bağırıp,
Kalça'nın gayretine
Yer bozulup gürleyip,
Kalça'nın gayretine
Kalabalık Kıtay, nice Mançu,
Ortadan yarılıp uğuldayıp.
Altındaki Algara,
Halis tulpar, güzelim,
Çetin Kalça, yaman er,
Narayı bastı şimdi.
Aman deyip demeye kalmadan,
Gözü açıp yumana dek,
Okoro düğümlü yuları,
Bağrına bastı şimdi,
Düz yerde döndürüp,
Almış meğer küheylanı,
Börk gibi sürükleyip.
Sendeletip düşürüp,
Çör çöp gibi uçurup,
Alööke oğlu Koñurbay,
Er Coloy'un küheylanını,
Ölçüsüz sürükleyip almış,
Düz yerde döndürüp,

The mad wretch's Algara —
No soul can bear to catch it up,
Unless it were a flying crow,
No four-legged soul can reach it.
Açbuudan lying fallen there —
He saw that grinning one now.
As though a nightmare crushed his wife,
Koñurbay grew wrathful.
The many prizes heaped up by the people —
What talk is this of not taking them?
If they will not give that prize,
Upon the accursed Burut
A slaughter no man ever saw —
What talk is this of not loosing it?
Saying thus, Koñurbay,
Shouting in his wrath,
At the Kalça's fierce resolve
The earth churned up and thundering,
At the Kalça's fierce resolve
The teeming Kıtay, many a Manchu,
Splitting down the middle, droning loud.
Algara beneath him,
A tulpar true, the beauty,
The hard Kalça, the fierce man,
Pressed out the war-cry now.
Before one could cry mercy,
In the blink of an opening eye,
The okoro-knotted halter
He pressed against his breast now,
Wheeling it on the level ground,
He had taken the courser, it seems,
Dragging it like a börk-cap.
Making it stagger and fall,
Sending it flying like dry chaff,
Koñurbay, son of Alööke,
Er Coloy's courser
He dragged and took beyond all measure,
Wheeling it on the level ground,

Aslen pehlivan Koñurbay,

Börk gibi sürükleyip.
İnişte döndürüp,
Eğilen yerde Koñurbay,
Çör çöp gibi sürükleyip.
Küheylanı küheylan sürse,
Dinmez mi gücümüz,
Dönmeden koşup uçarcasına,
Dökülmez mi kanımız.
Birin ardı Açbuudan,
Varır oldu yaklaşıp.
Körpecik Kulatay,
Hasretle gidiyor, ah.
Maaniker'e kamçı vurup,
Genç Aydar nara atmış, Kuyruktan dişleyip almış.
Bastığı taş parçalanıp,
Kulatay ile Maaniker,
Er Agış'ın Surkiyik'i,
Yan yana koşup dörtnala,
Yer dönüp uçarcasına,
Açbuudan'a yaklaşıp,
Kalabalık orduyu ortadan yarıp,
Girip geldi Kulatay,
Öne geçecekmiş gibi yaklaşıp.
Gün gidip gece bitip,
Er Töştük'ün Çalkuyruk'u,
Kula'yı koşturan çocuğa
Şaşılası bir dil bitip.
Yer altına indiği,
Sürme, Aydar, sürme,
Düşersem dişim kırılmaz mı,
Yer üstüne çıktığı,
Ölürsem, Tanrı çarpmaz mı!
Çör çöp gibi hafif tay,
Densiz uçup gitmez mi,
Yıkılıp yere düşersem,
Tam ecelim yetmez mi,

Koñurbay, wrestler born and bred,

Dragging it like a börk-cap.
Wheeling it on the downslope,
Where the ground bent low, Koñurbay,
Dragging it like dry chaff.
If a courser drives a courser on,
Will our strength not be stilled,
Running unturning as in flight, Will our blood not be spilled?
One behind another, Açbuudan
Was drawing near, arriving.
The tender young Kulatay
Goes on in longing, ah.
Laying the whip on Maaniker,
Young Aydar shouted the war-cry, It seized the tail between its teeth.
The stones it trod on shattering,
Kulatay and Maaniker,
Er Agış's Surkiyik,
Racing side by side at full gallop,
The earth turning as if in flight,
Drawing close upon Açbuudan,
Cleaving the teeming host in two,
In came Kulatay,
Closing as if to take the lead.
Day going, night wearing out,
Er Töştük's Çalkuyruk —
To the boy who raced the Kula
A wondrous tongue sprang forth.
Where it went down beneath the earth —
Drive not, Aydar, drive not,
If I fall, will my teeth not break,
Where it came up above the earth —
If I die, will God not strike!
A colt light as dry chaff,
Will it not fly off heedless,
If I topple and fall to earth,
Will my very death-hour not arrive,

İlik kemiğim ufalanıp kırılmaz mı,
Muzburçak'ın Telkızıl'ı,
Kıvranıp canım dinmez mi,
Tay iken koşturup ödül alıp,
Kökö Han'ın Kökala'sı,
Keney'i Tanrı çarpmadı.
Ergin çağında koştursaydı,
Burada ödül alsaydı,
Ödül yemeden yağını ye,
Ananın kanını ye.
Giden ödülün davasını ye,
Onun arka yanından

Will my marrow-bones not crumble and break,
Muzburçak's Telkızıl —
Writhing, will my life not ebb away,
Raced as a colt and taking prizes,
Kökö Han's Kökala —
God did not strike Keney down.
Had he raced it in its full-grown prime,
Had it taken the prize here —
Sooner than feast on the prize, eat its tallow,
Eat your own mother's blood.
Feed on the quarrel of the prize that's gone.
And after that, behind it,

Yedi atanın bağrını ye.
Ata katıp tay koşturan,
Arsız böyle olur mu,
Sürme, Aydar, sürme,
Er Coloy'un Açbuudan'ını,
Kalabalık Kıtay Kakay diye,
Var gücüyle sürüp coşturmuş,
Tulpar imiş Kulatay,
Han Coloy'un Açbuudan'ı,
Kulatay'ın ardından,
Kulan gibi kulak yatırıp,
Kasırga gibi yeri savurup,
Yüğrüğünü geçmiş,
Kara Kalmak, Mançu yurdu
Altmış yerden yolunu kesmiş.
Surkiyik'in ardından,
Çalkuyruk'a çare yok,
Yedi yıl kadar olmuş,
Yedi gün ancak olmuş.
Başını yere salamayıp,
Yorgun argın olup güzelim
Çalkuyruk geldi yorulup,
Onun arka yanından,
Bu da koşup uçarcasına,
Ardından takılıp,

Eat the hearts of your seven forefathers.
He who runs a colt among grown horses —
Was ever one so shameless?
Drive not, Aydar, drive not,
Er Coloy's Açbuudan —
The teeming Kıtay crying «Kakay!»
Drove and roused it with all their might,
A tulpar it was, Kulatay,
Khan Coloy's Açbuudan,
Hard behind Kulatay,
Laying back its ears like a kulan,
Whirling up the earth like a cyclone,
It passed the racer by,
The Kara Kalmak, Manchu host
Cut its road in sixty places.
Behind Surkiyik,
Against Çalkuyruk no remedy,
It had seemed as long as seven years,
It had been but seven days.
Unable to drop its head to the earth,
Worn and weary, the beauty,
Çalkuyruk came in tired out,
And after it, behind it,
This one too running as in flight,
Hard upon its heels,

Sudan sıyrılıp çıkan sülüğü,
Kerkabılan yüğrüğü,
Bunun arka yanından
Kökbörü'nün Kuukazık'ı,

Oroñgu'nun Kula kısrağı,
O dokuzun sonuncusu,
Manas Han'ın Akkula'sı
Öne çıkıp vardı şimdi.
Kökötöy'ün sayısız ödülünü
Kara Kıtay, Mançu yurdu
Basıp yağmalayıp aldı şimdi.
Ödülüne sahip olamadan,
Müslüman eli boş kaldı şimdi.
Kıtaylardan Koñurbay,
Kara yeleli Boroonçu,
Kalmaklardan Han Coloy,
Soloonların Ilama'sı,
Gürül gürül kâfirin
Bu zorbalığını hiç sorma.
Toprak uçup, toz yanıp,
Dolu Kıtay eli basıp,
Kakançın'lı bel imiş,

Kökötöy'ün aşına
Gelmiş görünüp Kıtaylar,
Çarpışacakları dem imiş.
Coloy çıktı zorbalaşıp,
Koñurbay çıktı o zaman,
Müslümanı hor tutup.
Koca Ilama pehlivanı,
Koca Coloy gibi Kalmak'ı,
Türlü türlü balta almış,
Tükenesicenin pehlivanı,
Dürülüp Kıtay, nice Kalmak,

Kökötöy'ün çok ödülünü
Onu yağmalayıp aldılar.
Kazılmış derin hendek olup,

The leech that slips up out of the water,
The racer Kerkabılan,
And after this one, behind it,
Kökbörü's Kuukazık,

Oroñgu's Kula mare,
The last of those nine,
Manas Khan's Akkula
Came out in front and arrived now.
Kökötöy's countless prize
The Kara Kıtay, the Manchu host
Pressed in and plundered and took now.
Unable to keep hold of their prize,
The Muslims were left empty-handed now.
From the Kıtay, Koñurbay,
Black-maned Boroonçu,
From the Kalmaks, Khan Coloy,
Ilama of the Soloon —
Of the infidels roaring in throngs,
Ask not of this outrage of theirs.
Earth flying, dust burning,
The full Kıtay people pressing in,
They were the backbone from Kakançın, it seems,
To Kökötöy's memorial feast
The Kıtay had come and shown themselves,
It was the hour they would clash, it seems.
Coloy came forth turning tyrant,
Koñurbay came forth then,
Holding the Muslims in contempt.
The wrestler, old Ilama,
A Kalmak like old Coloy,
Had taken axes of every kind,
The wrestler of that doomed-to-perish brood,
The Kıtay massed in ranks, many a Kalmak,
Kökötöy's many prizes —
They plundered them and took them away.
It proved a deep-dug trench,

Kakan-Beecin ayaklanıp,
Kökötöy'ün aşı imiş,
Çok kavganın başı imiş.
Kazılı derin hendek imiş,
Kaynatılıp konmuş çile imiş.
Malı koruyan bahadırı
Dövüp gittikleri dem imiş.

Kakan-Beecin rising up,
It was Kökötöy's memorial feast,
It was the start of many a quarrel.
It was a deep trench ready dug,
It was an ordeal boiled and set.
The batyr who guarded the goods —
It was the hour they beat him and rode off.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ödül Kavgasından Yeni Çağa: Toltoy'un Kara Yolculuğu

Ayçürök'ün duayla saldığı büyülü sis yolu siler; Toltoy'un karşısına, taş yastıkta uyuyan on iki yaşındaki bir çocuk çıkar: Almambet'in oğlu, Semetey'in atı Taybuurul'a binmiş Külçoro. Çocuk, Manas'tan kalma Akkelte'yi gürletip "Manas! Manas!" narasını salınca Toltoy'un gözüne vadiden çıkan Manas, Bakay, Almambet ve Çubak orduları görünür; yüreği kopan bahadır dizginini kaçışa çevirir. Külçoro kovalar, "kaçan güvey olur mu" diye alay eder, sır mızrağı Toltoy'un kuyruk sokumuna saplar; ecel kılıcını kaldıran Toltoy'un elini Tanrı bağlar, ama ıslak dizgin çocuğun elinden kayınca Taybuurul kösteklenir ve yaralı han canını kurtarır. Ejder zehrine altı gün yatırılmış mızrağın yarası Cediger otacılarınca sağaltılır; Toltoy ile Çınkoco birbirine lanet yağdırır, sonra da Tölök, Tölöbay, Kalça ve Kadırbay'ın başında yeri ezen bir orduyla Oogan üstüne yürürler. Külçoro'yu tan atarken bağrına basan Semetey, Acıbay'ın getirdiği haberle abdest alıp namaz kılar, Akolpok'u giyip Zulpukor'u kuşanır — "Çınkoco ile Toltoy'un Ölümü" faslı açılmıştır.

KÜNYE — KEY FACTS

- Koñurbay, Coloy, Boroonçu ve Ilama'nın Kıtay-Kalmak kalabalığı yarış ödülünü yağmalar; Manas'ın önderliğindeki karşı saldırıda düşman bozguna uğrar, Almambet Açbuudan'ı okla vurur, ödül fazlasıyla geri alınır.
- Anlatı Semetey çağına döner: Şıgay oğlu Çınkoco, Akun Han'ın kızı ve Semetey'in nişanlısı Ayçürök'ü kaçırmayı kurar; Cediger hanı Toltoy önce karşı çıkar, korkaklıkla suçlanınca sarhoş halde Surkoen'e binip Oogan'a yola çıkar.
- Ayçürök'ün büyülü sisi Talas yolunu gizler; Toltoy'un karşısına Semetey'in atı Taybuurul'a binmiş, on iki yaşındaki Külçoro (Almambet'in oğlu) çıkar.
- Külçoro, Akkelte tüfeğini ateşleyip "Manas!" narası atınca Toltoy vadiden çıkan Manas, Bakay, Almambet ve Çubak ordularını görür ve kaçar; Külçoro sır mızrağı Toltoy'un kuyruk sokumuna saplar, ancak dizgin kayınca Toltoy kurtulur.
- Ejder zehrine altı gün yatırılmış sır mızrağın yarası Cediger otacılarınca hacamat ve "üpü" ilacıyla sağaltılır; Toltoy ile Çınkoco birbirini suçlayıp söverler.
- Cediger ordusu (Tölök, Tölöbay, Kalça, Kadırbay öncülüğünde) Ayçürök için Oogan'a yürür; Semetey, Külçoro'yu teselli ettikten sonra Acıbay'ın haberiyle Akolpok'u giyip Zulpukor'u kuşanarak savaşa hazırlanır.

TÜRKÇE METİN	ENGLISH TRANSLATION
O Kıtay nice ödülü	*That Kıtay, so many a prize,*
Yağmalayıp gittiği demmiş.	*Plundered, they say, and went his way.*
Baş köşeye kuyu kazdı işte,	*At the seat of honor he dug a pit, behold,*
Akkula'nın ödülünü	*Akkula's rightful prize*
Zorbalık edip o zaman,	*Seizing then by brute force,*
Kara Kalmuk saçtı işte.	*The black Kalmuk scattered it, behold.*
Kökötöy'ün nice malını,	*Kökötöy's abundant wealth,*
Varını yağma etti işte,	*All he had they plundered, behold,*
Fitneyi azgın saldı işte.	*Loosing wild sedition, behold.*
Alaylı sözü söyledi işte,	*Speaking words of mockery, behold,*
Dereceye giren atın ödülünü	*The prize of the horse that placed in the race*
Yağmalayıp döndü işte.	*They plundered and turned back, behold.*
İnsanlara eziyet salmış,	*Torment they cast upon the people,*
Kara Kalmuk'a, Mançu'ya	*Against black Kalmuk and Mançu*
Kement çevirecek kimse kalmamış.	*No one was left to swing a lasso.*
Kımıldayan malı komayıp,	*Sparing no beast that stirred,*
Zorla sürüp götürmüş.	*By force they drove them all away.*
Karşı koyup direneni,	*Whoever stood and resisted them*
Öldürüp yere sermiş.	*They struck down dead upon the ground.*
Eceli yeten ölüvermiş,	*He whose hour had come simply died,*
Kökötöy'ün aşında	*At Kökötöy's memorial feast*
Kara Kıtay'dan, Mançu'dan	*From black Kıtay and from Mançu*
Müslüman hakaret görmüştür.	*The Muslims suffered insult sore.*
Kaynaşıp Kıtay koşuşunca,	*When the Kıtay came swarming, rushing,*
Kıtay halkını görünce,	*Seeing the Kıtay host so vast,*
Bir avuçluk Müslüman,	*The Muslims, but a handful small,*
Tatlı candan umut kesip,	*Despairing of their own sweet lives,*
Telaşlanıp şaşırıp,	*Panicked and bewildered quite,*
Kimi çaresi tükenenler	*Some whose remedies ran out*
Yamaçlara doğru kaçıştı.	*Went scattering toward the hillsides.*
Müslüman'ın alpı var,	*The Muslims have their champion alps,*
Erlik taslayan kulların	*Of slaves who posture at valor*
Türlü türlü cümlesi var.	*There is every sundry kind.*
Müslüman'ın hanları	*The khans of the Muslim folk,*
Akıllarını şaşırıp,	*Their wits all scattered in dismay,*
Ödül şöyle dursun, hepsi	*Prize aside, every one of them —*

Bahadır Koşoy ihtiyarı
Canlarını alıp kaçıştı,
Gayreti tam, zehri güçlü,

The old batyr Koşoy too —
Fled away to save their lives.
His zeal complete, his venom strong,

Hunhar Manas şirinizdir,
Sataşanı dümdüz eder.
Yanında kırk çorosu var,
Altında tulpar atı var,
Kökötöy'ün ödülünü
Ay-âlemin tümünü
Kırıp geçen çağı var.
Gözleri ateş gibi yanan,
Kalabalık kara Müslüman,
Öfkesi gelip şir aban
Kırıp geçiriverdi.
«Kıtay kaynaşıp dururken,
Çatışmadan, dalaşmadan,
Vuruşacak çağ geldi,
Arslan Manas kaplan,
Ecel yeterse ölelim,
Akkula'nın ödülünü
Kâfirden çekip alalım,
Eksiksizce bölüşelim!
Kara Kalmuk dalaşırsa,
Dikilip durup nidelim,
Kâfire el kavuşturup
Hangi murada erelim?!
Zorba kara Kalmuk'u
Beecin'e sürüp kovalım.
Uğuldayan Kıtay'ı
Kakan'a sürüp girelim.
Önderlerini boğazlayıp,
Kanına iyice doyalım.
Heveslenmiş kâfirler,
Hepten silip süpürecek.
Bir kırgın koparalım.
Yüz yüze gelip görüşüp,
Ecel yeterse ölüşüp,
Paramparça dövüşmezsek,

Ferocious Manas is your lion,
He flattens all who cross his path.
Beside him ride his forty çoros,
Beneath him stands his tulpar steed,
For Kökötöy's contested prize —
His is the age that breaks and crushes
The whole of moon-lit creation.
His eyes ablaze like burning fire,
The teeming dark-massed Muslim folk —
His wrath arisen, the lion aban
Broke and scattered them outright.
«While the Kıtay swarm and seethe,
Without a clash, without a brawl,
The hour has come to fight,
O lion Manas, O tiger,
If our hour has come, then let us die,
Akkula's rightful prize
Let us wrest back from the infidel,
Let us share it out entire!
If the black Kalmuk starts a brawl,
What use to stand there stiff and still,
Folding hands before the infidel —
What desire would we attain?!
The tyrant black Kalmuk horde
Let us drive back to Beecin.
The droning, humming Kıtay
Let us drive into Kakan.
Let us slit their leaders' throats,
Let us drink our fill of their blood.
The covetous infidels
Will sweep away all utterly.
Let us unleash a slaughter.
If we do not meet them face to face,
Dying together should our hour come,
If we do not fight them to shreds,

Bu Kıtay'ın kudurup,
Müslüman'ı yutmaya davranır.
Geri dönüp gelir ya,
Kavgayı azgın salar ya».
Kerk'e* koşun yükletip,
Manas böyle deyince
Kalabalık kara İslam kavmi
Kahrı başka bir canmış,
Han Koñurbay bahadıra.

This Kıtay will run rabid,
Will move to swallow the Muslims whole.
He will come back again, surely,
He will loose a furious war».
Loading the host on the kerk,*
When Manas had spoken so,
The teeming dark folk of Islam —
Wrath was another spirit entire
In Khan Koñurbay the batyr.

Alırsa Kıtay malı alsın,
Kâfire sataşmayalım,
Dediğine boyun eğelim.
Kalabalık kara Kıtay'a
Çatışmadan yol verelim.
Yer yerimize sağ dönelim,
Kara Kıtay'ın, Mançu'nun
Zehri böyleymiş – diye,
Bilenlere söyleyelim.
Aş verdik, sağ dönelim!
Kara Kalmuk'un, Mançu'nun
Çokluğunu çoktan bilirdik,
Kini deprense bu kâfir
Kudurur diye bilirdik.
Aslı kâfir kötüyle
Denk tutuşup nidelim,
Denk olmadan, Han Manas,
Yerlerimize esen gidelim.
Yurdu soğuk kâfirin,
On binlerce üşüşürse,
Hepten yağmalayıp gider.
Ödül değil, bu kâfir,
Hepimizi bu kâfir
Karınca gibi Kıtay'ın
Dediğine boyun eğelim,
Akkula'nın ödülünü
Ayköl Manas, söz dinlersen,
Adak kılıp verelim.

If Kıtay takes, let him take the goods,
Let us not provoke the infidel,
Let us bow to what he says.
To the teeming black Kıtay
Let us yield the road without a clash.
Let us each return home alive,
Of black Kıtay and of Mançu
Such indeed is the venom – saying,
Let us tell it to those who know.
We gave the feast — let us go home alive!
Of the black Kalmuk and Mançu
We long have known the countless mass,
Should this infidel's grudge be stirred,
He turns rabid — this we knew.
With the infidel-born villain
What use to match ourselves as equals,
Being no match, Khan Manas,
Let us go home safe to our lands.
The infidel of the cold country,
If tens of thousands come swarming down,
Will plunder everything and go.
No prize is this — this infidel,
All of us this infidel —
To the ant-swarm Kıtay's
Bidding let us bow our heads,
Akkula's rightful prize,
Ayköl Manas, if you heed our word,
Let us grant them as an offering.

Ağırlayıp aşa çağırsak,
Arsız doğmuş ahmaklar,
Vuruşmaya Kıtay'ın,
Fillere yükleyip ok almış,
Kañguu'ların halkından
Nice tümen asker almış.

İnişte siperi varmış,
Kâfirin yurdu çokmuş,
Yukarının otu basık oldu,
Müslüman yurdu az oldu.
Yetkin Manas, söz dinle!
Yedi kurt bir tayı
Dalarsa leşini kor mu?
Yedi asırlık elmiş,
Bir avuçluk Müslüman'ı
Döverse leşini kor mu?
Dibi kara göl imiş,
Kahrolası Kıtay eliymiş.
Ona denk olan adam olur mu,
Tufan suyu gibi bu kâfir,
Coşarsa can kor mu?
Kara deccal Kıtay'la
Çarpışan sağ kalır mı,
Boğuşan esen kalır mı,
Anası talak* it ile
İnatlaşmadan duralım.
Kendimiz dileyip almayalım,
Tatlı başa belayı
Kıtay'dan kırgın görmeyelim,
Kırılıp toptan ölmeyelim?!
Müslümanlar böyle deyince,
Silkinip kalktı er Manas,
Öfkelenip o zaman,
Kimini kıstırdı,
Kimini dövdü.
Her vadiye yaslanıp,
Göçü kaldı, gördün mü,

Though we honored them, called them to the feast,
The shameless-born fools —
For battle the Kıtay
Loaded arrows upon elephants,
From the people of the Kañguu
He has taken tümens of troops.

On the slope he has his rampart,
The infidel's land is vast, they say,
The grass of the uplands lies trampled low,
The Muslim lands have grown but few.
Peerless Manas, heed our word!
If seven wolves upon one foal
Descend, will they leave its carcass be?
A people seven centuries old —
The Muslims, but a handful small —
If it beats them, will it spare their corpse?
A lake whose bottom is pitch black,
Such is the cursed Kıtay land.
Is there a man to be its equal?
Like the waters of the Flood, this infidel —
If it surges, will it spare a soul?
With the black dajjal Kıtay
Does he who clashes stay alive,
Does he who grapples come home safe?
With that dog of a thrice-cursed dam*
Let us not stand in stubborn feud.
Let us not ask for it ourselves,
Calamity upon our sweet heads —
Let us suffer no slaughter from Kıtay,
Let us not be cut down and die as one?!
When the Muslims had spoken so,
Up sprang the warrior Manas shaking,
Flying into fury then,
Some of them he cornered hard,
Some of them he beat.
Leaning into every valley,
Their caravan halted — did you see —

Ayköl Manas töreye
Kötülük kurup gezermiş diye,
Bir avuçluk Müslüman
Kendi kaldı, gördün mü?
Toptan kökümüze erer ya?!
Fısıldaştı Müslümanlar,
Kıtay'dan önce kırıp,
Bir avuçluk İslam'ı

Saying Ayköl Manas against custom
Goes about contriving evil,
The Muslims, but a handful small,
Were left alone — now did you see?
He will root us out entirely, no?!
The Muslims fell to whispering:
Before the Kıtay cuts us down,
This handful small of Islam's folk —

Manas'ın ta kendisi kırar ya.
Kahrolası hunharın
Hükmü yürürdü sözünde,
İnadı okunurdu gözünde.
Kahrolası bu hunhar
Kıtay ile kavga edip,
Bir hayli söyler sözlerini,
Sağ kalırsa bakıp dur,
Bir avuçluk Müslüman'ı,
Kırıp geçirir ya kendilerini.
Küstahın sözünü dinler mi,
Irmak selinde boğulup,
Nice can ölüp gider mi?
Coşup yatan sel imiş,
Dağ gibi Kıtay eliymiş.
Dağ devrilse kor mu,
Dolup taşan kâfire
Sataşan sağ kalır mı?
Kazara tutuşup gidersen,
Yanlışlıkla çatışırsak,
Bela salmaz mı,
Toptan kökümüze ermez mi,
Kâfirle boy ölçüşürsek
Bütün yurdun hepsini
Diri diri bağlayıp götürmez mi?
Cılgınduu'dan, Keñ-Kol'dan, Talas'tan,

Hakaret görecek olduk ya,
Kahrolası Manas'tan.
Bunun kökleşmiş huyu var,

Manas himself will cut us down.
That accursed ferocious one —
His command held sway in his word,
His stubbornness read plain in his eye.
This accursed ferocious one,
Picking his quarrel with Kıtay,
Speaks his speeches at great length;
If he stays alive, just watch:
The Muslims, but a handful small —
He will break and destroy them himself.
Does he heed an insolent man's word?
Drowned in the torrent of the river,
Will not many souls go to their death?
A flood in raging spate it is,
The Kıtay land is like a mountain.
If a mountain topples, does it spare?
The brimming, overflowing infidel —
Does he who provokes it stay alive?
If by mischance you tangle with them,
If we clash with them in error,
Will it not hurl calamity,
Will it not root us out as one,
If we measure strength against the infidel,
The whole of all our people
Will it not bind alive and drive away?
From Cılgınduu, from Keñ-Kol, from Talas,

Insult, it seems, is now our lot —
From that accursed Manas.
This is his deep-rooted way:

Yüzü soğuk hunharın
Hepimizi Kıtay'a sürüp,
Kırgın salmak muradı.
Onmayası, düzelmeyesi,
Homurdanıp durmuştur.
Bakıp dursak, cihana
Kargaşayı salmıştır.
Kahrolasıya varalım,
Atım cılızdı diyerek,
Arzımızı söyleyelim.

The cold-faced ferocious one
Means to drive us all on Kıtay,
His desire is to loose a slaughter.
May he not prosper, never mend,
He has kept on growling ever.
Watch him: on the whole wide world
He has loosed his turmoil and strife.
Let us go to the accursed one,
Saying, My horse was thin and weak,
Let us present our humble plea.

Deli gönüllü hunhara,
Atım güçsüzdü diyerek,
Kendim yalnızdım diyerek,
Şakaya vuralım işi.
Hunhar söze gelirse,
Aşı azığı saçalım,
Atlarımıza binelim,
Her yana kaçalım.
Dolup taşan Kıtay'a
Kabadayılanıp nidelim,
Han Manas tamu salarsa,
Karşılayıp geçelim».
Başbuğ Koşoy ihtiyarı,
Arz eyledi o zaman
Müslümanların hepsi.
Aş üstünde vuruşursak,
Ayıp olur bu işimiz.
Vuruşacak halde değiliz,
Dövüşecek çağda değiliz».
Han Manas'a ağlaşıp,
Feryat edip arz ettiler.
Kimi hunhar söz eder,
Atları cılız diyerek,
Kimileri söz eder,
Kendim yalnızım der durur.
Kimisi de söz eder,
Babam ihtiyar der durur.
Öfkelenip bağırıp,

To the wild-hearted ferocious one,
Saying, My horse was without strength,
Saying, I myself was all alone,
Let us turn the matter to a jest.
If the fierce one comes to reason,
Let us scatter the feast and provender,
Let us mount upon our horses,
Let us flee to every quarter.
Against the brimming Kıtay horde
What use is it to swagger tough?
If Khan Manas rains hellfire down,
Let us meet it as it comes».
The commander, old Koşoy —
So pleaded at that hour
All the Muslims gathered there.
If we brawl over the feast,
This deed of ours will be a shame.
We are in no state to fight,
We are past the age to battle».
Weeping before Khan Manas,
Wailing loud they made their plea.
Some speak words of the fierce one,
Saying that their mounts are lean,
Others of them speak and say,
I am alone, they keep on saying.
And still others speak and say,
My father is old, they keep on saying.
Flying into fury, roaring,

Kargaşayı başlattı.
Hunhar Manas o zaman,
Ahalinin tümünü
Kırıp geçiriverdi.
«Atanın körü, kem halk,
Atım cılız demeyin,
Atınızdan dert yanmayın.
Atım cılız diyenin
Atını şimdi kesip yerim,
Kendim yalnızım diyenin
Kendini şimdi kesip yerim.

He set the turmoil going.
Ferocious Manas at that hour
The whole assembled populace
Broke and scattered utterly.
«Blight of your fathers, wretched folk,
Do not say, My horse is lean,
Do not lament about your mounts.
Whoever says his horse is lean —
His horse I'll butcher now and eat;
Whoever says, I am alone —
Himself I'll butcher now and eat.

Akkula'nın ödülünü
Almadan nasıl kalayım,
Bir kırgını Kıtay'a
Salmadan nasıl durayım.
Öfkesi gelip haykırıp,
Kimini kıstırdı,
Kimini dövdü,
Kimini azarladı,
Kimine yürü dedi.
Müslümanların hepsi
Kinlenip kasılmadan,
Müslümanların hepsini
Kıracak Manas değil mi,
Kendi bildiğini bizlere
Yapacak Manas değil mi,
Bir yolunu bulup köküne
Erecek Manas değil mi!»
Kalabalık kara Müslüman
Yürekten söz söyleyip ağlaşıp,
Tam da böyle dururken,
Talihli Manas şiriniz
Kaynayıp duran kâfire,
Han Koñurbay bahadıra,
Teke tek, bele kuşanıp,
Yeri ezen kâfire,
Tek başına Manas saldırdı.
Öfkelenip bağırıp,

Akkula's rightful prize —
How shall I remain without it,
A slaughter upon the Kıtay —
How shall I stand and not unleash it?
His fury rising, bellowing,
Some of them he cornered hard,
Some of them he beat,
Some of them he scolded raw,
To some of them he said, March on.
All the Muslims gathered there,
Without rancor, without stiffening —
Is it not Manas who'll cut down
All the Muslims to a man,
Is it not Manas who'll do to us
Whatever he alone sees fit,
Is it not Manas who'll find a way
To reach and tear our very roots!»
The teeming dark-massed Muslim folk
Spoke from the heart and wept aloud,
And at the very moment thus,
Your fortunate lion Manas
Upon the seething infidel,
Upon Khan Koñurbay the batyr,
Man to man, his belt girded tight,
Upon the earth-crushing infidel,
All alone Manas came charging.
Flying into fury, roaring,

Koñurbay'ını çağırıp:
«Kırk hanın eli Kıtay yurdu,
Bütün ilinle sen geldin,
Bunca yemeği ben verdim.
Doksan kara kâfirin
Topunu bozmadan sen geldin,
Dolup taşan kesimlik malı

Dağ gibi yığıp ben verdim.
Kızıl altın mal verdim,
Kızıl kuyruk deve verdim.
Kara Kıtay, nice Mançu,
Akkula'nın ödülünü

Alıp gitme, verip git,
Alacak ahmak sen değilsin,
Kaptıracak Manas ben değilim!
Üç kez kargaşa saldım,
Ükürçü ovasında,
Üç-Kapkak boyunda
Üç obanı vurup ben aldım.
Yılkın şöyle dursun, Kalmuk'um,
Sığırını da sürüp aldım.
Üç kaleni bastığımda
Keşişini vurup aldığımda,
Keşişinin perçemini
Tamamen kesip aldığımda,
Kıtayca yazıp mektup aldım,
Keşişini kırkıp at eyledim.

Uğursuz bir saat yaşattım!
Derin kazdım hendeğini,
Yolunu tersine kestim,
Görülmedik iş ettim sana!
Nice yad yolunu çizdim,
Beş kaleni yakıp yıktım. Manas ordu saldığında
Sıkıntıyı pekçe ben saldım,
Hepsi ordusun saldı işte,

Calling out his Koñurbay:
«Land of forty khans, Kıtay realm —
With your whole nation you have come,
All of this food it was I gave.
Of the ninety black infidels
You came with your host unbroken,
The brimming abundance of slaughter-stock
I heaped up mountain-high and gave.
Red gold in goods I gave,
Red-tailed camels too I gave.
Black Kıtay, so many Mançu —
Akkula's rightful prize

Do not take it — leave it and go,
You are no fool who gets to take it,
I am no Manas who lets it go!
Three times I loosed my turmoil wide,
On the plain of Ükürçü,
Along the Üç-Kapkak
Three of your camps I struck and took.
Your herds aside, my Kalmuk,
Your cattle too I drove away.
When I stormed your three fortresses,
When I struck down your monk,
When your monk's hanging forelock
I sheared away entire,
I took a letter written in Kıtay script,
I sheared your monk and made him a horse.
An ill-starred hour I made you live!
Deep I dug your trench,
I cut your road the other way,
Unheard-of deeds I did to you!
Many a strange road I traced,
Five of your fortresses I burned and razed.
When Manas loosed his host,
It was I who pressed the hardship hard,
All of them loosed their host, behold,

Beş kâküllü kızını
Ganimet edip ben aldım.
Şimdi adam mı oldun?
Dikilip ata mı bindin?
Dün, yedi yıl yaya yürüyüp,
Kalmuk'una sığınıp,
Cet-Kayt'ın üst yanından,
Yedi şehrini bir vurdum.
Malını yağmalayıp çok aldım,
Fitneli kargaşa çok saldım.
Yoluma ev gibi şişler kondurup,
Yedi batman buğday yiyen,
Tahıl kokan sen Coloy,
Yetmiş alpı öldürüp,
Kan kokan sen Coloy.
Altmış batman buğday yiyen,
Çenen ne oldu? – diye sorar.
Tahıl kokan sen Coloy,
Altmış alpı öldürüp,
Kan kokan sen Coloy,

Your five daughters with braided forelocks
I took away as spoils of war.
And now have you become a man?
Have you stood up and mounted a horse?
Yesterday, seven years on foot,
Taking refuge with your Kalmuk,
From above Cet-Kayt
I struck your seven cities at one blow.
I plundered your goods and took a mass,
I loosed seditious turmoil in plenty.
Setting spits big as houses along my road,
Devourer of seven batmans of wheat,
You Coloy who reek of grain,
Slayer of seventy alps,
You Coloy who reek of blood.
Devourer of sixty batmans of wheat,
What became of your jaw? – he asks.
You Coloy who reek of grain,
Slayer of sixty alps,
You Coloy who reek of blood,

Akkula'nın ödülünü
Alıp gitme, verip git!
Kaptıracak Manas ben değilim,
Alacak Coloy sen değilsin!
Bu ödülün yüzünden
Kana kanla kanışırım,
Kaskatı kara Kalmuk'um,
Kaçmadan altı ay vuruşurum,
Yedi şehrini bölüşürüm,
Sonuna dek kovalayıp ölüşürüm.
Kızıl mızrak kınını söyle,
Kahrolası Kıtay, doğrunu söyle!»
Nara atıp, o Manas
Han Coloy'a yetişti,
Kara kayış kamçısını
Kavrayıp çevirdi,
Saldırıp girip Coloy'u
Çenesine indiriverdi.

Akkula's rightful prize —
Do not take it — leave it and go!
I am no Manas who lets it go,
You are no Coloy who gets to take it!
For the sake of this same prize
I will trade blood for blood,
My rigid black Kalmuk,
Six months I'll fight without retreat,
Your seven cities I will parcel out,
I'll chase you to the end and die fighting.
Name the sheath of the crimson lance,
Cursed Kıtay, speak your truth!»
Roaring his war-cry, that Manas
Overtook Khan Coloy,
His whip of black rawhide
He gripped and whirled about,
Charging in upon Coloy
He brought it down across his jaw.

Malakay kara kalpağı
Göğe çıktı vınlayıp,
Ulu Bakay ihtiyar
Kara kurtçuk gibi kâfiri
Kovalayıp sürüp savurdu.
Coloy gezer biçare,
Çenesinden kanı sızarak.
At başı kadar şiş kondurup,
Güçbela tana ulaşıp,
İnleyip tanı güç bulup.
Cepken giyen Kıtay'ın
Güçlüleri söz sorup:
«Zorlu Kıtay kaplanı,
«Atası Kırgız, anası Sart,
Melez karışık kul Manas,
Donmuş elmayı kemiren,

His black malakay cap
Flew whistling to the sky,
The great elder Bakay
Like a black grub that infidel
Chased and drove and flung away.
Coloy wanders pitiful,
Blood trickling from his jaw.
Raising a spit big as a horse's head,
Barely reaching the dawn,
Groaning, scarcely finding dawn.
Of the caftan-wearing Kıtay
The mighty ones asked their question:
«Stalwart tiger of Kıtay,
«His father Kırgız, his mother Sart,
Manas, mongrel slave of mixed blood,
Gnawer of frozen apples,

Haramzade bu paras*,
Cıyaklayan Burut'un
Eli değdi görünür,
Çığlık atan Manas'ın
Kolu değdi görünür.
Cıy cıy eden Burutlar
Yolu ermiş görünür,
Feryat eden Manas'ın
Kolu ermiş görünür.
Coloy ağzını toplayana dek,
Orta yerini er Manas
Oyup gelip verdi.
Çevresini Almambet
Boğazlayıp gelip verdi,
Tam ortasını er Çubak
Kuşatıp gelip verdi.
Böğür yanını Bakay han
Yağmalayıp gelip verdi,
En ucunu er Sırgak
Ezip gelip verdi.
Bir böğrünü Acıbay
Delip gelip vermişti.

This bastard-born paras,*
Of the squealing Burut
The hand has reached us, it appears,
Of the shrieking Manas
The arm has reached us, it appears.
Of the yelping, squealing Buruts
The road has found us, it appears,
Of the wailing Manas
The arm has found us, it appears.
Before Coloy could close his mouth,
His very middle the warrior Manas
Came and gouged and gave.
His surroundings Almambet
Came slaughtering through and gave,
His very center the warrior Çubak
Came encircling round and gave.
His flank the khan Bakay
Came plundering through and gave,
His farthest edge the warrior Sırgak
Came crushing down and gave.
One of his flanks Acıbay
Had come and pierced and given.

Gırtlak yanını Kırgılçal
Sürüp gelip vermişti,
Bir böğrünü er Şuutu
Haklayıp gelip vermişti.
Boz alaca tuğ çekip,
Bağrışıp Kıtay çığlık koparıp,
Ayıramaz olup kalıp,
Döve döve sürer derlerse,

Kırıp sürüp almıştır,
Azız hanın oğlu Almambet
Alabildiğine kargaşa salmıştır.
Han Manas'ın kırk çorosu
Börk al dese, baş alan,
Kan dök dese, can döken,
Su iç dese, ağı içen.
Görülmedik kırgın salmıştır,
Her bir Kıtay kırlarda
Serilip ölüp kalmıştır.

Kargaşayı salmıştır,
Ödülünden bin kat fazla,
At ganimet almıştır.
Yetkin yürüyen can,
Yedi bin ganimet at alıp,
Yetişemeyen yumuşaklar
Yedi yüzer at alıp.
Yerin kabuğu soyulup,
Müslüman'ın varanı
Ödül alıp doyundu.
Karşı karşıya duruştular,
Tüfek atıp, yay çekip,
Kaçmadan durup vuruştular.
Meke'den gelen yedi tuğ,
Yedi yere dikip,
Ulaştığı yeri sürüm sürüm edip.
Kara Kıtaylar, Mançular
Karaltısı azıcık halk
Kaçıp da kurtuldu,

His throat-side Kırgılçal
Had come and driven and given,
One of his flanks the warrior Şuutu
Had come and finished and given.
Raising the grey-pied standard,
The Kıtay shouting, shrieking loud, None could pull them apart,
If they say, He drives them with blow on blow —
He has broken and driven and taken them,
Almambet, son of Azız khan,
Has loosed his turmoil to the utmost.
Khan Manas's forty çoros —
Told, Take his cap, they take the head,
Told, Shed blood, they pour out life,
Told, Drink water, they drink poison.
An unheard-of slaughter they have loosed,
Every single Kıtay upon the steppes
Lay stretched out dead and still.

He has loosed the turmoil wide,
A thousandfold beyond the prize
He has taken horses as his spoils.
The soul who strode out capably
Took seven thousand horses in spoil,
The soft ones who could not keep pace
Took seven hundred horses each.
The crust of the earth was flayed,
Every Muslim who went there
Took his prize and had his fill.
They stood arrayed face to face,
Firing muskets, drawing bows,
They stood and fought without retreat.
Seven standards come from Meke,
Planted upright in seven places,
Trampling to dust whatever they reached.
The black Kıtays, the Mançus —
A people of scant silhouette —
Fled away and saved themselves,

Ganimeti Manas bulup aldı,
On bin ocak Kalmuk'u
Yerle bir edip vurup aldı.
Altınını ganimet edip,
Mallarını sürüp gönendi.
Deve yavrusu, ipek mal
Yükleyemeden kaldılar,
Ak yüzlü gelin, güzel kız
Kendi varan Kalmuk kızları
Karşılıklı iki yakada durup,
Orta yeri ulu ırmak,
Mızrakla yetişemeden,
Tüfekle vuruşup,
Haykırışıp yattıkları demde,
Usta olan Almambet
Öte yakada Coloy'un
Açbuudan'ını vurunca,
Nicesini kıstırıp,
Onca ocak Kalmuk'unu

The spoils Manas sought out and took,
Ten thousand hearths of Kalmuk folk
He razed level, struck and took.
Taking their gold as spoils of war,
He drove their herds and prospered well.
Camel foals and silken goods
Were left behind unloaded,
Fair-faced brides and lovely girls —
The Kalmuk girls who came themselves —
Standing on two facing banks,
Between them a mighty river,
Lances falling short of reach,
Trading fire with muskets,
While they lay there shouting loud,
Almambet the master-skilled,
When on the farther bank Coloy's
Açbuudan he shot and struck,
Cornering ever so many,
All those hearths of his Kalmuk folk

Han Manas'a yağmalattı,
Kökötöy'ün aşına
Konuk varıp dönerken,
Zorbalık edeyim derken,
Açbuudan'dan ayrıldı.
Nice kişi okla uçtu,
Nicesinin eli bağlandı.
Nicesi geldi Manas'a,
Kara Kalmuklar, Mançular,
Ganimet olup yakalandı.
Kaplan Manas, hunhar şir,
Kaynayan Kıtay'ı, Mançu'yu,
Kırgından geçirdiği yer o.
Şahbaz Manas var iken
Kıtay'a saldığı büyük kavga,
Er olduğu bilindi,
Hunhar Manas kaplan,
Parçalayıp yer diye,
Kara Kalmuk'un, Mançu'nun

He gave Khan Manas to plunder;
To Kökötöy's memorial feast
Having come as guest, returning,
Meaning to work his tyranny,
He was parted from Açbuudan.
Many a man flew off by arrow,
Many a man had his hands bound.
Many came before Manas —
The black Kalmuks, the Mançus —
Captured and taken as spoils of war.
Tiger Manas, ferocious lion —
The seething Kıtay and Mançu
That is where he put them to slaughter.
While the falcon Manas lived,
The great war he loosed on Kıtay —
His manhood there was known to all;
Ferocious Manas the tiger,
Saying, He tears you limb from limb,
Of the black Kalmuk and Mançu

Hanı candan umut kesti.
Gürültüsü yurtça duyuldu.
O Manas olmasaydı,
Kökötöy'ün aşında
Kulağı kesip güdük koyup,
Derin hendekler kazıp,
Herkesin çilesini kaynatıp,
Baş köşeye kuyu kazarken,
Dört tülük malı saçarken
Amansız kargaşayı
Salmış değil miydi.
Bir avuçluk Müslüman'ı
O Kıtay'a kırdırmadan,
Kurtarıp kalmış değil mi.
Kavgasını Kıtay bastıramadı,
Tümünü kırıp gidecekken
Kaplan Manas korudu.
Kolçağını kocaman takıp,
Hanlarının hepsi
Şaştığı yeri görmüşüm.

The khan despaired of his very life.
Its thunder was heard through all the land.
Had that Manas not been there,
At Kökötöy's memorial feast —
Cropping ears and leaving stumps,
Digging trenches deep,
Boiling the torment of everyone,
While digging a pit at the seat of honor,
While scattering the four kinds of stock —
Turmoil without mercy
Did they not loose upon us all?
The Muslims, but a handful small,
Before that Kıtay could cut them down,
Did he not deliver and preserve?
Kıtay could not quell his warring,
And when they would have slain them all,
Tiger Manas kept them safe.
Buckling on his great vambrace —
All of their assembled khans —
I have seen the place of their dismay.

Kargaşalı fırtınasının,
Hunhar Manas sultanın
Bastığı yeri görmüşüm,
Ay-âleme bir kargaşa,

Saldığı yeri görmüşüm.
Bir avuçluk Müslüman'ı,
Kıtay'dan ayırıp
Aldığı yeri görmüşüm.
O Manas olmasaydı,
Kara Mançu, Kıtay yurdu
Çizmez miydi sınırı,
Etmez miydi görülmedik işi.
Sürüp götürüp kul edip,
Tam köke ereceğinde,
Müslüman'ın devlerini,
Varıp kırıp gidecekken,

Of his tempest of turmoil,
Of ferocious Manas the sultan,
I have seen the place he trod;
Upon the whole moon-lit world a turmoil —
I have seen the place he loosed it.
The Muslims, but a handful small,
Out of the grip of Kıtay —
I have seen the place he took them.
Had that Manas not been there,
Would black Mançu, the Kıtay realm,
Not have drawn the boundary line,
Not have done unheard-of deeds?
Driving them off into slavery,
Just when they'd reach the very root,
The giants of the Muslim folk —
When they would have gone and slain them,

Katagan'ın hanı Koşoy
Elden çıkıp kaçtığında,
Eştek'lerin Camgırçı'sı,
Öz canından umut kesip,
Çaresi tükenip şaştığında,
Aziz Manas bozkurdun
Şir olduğunu görmüşüm.
Kullardan üstün, bambaşka
Er olduğunu görmüşüm.
Yılkıda tulpar Alabaş,
O kırgının içinde
Acıbay, Bakay, Almambet,
Çubak ile karışıp
Namus için doğmuş ermiş.
Namlı Manas bozkurdun
Gelinini çekip alırım – diye,

Söyleyip durursun Çınkoco».
«Kuday çarpmış söz imiş,
Zorbalık ettin Çınkoco,
Zorbalığına boyun eğer mi,
Manas'tan doğan Semetey,
Vazgeçsek olmaz mı Çınkoco,
Karısını bize verir mi?

Yurt tuttuğu geniş Talas,

Orası ucuz yer değil.
Karısını bize verir mi hiç,
Semetey kolay er değil.
Yiğitliğin var a zavallı,
Pek de yaman biriymişsin,
Ezelden halkın Kırgız'dan,
Öz obandan ayrı düşüp,
Ne hale geldin, ahali?
Manas kolay han değil,
Manas'ın oğlu Semetey
Bize karı verecek değil.
Bugünkü gün zorbalıkla,

When Koşoy, khan of the Katagan,
Slipped from their hands and fled away,
When Camgırçı of the Eşteks,
Despairing of his own dear life,
Stood bewildered, remedies spent —
Then of the holy grey wolf Manas
I saw that he was a lion true.
Above all slaves, apart from all,
I saw that he was a man indeed.
Among the herds the tulpar Alabaş —
In the midst of that same slaughter,
Acıbay, Bakay, Almambet,
Mingled together with Çubak,
He was a man born for honor's sake.
Of the famed grey wolf Manas —
I shall drag away his daughter-in-law – saying,
You keep declaring so, Çınkoco».
«Words struck mad by Kuday these are,
You have played the tyrant, Çınkoco;
Will he bow before your tyranny —
Semetey, born of Manas?
Might we not desist, Çınkoco —
Will he give his wife to us?

The broad Talas where he made his home —
That is no cheap land at all.
Will he ever give his wife to us?
Semetey is no easy man.
Valor you have, poor wretch,
And a fearsome one you've proved to be;
From your age-old Kırgız people,
Fallen apart from your own aul,
What have you come to, my people?
Manas is no easy khan,
Semetey, the son of Manas,
Is not one to give us a wife.
On this very day by tyranny

Ayçürök'ü alırız,
Ertesinde bakıp dur,
Azaba toptan kalırız.
Evliyalardan er Bakay

Sağ kalırsan sağ komaz,
Güzel kız Çürök'ü almayalım,
Çok görmüş geçirmiş erdi
Bakay gelirse sağ komaz.
Vazgeç Koco, can dostum,
Manas'a denkim dersin.
Sözünde büyük yanlış var,
Dediğine boyun eğer mi,
Dulunu bize verir mi?
Şıgay'ın oğlu Çınkoco,
Bu sözün doğru değil,
Manas'ın oğlu Semetey
Bize karı verecek kul değil. Azıcık bir yurt idik,
Bütün evliyalar birleşip,
Duasıyla doğmuş oğul.
Kanıkey, Manas ikisi bir olup,
Derleyip aldığı oğuldu,
El içinde Kuday'dan
İsteyip aldığı oğuldu.
Vadiden akan pınarı,
Bozkurt Manas'ın kendisinin
Dileyip aldığı çırağı.
Karısını çekip alırsak,
El olur diye gelmişim,
Kavgasız bakıp durur mu?

Koco, sende hor gören,
Böbürlenen sözün var,
Onun karısını biz alırsak,
Manas'ın oğlu Semetey
Bize kıyamet koparacak yeri var.
Çürök'ü çekip biz alırsak,
Yarın gelirse Semetey,

We shall take Ayçürök,
But on the morrow, just you watch,
We shall be left wholly in torment.
Of the saints' own line, the warrior Bakay —
If you stay alive, he will not spare you;
Let us not take the fair Çürök —
A man long-seasoned, much had he seen —
If Bakay comes, he will not spare.
Desist, Koco, my soul's own friend,
You say, I am the match of Manas.
In your word there lies great error;
Will he bow before your bidding,
Will he give his widow to us?
Çınkoco, son of Şıgay,
This word of yours is not the truth:
Semetey, the son of Manas,
Is no slave to give us a wife. A tiny people were we then,
All the saints assembled as one —
A son born of their blessing prayer.
Kanıkey and Manas, the two as one,
He was the son they gathered and won,
Amid the people, from Kuday
He was the son they begged and won.
The spring that flows down from the vale —
Grey wolf Manas's very own
Lamp of his eye, wished for and won.
If we drag away his wife,
I came thinking they'd be allies —
Will he look on without a war?

Koco, in you there is scorn,
There is a word of boastful swagger;
If we take that man's wife,
Semetey, the son of Manas,
Has cause to raise the day of doom on us.
If we drag Çürök away,
Should Semetey come tomorrow,

Kalabalık Kırgız mezarını
Kaynatmaz mı çileni.
Semetey basıp gelirse
Göstermez mi görülmediği.
Belaya kalmayalım,
Zavallı Koco, sözümü dinle,
Ayçürök'ü almayalım.
Çürök'ü alıp nidelim,
Sağ salim, esen çağda,
Yürü Koco, gidelim.
Belaya kalmayalım.
Yiğitliğin var a zavallı,
Ceti-Özön dolu nice Argın,
Pek de olgun biriymişsin,
Ne hale geldin, ahali?
Şimdilik kabararak,
Ayçürök'ü çekip almayalım.
Ayçürök'ü alırım derken,
Azaba toptan kalmayalım»,
Toltoy böyle deyince
Şıgay'ın oğlu Çınkoco,
Öfkelenip coşarak,
Atmaca gibi davranıp,
Yoktan kavga bulundu.
«Kahrolası Toltoy'un
Yapıp durduğu işe bak!
Ceti-Özönlü Cediger
Yurdundan beri göçtüğünde,

The grave-mound of the teeming Kırgız —
Will he not boil your torment over?
If Semetey comes bearing down,
Will he not show what none has seen?
Let us not be left in calamity;
Poor Koco, heed my word,
Let us not take Ayçürök.
What use to us is taking Çürök?
While we are safe and sound and whole,
March, Koco, let us go.
Let us not be left in calamity.
Valor you have, poor wretch —
Ceti-Özön full of many an Argın —
And a ripe one you have proved to be;
What have you come to, my people?
Swelling up for the present hour,
Let us not drag Ayçürök away.
Saying, I shall take Ayçürök,
Let us not be left wholly in torment»,
When Toltoy had spoken so,
Çınkoco, son of Şıgay,
Boiling over in his fury,
Bearing himself like a sparrowhawk,
Found a quarrel out of nothing.
«This accursed Toltoy —
Look at the deeds he keeps on doing!
The Cediger of Ceti-Özön,
When they migrated hither from their land,

Yere giresi sen Toltoy,
Seni şir sanıp gelmişim. Ondan sonra ereyim.
Yüz yüze düşman çıkarsa,
Bel olur diye gelmişim,
Olmadık şeyi düşünen,
Kâfir Toltoy imişsin.
Karıdan kaçan, titreyerek,
Karı Toltoy imişsin.

May the earth swallow you, Toltoy —
I came here deeming you a lion. After that let me reach my end.
Should a foe arise before my face,
I came thinking you'd be my mainstay;
One who broods on what should never be —
An infidel Toltoy you've proved to be.
Fleeing from a woman, trembling —
A woman Toltoy you've proved to be.

Tuz hakkına kem düşünmeden,
Semiren Toltoy imişsin.
Olur olmazı düşünen,
İyi Toltoy imişsin,
Vaktinden önce düşten ürken,
Bakşı Toltoy imişsin.
Kökötöy'ün aşında
Çok görmüş büyük önder,
İhtiyar Toltoy imişsin,
Öleceğini iyice bilen,
Evliya Toltoy imişsin.
Ceti-Özön'de dururken,
Karı alırım deyip duran
İşgüzar Toltoy imişsin.
Öz ölümünü bilici
Düşçü Toltoy imişsin.
Cediger'e han olup,
Gezen Toltoy değil mi ya.
Yedi yıllık azabı
Bilen Toltoy değil mi ya.
Evliya olup vaktini
Bilen Toltoy değil mi ya!
Bahadır Toltoy, sen dostum,
Varırım dersen cevabını söyle,
Varmam dersen doğrunu söyle.
Handır diye gezmişim,
Sana bel bağlayıp gezip nideyim,
Geri dönüp, halkımdır,
Argın ile Kırgız'a
Şimdi girip gideyim.
Ondan sonra köküne,

Dur, Toltoy, kahrolası,
Çok çok olsa Semetey,
Kara atımı armağan ederim.
Barışıp girip elime,
Sahi Toltoy, bakıp dur,
Sonra ererim köküne.
Varıp da barışırsam,

Never plotting ill against the salt you ate,
A fattening Toltoy you've proved to be.
One who broods on right and wrong —
A goodly Toltoy you've proved to be,
Startled by dreams before their time,
A bakşı Toltoy you've proved to be.
At Kökötöy's memorial feast —
A great chief who has seen so much,
An elder Toltoy you've proved to be,
Knowing full well that he will die,
A saintly Toltoy you've proved to be.
While dwelling in Ceti-Özön,
Forever saying, I'll take a wife —
A meddling Toltoy you've proved to be.
Diviner of your own death —
A dream-reading Toltoy you've proved to be.
Becoming khan over the Cediger —
Is it not Toltoy who so goes about?
The seven years of torment —
Is it not Toltoy who knows them well?
Being a saint, your own appointed hour —
Is it not Toltoy who knows it well!
Batyr Toltoy, you, my friend,
If you say, I'll go — then speak your answer,
If you say, I'll not go — speak your truth.
Deeming you a khan I've ridden;
What use to ride relying on you?
Turning back — they are my people —
To the Argın and the Kırgız
Let me now go in and join them.
After that, down to the root —

Stop, Toltoy, you accursed one:
Be Semetey ever so many,
I shall gift my black horse away.
Making peace, entering my land —
Truly, Toltoy, just you watch,
Then I shall reach his very root.
If I go and make my peace,

Bakay hanı alırım,
Ceti-Özönlü Cediger,
Kırgını sonra salarım.
Yoldaş ederim Kançoro'yu,
Tependen basıp çökerim,

Dört tülük malını saçarım.
Varırım dersen doğrunu söyle,
Varmazsan onu da söyle!
Koco durdu coşarak,
Cediger'in Toltoy'unu
Yiyecekmiş gibi söylendi.
O demde er Toltoy
Akun hanın şehrine,
Çaresizce mırıldanıp,
Varmak oldu er Toltoy.
Öfkelenen Koco'nun
Belasına iyice,
Kalmak oldu er Toltoy.
Cediger'in Toltoy'u,
Yeri ezen çok ordusu,
Öfkelense Oogan'ı
Tümden basıp geçecek gibi.
Sataşanın köküne
Aziz Toltoy erecek gibi.
Cediger'e yetkin
Han değil mi er Toltoy.
Büyük gayreti başında
Var değil mi er Toltoy.
Beş vakit düzeltip eyerletilen,
Ferişteli Surkoen
Süzülüşüne can yetmez,

Koşusuna mal yetmez,
Buğra kâküllü, kısa yeleli,
Yürüklüğü bilinen,
Bağlansa kazığın
Başına dek gerilip duran.
Kası boğa beli gibi,

I shall win over Bakay khan;
The Cediger of Ceti-Özön —
The slaughter I shall loose thereafter.
I'll make Kançoro my companion,
I'll press down on you from above and crush you,

I'll scatter your four kinds of stock.
If you say, I'll go — then speak your truth,
If you will not go, say that as well!
Koco stood there boiling over,
At the Cediger's own Toltoy
He railed as though he'd eat him whole.
At that moment the warrior Toltoy
To Akun khan's city,
Muttering in helplessness,
Resolved to go — the warrior Toltoy.
Of the enraged Koco
Deep into the calamity
Resolved to stay — the warrior Toltoy.
The Cediger's own Toltoy —
His vast earth-crushing host,
Should he grow wrathful, all Oogan
He seems fit to overrun entire.
To the root of all who cross him
Saintly Toltoy seems fit to reach.
Over the Cediger a consummate
Khan is he not — the warrior Toltoy?
Great zeal upon his head —
Has he not got it — warrior Toltoy?
Saddled trim five times a day,
Surkoen of the guardian angel —
No soul can match his gliding gait,

No beast can match him at the race,
Camel-forelocked, short of mane,
Renowned for his swiftness,
Who, when tethered to the stake,
Strains stretched taut up to its head.
His brow like the loins of a bull,

Yürüyüşü yaylanın yeli gibi.

Serçe uçsa irkilip,
Dağ koyunu gibi gözü parlayan,
Adım açıp koştuğunda,
Hiçbir yılkıdan geri kalmayan.
Er Toltoy'un Surkoen'i,
Keşfe binilse yorulmaz,
Orduya binilse incinmez,
Altı ay binilse arıklamaz,
Üstün yürük o küheylan,
Altmış asıya varana dek,
Azı dişini çiğneyip kocamaz,
Güvey olup varmaya,
Oogan'ın şehrini vurmaya,
Bir sahandan et yiyip,
Bir döşekte buluşup,
İyi çıkarsa Çürök'e,
Okkayla altın zer sunup,
Yenge hakkını vermeye,
Kötü çıkarsa Çürök'e,
Kargaşaya sataşmak oldu.
Toltoy'un doksan yiğidi
Mızrak ustası imiş,
Kendileri düşmanın çaresini
Adamakıllı bilen yaman imiş.
Kara tüfek çat etse,
Kaçmadan duran ermiş,
Azgın tüfek çat etse,
Ürkmeden duran ermiş.
Er Toltoy'un Surkoen'i,
Pirinçten, darıdan yem verip, Aziz
Toltoy nitsin,
Her gün terini almış.
Arpadan bolca yem verip,
Her ay terini almış.

Uçan kuşla yarışıp,
Er Toltoy'un Surkoen'i,

His stride like the breeze of the summer pasture.
Starting if a sparrow flies,
His eye agleam like a mountain sheep's,
When he opens his stride and runs,
Falling behind no herd that lives.
The warrior Toltoy's Surkoen —
Ridden to scout, he does not tire,
Ridden to war, he takes no hurt,
Ridden six months, he does not waste,
That courser of surpassing speed,
Until sixty crossings come and go,
Grinding his molars, does not age.
To go there as a bridegroom,
To strike the city of Oogan,
To eat meat from a single dish,
To meet upon a single bed,
Should Çürök prove kindly disposed,
To offer gold zer by the okka,
To pay the bride-matron her due;
Should Çürök prove ill-disposed,
He resolved to plunge into turmoil.
Toltoy's ninety stalwart braves
Were masters of the lance, they say,
Men who knew the remedy for a foe
Full well — formidable men, they say.
When the black musket cracked its crack,
Men who stood without fleeing they were,
When the furious musket cracked,
Men who stood unstartled they were.
The warrior Toltoy's Surkoen —
Feeding him grain of rice and millet,
What should saintly Toltoy do,
Each day he sweated him out.
Feeding him barley in plenty,
Each month he sweated him out.

Racing against the flying bird,
The warrior Toltoy's Surkoen —

Yağ bağlayan böğür eti
Kaburgaya yapışıp,
Karaltı görse sıçrayıp
Karaltı görse Surkoen,
O zaman Toltoy coşup,
Öfkelenip aziz er
Cediger'e söylendi.
«Bugün varırsam ölürüm,
Kalabalık kara Cediger,
Öte dünya yüzünü görürüm.
Gittim, artık onmam,
Geri gelip sağ olmam!»
Beş vakit düzeltip eyerlettiği,
Çelikten gem çiğneyen,
Deve yavrusu gibi gözü parlayan,
Cefalı tulpar Surkoen,
Ayı postu, ak teyelti
Esirgemeden eyerlendi,
Kalabalık kara Cediger'i,
«Gelmem!» – deyip ürküttü.
Surkoen gibi tulparın
Kolanını sıkı çekip,
Kuskununu kısaltıp,
Surkoen'i hazırlayıp
Hizmetkâr alıp geldi,
Atının hazır olduğunu,
Arslan Toltoy gördü.
Ok geçmez kaftanından
On iki kat giyindi.
Gök demirden tulga,
Kapatıp başına giyip,
Kaburga zırhlı sebilden*
Baştan başa demir giyip,
Tüm bedenini düğmeleyip,
Dolgun yüzünün tamamını

Gök demirle donatıp.
Süslenip donanıp,
Yiğit Toltoy nitsin,

The flank-flesh bound with fat
Lay plastered to his ribs,
Springing at any shape he glimpsed —
At any shape glimpsed, Surkoen.
Then Toltoy, boiling over,
Flying into fury, the saintly man
Railed at the Cediger:
«If I go today, I die,
O teeming dark Cediger,
I shall see the face of the world beyond.
I have gone — I shall not prosper more,
I shall not come back alive!»
Saddled trim five times a day,
Champing a bit of tempered steel,
His eye agleam like a camel foal's,
The long-suffering tulpar Surkoen —
With bearskin and white saddle-felt,
Unsparing, he was saddled up;
The teeming dark Cediger
He affrighted, crying: «I shall not return!»
Of a tulpar such as Surkoen
Drawing the girth up tight,
Shortening the crupper-strap,
Making Surkoen ready,
The servant brought him up;
That his horse stood ready —
The lion Toltoy saw it.
Of his caftan no arrow pierces
He put on twelve layers deep.
A helm of blue-grey iron
He drew down close upon his head,
*From the rib-armored sebil**
He clad himself in iron head to foot,
Buttoning up his body whole,
The fullness of his rounded face

Arraying all in blue-grey iron.
Adorned and fully armed,
What should the brave Toltoy do —

Peri çarpmış gibi sendeleyip,
Öfkelenip gümbürdeyip,
Aziz Toltoy güm güm edip:
Gür gür edip coşup,
Cediger'e söylenip:
«İt içtiğinden var mıymış,
Rakı denen aş imiş,
O rakıyı içeyim,
Haykırıp düşmana dalayım.
Ecelim yeterse öleyim,
Allah'ın saldığı buyruğu,
Ne olursa olsun göreyim,
Kalmukça kara rakı,
Kökör dolusu bir rakı,
«İt içesiceden doldur» – deyip,
Güvey olup varmaya.
O rakıdan doldurdu,
Dört ağaç çanak rakıyı
Ardı ardına dikti.
Rakı içip coşup,
Kendi öleceğini bilmedi,
Cediger ile Koco'yu,
Komadan ikisini de azarladı.

Staggering as if peri-struck,
Flying into fury, rumbling,
Saintly Toltoy booming boom on boom:
Roaring loud and boiling over,
Railing at the Cediger:
«Is there any of what dogs drink?
Rakı is a victual, they say —
That rakı let me drink,
Let me charge the foe with a battle-cry.
If my hour has come, let me die;
The command that Allah has decreed,
Whatever comes, then let me see it.
Kalmuk-fashion black rakı,
A kökör brimming full of rakı,
«Fill it from the dog's-drink» – saying,
To go there as a bridegroom.
Of that rakı he filled up,
Four wooden bowls of rakı
He drained one upon another.
Drinking rakı, boiling over,
He knew not that he himself would die;
The Cediger and Koco both —
Sparing neither, he berated the two.

TOLTOY'UN OOGAN ŞEHRİNE DOĞRU YOLA ÇIKIŞI

TOLTOY'S SETTING OUT TOWARD THE CITY OF OOGAN

Tölök ile Tölöbay
Hayır dua kılmaya
Bu ikisi bağırdı.
Cediger'in Toltoy'unu
«Dur hele!» – diye çağırdı. Bakarsan
bugün sağ kalmam.
Çağırınca Toltoy azarladı:
«Tölök ile Tölöbay,
Duanla yerin dibine gir!

Tölök and Tölöbay,
To pronounce the blessing-prayer,
These two called aloud.
The Cediger's own Toltoy
«Hold a moment!» – so they called him.
Watch — today I shall not live.
At their call Toltoy berated them:
«Tölök and Tölöbay,
Down into the earth with your blessing!

Cazayıl topunu ben şimdi,	*The cazayıl cannon I now —*
Kınsız kılıç kuşanıp,	*Girding on his sheathless sword,*
Yeniden boşanacak bulut gibi,	*Like a cloud about to burst anew,*
Kahır yüzüne dönüşüp,	*His face transformed to wrathful storm,*
Gören gönlü bölünüp,	*The hearts of onlookers split in two,*
Öfkelenen Toltoy'un	*Of the enraged Toltoy*
Kahrı ağzından döküldü.	*The fury poured out from his mouth.*
Sahiden kızınca Toltoy'un,	*When Toltoy truly takes to wrath,*
Su verilmiş kızıl demir gibi,	*Like red iron quenched in water;*
Öfkelense han Toltoy,	*Should khan Toltoy fly into rage,*
Heybeti dağın dengi gibi.	*His majesty is a mountain's peer.*
Gök ala mızrağı ele alıp,	*Taking his blue-pied lance in hand,*
Gök kelte tüfek kuşanıp,	*Girding on his short blue-grey musket,*
Silah pusatı seçilip,	*His arms and armor picked and choice,*
Opol Dağı gibi görünüp,	*Looming like Mount Opol,*
Görenin gönlü bölündü.	*The hearts of onlookers split in two.*
Oogan'ın şehrini vurmaya,	*To strike the city of Oogan,*
Akun'un kızı Ayçürök,	*For Akun's daughter Ayçürök,*
Aziz Toltoy o zaman,	*Saintly Toltoy at that hour,*
Opol Dağı gibi görünüp,	*Looming like Mount Opol,*
Öfkelenip güm güm edip,	*Flying into fury, booming boom on boom,*
Gök kaplan gibi bilenip,	*Whetted like a blue-grey tiger,*
Gün kızarıp battığında,	*When the sun sank down red,*
Elin önü yattığında,	*When the fore of the land lay down to rest,*
Aziz Toltoy atlandı.	*Saintly Toltoy took to horse.*
Görmeye gidiyorum,	*I go now to see her;*
Bin kez dua verseniz	*Though you gave a thousand blessings,*
Ölmeye gidiyorum.	*I go now to my death.*
Bugün varırsam onmam,	*If I go today, I shall not prosper;*
Gönlünü ver, gönlünü koy,	*Give your heart, and set your heart at rest,*
Cefayı adamakıllı göreyim,	*Let me taste the suffering to the full,*
Ecel yetip öleyim.	*Let my hour come and let me die.*
Hızırlı şire sataşıp,	*Provoking a lion whom Hızır guards,*
Kişi diri kalır mı,	*Does a man remain alive?*
Kara sakal kesilse yolda,	*If the black beard is cut upon the road,*
Geri gelmeden ölür müyüm,	*Shall I die before I come again?*
Aziz yurdum, esen kal!	*My sacred homeland, fare you well!*

Ölümü Kuday bilir,
Kuday bilir Toltoy'unun,
Size sağ dönüşünü!»
Ölümlük bir müşkül,
Feryadını söyledi er Toltoy.
Rakıyı esirgemeden döktürüp,
Feryadını söyledi er Toltoy.
Boz atıyla fırlayıp,
Sultan Toltoy deh deyip,
Yer yarılıp toz duman,
Geniş Oogan'ın şehrine
Toltoy yaklaşıp kaldı.
Ay-âlemi çok bilen,
Becerikli Toltoy değil mi.
Varı yoğu tam bilen,
Usta Toltoy değil mi.
Mızrakçılardan alabildiğine
Usta Toltoy değil mi,
Talihi denk geldiğinde,
Topluluğu yaran alabildiğine
Yaman Toltoy değil mi.
Kaşkar'a varan işlek yol,
Bunun yolunu yokladı,
Bundan bir iz bulamadan,
Geri dönüp kaldı işte.
Turpan'a giden düz yol,
Bunun yolunu yokladı işte,
Bunda arayıp bulamadan,
Geri dönüp kaldı işte.
Beecin'e varan rahat yol,
Bunun yolunu yokladı,
Bundan bir iz bulamadan,
Geri dönüp kaldı işte.
Dokuz yolun kavşağını,
Kurtla koyunun geçidini,

Ancıyan'a giden ara yol –
Onun yolunu yokladı,
Ondan bir iz bulamadan

Kuday alone knows of my death,
Kuday knows whether your Toltoy
Comes back to you alive!»
A dying man's hard extremity —
The warrior Toltoy spoke his lament.
Having rakı poured unsparing,
The warrior Toltoy spoke his lament.
Springing forth upon his grey steed,
Sultan Toltoy crying, On!
Earth split open, dust and haze —
To the city of broad Oogan
Toltoy drew near at last.
Deep-versed in the moon-lit world entire —
Is he not the capable Toltoy?
Knowing full well all that is and is not —
Is he not the master Toltoy?
Among the lancers, to the utmost
Is he not the master Toltoy?
When his fortune fell out even,
Splitting the throng, to the utmost —
Is he not the fearsome Toltoy?
The busy road that runs to Kaşkar —
He probed and searched along that road,
And finding not a trace thereon,
He turned him back again, behold.
The straight road leading to Turpan —
He probed and searched that road, behold,
And searching, finding nothing there,
He turned him back again, behold.
The easy road that runs to Beecin —
He probed and searched along that road,
And finding not a trace thereon,
He turned him back again, behold.
The junction of the nine roads,
The pass of the wolf and of the sheep,

The middle road toward Ancıyan —
He probed and searched along its way,
And finding not a trace thereon,

Geri dönüp kaldı işte.
Koton'a giren belalı yol,
Yerin dibine giren yedi yol –

Yetip yolunu yokladı işte.
Bundan bir iz bulamadan,
Geri dönüp kaldı işte.
Cañırık'ın Car-Kıya'sı,
Tek atlık ince keçi yolu,
Talas'a giden yol odur,
Bilen adam bilirdi,
Bilmeyenlerin hepsi,
Deminki yoldan yürürdü.
O yola geldiğinde
Kasırga olup dönüp,
Kara basmış kara yol,
Baksa göze ilişmez,
Hangisi olduğu bilinmez.
Toltoy'un gözü bağlandı,
Perinin kızı Ayçürök
Arapça dua okuyup,
Alçak sisi salmıştır,
Bununla o yolun
Hiç görünmez olmuştur.
Koyaktan bulut bulunup,
Yer sisi çöküp kaplanıp,
Yanası kadın Ayçürök,
Büyücülüğü göründü.
Çiseleyip bölünüp,
Ayı bulut basmıştır,
Cediger'in Toltoy'u
Aklını şaşırmıştır.
O an Toltoy coşup,
Kendi kendine söylendi:
«Kararasının gözüne
Karanlık görünür.
Gece suyu çok geçip,

Gözü Kuday mı çarptı?

He turned him back again, behold.
The calamitous road entering Koton,
The seven roads sinking into the earth's depths —
He reached and probed their way, behold.
And finding not a trace thereon,
He turned him back again, behold.
Cañırık's own Car-Kıya,
A narrow goat-track one horse wide —
That is the road that goes to Talas;
The man who knew it, knew it well,
And all of those who did not know
Would travel by the former road.
When he came upon that road,
Whirling round him like a squall,
A black-shrouded pitch-black road —
Look — it does not catch the eye,
Which one it is cannot be known.
Toltoy's eyes were bound and blinded:
The peri's daughter Ayçürök,
Reciting a prayer in Arabic,
Has loosed the low-lying mist,
And by this means that road
Has become quite lost to sight.
Cloud gathering up from the hollow,
Ground-mist settling, blanketing all —
That splendid woman Ayçürök —
Her sorcery was made plain.
Drizzling down and parting,
The bear-cloud pressed upon him;
The Cediger's own Toltoy
Was driven out of his wits.
Then Toltoy, boiling over,
Muttered to his own self:
«To the eye of the luckless man
All shows itself as darkness.
Crossing much water in the night,

Has Kuday struck my eye?

Kararasının gözüne,
Karaltılı görünür.
Karanlıkta su geçip,
Göze perde inmiş besbelli.
Bu ne ola ki?» – deyip,
Attan iniverdi,
Tek atlık yola
El yordamıyla elini saldı.
Eline bir iz ilişir,
Kemer gibi oyulmuş,
Toynağının değdiği yerler,
El arkı gibi oyulmuş.
Kahrolası bu yolu
Devi mi basıp geçmiş,
Erecekler mi ermiş,
Ya da yoksa bu yolu
Celmoguz mu basıp geçmiş?
Gelecekler gerçekten gelip,
Benim gerçek ecelim mi yetti?
Tepesinden basayım.
Rakı içip coşan,
Kızışmış er Toltoy
Öleceğini bilmeden söylendi,
Aziz Toltoy kaplan,
Öfkelenip homurdanıp,
Güm güm gayrete geldi.
«Bahadır dersen bahadırım,
Kaynayan kalabalık düşman çıksa,
Kırgından geçireyim.
Tek başıma dalarım.
Sağlam belimi kuşanırım,
Yedi tümen asker gelse,
Tek başıma dalıp saldırırım.
Şu başım var iken,
Akun'a düşman çıkarsa,
Bildiğimi yaparım,
Yerin taşımaz kalabalık ordusunu
Tek başıma kırarım.

To the eye of the luckless man
All shows itself in shadow.
Crossing water in the dark,
A veil has dropped upon the eye, no doubt.
What thing might this be?» – saying,
Down from his horse he sprang,
Onto the one-horse track
He groped about with searching hand.
A track comes catching at his hand,
Hollowed out like a belt,
The places where the hoof had struck,
Hollowed like a hand-dug channel.
This accursed road of mine —
Has a giant trodden over it,
Have those fated to arrive arrived,
Or else upon this very road
Has a Celmoguz trodden past?
Have the comers truly come —
Has my true appointed hour arrived?
Let me press down from above.
Drinking rakı, boiling over,
The over-heated warrior Toltoy
Railed on, not knowing he would die;
Saintly Toltoy the tiger,
Flying into fury, growling,
Boomed his way to full-blown zeal.
«If you say batyr — a batyr I am;
Should a seething teeming foe come forth,
Let me put them to the slaughter.
Single-handed I charge in.
I gird my sturdy loins,
Should seven tümens of soldiers come,
Single-handed I charge and strike.
While this head of mine remains,
Should a foe rise against Akun,
I shall do as I see fit;
Their teeming host the earth can't bear
Single-handed I shall break.

Beecin'den gelen düşman olsa, Karışan davacı çıksa,	*Should the foe come out of Beecin, Should a meddling claimant rise,*
Sıkıntı salan dava olsa,	*Should a suit arise that deals out grief,*
Beecin'e kadar sürerim,	*I shall drive them back to Beecin;*
Müslüman ordusu ise,	*And if it be a Muslim host,*
Meke'ye kadar sürerim.	*I shall drive them back to Meke.*
Talihli başım var iken,	*While my fortunate head remains,*
Kerpiç kalesini parçalayıp,	*Smashing their fortress of baked brick,*
Tümünü önüme katıp sürerim.	*I'll herd the whole before me as I drive.*
Helal ise Akun'a	*If Akun deals with me halal,*
Okkayla altın zer verip,	*Giving gold zer by the okka,*
Kucaklaşıp göreyim.	*Let me embrace him when we meet.*
Haram ise Akun'u	*If Akun deals with me haram,*
Sürüp götürüp parçalayıp,	*Driving him off and tearing him apart,*
Obasını ikiye böleyim.	*Let me split his aul in two.*
Dediğime boyun eğmezse,	*If he does not bow to my word,*
Kart kızını vermezse,	*If he does not give his grown daughter,*
Keregesini uğunu kırıp,	*Smashing the kerege and the uuk,*
Gelinini kızını ağlatıp,	*Setting his brides and daughters wailing,*
Şehirli yurdunu ezeyim,	*Let me crush his city-dwelling land;*
Gücendirirse bu Oogan,	*Should this Oogan give offense,*
Cediger'i bastırtıp,	*I'll have the Cediger bear down,*
Beni Kuday çarpmazsa,	*If Kuday does not strike me first.*
Bahadır dersen bahadırım,	*If you say batyr — a batyr I am;*
Bir tümenlik asker çıksa,	*Should a whole tümen of soldiers rise,*
Tek başıma denk gelirim.	*Single-handed I am their match.*
Kırıtıp duran can olsa,	*Should there be souls that strut and preen,*
Toptan kılıçtan geçireyim,	*Let me put them all to the sword;*
Heves edip gelen düşman olsa	*Should a coveting foe come on,*
Karşıma çıkan bir tümen olsa	*Should a tümen rise against me,*
Kara günü salma sıramdır.	*It is my turn to loose the black day on them.*
Ok geçmez düz zırhı,	*The smooth armor no arrow pierces —*
Giyinecek vaktimdir,	*It is my time to don it;*
Ay-âleme bugünlerde	*Upon the whole moon-lit world these days*
Sataşacak vaktimdir,	*It is my time to fall;*
Bulut gibi uçan Surkoen'e	*Surkoen who flies like a cloud —*
Binecek vaktimdir.	*It is my time to mount him.*
Altı asırlık düşman çıksa,	*Should a foe of six centuries rise,*

Caymadan bugünlerde
Undaunted in these days —

Saldıracak vaktimdir.
It is my time to charge.
Dediğime boyun eğmezse,
If he does not bow to my word,
Kart kızını vermezse,
If he does not give his grown daughter,
Kahrolası Akun'a
Upon that accursed Akun
Görülmedik kırgın salayım,
Let me loose an unheard-of slaughter;
Acıbay ile Tümönbay
Should Acıbay and Tümönbay
Görünürse başını alayım».
Show themselves, let me take their heads».
Rakı içip kabardı,
Drinking rakı he swelled up,
Arslan Toltoy böylece,
The lion Toltoy thus and so,
Kendi kendine coşup,
Boiling over to his own self,
Kendi kendine söylenip,
Railing on to his own self,
Beli sıkıca kuşanıp,
Girding his loins up tight,
Surkoen'e bir vurup,
Striking Surkoen a single blow,
Kır boyunca fırlayıp,
Springing forth along the ridge,
Belalı bu Toltoy
This calamitous Toltoy
Yola koyulup deh deyip.
Set out upon the road, crying On!
Ala-Too gibi görünüp,
Looming like the Ala-Too,
Yola düşüp fırlayıp,
Springing forth upon the road,
Küt küt edip coşup,
Thudding thud on thud, boiling over,
Su gibi kurşuni ata binip,
Mounted on the water-grey steed,
Kendi kendine söylenip,
Railing on to his own self,
Öfkeyle kurulup,
Set and braced in wrath,
Kınsız kılıç kuşanıp,
Girding on his sheathless sword,
Yeniden boşanacak bulut gibi
Like a cloud about to burst anew,
Öfkeyle dönenip.
Wheeling round and round in wrath.
Aslında bozkurt Toltoy'un
In truth, the grey wolf Toltoy —
Her yanı dengeliymiş,
His every side was in balance;
Dağ gibi olan yiğidin,
Of that stalwart like a mountain,
Bahtı yanından eksikmiş.
Only fortune was lacking at his side.
Bahtı bütün olsaydı
Had his fortune been entire,
Dağ gibi bir şir imiş.
A lion like a mountain was he.
Sağ küreği genişmiş,
His right shoulder-blade was broad —
Oyrot'u bozacak ermiş.
A man fit to rout the Oyrot.
Akıl yorup yurt bilen,
Reasoning deep, knowing the land,
Ululuğu varmış.
Greatness indeed he had.
Ay-âlemi titreten,
Setting the moon-lit world atremble,
Pehlivanlığı varmış.
A wrestler's might he had.

Geliyor er Toltoy
Zınk zınk edip aldırmadan,

Rakı içmiş badirek*,
«Yoldan düşman çıkar» – diye,
Tırnağınca saymadan.
Karşısına çıkan düşman olsa,
Aziz Toltoy nitsin,
Kılıçla oyacak gibi,
Çarpışmaya duran düşman olsa,
Hepsini yere çalıp,
Birini komadan boğazlayacak gibi.
Altındaki Surkoen
Aşarcasına koşup ürperip,
Üstündeki er Toltoy,
Geliyor işte o zaman,
Aybaltayı hazır edip.
Cediger'in er Toltoy'u
Olgun doğmuş han imiş,
Ceti-Özönlü Cediger'i,
Derleyip tutan han imiş.

Akun'un kızı Çürök'e
Bir dolanıp yatmaya,
Toltoy'un gönlü varmış.
Temrenli sırlı mızrak,
Sallayıp çıkıp geliyor.
Öz gönlünde o zaman,
Keyiflenip çıkıp geliyor.
Akun'un kızı Çürök'ün,
«Ak gömleğini sıyırsam – diye,
Ak göğsüne binsem» – diye
Önünden nice düşman çıksa,
Tek başıma dalıp girsem – diye.
Güvey olup almaya
Çürök'ten başka kadın yok,
Önümden tümen düşman çıksa,
Kendimden başka bahadır yok.
Rakı içip şenlenip,

On he comes, the warrior Toltoy,
Clanking on, heeding nothing,

The rakı-drunken badirek,*
«A foe may rise upon the road» – saying,
Counting them not worth a fingernail.
Should a foe come out before him,
What should saintly Toltoy do —
He looks fit to gouge them with the sword;
Should a foe stand up to clash,
Dashing them all upon the ground,
He looks fit to slaughter every one.
Beneath him Surkoen
Runs as if to overleap, shivering keen,
Upon him the warrior Toltoy —
On he comes, behold, at that hour,
Holding the aybalta ready.
The Cediger's warrior Toltoy —
A khan born ripe and full he was,
The Cediger of Ceti-Özön —
A khan who gathered and held them he was.
For Akun's daughter Çürök,
To coil about her once —
Such was the desire of Toltoy's heart.
The tipped and burnished lance
He brandishes as he comes forth.
In his own heart at that hour,
In high spirits he comes forth.
Akun's own daughter Çürök —
«Might I strip her white shift off – saying,
Might I mount her white breast» – saying,
Though many a foe rise up before me,
Might I charge in single-handed – saying.
To go as bridegroom and to take her —
There is no woman but Çürök;
Though a tümen of foes rise up before me,
There is no batyr but myself.
Drinking rakı, making merry,

Hayvan Toltoy övünüp,
Davulu bir gerip çalıp,
Surkoen ile fırlayıp,

The brute Toltoy vaunting loud,
Stretching the drum and beating it once,
Springing forth with Surkoen,

Vurup salacakmış gibi,
Gürültüsü kulak sağır ediyordu.
Toltoy'un gelmekte olduğunu,
Uyuyup yatan Külçoro
Çın çın ötse de aldırmadan,
Kul da olsa bu çocuğa
Kadir Tanrı kat kat verip,
Yiğitliği ve arslanlığı
Ölçüsüz bağışlamıştı.
Söyleyeyim dese dili yok,
Altındaki Arbuudan,
Kız Saykal'ın Algara'sı,
Onunla öz kardeşti.
Kulanla kovalaşmış,
Tulparla kardeş doğmuştu.
Uykuya dalmış Külçoro,
Tıpırtıyı duyan Taybuurul
Sağ kulağını yatırıp,
Kurt görmüş gibi,
Homurdanıp o canavar
Kara yerin toprağını
Külçoro'nun üstüne savurdu.
Yine Çoro uyanmıyor,

As if he would strike him down,
Its thunder was deafening the ear.
That Toltoy was drawing near —
Külçoro, lying fast asleep,
Though it rang and rang, paid no heed;
Though he was but a slave, on this child
Almighty God had heaped fold upon fold,
Valor and the lion's heart
He had bestowed without measure.
Had it wished to speak, it had no tongue —
The Arbuudan beneath him,
With maid Saykal's Algara
It was a blood-born brother.
It had raced with the wild kulan,
Born a brother to the tulpar.
Külçoro sunk in slumber,
Taybuurul, hearing the hoofbeats,
Laying back his right ear,
As if he had seen a wolf,
Snorting, that fierce creature
The soil of the black earth
Flung over Külçoro.
Still Çoro does not wake,

TOLTOY'UN YOLDA KÜLÇORO'YA RASTLAYIP, MIZRAKLAŞIP GERİ KAÇIŞI

HOW TOLTOY MET KÜLÇORO ON THE ROAD, FOUGHT HIM WITH LANCES, AND FLED BACK

Yer yarılıp toz duman içinde,
Cediger'in Toltoy'u
Yaklaşarak gelmekteydi.
Küheylan olmuş Buurul at,
Geminin demirini dişledi,
Kayıp misali Taybuurul

The earth split, wrapped in swirling dust,
Cediger's Toltoy
Was coming ever closer.
The Buurul horse, a courser grown,
Bit down upon his iron bit,
Like one vanished, Taybuurul

Yere saplanmış mızrağı
Döndürüp çevirdi.
Üstündeki Külçoro
Taybuurul'un sırtından
Kayıp düşüp, doğruldu,

Kişneyip sarsılarak,
Kara yerin toprağını
Ayağıyla dövüyordu,
Yine de Çoro uyanmıyor.
Horultuyu koyuvermiş,
Korku bilmez Külçoro
Kımıldamadan uyuyakalmıştı.
Çocuk tabiatlı ejder,
Taşı yastık edinmiş,
Yorgun düşüp uyuyakalmıştı.
«Ansızın yetişirse er Toltoy,
Mızrağıyla ne yapar – diye,
On ikisindeki çocuğu
Öldürüp gider» – diye,
Ürküp duruyor Taybuurul.
«Bu itliği Çoro bilir – diye,
Yarın mahşer gününde
Kara eşek yapıp biner – diye,

Kurt görmüş gibi
Kişneyip durdu.
Geyik gibi boynunu büktü,
Toprağı saçıp yeri dövünce,
Yine çocuk uyanmıyor.
«Vay vay domuz, ne yapıyor» – diye,

Uykudan çocuk uyanınca,
Kaburga altında yüreği güm güm,
İçi, bağırsakları hep birden
Duramayıp sarsılıyordu.
Beli bükülüp kamburlaşıp,
Çocuk bey Külçoro,
Gözleri açılıp fal taşı gibi oldu.

The lance stuck fast into the ground
He turned and swung about.
Külçoro who sat upon him
From Taybuurul's back
Slipped and fell, then rose upright,

Neighing and shuddering,
The soil of the black earth
He was pounding with his hoof —
Still Çoro does not wake.
He had let his snoring loose,
Külçoro who knew no fear
Slept on without a stir.
The dragon with a child's nature
Had made a stone his pillow,
Worn out, he had fallen asleep.
«If er Toltoy comes upon him unawares,
What might he do with his lance – saying,
The child in his twelfth year
He will slay and ride away» – saying,
Taybuurul stands there in dread.
«Çoro will know this dog's deed – saying,
Tomorrow on the day of reckoning
He will make me a black donkey and mount me» – saying,
As if he had seen a wolf
He neighed and kept on neighing.
He bent his neck like a deer,
Scattering soil, beating the ground —
Still the child does not wake.
«Vay vay, the swine, what is he doing» – saying,
When the child awoke from sleep,
Beneath his ribs his heart went pounding,
His innards, his very guts all at once
Were shaking beyond restraint.
His waist bent, hunching over,
The child bey Külçoro,
His eyes went wide as divining stones.

Uykusu kaçıp dağıldı,
Umaç gibi gözleri açıldı,
Alnı gidip kırıştı,

O ölçüsüz sultanın
Buurul ile kavga ederek.
On ikisinde Külçoro
Her yanı tam bir yiğitti,
Deniz gibi Almambet'inden
Armağan kalan arslandı.
Irmaktan akan pınarın,
Yaman Alma sultanından
Armağan kalan yavrusuydu.
Beli tepeye bakıp kamburlaşıp,
Yiğidin bakıp durdu idi,
Su gibi kurşuni at binmiş,
Kıl kuyruğunu sıkı düğümlemiş,
Sancak bağlamış,
Yeniden yağacak bulut gibi,
Yüzü gazaba dönmüş,
Ay baltasına bakılsa,
Yol üstü çadır gibi görünür,
Bakıp duran adamın,
Gönlü gidip bölünürdü.
Cediger'in er Toltoy'u
Ata oğlundan bir arslandı,
Tövbe yönünden eksikti.
Tövbesi tam olsaydı,
Çoro olup o domuza
Ordusuyla konacak biriydi.
Zavallı Toltoy ne yapsın,
Öfkeyle dönüp dolaşıp,
Kılıç, tüfek, ay balta,
Hepsini beline kuşanıp.
Heybetle uğuldayıp,
«Ayçürök'ü alıveririm» – diye,

Gümbürdeyerek geliyordu.
Babası Manas cömertten

His sleep fled and scattered,
His eyes opened wide as saucers,
His forehead went and wrinkled,

Of that measureless sultan,
Quarreling with Buurul.
At twelve years Külçoro
Was in every limb a true batyr,
From his sea-deep Almambet
A lion left as a keepsake.
Of the spring that flows from the river,
From the fierce sultan Alma
He was the cub left as a keepsake.
His back hunched toward the hilltop,
The batyr had stood and gazed:
He rode a lead-grey horse like water,
Its hair-tail knotted up tight,
A banner bound upon him,
Like a cloud about to rain anew,
His face was turned to wrath,
If one looked upon his moon-axe,
It loomed like a tent upon the road;
The man who stood there gazing —
His heart would go and shatter.
Cediger's er Toltoy
Was a lion among fathers' sons,
Yet in repentance he fell short.
Had his repentance been whole,
Becoming a çoro, upon that swine
He would have descended with his host.
What could poor Toltoy do,
Wheeling about in fury,
Sword, musket, moon-axe,
All of them girded at his waist.
Roaring in his grandeur,
«I shall take Ayçürök for my own» –
saying,
He was coming on with thunder.
From his father Manas the bountiful

Armağan kalan sır mızrağı,
Yiğit bey Külçoro
Yönelip sıyırıp çekti.
«Ya Kudret, iman ver,
Ecel yeterse öleyim,

Cediger'in Toltoy'uyla
Bir yüzleşip göreyim.
Kadın alacak enişte'nin
Hesabını şimdi vereyim.
Bahadırsa Toltoy'la,
Teke tek güreşip,
Yedi gün boyu vuruşup,
On ikime girmişim,
Kader yeterse öleyim,
Cediger'in Toltoy'uyla
Teke tek mızraklaşıp,
Bir boğuşup göreyim.
Teke tek karşı durup,
Meydana çıkıp vuruşup,
Kadın alacak Toltoy'a,
Saldırıp mızrak uzatayım,
Kadın alacak enişteye
Yiğitliği adamakıllı göstereyim.
Ecel yeterse öleyim,
Ala Dağ gibi Toltoy'la
Sarmaş dolaş dövüşüp göreyim.
Gümbürdeyen Toltoy'a
Doğrultup mızrak uzatayım,
Öfkelenip vuruşup,
Tüfek atıp, yay çekip,
Kaçmadan durup vuruşup,
Kadın alacak Toltoy'un
Yiğitliğini şimdi bileyim.
Gümbürdeyen Toltoy'u
Eteğinin dibinden kavrayıp,
Ölesiye tutuşup,
Gayret edip vuruşup,
Yüz yüze gelip Toltoy'la

The keepsake mystery lance,
The batyr bey Külçoro
Turned and drew it forth.
«O Power, grant me faith,
If my hour has come, let me die,

With Cediger's Toltoy
Let me meet face to face and see.
The bride-taking brother-in-law —
Let me settle his account this hour.
If he is a bahadır, with Toltoy,
Wrestling one against one,
Battling seven days on end —
I have entered my twelfth year,
If fate suffices, let me die,
With Cediger's Toltoy
Lance against lance, man to man,
Let me grapple once and see.
Standing against him one to one,
Riding out to the field to fight,
At bride-taking Toltoy
Let me charge and thrust my lance,
To the bride-taking brother-in-law
Let me show valor in full measure.
If my hour has come, let me die,
With Toltoy like the Ala Dağ
Let me fight locked arm in arm and see.
At thundering Toltoy
Let me level and thrust my lance,
Raging, trading blows,
Firing the musket, drawing the bow,
Standing fast, fighting without flight —
Of bride-taking Toltoy
Let me learn the valor now.
Thundering Toltoy —
Let me seize him by the hem of his skirt,
Grappling unto death,
Striving, trading blows,
Coming face to face with Toltoy,

Çarpışıp karşı durarak,
Bu seyirlik işi yapayım.
Elden önce Toltoy'u,
Atamdan kalan Akkelte,
Fazlasıyla sağlam, dosdoğruydu,
Onunla vurayım,

Clashing and standing firm,
Let me perform this spectacle.
Before all else, at Toltoy —
Akkelte, left me by my forefather,
Exceedingly sound and true it was —
Let me strike him with it,

Bir temaşaya dalayım,
Akkelte ile vurayım.
Çocuk tabiatlı Külçoro
Kutudaki barutu
Şarıl şarıl döktü şimdi,
Koyun başı kadar kurşunu
Takırdatarak sürdü şimdi.
Harbi ile bastıra bastıra,
Tez ateşleri çekiştirip,
Yar gibi kocaman kundağı
Ak kaltak eyerin kaşına
Tak tak vura vura dayadı.
Sonra binip geriye yaslanıp,
Falyadan taşan barutu
Tırnağıyla sıyırıp,
Çin çakmağı, ciğer taşını
Çakıp kor düşürüp,
Fitiline ateş koyup,
Surkoen ile dörtnala,
Cediger'in Toltoy'u
Uçarcasına gelmiyor mu.
Büyük kazan gibi heybetle,
Tepesinde çığlıklar koparak,
Namluyu doğrultan Külçoro,
Akkelte'yi uzattı şimdi.
Toltoy deh deyip fırladı,
Ölçülü yerin hizası – diye,
Arslan soylu Külçoro
Akkelte ile bir bastı.
Tars diye kurşunu gürleyip,
Toltoy'a yaklaştığında,
Cömert hanının Akkelte'si

Let me plunge into a spectacle,
Let me strike with Akkelte.
Külçoro of the child's nature
The powder from its box
Poured gurgling out this hour,
A bullet big as a sheep's head
He rattled home this hour.
Ramming down with the ramrod,
Tugging the quick-fires taut,
The great stock huge as a cliffside
Against the pommel of the white saddle
He braced it, knocking tak-tak.
Then mounting, leaning back,
The powder brimming from the touchhole
He scraped away with his nail,
The Chinese flint, the liver-stone
He struck, dropping an ember,
Setting fire to the fuse —
At full gallop on Surkoen,
Cediger's Toltoy —
Is he not coming as if in flight?
Grand as a great cauldron,
Screams bursting above his crown,
Külçoro leveling the barrel
Stretched out Akkelte this hour.
Toltoy cried deh and sprang away,
The measured ground's own line – saying,
Lion-blooded Külçoro
Pressed once with Akkelte.
Its bullet roaring with a crack,
As it drew near to Toltoy,
The bountiful khan's Akkelte

Yavrulu deve gibi gürleyip,
Bunu duyan Toltoy'un
Bütün bedeni ürperdi.
Ağzından alev fışkırıp,
Kaplanın Akkelte'si
Az kalsın onu yutacaktı.
Kurşunu ıslık çala çala yetip,

Roared like a camel with her calf,
And Toltoy, hearing this —
His whole body shuddered.
Flame gushing from its mouth,
The tiger's own Akkelte
Had all but swallowed him whole.
The bullet arriving with a whistle,

Akkelte'nin kurşunu aşıp geçip,
Uzaklara gitti.
Boz tepecik yamacında,
Akkelte'nin kurşunu ulaştı,
Yol üstü çadır gibi kara çim
Altüst olup devrildi.
Zavallı bey Toltoy'un
Kaburga altında yüreği hop etti,
Pis bağırsağı zangır etti.
Şaşakaldı er Toltoy,
Gök mü gürleyip gitti,
Nasıl bir sır oldu acep,
Yer mi bozulup yarıldı?
Kara sarp dağ mı var,
Nasıl zaman, nasıl gün bu,
Hakan'dan gelen düşman mı var?
Yer bozulup ses verdi,
Yutup yiyecek düşman mı var?
Pusa karışmış ok mu var,
Bozulmadan sel gibi kaplayıp,
Bize gelecek ok mu var?
Yüreklendi er Toltoy,
Heveslenip gelmiş düşman ise,
Kılıçla kırıp geçeyim,
Varsın kırk bin düşman çıksın,
Kökünün hepsine birden varayım.
Öfkelenip hazırlanıp,
Surkoen'in başını çevirdi şimdi.
Boğaz boğaza gelecekmiş gibi,
Zavallı Toltoy durdu şimdi.
Hayret, yamaç yanına bakınca,

Akkelte's bullet overshot him,
And went off into the distance.
On the slope of the grey hillock
Akkelte's bullet struck home,
The black turf like a tent upon the road
Was overturned and toppled.
Poor bey Toltoy —
Beneath his ribs his heart leapt up,
His foul gut rattled and shook.
Er Toltoy stood astounded:
Did the sky go thundering past,
What manner of mystery is this,
Did the earth crack and split apart?
Is there a black precipitous mountain,
What times, what days are these,
Is there a foe come from the Hakan?
The earth broke open and gave voice —
Is there a foe to swallow and devour us?
Is there an arrow steeped in ambush,
Sweeping unbroken like a flood,
Is there an arrow coming for us?
Er Toltoy took heart:
If it is a foe come here with craving,
Let me cut him down with the sword,
Let forty thousand foes come forth,
I will fall on all their root at once.
Raging, making ready,
He turned Surkoen's head this hour.
As if to come throat against throat,
Poor Toltoy halted now.
Wonder — when he looked toward the slope,

Kızıl demir kırı at binmiş,
Kıl kuyruğunu sıkı düğümlemiş,
Kızıl yağız genç bir çocuk
Yamaçtan çıktı bağırarak,
Manas diye savaş narası atıp,
Kara demir kırı at binmiş,
Kıl kuyruğunu sıkı düğümlemiş,
Kara yağız genç bir çocuk,

Mounted on a red iron-grey horse,
Its hair-tail knotted up tight,
A ruddy-dark young child
Burst shouting from the hillside,
Hurling the war-cry of Manas;
Mounted on a black iron-grey horse,
Its hair-tail knotted up tight,
A black-dark young child,

Mızrak uzatıvermişti.
Öfkelenip bağırıyor,
Bayırdan çıkıp alev alev,
Manas diye nara atıyor.
On ikisinde bir çocukmuş,
Yolunu kesip yakalayayım,
Kurban diye keseyim.
Atını yedeğe alıp ganimetleyip,
Ganimet edip alayım.
Şimdi hesabını göreyim,
Kılıç ile vurayım.
Balta ile ezeyim,
Bu haylaz çocuğun
Albastı gibi kanını saçayım».
Gökkır misali at binmiş,
Surkoen'in başını çevirdi,
Sultan Toltoy kaplan
Çocuğu bekleyip durdu.
«Manas! Manas!» diye bağırıp,
Manas diye savaş narası atıp,
«Manas! Manas! – deyip geliyor, O
ünlü arslan han Manas
Manas diye söylenen naralar
Kulağını burnunu yiyip geliyor.
Yine Toltoy bakınca
Durduğu yer çukur bir dere olup,
Bahadır taslağı Koco'yu
Kendi kirpiği düşman kesilip,
Cediger'in Toltoy'unun
Gönlü gidip bölündü,

Had thrust his lance right out.
Raging, he is shouting,
Bursting from the slope ablaze,
He hurls the cry of Manas.
A child in his twelfth year, it seems —
Let me cut his road and seize him,
Let me slaughter him for sacrifice.
Leading his horse away as booty,
Let me take him as my spoil.
Now let me settle his account,
Let me strike him with the sword.
Let me crush him with the axe,
This unruly child —
Let me spill his blood like an albastı».
Mounted on a horse like Gökkır,
He turned Surkoen's head about,
Sultan Toltoy the tiger
Stood waiting for the child.
Shouting «Manas! Manas!»,
Hurling the war-cry of Manas,
«Manas! Manas! – saying he comes, That
famed lion khan Manas
The war-cries spoken with Manas' name
Come devouring his ears and nose.
When Toltoy looked again,
The place he stood became a sunken gully,
Koco, that half-made bahadır —
His own eyelash turned his foe,
And Cediger's Toltoy —
His heart went and was broken;

Er Toltoy'un gözüne,
Ah, dağ gibi Manas göründü.
Toltoy dikkatle bakınca,
Çocuk «Manas!» dediğinde
Manas başta, sayısız kişi
Vadiden çıktı dalgalanıp,
Böyle köküme mi ulaşır,
Bakay başta, bin kişi
Yine çıktı kaynaşarak.
Sarı altından kürk giymiş,
Sarala misali at binmiş,
Yalın kılıç kuşanmış,
Öfkeyle dönüp dolaşarak

Görenin gönlü bölünür,
Can alıcı gibi görünür,
Sarala'ya kamçı vurup,
«Yakala, yakala, yakala!» – diye,

«Yakalarsan hakla!» – diye,
«İki elini birden bağlayıp,
İki gözünü birden oyup,
Ondan sonra hakla!» – diye,
Almambet narasını salmıştı.
Aç haykırış, yaman nara,
Tutuşulsa insanın gücü yetmez,

Arslanın dişi bile işlemez,
Gök atlas kürk giymiş,
Akbaltay'ın Çubak'ı
Ardından narasını salmıştı,
Destek olup katılmıştı.
Cediger'in er Toltoy'unun
Gönlü gidip bölündü,
Hepsi sağmış gibi göründü.
«Köküme hep birden ulaşırlar,
Hepimizi kırıp geçirip,
Diri diri bağlayıp götürürler!
Kaplan Manas'ın ta kendisiymiş,

Before er Toltoy's eyes,
Ah, Manas loomed like a mountain.
When Toltoy looked with care,
Whenever the child cried «Manas!»,
Manas at the head, men without number
Came surging from the valley:
Will they reach my root like this?
Bakay at the head, a thousand men
Came forth again, teeming.
Clad in a coat of yellow gold,
Mounted on a horse like Sarala,
Girded with a naked sword,
Wheeling round and round in fury —

Who sees him, his heart is broken,
He looms like a taker of souls,
Laying the whip on Sarala,
«Seize him, seize him, seize him!» – saying,
«If you seize him, finish him!» – saying,
«Binding both his hands at once,
Gouging out both his eyes at once,
Then finish him after that!» – saying,
Almambet had loosed his war-cry.
A hungry howl, a dreadful cry —
Grapple with him, man's strength avails not,
Even the lion's tooth cannot bite;
Clad in a coat of sky-blue satin,
Akbaltay's Çubak
Had loosed his war-cry after him,
Had joined him in support.
And Cediger's er Toltoy —
His heart went and was broken,
All of them seemed alive and real.
«They will reach my root all at once,
They will cut us down, every one,
They will bind us alive and drag us off!
It is the tiger Manas himself —

Ne yapsan can bırakır mı,
Yiğit Bakay'ın ta kendisiymiş,
Mihnete salacak iş bu.
Sataşan sağ kalır mı,
Yüzleşen aman kalır mı,
Bu diri kaplanlardan biri
Diri diri yakalar mı,
Yol üstünde sürükleyip,
Kurban diye keser mi.
Durup karşısına dikilip,
Kurban diye kestirip,
Yol üstünde sürüklenip,

Whatever you do, will he leave a soul?
It is the valiant Bakay himself —
This is a matter that brings torment.
Does he who provokes them stay alive,
Does he who faces them find mercy?
Will one of these living tigers
Seize me alive as I am,
Dragging me along the road,
Slaughter me for sacrifice?
Rather than stand and face them,
Be slaughtered for sacrifice,
Dragged along the road,

Kurban diye kestirip,
Kırda paramparça olup,
Azgın köpeklere yem olmaktansa.
Kıraç kırda ölmektense,
Azabı böyle görmektense,
Obama sığınıp kaçayım,
Askerimi toplayayım,
Yağma savaşı açayım,
Kıraç kırda ölmektense,
Yüreğimde hasret kalmasın.
Söylemiştim ben demin,
Dinlememiş miydi o zaman,
Vadili pınar, dik yamaç,
Yanıp tutuşan Çürök yosması,
Bel bağladığı beli var,
Saklayıp yatırdığı eri var.
Kâfir Çürök hilekârın
Kazıp koyduğu çukuru var,
Kaynatıp koyduğu belası var,
Nicedir o talihsizin
Hazırlayıp koyduğu zorbası var.
Zorba gelirse sana diye,
Seçip koyduğu demek buymuş,
Akun'un kızı Ayçürök
Erlerinin hepsini
Hazır etmiş demek o zaman.

Be slaughtered for sacrifice,
Torn to pieces on the steppe,
And become food for raging dogs —
Rather than die on the barren steppe,
Rather than see torment such as this,
Let me flee for refuge to my oba,
Let me gather up my soldiers,
Let me open a war of plunder;
Rather than die on the barren steppe,
Let no longing stay within my heart.
I had said it just before —
Did he not fail to listen then?
The valleyed spring, the steep hillside,
That burning wanton Çürök —
She has a stronghold she relies on,
She has a man she keeps concealed.
That infidel Çürök the schemer
Has a pit that she has dug,
Has a bane that she has brewed;
For how long has that ill-starred one
Kept a tyrant ready and prepared.
Saying, should a tyrant come against you,
This, then, was the one she chose —
Akun's daughter Ayçürök
Must then have made ready
Every one of her men.

Bu kâfirin eri iyilik etmez,
Çınkoco'nun fesadıdır.
Şimdi sataşılsa Manas sağ komaz.
Halkına Toltoy döndüğünde,

Süleyman'ın* dokunamadığı Beecin'den

Hesap soran ulu Manas,
İskender'in* dokunamadığı Beecin'e
İz salan er Manas.
Peygamber'in varmadığı Beecin'i
Basıp alan ulu Manas.
Çalıyar'ın vurmadığı Beecin'i
Vurup alan ulu Manas.
Kan dökücü Manas arslanla
Sataşan aman kalır mı.
Haberini bilen Toltoy'un

Bileğinden derman gitti,
Yüreğinden zar gitti.
Bozkurt Toltoy hanının
Göğsü gitti titreyerek,
Sakalı gitti dökülerek.
O Külçoro geliyor,
Manas diye savaş narası atıp,
Aç arslan, kaplan gibi.
Toltoy soluyup duruyor,
Tutuşulsa sağ kalınmazmış gibi,
Kadın alacak Toltoy han,
Elindeki davulbazı,
Davulbaza bir asılıp,
Surkoen'e bir vurup,
Yola düştü er Toltoy,
Cediger'e doğru deh deyip,
Varıp ulaşacakmış gibi,
Altındaki Surkoen'e
Sağlı sollu kamçı vurup,
Sağlı tersli mahmuzlayıp,
Fazlasıyla telaşa kapıldı,

This infidel's man does no kindness,
It is Çınkoco's mischief.
Provoke him now, Manas leaves none alive. When Toltoy turned back to his people,
From Beecin that Süleyman could not touch*
Great Manas who called it to account,
Upon Beecin that İskender could not touch*
Er Manas who left his trail.
Beecin where the Prophet never went —
Great Manas who seized it by storm.
Beecin that Çalıyar never struck —
Great Manas who struck and took it.
With the blood-shedding lion Manas
Does he who quarrels find mercy?
Toltoy, who knew these tidings —

The strength went from his wrist,
The membrane went from his heart.
The grey-wolf khan Toltoy —
His chest went all a-trembling,
His beard went shedding away.
That Külçoro is coming,
Hurling the war-cry of Manas,
Like a hungry lion, a tiger.
Toltoy stands there panting;
As if to grapple were to die,
Bride-taking Toltoy khan,
The drum-mallet in his hand —
Now hauling on the drum-mallet,
Now striking Surkoen a blow,
Er Toltoy took to the road,
Crying deh toward Cediger,
As if he would arrive and reach it,
On Surkoen beneath him
Laying the whip to right and left,
Spurring on right side and wrong,
He fell into utter panic,

Alabildiğine kaçıp gitti.
Yay gibi uçuyor Surkoen,
Altındaki yürüğü,
Almayacaktı Çürök'ü,
Sıkıştırıp da göndermişlerdi,
Kaçıp geri döndüğünde,
Yer yarılıp toz duman,
Ardından tozu savrulup,
Er Toltoy'un Surkoen'i
Uçup geliyor toz duman içinde,
İnişe geldiğinde
Er Toltoy'un Surkoen'i
Karaca gibi ön ayakları saplanıp,
Yokuşa dayandığında,
Ölçüsüz yürük Surkoen
Yelesi kuyruğu yayılıp.

He fled away as far as he could.
Surkoen flies like an arrow from the bow;
The racer underneath him —
He was not to take Çürök,
They had pressed him hard and sent him;
As he fled and turned back home,
The earth split open, dust and haze,
The dust whirling up behind him,
Er Toltoy's Surkoen
Comes flying wrapped in dust and haze;
When he came to the descent,
Er Toltoy's Surkoen,
His forelegs plunging like a roe deer's;
When he leaned into the climb,
The measureless racer Surkoen,
His mane and tail spread streaming.

Tabanı yere tak tak vurup,
Kara çelik gem demiri
Damağında şak şak öterek.
Koştuğunda vınlayıp,
Tabanına değen taş
Darı gibi ufalanıp savruluyor.
Görününce görünüp,
Görünmezse Surkoen
Mavi duman olup ayrılıyor.
Yer yarılıp sel gibi akıp,
Cediger'inki o zaman
Yine kaçarak yaklaşıyor.
Almambet'in Külçoro'su,
Üzülüp kederlenerek:
«Sonunda yaklaştırmadan,
Beceriksizlik etmişim.
Uzaktan kovalayıp Toltoy'u
Çocukluk etmişim.
Yetiştirmeden kaçıp gider mi,
Şimdi eline ulaşır mı?
Yetişemeyip böylece,
Buurul'u Tanrı mı çarpar?

His hooves knocking tak-tak on the ground,
The black steel iron of the bit
Ringing şak-şak against his palate.
Whirring as he ran,
The stone that touched his hoof
Was crumbled like millet and scattered.
Seen when he can be seen,
When he cannot, Surkoen
Parts away as blue smoke.
The earth splitting, flowing like a flood,
Cediger's own one then
Draws near again in flight.
Almambet's Külçoro,
Grieving and sorrowing:
«In the end, never letting him near,
I have shown my want of skill.
Chasing Toltoy from afar
I have shown my childishness.
Will he flee before I catch him,
Will he reach his own hands now?
Failing thus to catch him —
Has God then struck Buurul?

İsteyerek gönderdi ağam,
Ben Külçoro çocuğu.
Dağ gibiymiş er Toltoy,
Hantal hantal kaçıp gitti.
Kadın alacak belayı,
Gücü kuvveti yerinde kâfiri,
Tanrı çarpıp yere serdi.
Arkasına er Toltoy
Baka baka kaçıp geliyor.
Kara saplı örme kamçıyı,
Kavrayıp havada çevirip,
Çaresiz kalmış Buurul'un,
Karnına çekip indirerek,
Külçoro kovalayıp geliyor.
Yetişemeyecekmiş gibi gerilip,
Külçoro geliyor o zaman,
Taybuurul ile kavga ederek.

My ağa sent me willingly,
Me, the child Külçoro.
Like a mountain was er Toltoy,
Lumbering, he fled away.
The bride-taking scourge,
The infidel in his full strength —
God struck him and laid him low.
Behind him er Toltoy
Comes fleeing, looking back and back.
The braided whip with the black handle
He grasped and whirled in the air,
And on the helpless Buurul's
Belly he drew it down;
Külçoro comes on in pursuit.
Straining as if he would not catch him,
Külçoro comes on then,
Quarreling with Taybuurul.

«Yürük idin kahrolası,
Buurul sana ne oldu?
Sahiden Toltoy geçip gider mi,
Yetiştirmeden kaçıp gider mi?
Küheylan olmuş Taybuurul
Koşup da yetişemedi.
Akun'un kızı Ayçürök
Nazlandırıp yem verip,
Fazlaca semirtmiş onu.
Başını yere eğemeyip,
Dağ koyunu gibi adım açamayıp,
İşte böylece zavallıyı
Köpük ter basıvermişti.
Temiz teri çıkıp düzelince
Geyik gibi boynunu büktü.
Ok atımı hendek gelse,

Duraksamadan aşıp uçtu.
Gerçek tulparın beyni bu,
Küheylan tulpar değil mi,
Yelişine yel yetişmez,

«You were a racer, curse you —
Buurul, what has come over you?
Will Toltoy truly pass and go,
Will he flee before I catch him?
Taybuurul, a courser grown,
Ran and yet could not catch up.
Akun's daughter Ayçürök
Had pampered him with feed
And fattened him too well.
Unable to bow his head to earth,
Unable to stride like a mountain ram,
So it was that the poor beast
Was drenched in lathered sweat.
When his clean sweat broke and settled,
He bent his neck like a deer.
Should a ditch come, an arrow's flight across,
He cleared it flying, without pause.
This is the brain of a true tulpar —
Is a courser not a tulpar?
No wind can catch his gallop,

Yel perisi gibi hayvan
Başını yere eğmişti,
Dağ koyunu gibi adım açmıştı,
Yelişine yel yetişmez,
Olgun koşuya durmuştu,
Yürüyüşüne mal yetişmez,
Bambaşka koşup gitmişti.
Kayıp gibi toz duman içinde,
Çaresiz kalmış Taybuurul
Cediger'in Toltoy'una
Yaklaşıp yetişmek üzereydi.
Ayrık otlu sırttan,
Beli yüksek düzlükten
Yandan dolanıp gidiyor,
Cediger'in Toltoy'unu
Olgun bir er olan Külçoro
Aldatıp götürüyor.
«Güvey Toltoy, dura dur,
Atının başını çevire dur!

A beast like the spirit of the wind —
He had bowed his head to earth,
He had strode like a mountain ram,
No wind can catch his gallop,
He had settled into ripened stride,
No beast can match his pace,
He had run altogether otherwise.
Like one vanished in dust and haze,
The helpless Taybuurul
Upon Cediger's Toltoy
Was closing in, about to catch him.
Along the ridge of couch-grass,
Along the high-waisted flat,
He goes wheeling round the flank;
Cediger's Toltoy —
Külçoro, a man full-ripened,
Is leading him astray.
«Bridegroom Toltoy, stay a while,
Turn your horse's head and stay!

Ablamın söylediği söz idi,
Yiğit Toltoy enişteni
Karşılayıp gel demişti.
Böbürlenip durma aman ha,
Şu yerde dura dur!
Güvey olup gelmişsiniz,
Güvey sizin gibi olur mu,
Eyer beli gibi yükseklerden
Aşıp giden güvey olur mu?
Güveyliğe gelip de yeniden
Kaçan güvey olur mu?
Kaçıp duran güveye,
Güvey demek yakışır mı?
Çürök'ün söylediği söz idi,
Dağ gibi olan enişteni
Karşılayıp gel demişti.
Atının ağzını çevire dur,
Değerli enişte, dura dur!
Otuz gelin, otuz kız,

It was the word my abla spoke:
Your valiant brother-in-law Toltoy —
Go out and welcome him, she said.
Do not stand there boasting, mind you,
Stay a while upon this spot!
You have come here as a bridegroom —
Is there a bridegroom such as you?
Over heights like a saddle's ridge
Is there a bridegroom who bolts across?
Having come for his bridegroom days,
Is there a bridegroom who then flees?
To a bridegroom always fleeing,
Is it fitting to say bridegroom?
It was the word that Çürök spoke:
Your brother-in-law, mountain-like —
Go out and welcome him, she said.
Turn your horse's mouth and stay,
Precious brother-in-law, stay a while!
Thirty brides and thirty maidens,

Oyunlar açıp süzülerek,
Ortalarında sizin hanımınız
Peri kızı gibi salınıyor.
Dünyalar gibi görünüp,
«Bozkurt güvey geliyor» – diye,
Bahadır Toltoy, dura dur!
Karşılamaya çıkmışlar bölük bölük.

Oynarsan oyun kahkaha var,
Temaşanın türlüsü var!
Karşılayandan kaçmadan dur,
Zavallı enişte, heybetli,
Kayınlardan kaçıp kabararak,

Kaçan güvey olur mu?
Kaçıp durursak titreye titreye,

Güvey demek yakışır mı?
Aman, enişte, dura dur,
Atının ağzını çevire dur.
Güveyliğe gelip kasılarak,

Kargaşayı salıp git,
Güvey kaçıp durur mu?
Aklından şaşkın soluyup,
Telaşlanan güvey olur mu?

Alacaklısını görmüş gibi,
Obasına doğru paldır küldür,
Kaçan güvey olur mu?
Aldatıp gidiyor Külçoro,
Ecinni görmüş er Toltoy
Aldatmaya kanıp durur mu?
Atın ağzını çevirir mi,
Durup da çocuğun karşısında
Toltoy'u Tanrı mı çarpar?
Başı kopup gitmedikçe,
Bahadırın Toltoy durur mu?
«Sesi yakına geldi» – diye,

Opening their games, gliding by,
In their midst your own lady
Sways like a peri's daughter.
Looking like all the worlds,
«The grey-wolf bridegroom comes» –
saying, Bahadır Toltoy, stay a while!
They have come out to greet you, troop on troop.
If you play, there is game and laughter,
There is every kind of spectacle!
Stand, flee not from those who greet you;
My poor brother-in-law, so grand,
Swelling up and fleeing from your in-laws —
Is there a bridegroom who flees?
If we keep fleeing, trembling and trembling,
Is it fitting to say bridegroom?
Aman, brother-in-law, stay a while,
Turn your horse's mouth and stay.
Come for your bridegroom days, then strutting,
Loosing turmoil as you go —
Does a bridegroom keep on fleeing?
Panting, dazed out of his wits —
Is there a bridegroom in a panic?

As if he had seen his creditor,
Helter-skelter toward his oba —
Is there a bridegroom who flees?
Külçoro goes on deceiving;
Er Toltoy, who has seen a jinn —
Does he keep falling for the ruse?
Does he turn his horse's mouth about?
To stand and face the child —
Has God then struck down Toltoy?
Until his head is torn away,
Does the bahadır's Toltoy stay?
«His voice has come in close» – saying,

Sahiden kaçtı er Toltoy,
Surkoen'e kamçı vurup,
Sahiden kaçtı er Toltoy.
Zavallı Toltoy iki yana yalpalayıp,
İki eteği havada savrulup,
Densizce kaçtı er Toltoy.
Toltoy durmadan kaçınca,
Doğrusunu söylüyor Külçoro,
İçindekilerin hepsini,
Sırrını söylüyor Külçoro:
«Atının ağzını çevire dur,
Benim halimi sorarsan,
Tanrı'nın sevdiği kuluyum,
Han Manas'ın çorosu,
Almambet Kıtay'ın oğluyum.
O öldüğü zamanda,
İt derisi kul idim,
Ölmeyip sağ gezerken
Koyun derisi kul idim.
Atamı soyumu sorarsan,
Semetey'in kulu idim.
Geri dönüp sen durup,
Atımla birlikte beni
Ganimet edip alıp git!
Yamansan eğer, sen Toltoy,

Truly er Toltoy fled,
Laying the whip on Surkoen,
Truly er Toltoy fled.
Poor Toltoy lurching side to side,
His two skirts whirling in the air,
Er Toltoy fled without all grace.
As Toltoy fled without a halt,
Külçoro speaks the truth of it,
All that lies within him,
Külçoro speaks his secret out:
«Turn your horse's mouth and stay;
If you ask after my state,
I am a slave beloved of God,
A çoro of Khan Manas —
I am the son of Almambet the Kıtay.
In the days when he had died,
I was a slave of dog's hide;
While he walked alive, undying,
I was a slave of sheep's hide.
If you ask my father and my line,
I was Semetey's slave.
Turn back now and make your stand,
And me together with my horse
Take as booty and be gone!
If you are wicked, you, Toltoy,

Bir ganimete doyup git!
On ikisinde çocuğum,
Akıldan noksan bir toyum.
Adamsan eğer sen Toltoy,
Küheylanının ağzını çevire dur,
Bahadırsan er Toltoy,
Dönüp yakına dura dur!
Bir hünerini gösterip git,
On ikisindeki çocuğu
Ganimet edip alıp git!
Bahadır adam kaçar mı,
Böbürlenen bahadır telaşlanır mı?
Bahadırsan sen Toltoy,

Glut yourself on booty and be gone!
I am a child in my twelfth year,
A raw fool wanting in wits.
If you are a man, you, Toltoy,
Turn your courser's mouth and stay,
If you are a bahadır, er Toltoy,
Turn, draw near, and stand a while!
Show one feat of skill and go,
The child in his twelfth year —
Take him as booty and be gone!
Does a bahadır flee like this,
Does a boasting bahadır take fright?
If you are a bahadır, you, Toltoy,

Çocuktan bahadır kaçar mı?
Altımdaki Arbuurul,
Semetey'in atı idi,
Kasılıp kaçma er Toltoy,
Ganimet edersen zengin olursun.
Bahadır idin er Toltoy,
Kısrak mısın böyle kaçacak,
Bahadırlığın gerçekse,
Kanlıyla kana doy hadi,

Kaçmadan durup çarpış hadi.
Doğru tutup mızrak saplaşıp,
Ölesiye tutuşup,
Mızrak kavrayıp dürtüşüp,
Hünerin varsa alıp git.
Yamansan er Toltoy,
Başıma bela salıp git!
Çocuğu bahadır bırakır mı,
Çocuktan kaçan onar mı?»
Çocuk böyle deyince,
Kaçıp duran er Toltoy
Davulbaza asılıp,
Surkoen'i döverek,
O zaman Toltoy kaplan,
Sağlı sollu kamçı vurup,
Sağlı tersli mahmuzlayıp,
Ölçüsüzce kaçıp gitmişti.

Zavallı Toltoy bozkurdun
Gözü gidip fildır fildır,
Ayağı gidip sarka sarka,
Geri dönmeden er Toltoy,
Hıçkırarak kaçıp gitti.
Çevresine bakmadan,
Hiç canını esirgemeden,
Kovalayıp duruyor Külçoro.
Kara bayır kazanat,
Kalbur akciğerli, tunç kanatlı,
Kayıp misali Buurul at

Does a bahadır flee from a child?
The Arbuurul beneath me
Was Semetey's own horse;
Do not strut and flee, er Toltoy —
Take him as spoil and you grow rich.
You were a bahadır, er Toltoy —
Are you a mare, to flee like this?
If your valor is a true thing,
Come, glut yourself on your blood-foe's blood,
Come, stand without fleeing and fight.
Holding straight, lance thrusting lance,
Grappling unto death,
Gripping lances, jabbing home —
If you have the skill, then take and go.
If you are wicked, er Toltoy,
Loose calamity on my head and go!
Does a bahadır spare a child,
Does he who flees a child find peace?»
When the child had spoken so,
Er Toltoy, ever fleeing,
Hauling on the drum-mallet,
Beating on Surkoen,
Then Toltoy the tiger,
Laying the whip to right and left,
Spurring on right side and wrong,
Had fled away beyond all measure.

Poor Toltoy the grey wolf —
His eyes going round and round,
His feet going dangling loose,
Without turning back, er Toltoy
Fled away with sobbing breath.
Without a glance around him,
Without sparing his life at all,
Külçoro keeps up the chase.
The black-hill kazanat,
Sieve-lunged, bronze-winged,
Like one vanished, the Buurul horse

Başını yere eğmişti,
Dağ koyunu gibi adım açmıştı.
Boynunu yere salmıştı,
Ölçüye sığmaz adım atmıştı.
Yaban koçu gibi gözü kızarıp,
Adım attıkça adımı uzayıp,
Tabanı yerde tak tak vurup,
Kara çelik gem demiri
Damağında şak şak öterek,
Perçemini göğe fırlatıp,
Görklü yürük Arbuurul
Tırnağını yere değdirip geçiyordu,
Ayrık otlu sırttan,
Beli yüksek düzlükten
Buurul yandan yetişirken,
«Manas! Manas!» diye bağırıp,
Manas diye savaş narası atıp,
Çocuk bey Külçoro
Sır mızrağı kaldırıp,
Buurul'un ağzını çevirdi,
Kendin gördüğün Toltoy'a
Sır mızrağı uzattı.
Deniz gibiymiş Külçoro,
Çevresine bakmadan,
Hiç mi hiç canını esirgemeden,
Buurul yandan geçerken,
«Ya Allah, Tanrım, koru!» – diye,
O zaman mızrağı kaldırdı,

Had bowed his head to earth,
Had strode like a mountain ram.
He had dropped his neck to earth,
Had taken strides beyond all measure.
Eyes reddening like a wild ram's,
Each stride stretching longer than the last,
His hooves knocking tak-tak on the ground,
The black steel iron of the bit
Ringing şak-şak against his palate,
Flinging his forelock to the sky,
The glorious racer Arbuurul
Passed barely grazing hoof to earth;
Along the ridge of couch-grass,
Along the high-waisted flat,
As Buurul closed in from the flank,
Shouting «Manas! Manas!»,
Hurling the war-cry of Manas,
The child bey Külçoro
Raised the mystery lance,
Turned Buurul's mouth about,
At Toltoy whom you yourself have seen
He thrust the mystery lance.
Like the sea was Külçoro,
Without a glance around him,
Without sparing his life one whit,
As Buurul passed along the flank,
«O Allah, my God, protect!» – saying,
Then he raised the lance aloft,

Toltoy kaçıp fırlarken,
Zavallı Çoro esirgemeden
Kaplanın sır mızrağını,
Nişanlayıp kavradı yiğidin,
Sarsıp da saplayamayıp,
Mızrağını ölçüsüz kılmadan,
Yersizce savurmuştu mızrağını:
«Sendeleyip giden Toltoy'un,
Çaresini keser koymaz mıydım.
Mızrağı yerinde kullanmadan,

As Toltoy sprang away in flight,
Poor Çoro, unsparing,
The tiger's mystery lance —
The batyr took aim and gripped it,
Yet could not drive it shaking home,
Not making his lance-thrust measured,
He had flung his lance amiss:
«Toltoy who goes there staggering —
Would I not have cut off his last resort!
Not using the lance where it should strike,

Ölçüsüz savurmuşum mızrağı,
Kıyıya gelmiş Toltoy'a
Mızrağı biraz daha yerinde vursam
Çaresini keser koymaz mıydım!
Mızrağı kavrayıp gerilerek,
Kaplanın sır mızrağını
Sarsıp da saplayamayıp,
Havasıyla boğuşarak,
Beli bükülüp kamburlaşıp,
Gözü gidip yuvasından fırlayıp,
Erken sözü geç olup,
Çocuk bey Çoro'nun
İki gözü dört oldu.
Sendeleyen Toltoy'u
Vurup düşürsem – diye,
Kurban diye kessem – diye,

Başını kesip torbaya bağlayıp,
Bahadır ağama, beyime
Müjdeleyip varsam – diye.
Hiç olmazsa Argın'ın
Hanlığını isteyip alsam – diye,

Kürek kemiğinin yüzü – diye,
Akciğerin alt ucu – diye,
Ölçüp biçip girişti idi,
Kürek kemiğinin zırhı*,
Mızrak geçmez demiri,
Kazara boşa saplarım – diye,
Hasrette kalırım – diye,
Omurganın yüzü – diye,

Yüreğin alt ucu – diye,
Mızrağı içeri daldırdı,
Omurganın zırhı,
Mızrak geçmez demiri.
Kazara takılıp kalırsa,
Ansızın boşa saplarsam,
Böylece Tanrı alır – diye,

I have flung the lance without measure;
At Toltoy come to the very brink
Had I struck the lance a little truer,
Would I not have cut off his last resort!
Gripping the lance and straining back,
The tiger's mystery lance
He could not drive it shaking home,
Wrestling with its very air,
His waist bent, hunching over,
His eyes starting from their sockets,
His early word come late,
The child bey Çoro —
His two eyes became four.
Staggering Toltoy —
Might I strike him down – saying,
Might I slaughter him for sacrifice – saying,
Cutting his head to bind it in a bag,
To my bahadır ağa, my bey,
Might I go with tidings of joy – saying.
At the least, of Argın's land
Might I ask and gain the khanship – saying,
The face of the shoulder-blade – saying,
The lower tip of the lung – saying,
He set to, measuring and weighing:
The armor of the shoulder-blade,*
Its iron that no lance can pierce —
Lest by mischance I stab in vain – saying,
Lest I be left in longing – saying,
The face of the spine – saying,

The lower tip of the heart – saying,
He plunged the lance inward —
The armor of the spine,
Its iron that no lance can pierce.
If by mischance it catches fast,
If all at once I stab in vain,
Thus will God take him – saying,

Yanlışlık olup çıkar – diye.
Ansızın böyle yapıp,
Beni Tanrı alır – diye,
Aşağı indirdi Külçoro,
Ok geçmez zırhın
Alt etek yüzü – diye,
Sertçe saplarsam oraya,
Omurganın ucu – diye,
Tam isabetle vurursam o zaman,
Sidik torbasının ucu – diye,
Ölçüsüzce kavrayıp mızrağı,
Çareyi fazlasıyla bulup,
Kaplanın sır mızrağını
Kavrayıp havada çevirip,
Kara canını esirgemeden,
Er Toltoy'un yağlı kuyruk başına
Sağlamca gönderiverdi.
Mızrak er Toltoy'a değince,
Yağlı kuyruğun ucundan
Sidik torbasına eremeyip,
İki parmak aşağı ucundan
Yanlış değip saplandı,
Eti kalın Toltoy'u
Eti kaldırıp korudu,
Kürkü kalın Toltoy'u
Kürkü kaldırıp korudu,
Babası er Bagış'ın ruhu
Büsbütün kaldırıp korudu.
Bel kemiğini sıyırarak,
Yiğit mızrak ulaştı,
Dört parmak kadar yerine,
Kalçasına girip saplandı.

It will turn out a blunder – saying.
Doing so all at once,
God will take me instead – saying,
Külçoro brought it lower:
Of the arrow-proof armor
The lower skirt's own face – saying,
If I stab in hard just there,
The tip of the spine – saying,
If I strike dead true just then,
The tip of the bladder – saying,
Gripping the lance beyond all measure,
Finding the remedy in full,
The tiger's mystery lance
He gripped and whirled in the air,
Unsparing of his own black life,
At er Toltoy's fat tail-head
He sent it firmly home.
When the lance struck er Toltoy,
From the tip of the fat tail
It could not reach the bladder,
Two fingers down below the tip
It struck awry and sank in;
Toltoy of the thick flesh —
His flesh lifted it and shielded him,
Toltoy of the thick fur coat —
His coat lifted it and shielded him,
The spirit of his father, er Bagış,
Lifted it wholly and shielded him.
Grazing along the backbone,
The valiant lance drove through,
A full four fingers deep
It sank into his haunch and lodged.

Cediger'in er Toltoy'u,
Mızrak varıp değdiğinde:
«Eey, eyvah, belim!» – diye,
Gözü gidip fildır fildır,
Ayağı gidip sarka sarka,
Surkoen dinlemeden koşup,

Cediger's er Toltoy,
When the lance came home and struck:
«Eey, alas, my back!» – saying,
His eyes going round and round,
His feet going dangling loose,
Surkoen running heedless of the rein,

Cediger'in Toltoy'u
Emanet candan umut kesti.
Aklı başından gidip şaşırıp,
Aziz candan umut kesti.
«Kıyamet yerini gördüm – diye,
Kahrolası kuru can, öldüm – diye, Kara güne bulaştırıp,
Yamandım ben, zavallı can,
Nicedir kendimi sakınırdım.
Yaman doğmuş bu yavruya,
Tam sırasında çattım.
On ikisinde çocukmuş,
Azabı bundan mı görecekmişim,
Çarem tükendi bu yerde,
Ecelden önce mi öleceğim?»
Canı yanan er Toltoy,
Alnı gidip kırışıp,
Surkoen ile kavga ederek.
Kahrolası Surkoen,
Küheylan yürük maldı,
Etine gelmiş boğazlanası,
Densiz yürük çağıydı.
Düşman mı ganimetleyip boğazladı,

Yolu açık olsun kahrolasının,
Şeytan mı köstek vurdu?!
Yolu açık olan er Toltoy,
Beladan söz açtı,
On ikisinde Külçoro,
Yoluna çıkan o yavru,
Er Toltoy'u yedi bitirdi.
Omurgası sızlayıp ağrıyıp,
Kadın alacak beyin
Sinek kadar canı çırpınıyor.
Ağrı iyice bir olup,

Omurgası ağrıyıp gerilerek,
Söylenip duruyor er Toltoy,
Çınkoco ile kavga ederek.

Cediger's Toltoy
Gave up hope of the loaned-out life.
His wits fled scattered from his head,
He gave up hope of his dear life.
«I have seen the place of doom – saying,
Cursed dried-up soul, I am dead – saying,
Smearing me with the black day,
Wicked was I, poor soul,
So long had I guarded myself.
This cub born to wickedness —
I met him at the fated hour.
A child in his twelfth year, it seems —
Was it from him I was to see torment?
My resort is spent upon this spot —
Shall I die before my appointed hour?»
Er Toltoy, his soul in anguish,
His forehead going wrinkled,
Quarreling with Surkoen.
Curse-worthy Surkoen —
He was a courser, racing stock,
Come to flesh, fit for the knife,
He was in his heedless racing prime.
Did a foe take him as spoil and slaughter him —
May his road be open, curse him —
Or did the devil hobble him?!
Er Toltoy, whose road lay open,
Opened his talk of the calamity:
At twelve years Külçoro,
That cub who crossed his road,
Devoured er Toltoy to the end.
His backbone aching, throbbing,
The bride-taking bey —
His fly-small soul is fluttering.
The pain gathering into one,

His backbone aching, stretching taut,
Er Toltoy keeps on muttering,
Quarreling with Çınkoco.

Düşünüp geliyorum ordaya,
Kalmış meğer tanığıma,
Ulaşmış meğer bu kaçkın,
Sürükleyip köküme.
Ne zaman olsa söz dinlemez,
Kahrolası kaçkın kul,
Kazmış meğer çukurumu,
Karısını çekip al – diye,
Yapmış meğer marifetini».
Toltoy candan umut kesti,
Yay gibi uçuyor Arbuudan,
Toltoy'dan ileri koştu.
Görünce Toltoy bozkurdun,
Apaçık candan umudu kesildi.
«Toymuş meğer bu çocuk,
Şimdi toparlansa sağ komaz,
Geri dönüp toparlansa,
Zavallı canı esen komaz.
Önüme düşen çocuğun
Kılıçla başını alayım,
Kahrolası çocuğu,
Dönüp geri çevirene dek,
Seyirlik edip sereyim!»
Cediger'in er Toltoy'u,
Yetkin erlerin biri odur.
Çocuk geri dönene dek,
Kıl keser kılıcını
Kınından sıyırıp çekti,
Tam kıvamına geldiğinde,
Meraklı Toltoy, zavallı er,
Kılıçlayıp başını alacaktı.
Çocuk dizgin çevirene dek,
Külçoro'ya göz atınca,
Çocuk bey, şu çerkin kul,
Bir baksa bir kişi,

Bir baksa bin kişi.
Kılıç alan Toltoy'un
Kınından kılıcı sıyrıldı,

Thinking, I come to the horde:
Left, it seems, for my witness,
Reached me, it seems, this runaway,
Dragging down upon my root.
Never at any time does he heed a word,
That curse-worthy runaway slave —
He has dug, it seems, my pit,
Drag away his wife – saying,
He has worked, it seems, his cunning».
Toltoy gave up hope of life;
Arbuudan flies like an arrow,
He ran on ahead of Toltoy.
Seeing this, the grey wolf Toltoy —
His hope of life was plainly severed.
«He is glutted, it seems, this child —
If he rallies now, he leaves none alive,
If he turns and rallies back,
He leaves no poor soul in peace.
The child who falls before me —
Let me take his head off with the sword,
That curse-worthy child,
Before he turns and wheels around,
Let me lay him out for a spectacle!»
Cediger's er Toltoy —
He is one of the accomplished men.
Before the child turned back,
His hair-splitting sword
He stripped and drew from its sheath;
When the moment ripened full,
Curious Toltoy, poor man,
Would have swung and taken his head.
Before the child wheeled his rein,
When he cast his eye at Külçoro —
The child bey, that homely slave:
Look once — one man,

Look again — a thousand men.
Toltoy, who took up the sword —
His sword slipped from its sheath;

Hızır'ın dokunduğu çocuğun,
Yamanlığını gördüğünde
Zavallı Toltoy yiğidin,
Sinek kadar canı kavruldu.
Kırk çilten, Hızır İlyas,
Sır mızrak kavrayıp çeviren,

Nice çetin arslan olup,
Çevresini kuşatıvermişti.
Koruyanları gördüğünde
Dağ gibi Toltoy hanının
Tanrı elini bağladı.
Kılıç ile vurmaya,
Kalkmıştı o koca eli.
Toltoy'u Tanrı çarptı,
Kılıcıyla birlikte sağ elini,
Tepesine yapıştırdı,
Silkse düşmüyor zavallı el, Çocuğu
Tanrı çarptı,
Toltoy'u Tanrı vurdu.
Yay gibi uçan Arbuurul,
Koşup ileri geçip kaybolup,
Er Toltoy'un ardından,
Çocuk bey Külçoro,
Geri dönüp toparlandı.
Sahiden Toltoy yanıp yakılıp,
Çoro'nun halini gördüğünde
Ürküp gitti er Toltoy,
Sinek kadar candan umut kesip.
Düşman kadrini görmemiş,
Kalkık duran koltuğu,
Koltuğun orta bezi – diye, Bundan
önce Külçoro,
Yaralayamazsam o bezi,
Şurada duran Toltoy'un
Canı çıkacağı an – diye.
Buurul'un ağzını çevirdi,
Ne yapacağını bilemeyip,
Şaşkına dönen Toltoy'a

The child whom Hızır had touched —
When he beheld his dread ferocity,
Poor Toltoy the batyr —
His fly-small soul was scorched.
The forty çilten, Hızır İlyas,
He who grips and whirls the mystery lance —
Becoming lions fierce past counting,
Had ringed him all about.
When he beheld the guardians,
The mountain-like khan Toltoy —
God bound fast his hand.
To strike him with the sword
That mighty hand had risen.
God struck Toltoy down:
His right hand, sword and all,
He fastened to his crown;
Shake it — the poor hand will not fall,
God struck the child too,
God smote Toltoy down.
Arbuurul, flying like an arrow,
Ran on ahead and vanished from sight;
After er Toltoy,
The child bey Külçoro
Turned back and rallied round.
Truly Toltoy, burning and lamenting,
When he beheld Çoro's state,
Er Toltoy shied away in dread,
Giving up hope of his fly-small soul.
He who has not known a foe's worth —
The armpit standing lifted,
The middle cloth of the armpit – saying,
Before this, Külçoro:
If I cannot wound that cloth,
Toltoy standing over there —
It is the moment his soul departs – saying.
He turned Buurul's mouth about,
At Toltoy, at his wits' end,
Not knowing what to do,

Yine mızrak uzattı.
Koltuğunun tam kendisi – diye,
Çocuk bey kaplan

He thrust the lance again.
The very center of his armpit – saying,
The child bey, the tiger,

Yine mızrak vurdu.
Koltuğa değmeden sır mızrak,
Yukarı kayıp geçti.
Boynunun ense etini,
Sertçe sıyırıp gitti.
Toltoy'u tam saplayacakken,
Cehenneme tam salacakken,
Islağa yatırılmış ak dizgini,
Salıverip bırakması,
Çocuk olduğunu belli etti.
Islağa yatırılmış dizgini,
Bela basmış gibi,
Topuk mafsalına takıldı,
Köstek vurulmuş gibi,
Duruverdi Taybuurul,
Başını sallayıp yürüyemeden,
Yürümez oldu Taybuurul.
Kösteklenip Buurul kalakaldı.
Yay gibi uçan Külçoro,
Öfkelenip kıvranarak,
Ölçüsüz yapılmış koca yuları
İncik kemiğine dolanıp,
Yürümeden Buurul durdu,
Savaş âdetini bilmediğinden,
Çoro'yu Tanrı çarptı,
On ikisinde Külçoro,
Kırıp düşmana daha değmemiş.
Akın edip düşmana daha değmemiş.
Tepinip duran Külçoro,
Alnı gidip kırışıp,
Taybuurul ile kavga ederek.
«Susuz kalan çınar bağı,
Er Toltoy'a yetişemeden,
Bağlanmış meğer bizim baht.

Struck with the lance again.
Not touching the armpit, the mystery lance
Slipped upward and passed by.
The nape-flesh of his neck
It grazed harshly and went on.
Just as he would have skewered Toltoy,
Just as he would have sent him down to hell,
The white rein steeped in wet —
His letting go and loosing it
Showed plainly he was a child.
The rein steeped in wet,
As if calamity had pressed down,
Caught fast around the fetlock joint;
As if a hobble had been set,
Taybuurul came to a halt;
Tossing his head, unable to walk,
Taybuurul would walk no more.
Hobbled, Buurul stood stock-still.
Külçoro, flying like an arrow,
Raging and writhing,
The great halter made beyond all measure
Wound tight around the shank-bone;
Without walking, Buurul halted —
Because he knew not the custom of war,
God struck Çoro down:
At twelve years Külçoro
Had not yet cut into a foe.
Had not yet charged and touched a foe.
Külçoro, stamping where he stood,
His forehead going wrinkled,
Quarreling with Taybuurul.
«A plane-tree garden left waterless —
Before I could reach er Toltoy,
Our luck, it seems, was bound.

Alın kemiği çukurmuş,
Kaçan canı kurtaran,
Kahrolsun şu yalan dünya,
Talihim benim kısaymış.
Argın'ı isteyip bozkurttan
Şimdi sultan olacakken,
Kazılan derin çukurum ah,
Yıkansa da gitmez karam ah!
Karlı yerde beşik yok,
Kaçan düşmanı kurtaran,
Ben talihsizde nasip yok!
Alın kemiğim çukurmuş,
Başımda kısmet kısaymış!
Kötü adım silinmemiş,
Bela başıma bastı işte,
Öne düşüp heyula gibi,
Dağ gibi Toltoy kaçtı işte.
Kaçan düşmanı kurtaran,
Adam benim gibi olur mu,
Benim gibi bir çerkine
Adam demek yakışır mı?
Adam benim gibi olur mu,
Adam dediğin dev olur,
Adamı güçsüz kılacağına,
Kadir Allah Teâlâ,
Bundansa kulunu
Hiç yaratmasa ne olur?
Doğup zayıf kalacağıma,
Sağ gezmese kurumuş can,
Tanrı'nın verdiği buyruğu
Görüp gitmeden ne oldum,
Gençliğimde kurumuş can,
Ölüp gitmeden ne oldum.
At gönlüne bakmadan,
Değerli ağam Semetey
Atını verdi esirgemeden.
«Toltoy'a yetişemedim» – diye,
Kahrolası çocukluk,
İşe yaramadan nasıl varayım.

The bone of my brow was hollow, it seems;
He who lets the fleeing soul escape —
A curse upon this lying world,
My fortune has proved short.
Claiming Argın from the grey wolf,
Just as I would now be sultan —
Ah, my deep-dug pit,
Ah, my stain that will not wash away!
No cradle in the snowy place,
He who lets the fleeing foe escape —
For luckless me there is no portion!
The bone of my brow was hollow, it seems,
Fortune on my head has proved short!
My ill name is not wiped away,
Calamity has pressed upon my head;
Falling forward like a specter,
Mountain-like Toltoy has fled, behold.
He who lets the fleeing foe escape —
Is a man the like of me a man?
To a homely wretch like me
Is it fitting to say man?
Is a man the like of me a man?
What you call a man is a giant;
Rather than make a man strengthless,
Almighty Allah the Exalted —
Sooner than that, His slave
What if He had never made at all?
Rather than be born to stay so feeble —
Better this dried soul walked not alive;
The command that God has given —
What am I, not to see it and go,
This dried soul in my youth —
What am I, not to die and go.
With no thought for the horse's heart,
My precious ağa Semetey
Gave his horse ungrudgingly.
«I could not catch Toltoy» – saying,
Curse-worthy childhood,
Having availed nothing, how shall I go.

Kürk gönlüne bakmadan,

Dağ gibi ağam Semetey
Kürkünü verdi esirgemeden,
Paldır küldür kaçan Toltoy'a,
«Yetişemedim kendim» – diye,
İşe yaramadan nasıl varayım.
Cediger'in ettiği zulmü,
Ya görsem diyorum,
Tek başıma dalıp el atıp,
Yedi gün durmadan vuruşup,
Ecelim yeterse ölsem diyorum.
Er Toltoy ile Koco'ya,
Kuşağı belime sıkıca sarıp,
Tek başıma dalıp el atıp,
Muradıma ermeden,
Gecikmeden gidip ölsem diyorum!
Kahrolası Toltoy'la
Seyirlik bir savaşa tutuşup,
Diyarını ikiye bölsem diyorum!
Sarp yamaçlı yere konsam diyorum,
Kahrolası Toltoy'a,
Diyarından azmış Koco'ya,
Seyirlik bir savaş açıp,
Kızıl ala kana bulansam diyorum.
Yarıp başını kessem diyorum,
Semetey'in huzuruna
Bilerek yaralı varsam diyorum.
Dağ gibi Toltoy bozkurda,
Issız yerde meydan yok,
Hiçbir yerimde yara yok,
Karıdan beter titreyerek,
Kaçkın Toltoy onar mı,
Kaçan düşmanı kurtaran,
Adam benim gibi olur mu?!
Benim gibi bir çerkine
Adam demek yakışır mı?
Kahrolsun şu dünya,
Ne zaman gider başımdan

With no thought for the fur coat's heart,

My mountain-like ağa Semetey
Gave his coat ungrudgingly;
To Toltoy fleeing helter-skelter —
«I could not catch him myself» – saying,
Having availed nothing, how shall I go.
The cruelty Cediger has wrought —
I say, let me but see it;
Plunging in alone, laying hands on,
Fighting seven days without a halt,
If my hour suffices, I say, let me die.
Against er Toltoy and Koco,
Binding the sash tight about my waist,
Plunging in alone, laying hands on,
Before I attain my desire,
I say, let me go and die without delay!
With curse-worthy Toltoy
Joining in a battle for a spectacle,
I say, let me split his land in two!
I say, let me camp on ground of steep slopes;
Upon curse-worthy Toltoy,
Upon Koco, strayed from his own land,
Opening a battle for a spectacle,
I say, let me be steeped in scarlet blood.
I say, let me split and cut his head,
Into Semetey's presence
I say, let me go wounded and knowing it.
At the mountain-like grey wolf Toltoy —
No field of combat in the empty waste,
No wound on any part of me,
Trembling worse than an old crone —
Will the runaway Toltoy find peace?
He who lets the fleeing foe escape —
Is a man the like of me a man?!
To a homely wretch like me
Is it fitting to say man?
A curse upon this world —
When will it leave my head,

Tanrı'nın çarptığı bu acemilik!

This God-struck rawness of the novice!

Ağacığımın sır mızrağını,
Kavrayıp boynunu çevirdiğimde,
Düşmana doğru yönelip,
Toltoy'a gövdemi vurduğumda,
Doğrultup mızrak sapladığımda,
Ölesiye tutuştuğumda,
Bel bağladığım belim yok,
Sığınıp yattığım yerim yok,
Kendi başıma huzursuz,
Yüz yüze durduğum anda.
Bel bağladığım belim yok,
Sığınıp yattığım yerim yok.
Yüz yüze durduğum anda,
Adı belli ağam, arslanım yok.

When my dear ağa's mystery lance
I gripped, and turned his neck about,
Heading straight toward the foe,
When I drove my body at Toltoy,
When I leveled and stabbed the lance,
When I grappled unto death —
I have no stronghold to rely on,
I have no place to lie in refuge,
Restless all on my own,
In the moment I stood face to face.
I have no stronghold to rely on,
I have no place to lie in refuge.
In the moment I stood face to face,
My ağa of famed name, my lion, is not here.

Kazın dolaşamayacağı kayam yok,
Muskalı kara dağım yok,
Kara dayanak olup oturan,
Kaplan Bakay burada yok.
Özden çıkan yangın yaman,

Öz içinden çıkan düşman yaman.

I have no crag no goose can round,
I have no black amulet mountain,
He who sits, the black pillar of support —
The tiger Bakay is not here.
Fierce is the fire that springs from one's own core,

Fierce is the foe that springs from one's own kin.

Sır paylaştığım Çınkoco,
Dışımdan çember mi kuşatır,
Kalabalık ordusunu döndürüp,
Altımdaki Buurul'u,
Semetey'i yaya bırakıp,
Ganimet edip alır mı!»
Güm güm basıp acıyla,
Sır mızrağa dayanıp,
Külçoro durdu bu yerde.
Kuruyup kalan konuğun,
Şimdi anlatıp vereyim,
Han Toltoy'un kıssasını.
Zavallı Toltoy yalpalayıp,
İki yakası havada savrulup,

Çınkoco, with whom I shared my secrets —
Will he ring me round from without,
Turning his teeming army back,
The Buurul underneath me —
Leaving Semetey on foot,
Will he take him as his spoil!»
Stamping güm-güm in his anguish,
Leaning on the mystery lance,
Külçoro halted on this spot.
Of the guest left dried and withered,
Let me now recount and give
The tale of Khan Toltoy.
Poor Toltoy lurching side to side,
His two lapels whirling in the air,

Ortalık toz duman olup,
Kızıl kova gibi kan olup,
Surkoen'i rahvan gidip,
Kalçasından akan kan,
Altındaki Surkoen'in

Kazısından şırıl şırıl.
Kâh aklı başına gelse,
Kâh aklı başına gelemiyor.
Devranı gidip bölünüp,
Yarasından akan kan
Kara toprağa dökülüp.
Hak dünyaya er Toltoy,
Gidecekmiş gibi görünüp.
Gözü gidip fildır fildır,
Bozkurt Toltoy o zaman,
Ayağı gidip sarka sarka.
Gönlü fena bölünüp,
Ölecek hali görünüp,
Surkoen'i rahvan gidip,
Boynundan akan kan,
Yakasından aşağı şırıl şırıl.
Öfkelenip bağırarak,
Söğüdün başını yatırıp,
Tan ağarıp söktüğünde,
Yere aydınlık değdiğinde,
Toltoy vardı bağırarak,
Benzini bozup o zaman,
Bozuveriyor er Toltoy,
Arada bir öğürerek,
Kusuveriyor er Toltoy.
Çocuktan kaçıp gittiğinden,
Kendi ayıbını bilmedi.
Çınkoco'ya o zaman,
Anasına babasına varana dek,
Ağza alınmaz sözlerle sövdü.

«Kahrolası Çınkoco,
Söylemedim mi ben demin,

All around turned dust and haze,
Blood like a crimson bucketful,
Surkoen going at his amble,
The blood that streamed from his haunch,
Of Surkoen underneath him —

Trickling şırıl-şırıl from his girth-line.
Now his wits come back to him,
Now his wits cannot come back.
His fortune going broken,
The blood that streamed from his wound
Spilling on the black earth.
To the world of truth er Toltoy
Seeming as if he would depart.
His eyes going round and round,
The grey wolf Toltoy then,
His feet going dangling loose.
His heart most sorely broken,
The look of dying on him,
Surkoen going at his amble,
The blood that streamed from his neck,
Trickling şırıl-şırıl down his collar.
Raging and shouting,
Bending down the willow's crown,
When dawn had paled and broken,
When light had touched the earth,
Toltoy arrived there shouting;
His face gone ashen then,
Er Toltoy's gorge is rising,
Retching now and then,
Er Toltoy is vomiting.
Because he had fled before a child,
He did not know his own disgrace.
At Çınkoco then,
Reaching even to his mother and his father,
He cursed with words no mouth should hold.
«Curse-worthy Çınkoco,
Did I not say it just before,

Dinlemedin mi sen demin!
Derin kazılmış çukur geldi,
Manas başta, kaynaşarak,
Kaplayan kara ordu geldi,
Kara gün cana zor geldi,
Bakay başta, bin kişi,
Vadiden çıktı kaynaşıp.

Did you not fail to listen then!
The deep-dug pit has come,
Manas at the head, teeming,
The engulfing black army came,
The black day came hard upon the soul,
Bakay at the head, a thousand men,
Came surging from the valley.

Elçisi geldi, sen boyun eğ,
Ersen eğer Koco, cevap ver!
Kırk çorosu eksiksiz var,
Mızrak uzatıp haykırıp,
Vadiden çıktı nice can,
Altındaki oğlu da,
Manas diye savaş narası atıp.
Kızıl demir kırı at binmiş,
Kıl kuyruğunu sıkı düğümlemiş,
Haykırışını salmıştı.
Kızıl yağız genç bir çocuk,
Mızrak sapladı bağırıp,
Yetişip mızrak sapladığında,
Eyerimden geri kaydım,
Üzengiden ayağım çıktı.
Gözüm gitti fildır fildır,
Ayağım gitti sarka sarka.
Mızrak değdi sağrıma,
Mızraklayan çocuğun,
Yuları düştü elinden,
Böylece kaldı, sevabıma.
Yuları yere düşmeseydi,
Çizerdi çizgiyi,
Yapardı seyirliği,
Dökerdi kanımı,
Kıyardı canıma.
Kara demir kırı at binmiş,
Kuyruğunu kavrayıp sıkı düğümlemiş,
Gitmem desem bırakmazsın,
Kara yağız genç bir çocuk,
Yoluma çıkıverdi,

His envoy came — you, bow your neck;
If you are a man, Koco, give answer!
His forty çoros are there entire,
Thrusting lances, howling,
Souls past counting came from the valley,
And his son upon his mount as well,
Hurling the war-cry of Manas.
Mounted on a red iron-grey horse,
Its hair-tail knotted up tight,
He had loosed his howling cry.
A ruddy-dark young child
Drove home his lance with a shout;
When he caught me and drove the lance,
I slid backward from my saddle,
My foot slipped from the stirrup.
My eyes went round and round,
My feet went dangling loose.
The lance struck my croup;
The child who thrust the lance —
The halter fell out of his hand,
So it remained — to my good grace.
Had the halter not dropped to earth,
He would have drawn the line,
He would have made the spectacle,
He would have spilled my blood,
He would have taken my life.
Mounted on a black iron-grey horse,
Its tail gripped and knotted up tight,
Say I will not go — you will not leave me,
A black-dark young child
Sprang out upon my road,

Belayı salıverdi.
Han Manas'ı başta olup,
Yakala kulu, yakala – diye,
Hızırlı arslan Manas'ın
Yakalayıp elini bağla – diye,
Gelinini çekip alırım – diye,
İki gözünü birden oyup,
Eşek gibi yapıp sür – diye,

Senin sözünü ben dinleyip,
Kadın alacak haramı,
Yakala, yakala, yakala – diye,
Yalvarsa da aldırmadan o domuzu,
Yakaladığın yerde hakla – diye,
Yaptığın iş sağlam Koco,
Bakay narasını saldı.
Onun öte yanından,

Yılkıda küheylan ala başlı,
Almambet ile Çubak iç içe.
Nara salıp coşmuştur,
Akbaltay'ın Çubak'ı,
Çatık kaşlı, öfkesi güçlü,
Sataşanı yola getirir dosdoğru,
Bileği kalın, taş yürekli,
On iki yaşında Külçoro,
Fil endamlı gözü pek,
Bahadırlığı bambaşka,
Pehlivanlığı bir nice.
Hendeğimi derin kazdırdı,
Böylece kaynattı çilemi,
Gösterdi benim gözüme,
İnsanın yapmadığı şaşılası işi.
Talas'tan beri göçülürken,
Tanrı'nın çarptığı Çınkoco,
O zaman yüklenip çıktın,
Talas'tan aldığın tanığınla,
"Karısını çekip alırım" diye,
Varmak istedin köküme.

Loosed calamity upon me.
Khan Manas at their head —
Seize the slave, seize him – saying,
Of the Hızır-blessed lion Manas —
Seize him and bind his hands – saying,
I will drag away his bride – saying,
Gouging out both his eyes at once,
Make him like a donkey and drive him – saying,
I, heeding your word,
The bride-taking forbidden thing —
Seize him, seize him, seize him – saying,
Though he beg, unheeding, that swine —
Finish him where you seize him – saying,
Sound is the work you wrought, Koco,
Bakay loosed his war-cry.
From the far side of him,

In the herd the steed is pied-headed,
Almambet and Çubak entwined as one.
Roaring a war-cry he raged,
Akbaltay's Çubak,
Beetle-browed, mighty in wrath,
He sets straight whoever provokes him,
Thick of wrist, stone-hearted,
Twelve years old is Külçoro,
Elephant-framed, fearless of eye,
His valor is a thing apart,
His wrestler's might beyond all measure.
He had my trench dug deep,
Thus he set my torment boiling,
He showed before my very eyes,
A marvel no man ever wrought.
When we migrated from Talas,
Çınkoco, whom God has stricken,
Then you loaded up and set forth,
With the witness you took from Talas,
Saying, "I shall seize his wife away,"
You sought to strike at my very root.

Varılmaz düşünceye sürüklersin.
Başıma saldın fitneyi,
Göstermek istedin görülmedik işi.
Boğazlattın belalı Toltoy'u,
Başıma saldın azabı.
Kimsenin görmediği horluğu,
Görmeye gitmişim meğer.
Şıgay'ın oğlu Çınkoco,
Gümbürdeyen bahadırım,
Anası boşanası kâfirim,

You drag men toward unreachable designs.
You loosed sedition on my head,
You sought to show a deed unseen.
You sent baleful Toltoy to be slaughtered,
You loosed torment on my head.
Scorn that no one ever saw,
It seems I went forth to behold.
Çınkoco, son of Şıgay,
My thundering batyr,
My accursed infidel, may his mother be cast off,

Karadut gibi gözümü,
Oydurmak için dolaşırsın.
Hunhârın yetim oğluna,
Beni üstüne saldırtıp,
Boğazlatmak için dolaşırsın.
"Arzımı sana söylerim" diye,
Görmeye geldim, gördün mü?
Azabı çekip yaralı,
Ölmeye geldim, gördün mü?
Hızır'lı Manas bozkurdun,
Damarına bastın, öfkelendirdin,

Yalpalayıp rahat durmadan,
Kahrolasıca sen Koco,
Düşmanlığını belli ettin.
Kalabalık kara Cediger'in,
Vebaline girdin ya,
Ahalinin hepsini,
Kara uğursuz Çınkoco,
Gerçekten kırdırıverdin ya.
Fitneyi baştan dilersin,
Kahrolasıca Çınkoco,
"Karısını alıver" diye,
Ölüme doğru sürersin.
İyice kudurmuşsun meğer,
Fitneyi bunca dilersin.

My eyes black as mulberries,
You go about to have them gouged.
Upon the bloodthirsty one's orphan son,
Setting me loose to fall upon him,
You go about to have my throat cut.
Saying, "I shall state my plea to you,"
I came to see you — have you seen?
Wounded, having borne the torment,
I came here to die — have you seen?
Of Manas the grey wolf, Hızır-guarded,
You trod upon his vein and roused his wrath,
Reeling about, never resting easy,
You accursed Koco,
You made your enmity plain.
Of the teeming black Cediger,
You took their blood upon your soul,
All of that people entire,
Black ill-omened Çınkoco,
In truth you had them slaughtered outright.
From the first you crave sedition,
You accursed Çınkoco,
Saying, "Go seize his wife,"
You drive men on toward death.
It seems you have gone wholly rabid,
So much do you crave sedition.

Saldırıp bana el kaldıran,

Semetey'in kendisiymiş,
Bütün cihan halkına,
Kırgın salacak çağıymış.
Akun'un kızı Ayçürök,
Dörtnala yolları sıyırıp,
Âlemin hepsini dolaşıp,
Amansız kargaşayı,
Salıp geldiği çağıymış.
Şaşkın, onu bilmezsin,
Eri yaman Semetey'i,
Peşine takıp bu yere,
Alıp geldiği çağıymış.
Soydurmak istedin kürkümü,

Kahrolası kaçkın kul,
Dinle dur benim cevabımı.
Göstermek istedin gözüme,
İnsan görmedik şaşılası işi.
Manas'ın oğlu aslanmış,
Huyu yaman Semetey,
Bu yıl gelip bizlere,
Kırgın salacak çağıymış.
Sen halkının içinde gezerken,
Bahadır Koco imişsin,
Vara yoğa kavga çıkaran,
Kâfir Koco imişsin.
Yedi-Özön'de Cediger'i,
Varıp topladın ya,
Kışkırtıp bu halkı,
Kırgına uğrattın ya.
Kökötöy'ün aşında,
Gördüğümü söylesem uslanmazsın.

Akrabaya kötülük kurdun,
Doğrusu Koco, onmazsın!
Aklın başından gitmiş, er Koco,
Hiçbir şeyi bilmezsin,

The one who attacked and raised his hand against me,
Was Semetey himself, it seems,
Upon all the people of the world,
It was his season to loose slaughter.
Ayçürök, daughter of Akun,
Skimming the roads at full gallop,
Roaming the whole of the world,
Merciless turmoil,
It was the season she came loosing it.
Bewildered one, you know it not,
Semetey, her fearsome husband,
Drawing him behind her to this place,
It was the season she brought him here.
You sought to have my fur coat stripped,

Accursed runaway slave,
Stay and listen to my answer.
You sought to show before my eyes,
A marvel no man ever saw.
The son of Manas is a lion, it seems,
Semetey of fearsome temper,
Coming upon us this year,
It was his season to loose slaughter.
While you walked among your people,
A batyr Koco you seemed to be,
Stirring quarrels over aught and naught,
An infidel Koco you proved to be.
The Cediger at Yedi-Özön,
You went and gathered them, did you not,
Inciting this people,
You brought them to slaughter, did you not.
At Kökötöy's memorial feast,
Were I to tell what I saw, you would not mend.
You plotted evil against your kin,
In truth, Koco, you shall not prosper!
Your wits have fled you, warrior Koco,
You know nothing at all,

Ana ile atasını,
Diline dolayıp söversin!»

Toltoy böyle söyleyip dururken,
Kayran Koco coşarak,
Şimdi çıktı Çınkoco,
Er Toltoy'a söylenip:
«Güveylik taslamada,
Bahadır Toltoy imişsin,
Ana babaya söven,
Kâfir Toltoy imişsin.
Hayvanlığını bilmezsin,
Ata ile anayı,
Diline dolayıp söversin.

"Çocuktan mızrak yedim" diye,
Bağırıp çağırıp gelirsin.
Böbürlenen Toltoy'um,
Böyle sürdürürsen ölürsün!

Argın halkına yad olup,
Obana geldim, fena mı?
Kaptırıvermişsin meğer,
On iki uzvun sağ mı?
Kara uğursuz han Toltoy,
Yalan söylemene ne deyim,
Manas başta, sayısız kişi,
"Batkal'dan çıkageldi" diye, Epeyce şişip kalmıştır.
Bu senin yalanın değil mi?
Hızır'lı Manas ölmüştü,
Kıyamet yurdunu görmüştü,
"Bakay çıkageldi" diye,
Manasız söz söyledin,
Töre Bakay han idi,
Törenin gözü göçünce,
Talas'ta deve güderek,
Çöküp kalmış bir candı.
"Almambet çıkageldi" diye,

One's mother and one's father,
You wrap them round your tongue and curse!»
While Toltoy stood speaking thus,
Hapless Koco, boiling over,
Now forth came Çınkoco,
Railing at warrior Toltoy:
«In playing the would-be bridegroom,
A batyr Toltoy you proved to be,
Cursing mother and father,
An infidel Toltoy you proved to be.
You know not your own brutishness,
One's father and one's mother,
You wrap them round your tongue and curse.
Saying, "I took a lance-thrust from a child,"
You come shouting and clamoring.
My boastful Toltoy,
If you keep on so, you shall die!

Grown a stranger to the Argın people,
I came to your camp — is that so ill?
It seems you let yourself be caught,
Are your twelve limbs still whole?
Black ill-omened khan Toltoy,
What shall I say to your lying,
Manas at their head, men beyond number,
Saying, "He came forth from Batkal," He has swollen up mightily.
Is this not your own lie?
Hızır-guarded Manas had died,
He had seen the land of doomsday,
Saying, "Bakay has come forth,"
You spoke a senseless word,
Lord Bakay was a khan,
When the lord's light passed away,
Herding camels in Talas,
He was a soul sunk down and broken.
Saying, "Almambet has come forth,"

«Sebep» denen ilaç var,
Aceleye kapılıp söz söyledin,
Kıyamet yüzünü göreli,
Hayli zaman oldu öleli.
"Çubak girip geldi" diye,
Kuru yaygarayı sen kopardın.
Gökte yıldız tutuldu,
Korkak olup Beecin'den,
Çubak kaçıp kurtuldu.
Korkak olmuştu o zaman,
Nereye gittiği belirsiz,
Boş sözü çok söyleyip,
Ezelden Toltoy, onmazsın,
Böyle sürdürürsen biçare,
Asla iflah olmazsın!
Zahmeti çok çektiren,
Kahrolası Toltoy'un,
Utanmayan yüzü diye,
Kırgına uğramış gibi,
Yalpalayıp kalmıştır,
"Hani bunun eti?" diye,
Çınkoco'nun pehlivanı,

There is a remedy called «Sebep»,
Seized by haste, you spoke your word,
Since he beheld the face of doomsday,
Long has it been since he died.
Saying, "Çubak has come in,"
You raised an empty clamor.
A star was eclipsed in the sky,
Turning coward, from Beecin,
Çubak fled and got away.
He had turned coward then,
Where he went, none can say,
Speaking many an empty word,
From of old, Toltoy, you shall not prosper,
If you keep on so, poor wretch,
You shall never come to good!
He who caused such toil and pain,
Of accursed Toltoy,
"His face that knows no shame," they say,
As though he had met with slaughter,
He has been left reeling,
Saying, "Where then is his flesh?"
Çınkoco's strongman,

Koco'dan buyruk alarak,
Kayran Toltoy bahadırın,
Yarasını görüverdi.
Bel kuşağından aşağısı,
Paralanıp soyulmuş,
Kapkara olup oyulmuş,
Kara kangren olmuş gibi,
Cediger'in ordusunda,
Nabız yoklayan otacı pek çok.
Hüner ehli ondan çok.
Otacıları toplanıp,
Yaraya hacamat boynuzu bastı,
Kötü kanını hiç komadan,
Hep birden çekip aldılar.
«Üpü» denen ilaç var,
Üçleyip yeniden koydular,

Taking his order from Koco,
Of hapless Toltoy the batyr,
He looked upon his wound.
Below his waist-sash,
Torn to shreds and flayed,
Gouged and turned pitch-black,
As if black gangrene had set in,
In the host of the Cediger,
Healers who take the pulse are many.
Men of skill are more than that.
Their healers gathering,
Pressed the cupping-horn to the wound,
Leaving none of the bad blood,
They drew it out all together.
There is a remedy called «Üpü»,
Thrice over they applied it anew,

Ondan bir daha koydular.
Sağalttılar Toltoy'u,
"Kadın alırım" diye gezeni,

İşte böyle tuhaf buğusu var,
Değip geçen sır mızrağın,
Öylesine çetin zehri var.
Ucunu sivriltip çıkarmış,
Semetey'in sır mızrağı,
Gören adam imrenirdi.
Değdiği azıp ölsün diye,
Ejderhanın zehrinde,
Tam altı gün suvarılmış.
Yara açarsa âdeti,
Fena azdırıp kötürüm etmek,
Sır mızrağın âdeti.
Koco görüp bunu söyler,
Kimsenin bilmediği şeytanlığı söyler:
«Mızrağı bahadır saplamamış,
Çocuk saplamış olsa gerek.
Bahadır mızrağı böyle dürtmez,
Yarım saplamış olsa gerek.

Boşuna ağlayıp durmuşsun,
Kahrolası sen Toltoy,
Semetey saplasa sağ komaz,
Asla seni esen bırakmaz,
Semetey'den sonra gelen,
Kançoro saplasa ne edersin?
Diri kalmayıp sen Toltoy,
Bu dünyadan gidersin.
Almambet Çin oğluydu,
Şu saplanan yaraya gelince,
Külçoro adlı bir yetim var,
Almambet'in oğludur.
İşte o saplayıvermiştir,
Cediger'in eri Toltoy,
Kendi itliğini bilmezsin,
Çocuktan mızrak yiyip de,

And then they applied it once more.
They healed Toltoy whole,
Him who roams saying, "I shall take a wife,"
Such is the strange vapor it has,
Of the lacquered lance that grazes past,
So fierce is the venom it bears.
Its tip was ground out to a point,
Semetey's lacquered lance,
Whoever saw it would covet it.
That whom it touched might fester and die,
In the venom of the dragon,
Six full days it was steeped.
If it opens a wound, its custom is,
To fester it foul and leave men crippled,
Such is the lacquered lance's custom.
Koco sees it and says this,
He speaks a devilry none other knows:
«No batyr drove this lance,
A child must have driven it in.
A batyr does not jab a lance this way,
He must have driven it but half-way.

In vain you have stood weeping,
You accursed Toltoy,
Had Semetey struck, he'd leave none alive,
Never would he leave you unscathed,
He who comes after Semetey,
Had Kançoro struck, what would you do?
Not staying alive, you Toltoy,
You would pass from this world.
Almambet was a son of Çin,
As for this wound that was dealt,
There is an orphan named Külçoro,
He is Almambet's son.
It is he who drove it in,
Toltoy, man of the Cediger,
You know not your own dog's nature,
Though you took a lance from a child,

Vara yoğa söversin.
Babanızın kabri Cediger,
Kaçtınızsa boku yediniz,
İkişer ikişer danışıp,
Demin ne dediniz?
Kalabalık kara Cediger,
Kayran Koco baş olup,
Toltoy'a kederlendiler,
Akın akın konup kaldılar şimdi.

You curse at aught and naught.
By your father's grave, Cediger,
If you fled, you have eaten dung,
Conferring two by two,
What did you say just now?
The teeming black Cediger,
With hapless Koco at their head,
They sorrowed over Toltoy,
In wave on wave they camped and stayed now.

Kaynayıp yatan han Toltoy'u,
Onu şöyle bırakalım,
Saplayamadan kalan Külçoro'dan,
Şimdi ondan haber başlatalım.
Geri dönüp hıçkırarak,
Çaresi tükenip Külçoro,
İçi yanıp, ağlayıp feryat ederek:
«Derin kazılan hendeğim ah,
Babanın kabri, kahpe dünya,
Kaynayıp duran çilem ah!»
Deyip o zaman bunu söyleyip,
Öfkesinden titreyerek,
Sarsıla sarsıla kederlendi.
«On ikisinde ben garip,

Khan Toltoy lying there seething,
Let us leave him as he is,
Of Külçoro who failed to strike home,
Now let us take up the tale of him.
Turning back and sobbing,
His remedies spent, Külçoro,
His heart aflame, weeping and wailing:
«Ah, my trench dug deep,
Your father's grave, o harlot world,
Ah, my torment ever seething!»
So saying, speaking this then,
Trembling with his rage,
Shaken through and through, he grieved.
«At twelve years old, I, forlorn,

Ecelim yetip ölmedim,
"Toltoy'dan öldü" dedirtip,
Öte dünya yüzünü görmedim.
Kemalime ermeden,
Gecikip de ölüp gitmedim.
Kurbanın olayım ağabeyim,
At gönlüne bakmadan,
Atını verdi esirgemeden.
Cehennemlik dünya, ne edeyim,
Dağ gibi olan ağabeyim,
Kürk gönlüne bakmadan,
Kürkünü verdi esirgemeden.
Dağ gibi olan koca Toltoy,
Paldır küldür kaçtı, ben sapladım,

My appointed hour came not; I did not die,
Making them say, "He died by Toltoy,"
I did not see the far world's face.
Before I reached my fullness,
I did not linger late and die.
Let me be your sacrifice, my elder brother,
Without a thought for the horse's heart,
He gave his horse ungrudgingly.
Hell-bound world, what am I to do,
My elder brother like a mountain,
Without a thought for the fur coat's worth,
He gave his fur coat ungrudgingly.
Great Toltoy like a mountain,
Fled helter-skelter; I struck him,

Şimdi işe yaramadan nasıl varayım?

Gönlüm çöker, ölüm haktır,
Hizmeti görsem gönlüm aktır,
Tükenip bitmiş Toltoy'a,
Saplayamadan geri döndükten sonra,
Böyle yaşamaktansa ölüm hak!
Kurban olayım han ağabeyim,
Yüreği yağlansın diye,
Kazıdan bol bol yedirdi,
Argın ile Kırgız'a,
Ne zaman kem söz dedirtti?
Tay, kunan gibi tepiştik,
Kaplan ağabeyimle ikimiz,
Yarışıp meme emiştik.
Altay'a varır küheylanıyla,
Alamadım Toltoy ahmağı,
Böğüre böğüre ağlayıp durdum.
Cediger'in Toltoy'u,
Er sanmıştım, eksikmiş,
Kahrolası Toltoy sefili,
Kara yerle denkmiş.
Haykırıp mızrak uzattığında,
On ikide yaşım var,
Toltoy'u alacak dermanım yok.
Ağabeyimin huzuruna varsam,

Ne de aldığım bir yaram var.
Toltoy'a gücüm yetmeden,
Somurtup kalmak reva mıydı,
Öyleymiş işte, dünya bok.
Öleyim desem ölemem,
Başıma bambaşka iş düştü,
Öz canıma kendim kıyamam.
Dağ gibi olan ağabeyime,
"Toltoy kaçıp gitti" diye,
Utanmadan nasıl varayım?
Deyip, öylece bunu söyleyip,
Gönlü fena bölünüp,

Now, having availed nothing, how shall I go?
My heart sinks; death is just,
If I do his service, my heart is clean,
Upon Toltoy, spent and finished,
Having turned back without striking home,
Better death than living so!
Let me be your sacrifice, khan elder brother,
That my heart might grow rich with fat,
He fed me kazı sausage in plenty,
To the Argın and the Kırgız,
When did he ever let an ill word be said?
Like foal and yearling we tussled kicking,
My tiger elder brother and I,
Racing each other, we suckled at the breast.
With his steed that would reach the Altay,
I could not take Toltoy the fool,
Bellowing aloud I stood and wept.
Toltoy of the Cediger,
I had thought him a man; he fell short,
That accursed wretch Toltoy,
Proved level with the black earth.
When with a cry he thrust his lance,
My years number but twelve,
I lack the strength to take Toltoy.
Were I to come before my elder brother,

Nor have I taken any wound.
My strength not equal to Toltoy,
Was it right to stand there sulking,
So it is, then — the world is dung.
Though I would die, I cannot die,
A stranger task has fallen on my head,
I cannot take my own life myself.
To my elder brother like a mountain,
Saying, "Toltoy fled and got away,"
How shall I go without shame?
So saying, speaking this just so,
His heart sorely torn,

Kederlenip durulmadan,
Kayran Çoro ne etsin,
Gözünün yaşı dökülüp.
Altın yanaklı aybaltayı,
Şimdi elime alsam mı ki,
Öz başımı kendim parçalayıp,
Yaralı olup kalsam mı ki.
"Toltoy onulmaz vurdu" diye,
Ağabeyime inleyerek varsam mı ki! Yer görünüp, tan atıp,
İnleyip hasta düştüğümde,
Vadili pınar, dik yamaç,
"Kendi kendine balta vurdu" diye,
Kazara bilip koyar mı?
Oyunlu düzenli yosma,
Keramet dolu bir cariyeydi,

Kibirlilerin biriydi,
Kutlu, faziletli bir candı.
Altı ayda kopacak azabı,
Şimdiden bilir bir candı.
Ondan ise ağabeyime,
"Azap böyle oldu" diye,
Doğrusunu söyleyip varayım,
Kederlenmiş töre gibi,
Kaygılandı çocuk Külçoro.
Han babası aslan,
Almambet ölmüş gibi,
Yanıp yakılmaktan durulmadan,

Oogan'a geri döndü,
Han Toltoy'u elden kaçırıp,
Yana yakıla döndü çocuğun.
Gönlü bölünüp durdu,
Ata ruhu konup yetime,
Opol Dağı gibi görünüp.
Altında soylu Buurul'u,
Rahvan rahvan yürütüp,
Hoplata hoplata koşturup,

Grieving without respite,
What could poor Çoro do,
The tears spilling from his eyes.
The golden-cheeked moon-axe,
Shall I take it now in my hand,
Shattering my own head myself,
Shall I be left a wounded man?
Saying, "Toltoy dealt a cureless blow,"
Shall I go groaning to my elder brother!
The land showing, dawn breaking,
When I fall sick and groaning,
Spring in the valley, steep hillside,
Saying, "He struck the axe upon himself,"
Might she not know it by some chance?
That artful, scheming coquette,
She was a handmaid full of wonder-working,
She was one of the haughty ones,
She was a blessed, virtuous soul.
The torment to break in six months' time,
She was a soul who knew it even now.
Rather then, to my elder brother,
Saying, "Thus did the torment fall,"
Let me go and tell him true,
Like a lord bowed down with grief,
The boy Külçoro sorrowed.
As though his khan father the lion,
Almambet himself had died,
Burning and lamenting without respite,

He turned back toward Oogan,
Having let khan Toltoy slip his grasp,
In burning grief the boy rode back.
His heart stood torn within him,
The father's spirit lighting on the orphan,
Looming like the mountain Opol.
Beneath him noble Buurul,
Pacing him smooth at the amble,
Galloping him bounding and bounding,

Şehre yakın kaldığında,
Gökten yıldız kayıp,
Tan belirip görünüp,
Gökten bulut saçılıp,
Tan ağartısı açılıp.
Tan ağarıp söktüğünde,
Yere puslu ışık değdiğinde,
Tanın buz gibi yeli keskin esip,
Yavru tarlakuşu cıvıldaşıp,
Kırın üstü eğilip,
Kumun üstü çizilip.
Şehre yakın kaldığında,
Belli belirsiz bir karaltı görünür,
O karaltıyı görünce,
Aslan töre Külçoro'nun,
Gönlü fena bölünür.
Bozkurt ağabeyin Semetey,
Gönlü rahat durmayıp, dayanamayıp,
Karşılamaya gelmiş görünür.
«İkiz kuzu eşim benim,
İkizimden ayrılıp,
Şimdi nasıl yaşayayım?
On ikisindeki çocuğa,
Kederlenip durulmadan,
Öfkelenip bilenip,
"Nasıl oldu bu?" diye,
Tan atmadan bozkurdun,
Atlanıp çıkmış meğer.
Külçoro'yu görünce,

When he was drawing near the city,
A star slipping down from the sky,
The dawn showing forth,
Clouds scattering from the sky,
The pale of dawn opening wide.
When dawn whitened and broke,
When misted light touched the earth,
The dawn's ice-cold wind blowing keen,
The fledgling skylarks twittering,
The steppe's face bowing low,
The sand's face lined with furrows.
When he was drawing near the city,
A dim half-seen shape appears,
On seeing that dark shape,
Of the lion lord Külçoro,
The heart is sorely torn.
The grey wolf, his elder brother Semetey,
His heart unquiet, unable to bear it,
Appears to have come out to meet him.
«My twin lamb, my mate,
Parted from my twin,
How now shall I live?
For the boy of twelve,
Grieving without respite,
Enraged and whetted keen,
Saying, "How came this to pass?"
Before the dawn had broken, the grey wolf,
Had mounted and ridden forth, it seems.
On seeing Külçoro,

Manas'ın oğlu er Semeñ,
Derya, göl gibi er kişin,
Baabedin adağını tez söyleyip,
Bir Tanrı'nın yoluna,
Altı kez semiz at adayıp,
Babası Manas yoluna,
Akboz kısrağı da adayıp.
Alakeñ'in ruhuna da,
Çatal hörgüçlü deve adayıp,

Son of Manas, warrior Semeñ,
Your hero like the river and the lake,
Quickly spoke his vow to Baabedin,
To the path of the One God,
Vowing six fattened horses,
To the path of his father Manas,
Vowing the white-grey mare as well.
To Alakeñ's spirit too,
Vowing a fork-humped camel,

Kalday'ı bozmak işin zoru.
Nice yerden ordu derleyip,
Külçoro'yu görünce,
Kayran töre duramayıp,
Gür sesle ağlamaklı oldu,
«Karaltını görmüştüm,
Gerçek mi derim, düşüm mü,
Sahiden Tanrı verdi mi,
Avuç içi kadar Külçoro'm,
Dağ gibi olan Toltoy'dan,
Sahiden kurtulup geldi mi?
Sahiden gözüm mü gördü?
Karşımda duran karaltım,
Padişah geçmiş aslanlardan,
Alıp kaldığım medarım!»
Gür sesle töre vardı,
Sağ salim görüşüp,
Çocuğu karşılayıp aldı.
«Ey kudret, Baabedin!
Senin gibi bir çocuğa,
Kara canım sadaka!»
Töre böyle deyince,
Çocuk şöyle söyledi:
«Kurban olayım ağabey,
Senin gibi yiğit ağabeyime,
Kara canım sadaka!
Katı yerde beşik yok,
Kaçan düşmanı kurtaran,
Ben çilekeşte kısmet yok.

Düz yerde beşik yok,
Giden düşmanı kurtaran,
Ben çilekeşte kısmet yok.
Bozkurt ağabey, yanma sen,
Doğmadan sönüp çökeydim,

Güçsüz olup gezmektense,
Diri gezmeyip öleyim!
Kurbanın olayım ağabey,

To break Kalday — the hardest of tasks.
Gathering hosts from many lands,
On seeing Külçoro,
The dear lord could not contain himself,
In a deep voice he came near to weeping,
«I had seen your dark shape,
Is it real, I say, or my dream,
Has God truly granted it,
My Külçoro, small as a palm,
From Toltoy who is like a mountain,
Has he truly escaped and come?
Have my eyes truly seen?
My dark shape standing before me,
From the lions who reigned as padishahs,
The mainstay I took and kept!»
With a deep voice the lord went to him,
Meeting him safe and sound,
He welcomed and received the boy.
«O power, Baabedin!
For a boy the like of you,
My mortal soul be alms!»
When the lord spoke so,
The boy spoke thus:
«Let me be your sacrifice, elder brother,
For a valiant elder brother like you,
My mortal soul be alms!
On hard ground there is no cradle,
For one who lets the fleeing foe go free,
For me, the sufferer, there is no portion.

On level ground there is no cradle,
For one who lets the parting foe go free,
For me, the sufferer, there is no portion.
Grey-wolf elder brother, do not grieve,
Would I had been quenched before my birth,

Rather than walk about in weakness,
Let me not walk alive — let me die!
Let me be your sacrifice, elder brother,

Mızrağını boşa düşürmeden,
Onun mızrağını darmadağın edip,
Böbürlenen Toltoy'un,
Çaresini kesmez miydim?
Gökten göğerip pus tutuldu,
Kıyıya varan Toltoy'un,
Göz göre kaçıp kurtuldu.
Kararıp bulut tutuldu,
Kadın alacak Toltoy'un,
Kara gün dünya, onmaz ol,
Sırıta sırıta kaçıp kurtuldu.

Böbürlenen Toltoy'a,
On iki mızrak birden sapladım,
Elimdeki sır mızrakla,
Yarım vuruştan kaçırdım,
Ata, eyvah, ne edeyim,
Çocukluğumdan kaçırdım.
Toltoy kaçtı, ben sapladım,
Güçsüzlükten eli boş kaldım.
Bendeyi kılsa dev olur,

İnsanı güçsüz kılacağına,
Allah Teala kudretli,
Yaratmasa ne olurdu?
Pekçe mızrak saplayıp eriştim,

Zahmete doğmuş zavallı baş,
Kaçan düşmanı salıverdim.
İşte kaleli Oogan yeri,
Kaçan düşmanı kurtaran,
Zavallı Çoro ben işte!
Şehirli Argın halkı işte,

Ağabey, kanımı dökeceksen ben işte!
Koyaktan çıkan yer sisi,

Çorosu böyle deyince,
Töresi kalkıp şunu söyler:

Never letting his lance fall idle,
Smashing his lance all to pieces,
Of the boastful Toltoy,
Would I not have cut off his every recourse?
The sky turned livid, caught in haze,
Toltoy, having reached the ridge's edge,
Fled and escaped in plain sight.
It darkened; cloud veiled all,
Toltoy, who would take a wife,
Black-day world, may you not prosper,
Grinning and grinning, he fled and escaped.
Into boastful Toltoy,
I drove twelve lances all at once,
With the lacquered lance in my hand,
I let him slip from a half-dealt blow,
Father, alas, what am I to do,
Through my childishness I let him slip.
Toltoy fled; I struck him,
Through weakness I was left empty-handed.
If He so made him, a servant would be a giant,
Rather than make man powerless,
Allah Teala is mighty,
What if He had not made him so?
I reached him and drove the lance full hard,
Poor head born unto toil,
I let the fleeing foe go free.
Here is the fortressed land of Oogan,
He who let the fleeing foe go free,
I am that wretched Çoro — here I stand!
Here are the city-dwelling Argın folk,

Elder brother, if you would spill my blood, here I am! The ground-mist rising from the hollow,
When his çoro spoke so,
His lord rose up and says this:

«Karga kadar senin gibi çocuğa,
Kurban olayım desteğim,
Kara canım sadaka!
Yaptığı işi yarım çoktur,

On ikisinde çocuk çoktur.
Küheylanın ağzını henüz çevirmemiş,

Haykırıp mızrak henüz uzatmamış.

Şekerden tatlı sözünü,
Allah Teala gösterdi bana,
Senin o gerçek gözünü!
"Eksik kalmasın" diye buyurmuş,
Kudret benim öz canımı.
Tanrı'nın sevdiği kuluydum,
Zavallı Manas'ın oğluydum.
Yılkıda tutup binilecek,

Buurul'dan başka küheylan yok,
Şimdi kesti adağı*.
Tanrı'ya kurban olsam yeridir,
Senden başka akrabam yok!
Gökteki parlak yıldızım,
Kurban olayım Külçoro,
Yakamdaki değerli kunduzum.
Önüme salsam ak yolumsun,
El üstünde tuttuğum gölgemsin,
Ardıma düşse sayısız ordumsun.

Gördüm bugün, gönlüm tok,
Bozkurt ayaş atamdan,
Alıp kaldığım armağanım,
Senden başka akrabam yok!
Gölgesine sığınıp gitmeye,
Yapraklı yaman kavağım,
Aydınlığı dağ gibi büyük dayanağım,
Altından yapılmış büyük balyozum!
Yetim çocuklar o zaman,

«For a boy like you, no bigger than a crow,
Let me be the sacrifice, my prop and stay,
My mortal soul be alms!
Many are they whose deeds are left half-done,
Many are the boys of twelve.
Who has not yet turned the steed's mouth about,
Who has not yet cried out and couched the lance.
Your word sweeter than sugar,
Allah Teala has shown to me,
And that true eye of yours!
Decreeing, "Let him not be found wanting,"
The Power shaped this very soul of mine.
I was a servant beloved of God,
I was the son of poor Manas.
Fit to be caught and mounted from the herd,
There is no steed but Buurul,
Now he has slain the vow-offering.*
It were fitting I be God's sacrifice,
I have no kin but you!
My bright star in the sky,
Let me be your sacrifice, Külçoro,
My precious beaver-fur at my collar.
Sent before me, you are my white road,
You are my shade I hold aloft in honor,
Falling behind me, you are my numberless host.
I have seen you today; my heart is full,
From my grey-wolf comrade-father,
The gift I took and kept,
I have no kin but you!
To go shelter in its shade,
My mighty leafy poplar,
My great mountain-like pillar of light,
My great sledgehammer wrought of gold!
The orphan children then,

Derya akan arkım benim,
Sığınak edinip oturduğum,
Külçoro benim ışığım.

Mızrak yiyen o Toltoy,
Kurbanın olayım Külçoro,
Senden yarınki günde kurtulmaz!
Bugünkü günde saplamazsan,
Yarınki günde saplarsın.
Bugün cehennemi salmazsan,
Yarın cehennemi salarsın!»
Tatlı dille avutup Çoro'yu,
Hazineli otağa doğru,
Halk sevindi hayli zaman,
Alıp girdi çocuğu,
Ayçürök'ün sarayına.
Ayçürök'ün ak sarayı,
Ak saraya vardığında,
Onun gibi bir çocuğa,
Dokuz kara danayı,
Kestirtip gönderiverip,
"Külçorosu geldi" diye,
Kimsenin bulamayacağı düşünüş edip,
Han Akun'un kalabalık halkı,
Kısrak kesen kısrak kesip,

Deve kesen deve kesip,

Koyu kalabalık toy edip,
Han Akun'un kızına,
Hazine ağzını açtırıp,
Kızıl altın, sayısız dilde,
Sarf ettirip saçtırıp.
Yetişkin dullar pay alıp,
Her bir yetim, genç çocuklar,
Kızıl altın ziynet alıp,
Çerçilere satıp da,
Satın aldıkları cevizi,

My channel where the river flows,
Where I made my refuge and dwelt,
Külçoro, you are my light.

That Toltoy who took the lance,
Let me be your sacrifice, Külçoro,
He shall not escape you on the morrow!
If you strike him not this day,
You shall strike him on the morrow.
If you loose not hell today,
You shall loose hell tomorrow!»
Soothing Çoro with sweet words,
Toward the treasure-laden pavilion,
The people rejoiced a long while,
He led the boy inside,
Into Ayçürök's palace.
Ayçürök's white palace,
When he came to the white palace,
For a boy the like of him,
Nine black bull-calves,
She had slaughtered and sent forth,
Saying, "Her Külçoro has come,"
Devising a thought none other could find,
Khan Akun's teeming people,
Those slaughtering mares slaughtered mares,
Those slaughtering camels slaughtered camels,
Holding a thick-thronged feast,
For Khan Akun's daughter,
Having the treasury's mouth thrown open,
Red gold in bars beyond number,
Having it spent and scattered wide.
Grown widows taking their share,
Every orphan, all the young children,
Taking trinkets of red gold,
Selling them to the peddlers,
The walnuts that they bought,

Sokağa dizip atıştılar.

Korosan'a koyun adayıp,
Halkın hepsi toplanıp,

Han ve halk toy edip,
Sevinç içinde yatıp kaldılar.
Er Semetey konuk kalsın,
Şimdi anlatıvereyim,
Er Toltoy'un destanını.
Şıgay'ın oğlu Çınkoco,

They lined up in the street and tossed at play.
Vowing sheep to Korosan,
All the people gathering,

Khan and folk holding feast,
They lay down and slept in joy.
Let warrior Semetey bide as guest,
Now let me tell forthwith,
The epic tale of warrior Toltoy.
Çınkoco, son of Şıgay,

ÇINKOCO İLE TOLTOY'UN ÖLÜMÜ

THE DEATH OF ÇINKOCO AND TOLTOY

Tölök ile Tölöbay,
Aşağı düşman elinin yamanı,
Mızrak saplamanın ustası,
Yaralı olan Toltoy'un,
Ağrıyan yeri yatışıp,
Işıl ışıl gözü açılıp,
Ok geçmez kürkü giydikten sonra,
Kabaran kaplan misali,
Toltoy ata bindikten sonra,
Kalabalık kara Cediger,
Bölük bölük ayrılıp,
Ev gibi çomağı ele alıp,
Pehlivanları görünüp,
Ok geçmez kürk giydirip,
Yiğidini ata bindirip,
Hoplayan besili, en semizden,
Boza binenini bir ayırıp,
Uzun yeleli, kısrak karınlı,
Kıra binenini bir ayırıp,
Baştan başa küheylan, en semiz,
Dinç ata binenini bir ayırıp,
Tomağa gibi görünen,
Doruya binenini bir ayırıp,
Kuşatıp hep birden dalan,

Tölök and Tölöbay,
The fiercest of the lower enemy land,
Masters of the lance-thrust,
Of wounded Toltoy,
His aching place grew still,
His eyes opened bright and gleaming,
Once he donned the arrow-proof coat,
Like a tiger swelling with rage,
Once Toltoy mounted his horse,
The teeming black Cediger,
Dividing troop by troop,
Taking up cudgels big as houses,
Their strongmen showing forth,
Clothing men in arrow-proof coats,
Mounting their braves upon horses,
Of the bounding well-fed, the fattest,
Setting apart those mounted on duns,
Long-maned, mare-bellied,
Setting apart those mounted on grays,
Steeds from end to end, the fattest,
Setting apart those mounted on fresh horses,
Those that look like a falcon's hood,
Setting apart those mounted on bays,
Those that encircle and charge as one,

Kulaya binenini bir ayırıp,
Sığırcık gibi sarıala,
Alacaya binenini bir ayırıp,
Som kuyruklu karaala,
Karacaya binenini bir ayırıp,

Setting apart those mounted on buckskins,
Yellow-pied like a starling,
Setting apart those mounted on piebalds,
Black-pied with massive tails,
Setting apart those mounted on blacks,

Su verilmiş demir gibi,
Yürekli olanı er Toltoy,
İriliği dağın yarısı kadar.
Kalça ile Kadırbay,
Bunlar bakıp durur mu,
Yeniden oku yağdırmadan.
Sayısı sayıya dolmuş,
Oogan'ı basıp girip,
Çarpışacak çağı gelmiş.
Toz göğe savrulup,
"Savaş!" dense atılıveren,
Yiğitleri sel gibi dökülüp,
Kızıl doru ata binen,
Kıl kuyruğunu sımsıkı düğümleyen,
Yiğitlerini bir ayırıp.
Tüfek değse kılı kıpırdamaz,
Yamanlarını bir ayırıp.
Sopa değse eğrilmez,
Dayanıklısını bir ayırıp.
Kamçı değse kaykılmaz,
Sırtı peklerini bir ayırıp.
Kara kana kanıp doyan,
Kaçmadan durup çarpışan,
Yüreklisini bir ayırıp.
Mızrakçıdan seçkin akıtmalı,
Ustalarını bir ayırıp.
Düşman hilesini iyice bilen,
Yamanlarını bir ayırıp.
Kara tüfek çat etse,
Kaçmayanını bir ayırıp.
Azgın tüfek çort etse,
Ürkmeyenini bir ayırıp.
Mızrağa çevik seçkinlerden,

Like iron tempered in water,
The stout-hearted one, warrior Toltoy,
His bulk half the size of a mountain.
Kalça and Kadırbay,
Would these stand idly watching,
Without raining arrows anew?
Their count has swelled to full number,
To storm into Oogan,
The hour of battle has come.
Dust whirling to the sky,
Men who spring forth at the word "War!",
Their braves pouring like a flood,
Those mounted on red-bay horses,
Those who knot the horsehair tail up tight,
Setting apart such braves.
Whom a musket-ball stirs not a hair,
Setting apart such fierce ones.
Who bend not when the club strikes,
Setting apart the enduring ones.
Who flinch not when the whip strikes,
Setting apart the firm-backed ones.
Who drink their fill of black blood,
Who stand and fight without fleeing,
Setting apart the stout-hearted.
The choicest of lancers, blaze-marked,
Setting apart the masters.
Who know full well the foe's cunning,
Setting apart such fierce ones.
When the black musket cracks,
Setting apart those who flee not.
When the raging musket snaps,
Setting apart those who start not.
Of the chosen nimble with the lance,

"Tevekkül Allah Teala'ya",
Diyenlerini bir ayırıp.

Nişancıları önünde,
Yiğitleri kanadında,
Sırtı pekleri önünde,
Kaplanları kanadında.
Mızraklıları önünde,
Aslanları kanadında.
Atın ağzını kıpırdatmadan,
Çevirenler bundan çok,
Mızrak tutup, tuğ dikip,
Duranlar bundan çok.
Kanlı kana batışıp,
Kaçmadan durup çarpışan,
Vuruşanlar bundan çok.
Saf tutup dalgalanıp,
Yere basıp kımıldayıp,
"Hepiniz sıra sıra denk yürüyün" diye,
Kara bedevi ata binip,
"Çarpışmadan geniş yürüyün" diye,
Mızrağın başı tokuşup,
Adamın başı kakışıp,
Onbaşılar dört dönüp,
Yüzbaşılar dikilip,
Ezelki öfkesi depreşip,
Nice binlerce ordu olup,
Borular, zurnalar çaldırıp,
Kum-Kıya'nın kıyı yolu,
Gergedana ağırlık yükletip,
File yükleyip ok alıp,
Cediger halkını toptan alıp,
Ceznay sesi takırdayıp.
Esirgemeden kırgın salmaya,
Ayçürök'ü çekip almaya.
Yaralı olan Toltoy'un,
Öcünü böylece almaya.
Davul sesi gümbürdeyip,
Ceznay sesi çınlayıp.

"Trust be in Allah Teala,"
Setting apart those who say it.

Their marksmen at the fore,
Their braves upon the flank,
Their firm-backed men at the fore,
Their tigers upon the flank.
Their lancers at the fore,
Their lions upon the flank.
Without stirring the horse's mouth,
Those who wheel about — more than this,
Holding lances, planting standards,
Those who stand fast — more than this.
Steeped together in bloody gore,
Standing to fight without fleeing,
Those who trade blows — more than this.
Forming ranks and surging,
Treading the earth and stirring,
Saying, "March you all in even ranks,"
Mounted on a black courser,
Saying, "March broad and clear of battle,"
The lance-heads clashing together,
Men's heads knocking together,
The corporals wheeling about,
The captains standing tall,
Their ancient wrath stirring anew,
Becoming a host of many thousands,
Having horns and zurnas sounded,
The shore road of Kum-Kıya,
Loading burdens on the rhinoceros,
Loading the elephant, taking arrows,
Taking the Cediger folk one and all,
The ceznay's voice rattling.
To loose slaughter without mercy,
To seize Ayçürök away.
Of wounded Toltoy,
Thus to take his revenge.
The drum's voice booming,
The ceznay's voice ringing.

	Boz ala flama tuğ olup,	*The grey-pied pennant made a standard,*
	Feryat figan gürültü olup,	*Wails and cries become a din,*
	Akala flama tuğ olup,	*The white-pied pennant made a standard,*
	Göğe haykırış, gürültü olup.	*Shouts to the sky, become a din.*
	Cediger'in Toltoy'u,	*Toltoy of the Cediger,*
93300	Yeri ezen sayısız ordusu,	*His numberless host that crushes the earth,*
	Mızrakçısı önünde,	*His lancers at the fore,*
	Aslan Toltoy kanadında.	*Lion Toltoy upon the flank.*
	Sürüp çıkıp gelmekte,	*Driving onward they come,*
	Karınca gibi kaynaşıp,	*Swarming like ants,*
	Kaynayıp çıkıp gelmekte.	*Seething onward they come.*
	Kurt mu olduğu bilinmez,	*None can tell if they be wolves,*
	Halk mı olduğu bilinmez,	*None can tell if they be folk,*
	Kaynayıp çıkıp gelmekte.	*Seething onward they come.*
	Yiğitleri önünde,	*Their braves at the fore,*
93310	Namlı Koco kanadında,	*Famed Koco upon the flank,*
	Tölök ile Tölöbay,	*Tölök and Tölöbay,*
	Aşağıki ordunun ardında.	*Behind the lower host.*
	Kalça ile Kadırbay,	*Kalça and Kadırbay,*
	Ordunun kutup ucunda,	*At the host's far polar tip,*
	Kara çuha kürk giyip,	*Clad in coats of black broadcloth,*
	Kayran Koco kanadında,	*Hapless Koco upon the flank,*
	Kum-Kıya'nın kıyı yolundan,	*From the shore road of Kum-Kıya,*
	Yayılıp çıkıp gelmekte,	*Spreading onward they come,*
	Kudurmuş Koco ardında,	*Rabid Koco at the rear,*
93320	Sürüp çıkıp gelmekte.	*Driving onward they come.*
	Taş-Kıya'nın boyundan,	*Along the length of Taş-Kıya,*
	Çoğu çıkıp gelmekte,	*The most of them come forth,*
	Yarısı çıkıp gelmekte.	*The half of them come forth.*
	Sancağı dalgalanıp,	*Their banner waving,*
	Kılıcın başı parlayıp,	*The sword-hilts flashing,*
	Mızrağın ucu ışıldayıp,	*The lance-tips gleaming,*
	Davulu güm güm ötüp,	*Their drum booming boom on boom,*
	"Sürün!" diye kalabalık orduya,	*Crying "Drive on!" to the teeming host,*
	Bahadır Toltoy gürleyip.	*Batyr Toltoy thundering.*
93330	Tüfeğin ucu görünüp,	*The musket-muzzles showing,*
	Adamın gönlü bölünüp,	*Men's hearts torn within them,*
	Kudurmuşçasına Cediger,	*The Cediger as if gone rabid,*

Gürültüyle çıkıp gelmekte.
Dalgalanıp halkı bağırır,
"Toltoy!" diye nara atar.
Depreşip halk bağırıp,

"Koco!" diye nara atar.
Tepeden inen Cediger,
Aşağı yanını bağırtır,
"Tölök!" diye nara attırır.
Yan tarafı bağırır,
"Kalça!" diye nara atar.
Kaynaşan ordu gelir,
İş bitirecek bolu gelir.
Kazılıp konmuş hendek gelir,
Kaynayan koyu bela gelir.
Basıp geçecek ordu gelir,
Bakıp duran insana,
Kıyamet kopup zor gelir.
"Tevekkül, çarpışırım" diye,
Durmaksızın at koyup,
Hazırlananı bundan çok.
Ahali: "Kıyamet kavgasını biz salıp,
Başköşeye kuyu kazalım,
Bu yüzden ölüp kalırsak,
Zavallı kadın, küçük çocuk,
Günleri nasıl olur?" diye,
Kudurmuş meğer bu Oogan,
Ağlaşıp sızlananı bundan çok.

Aklı şaşıp bocalayıp,
Telaşla koşuşturanı bundan çok,
"Tek karı, bir çocuk,
Ondan ölüp kalırsak,
Günü ne olur?" diye,
Kaçıp dolaşanı bundan çok.

Tanrı alıp götürecekmiş gibi,
Ortasına sıkışıp,
Yağmaya uğrayanı bundan çok.

With din and roar they come.
Surging, their people shout,
They roar the war-cry "Toltoy!"
Stirring, the folk cry out,

They roar the war-cry "Koco!"
The Cediger sweeping down from the hill,
Sets its lower flank shouting,
Has them roar the war-cry "Tölök!"
The flank cries out,
They roar the war-cry "Kalça!"
The swarming host comes on,
In strength to end the task it comes.
Like a trench dug and set it comes,
A thick and seething bane comes on.
A host that will trample through comes on,
To the man who stands and watches,
Doomsday breaks and hardship comes.
Saying, "I trust in God — I shall fight,"
Spurring their horses without cease,
Those making ready — more than this.
The people: "We loosing the doomsday battle, Let us dig a pit at the seat of honor,
If for this we die and fall,
The poor wives, the little children,
What will their days become?" they say,
This Oogan has gone rabid, it seems,
Those weeping and moaning — more than this.
Their wits astray, floundering,
Those scurrying in panic — more than this,
"One wife alone, one child,
If we die and fall by him,
What will their day become?" they say,
Those fleeing and roaming — more than this.
As though God would take them away,
Squeezed into the midst of it,
Those falling to plunder — more than this.

"Geri dönüp giderim" diye,
Bekçilere rastlayıp,
Dayak yiyeni bundan çok.
Mızraklı yetişip gelir,
Hanları sürüp aldıktan sonra,
Kalabalık kara Cediger,
Akın akın yürüdü.
Şıgay'ın oğlu Çınkoco,
Yaptığı işi sıkı Koco,

Saying, "I shall turn back and go,"
Running into the watchmen,
Those taking a beating — more than this.
The lancer overtakes and comes,
Once they had driven off the khans,
The teeming black Cediger,
Marched in wave on wave.
Çınkoco, son of Şıgay,
Koco whose deeds are hard and fast,

Öfkelenip bağırır,
Cediger'i çağırır.
Gümbür gümbür coşar,
Yanı başından er Toltoy,
Cediger'e söylenir:
«Kalabalık kara Cediger,
Geri dönüp kaçmadan yürü,
Sıranla kımıl kımıl,
Cediger'im, telaşsız yürü.
Basıp girip haykırışarak,
Yağma savaşı salalım,
Kız vermeyen Oogan'ın,
Yamanını bağlayıp alalım.
Beylik taslayan Oogan'ın,
Yetişkin kızını vermezse,
Beyini bağlayıp alalım.
Dört tür malını saçalım.
Yamanını el üstünde tutmuşçasına,

Ganimetini yağmalayıp alalım,
Fitneyi toptan salalım.
Hanlarını yakalayıp keselim,
Halkının gözünü oyalım.
Yetişkin kızını vermezse,
Ovasına duman salalım,
Hiçbir şey komadan vurup alalım,
Bağlarına su çevirip,
Sele boğup bırakalım.
Kavağına su çevirip,

He rages and he shouts,
He summons the Cediger.
He surges booming and booming,
At his very side warrior Toltoy,
Speaks out to the Cediger:
«Teeming black Cediger,
March without turning back to flee,
Each in your rank, astir, astir,
My Cediger, march unhurried.
Storming in with battle-cries,
Let us loose a war of plunder,
Of Oogan that gives no daughter,
Let us bind and take their fiercest.
Of Oogan that plays the lordling,
If they give not the grown daughter,
Let us bind and take their bey.
Let us scatter their four kinds of herds.
As though they'd held their fiercest in high honor,

Let us plunder and take their spoils,
Let us loose sedition wholesale.
Let us seize their khans and slay them,
Let us gouge out their people's eyes.
If they give not the grown daughter,
Let us loose smoke upon their plain,
Let us strike and take, leaving nothing,
Turning water on their vineyards,
Let us drown them in the flood.
Turning water on their poplars,

Sendeletip bırakalım.
Kocamışken Akun'u,
Kul edip bağlayıp alalım.
Acıbay ile Tümönbay'ı,
Yılkıcı edinip alalım,
Düz şehrini dümdüz edip,
Hiç komadan vurup alalım.
Severmiş meğer savaşı,
Kapışıp kavgaya duralım.

Let us leave them staggering.
Akun in his old age,
Let us bind and take for a slave.
Acıbay and Tümönbay,
Let us take for herdsmen of our horses,
Levelling their level city flat,
Let us strike and take, sparing nothing.
It seems they love the war,
Let us grapple and stand to the fray.

Teke tek çıkıp tutuşup,
Yedi gün dinmeden çarpışıp,
Eceli yeten ölüşüp,
Allah'ın yazıp koyduğunu,
Tepeye gelirse görüşüp,
Tükeneşip kalışıp,
Türlü hüner dökülüp,
Görülmedik seyri kuralım.
Yalnız Çürök kızı değil,
Kahrolası Oogan'ın,
Göçten artakalan güzelini,
Yatık kunduz börklüsünü,
Hepsini çekip alalım!»
Toltoy böyle coşup,
Çınkoco böyle söylenip:
«Ulun var, hanın var,

Bunca halkın hepsi var.
Obası bütün Oogan'a,
Esirgemeden savaş salalım.
"Aklını şaşırma" diye,
"Ey Cediger, kaçma!" diye,
Sürüp girdi Çınkoco.
Sadaklısını bir ayırıp,
Ağırbaşlısını bir ayırıp,
Akıllısını bir ayırıp,
Akılsızını bir ayırıp,
Almış meğer Çınkoco,
Bölük bölük bol olup,

Coming forth man to man, grappling,
Battling seven days without cease,
Those whose hour has come dying each,
What Allah has written and set down,
Meeting it if it comes upon our heads,
Wearing one another out utterly,
Skills of every kind poured forth,
Let us stage a spectacle unseen.
Not the maiden Çürök alone,
Of accursed Oogan,
Their beauties left over from the migration,
Those in low-set beaver-fur caps,
Let us seize and take them all!»
Thus Toltoy surged in fury,
Thus Çınkoco spoke out:
«You have your great ones, you have your khan,
You have all this people entire.
On Oogan with all its camps,
Let us loose war without mercy.
Saying, "Do not lose your wits,"
Saying, "O Cediger, do not flee!"
Çınkoco drove on in.
Setting apart the quiver-bearers,
Setting apart the sober-headed,
Setting apart the wise,
Setting apart the witless,
Çınkoco has taken them, it seems,
Abundant troop on troop,

Yeri kaplayan ordu olup,
Flamayı yerde yatırıp,
Yer yankılanıp bağırıp,
"Cediger!" diye nara çekip,
Kılıcı hayli keskinini,
Mızrağı çelik uçlusunu,
Aybalta çalan yiğidini,
Yay çeken erini,
Tümüyle saldırtıp,
Kalmış meğer Çınkoco.
Düzene koyup Cediger'i,

A host that covers the earth,
Laying the pennant low to the ground,
Shouting till the earth resounds,
Roaring the war-cry "Cediger!",
Those whose swords are keenest,
Those whose lances are steel-tipped,
His braves who wield the moon-axe,
His men who draw the bow,
Sending them all to the attack,
Çınkoco has held back, it seems.
Setting the Cediger in order,

Yediye bölüp almıştır,
Bununla çalım satıp,
Tümüyle bastırıp kalmıştır.
Akun Han'ın bekçisi,
Çıra alıp bakınca,
Kum-Kıya'nın kıyı yolundan,
Yayılıp çıkıp gelmekte.
Kurt mu olduğu bilinmez,
Kaynayıp çıkıp gelmekte.
Taş-Kıya'nın boyunda,
Çoğu çıkıp gelmekte,
Kıyı yolun şevinden,
Yarısı çıkıp gelmekte.
Kıyı yoldan kımıl kımıl,
Çoğu çıkıp gelmekte.
Kamışı gör, seli gör,
Kıyamet salıp, nara çekip,
Basıp geçecek eli gör.
Eskisi gibi nara çekip,
Bastıran kalabalık eli gör.
Kazılıp yatan hendeği gör,
Karga gibi cıyaklaşıp,
Basıp gelen orduyu gör,
Görür görmez bekçisi,
Dövülbazı çaldı,
Kuledeki dövülbaz,
Dövülbaz pekçe vurulup,

He has divided them in seven,
Swaggering with this,
He has pressed on with all his force.
Akun Han's watchman,
Taking a torch and looking out,
From the shore road of Kum-Kıya,
Spreading onward they come.
None can tell if they be wolves,
Seething onward they come.
Along the length of Taş-Kıya,
The most of them come forth,
From the shore road's sloping bank,
The half of them come forth.
Along the shore road, astir, astir,
The most of them come forth.
See the reeds, see the flood,
Loosing doomsday, roaring war-cries,
See the folk that will trample through.
Roaring war-cries as of old,
See the teeming folk that press on.
See the trench dug and lying there,
Screeching together like crows,
See the host that comes trampling,
The moment the watchman saw,
He struck the war-drum,
The war-drum on the tower,
The war-drum beaten full hard,

Akun Han'ın çok askeri,
Şimdi topluca kalktı.
Küheylanlarını donatıp,
Bedevilerini bağlayıp,
Kılıcı kınsız parlayıp,
Yamanmış Ooganlı,
Toptan yürüyüp kımıldayıp.
Çamdan oluk yapıp,
Bundan önce Akun'a,
"Yetişkin kızını ver" diye,
Nice erler dava kurmuştu.
O zaman da Akun'un Allah kudret

Akun Han's many soldiers,
Now rose up all as one.
Arraying their steeds,
Girthing their coursers,
Swords flashing bare of sheath,
Fierce indeed are the Oogan men,
Marching and stirring all as one.
Making troughs of pine,
Before this day, to Akun,
Saying, "Give your grown daughter,"
Many a man had pressed his claim.
Then too, for Akun, Allah in His power

Kara başını sağ kılmıştı.
Hanların hepsi hazırlanıp,
Yiğitlerin hepsi,
Kılıç tüfek kuşanıp,
Var silahını hazırlayıp,
Gönülleri bölünüp,
Ecel zebanisi gibi görünüp.
Yamanı demir zırh giyişip,
Katar dizilip yürüyüp.
Ooganlının çok ordusu,
Kuşağını sarık dolayıp,
Kudurup hazırlanıp,
Gök kepiçini ayağına geçirip,
Argımağını kabartıp,
Kucak dolusu kuşağını dolayıp,
Kudrete yalvarıp,
"Düşman!" deyince davranıp,
Apar topar kuşanıp,
Tülkü'nün oğlu Tümönbay,
Türlü ordusunu hazırladı.
Acı'nın oğlu Acıbay,
O da hazırlanmadan kalmadı.
Ordu orduya karıştı,
Halkı eksiksiz toplanıp,
Yaşı ilerlemiş olanları,
Elli ile altmış arası,

Had kept his dark head safe and sound.
All of the khans made ready,
All of the braves,
Girding sword and musket,
Making ready every weapon they had,
Their hearts torn within them,
Looking like the fiends of death.
Their fiercest donning iron mail,
Marching drawn up in file.
The Oogan men's great host,
Winding their sashes as turbans,
Making ready in a fury,
Pulling their grey kepiç boots on their feet,
Rousing their argamaks to mettle,
Winding sashes an armful thick,
Praying to the Power,
Springing up at the cry of "Foe!",
Girding on in headlong haste,
Tümönbay, son of Tülkü,
Made ready his host of every kind.
Acıbay, son of Acı,
He too was not left unready.
Host mingled into host,
Their people gathered to the last man,
Those advanced in years,
Between fifty and sixty,

Orta yere vardılar.
Ak sarığı kazan kadar,
Haykırsa sesi ezan gibi,
Ak sarıklı hoca var,
Ala kaftanlı molla var.
Hoca, molla asker alıp,
Komadan halkını toptan alıp,
Akun Han'ı bir bölük,
O da çıktı kuşanıp,
Türlü yaştan asker almış,
Tümönbay ordusu bir bölük,
Fazlaca kalabalık ordu sürüp,
Fazlaca kalabalık Oogan'ın,

Came forth to the middle ground.
His white turban big as a cauldron,
His voice like the ezan when he cries,
There is a hoca in a white turban,
There is a molla in a motley kaftan.
Hoca and molla taking soldiers,
Taking all their folk, leaving none,
Akun Han with one division,
He too came forth girded,
Taking soldiers of every age,
Tümönbay's host one division,
Driving an overtopping host,
Of the overtopping teeming Oogan,

Aslanlarını bolca sürüp,
Acıbay ordusu bir bölük.
Tozu göğe vurup,
Cediger bastırıp geldikten sonra,
Oogan'ın halkı toplanıp,
Kara yol kaynayıp toz olup,
İnsanın başı sersem olup,
Ooganlının gafil halkı,
Aşağı yukarı azgın tay gibi,
Tepinip duranı bundan çok.
"Zavallı kadın, küçük çocuk,
Toptan ölüp kalır" diye,
Ağlayıp dolaşanı bundan çok.

"Cehennem görmüş elden" diye,
Tabana kuvvet kaçanı bundan çok.
"Cehennemlik Çürök, onma!" diye,

Kötüleyip söveni bundan çok.

Asan Kaygı gibi kara kara düşünüp,
"Kırıldık artık" diye düşünüp,
Telaşla koşuşturanı bundan çok.
Telaşına aldırmadan,
Şehrinden toplayıp aldı,

Driving its lions in plenty,
Acıbay's host one division.
Dashing the dust to the sky,
Once the Cediger came pressing on,
Oogan's people gathering,
The black road seething into dust,
Men's heads growing dazed,
The Oogan men's unwary folk,
Up and down like unruly colts,
Those stamping about — more than this.
"The poor wives, the little children,
Will die and fall one and all," they say,
Those weeping and roaming — more than this.

Saying, "Away from this hell-cursed land,"
Those fleeing at full heel — more than this.
Saying, "Hell-bound Çürök, may you not prosper!"
Those reviling and cursing — more than this.

Brooding darkly like Asan Kaygı,
Thinking, "We are slaughtered now,"
Those scurrying in panic — more than this.
Heedless of the panic,
He gathered them up from his city,

İyi kötü karışık,
Hepsini toplayıp aldı.
Akun Han'ın kapıcısı,
Kapıcı yanında bakıcısı,
Hepsi kalmadan atlandı,
Gözcü ile bekçiler,
Onlar da kalmadan atlandı.
93560 Gümbürdeyen yiğitler,
Gürleyen kahramanlar,
Hiç kalmadan atlandı.
Bellerini sıkıca kuşanmaya,
Yönelip savaş salmaya,
Ecel yeterse ölmeye,
Oogan şehrine yüz döndürtmeden,
Güçleri yeterse bunlar,
Cediger'i yenmeye.
Karşı karşıya duruşup,

93570 Tüfek atıp, yay çekip,
Çatır çatır vuruşup,
Eceli yeterse ölüşüp,
Çaresi biterse hesaplaşıp,
Adalelerini koparıp,
Dizgin çevirmeden vuruşup,
Hayli kırgın olmaya,
Yamanlık taslayan güçlüsü,
Gücü olmayanı ezmeye,
Kalmış meğer bu ikisi,
93580 Çetin kırgına girmeye.
Ooganların pehlivanı,
Cediger'e rastlayıp,
Şimdi savaşa girişti.
Ardından sürüp alıp,
Ayçürök'ün derdinden,
Ooganlı "Çürök'ü vermem" diye, Nice
candan üstün doğmuş.
«Yere batası Çürök'ü,
Yetişip çekip alırım» diye,
Cediger'in Toltoy'u,

Good and bad together,
He gathered them up every one.
Akun Han's gatekeeper,
Beside the gatekeeper his steward,
All mounted, leaving none behind,
The lookouts and the watchmen,
They too mounted, leaving none.
The thundering braves,
The roaring heroes,
Mounted all, not one left behind.
To gird their waists up tight,
To turn and loose the war,
To die if their hour has come,
Letting no face be turned on Oogan city,
If their strength suffices, these men,
To vanquish the Cediger.
Standing face against face,

Firing muskets, drawing bows,
Trading blows crack upon crack,
Dying each if their hour has come,
Settling scores when remedies fail,
Tearing their sinews asunder,
Fighting without turning rein,
To make a mighty slaughter,
The strong who play at wickedness,
To crush those who have no strength,
These two hosts were left, it seems,
To enter the grim slaughter.
The strongman of the Oogans,
Meeting the Cediger,
Now joined the battle.
Driving on behind them,
For the sake of Ayçürök,
The Oogan man saying, "I'll not give
Çürök," Born nobler than many a soul.
«That Çürök, may she sink into the earth,
I shall overtake and seize her,» saying,
Toltoy of the Cediger,

Yeri ezen sayısız ordusu,
Şıgay'ın oğlu Çınkoco,
Yaptığı işi sıkı Koco,
Gezdiği fitne, kavgacı Koco.
Dağ gibi Koco er odur,
Cehennemliğin biri odur.
Toltoy'u fena azdırıp,
Kalabalık halkını sürdürüp,
Sürüp getiren er odur.
Zorbalık edip bastıran,
Ooganlının şehrinde,
Kalabalık halkın kırılması,
Çınkoco'nun belasıdır.
Altı atası han geçmiş,
Âleme yeter takati,
Manas ile Çınkoco,
Kardeş çocuklarıdır,
İyileşmezmiş âlemde,
Çınkoco'nun yarası.

His numberless host that crushes the earth,
Çınkoco, son of Şıgay,
Koco whose deeds are hard and fast,
His path all sedition, brawling Koco.
Koco like a mountain — such a man is he,
One of the hell-bound is he.
Goading Toltoy to wild excess,
Driving his teeming people on,
The man who drove them here is he.
Pressing on with brute force,
In the city of the Oogan men,
The slaughter of the teeming people,
Is the bane wrought by Çınkoco.
Six of his forefathers reigned as khans,
His might suffices for the world,
Manas and Çınkoco,
Are children of brothers,
It never heals in all the world,
The wound that is Çınkoco's.

Kayran Tölök ihtiyarı,
Olmadık şeyi çekişip,
Çınkoco'nun yüzünden,
Kırılır halkın hepsi.
Cediger'e baş olmuştu.
Talas'tan kaçıp gelen,
Çınkoco adlı ulusu,
Hunhâr Manas sultanın,
"Gelinini çekip alırım" diye,

Bu kâfirin fitnesidir.
Şıgay'ın oğlu Çınkoco,
Tölöbay başçı ihtiyarı,
Sürmüş meğer o zaman,
Cediger'in hepsini.
Ocak başında hor doğan,
Şıgay'ın oğlu Koco'yu,
Deniz gibi Manas er ile,
İtibarı denk doğurmuş.

Old hapless Tölök,
Wrangling over things that should not be,
Because of Çınkoco,
All the people are slaughtered.
He had become head of the Cediger.
Fled here from Talas,
The great one named Çınkoco,
Of the bloodthirsty sultan Manas,
Saying, "I shall seize away his daughter-in-law,"
Such is this infidel's sedition.
Çınkoco, son of Şıgay,
With old Tölöbay as chief,
He drove them then, it seems,
All of the Cediger.
Born despised at the hearthside,
Koco, son of Şıgay,
With warrior Manas like the sea,
Was born to equal standing.

Koco'nun hali böyledir,
Denk atadan öz akraba.
Aslan Manas er ile,
Ahmaklığına baksana,
Ak buğday gibi tohumdaş,
Obası bir, eşikteş,
Babası yakın, birlikteş,
Ucu bir soydaş,
Kökü bir tohumdaş.
Koyunu bir, ağıldaş,
Kazanı aşı bir, sofradaş.

Kanı bir, yürekteş,
Gayreti bir, bilekteş.
Öte dünyaya giden Manas'ın,
Ruhunu Koco unutup,
Manas'ın oğlu törenin,
Kayın yurduna saldırdı,
Kıyamet sürüp almıştır,
Kalabalık halkını kırdı.
Besleyip bindiği Kara atı,

Uçup giden küheylanı,
Hırpalanmış Koco onmaz ya,
Semetey'in akrabası olduğu halde,
Kalabalık kara ordu toplayıp,
Bastırıp savaş saldı,
Kararıp kaldığı çağıymış,
Yeniden yağacak bulut gibi,
Han Semetey bahadırın,
Karısını çekip almaya.
Toltoy zorbalığı salıp,
Semetey ile düşmanlaşıp,
Çınkoco horluk etti.
Âlemin halkı toplanır,
Çınkoco, Toltoy uğursuzluğundan,
Suçsuz masum kırılır.
Akun Han kolay han değil,
Acıbay ile Tümönbay,

Such is the state of Koco,
Own kin from fathers of equal rank.
With the lion, warrior Manas,
But look upon his folly,
Seed-kin like the white wheat,
One camp, sharers of a threshold,
Fathers near akin, companions,
Kinsmen of one line's end,
Seed-kin of one root.
One flock, sharers of a fold,
One cauldron and one food, sharers of a table.
One blood, sharers of a heart,
One zeal, sharers of an arm.
Of Manas gone to the far world,
Koco forgot the spirit,
Of the lord, son of Manas,
He fell upon his wife's kin's land,
He drove on doomsday and seized,
He slaughtered the teeming people.
The Kara horse he fed and rode,

His steed that flew like the wind,
Battered Koco shall not prosper,
Though he is Semetey's own kin,
Gathering a teeming black host,
He pressed on and loosed war,
It was the season he stood darkened,
Like a cloud about to rain anew,
Of khan Semetey the batyr,
To seize away his wife.
Toltoy loosing brute force,
Making himself Semetey's foe,
Çınkoco wrought contempt.
The people of the world gather,
From the ill-omen of Çınkoco and Toltoy,
The guiltless innocent are slaughtered.
Akun Han is no easy khan,
Acıbay and Tümönbay,

	Kolayca tükenecek can değil.	*Are no souls to be easily spent.*
	Baktığı yan kızıl yangın, Hükmü	*Where he looks is red conflagration,*
	yaman Manas soyu.	*Fearsome in rule, the line of Manas.*
	Semetey kolay çocuk değil.	*Semetey is no easy child.*
	Bastıran orduyu görünce,	*On seeing the host pressing on,*
	Acı'nın oğlu Acıbay,	*Acıbay, son of Acı,*
	Yaydan ok gibi uçtu,	*Flew like an arrow from the bow,*
93670	Soluk soluğa seğirtip,	*Sprinting breathless on,*
	Ayçürök'ün ak sarayı,	*Ayçürök's white palace,*
	Çevresi sur, kale,	*Ringed with rampart and fortress,*
	Değeri pek büyük,	*Its worth exceeding great,*
	Emil ile Ecibay,	*Emil and Ecibay,*
	Kapısında bekçisi.	*Its watchmen at the gate.*
	Bekçilerinin arasından geçip,	*Passing between its watchmen,*
	Semetey'e sığınıp,	*Taking refuge with Semetey,*
	Tan ağarıp söktüğünde,	*When dawn whitened and broke,*
	Yere ışık değdiğinde,	*When light touched the earth,*
93680	Saraydaki çadıra,	*To the tent within the palace,*
	Er Semetey bahadıra,	*To warrior Semetey the batyr,*
	Varıp haber verdi.	*He went and brought the news.*
	Dizi yere bükülüp,	*His knees bending to the ground,*
	Telaşla koşarak,	*Running in haste,*
	Manas'ın oğlu er yaman,	*The son of Manas, fierce warrior,*
	Elini suya daldırıp,	*Plunging his hands in water,*
	El abdestini alıp,	*Taking the ablution of the hands,*
	Aceleyle namaz kılıp,	*Praying his namaz in haste,*
	Taybuurul'u eyerleyip,	*Saddling Taybuurul,*
93690	Silah pusatını düzeltip,	*Setting his arms and harness right,*
	Tıpkı kaplan gibi toparlanıp,	*Gathering himself just like a tiger,*
	Yüzüne öfkesi yürüyüp,	*Wrath mounting into his face,*
	Manas'tan kalma değil mi,	*Is it not the legacy of Manas,*
	Zulpukor'u kuşanıp.	*Girding on Zulpukor.*
	Çınkoco'ya diş bileyip,	*Whetting his teeth for Çınkoco,*
	Akolpok'u giyinip,	*Donning the Akolpok,*
	Cazayıl'ı takınıp,	*Strapping on the Cazayıl,*
	Yaradan'a yalvarıp,	*Praying to the Creator,*
	Tükendikçe tüten,	*Smoldering the more as it is spent,*
93700	Kökünden beri güçlenen,	*Growing stronger from its root,*

Köklü Manas soyudur.
Öldükçe serpilip çoğalan,
Manas'a çeken Semetey,
Semetey'in giydiği,
Gök vaşak kürklü börk.
Koco'ya öfkelendi,
Karısı yokmuş gibi.
Yağlanmış buğday yüzlü,
Alacakaranlık sisi gözlü,
93710 Yiğit Külüstön soyudur.
Atasından, dedesinden,
Cezbesi tuttu mu,
Otağlı şehri ateşe vermiş.
Çarpışan düşman olsa,
Korkup koltuk açmamış.
Çarpışan can olsa,
Tavşan gibi yere çalmış.
Yöneldiği düşmanı sindirmiş,
Yiğidinin yüzüne,
93720 Yüz dönüp düşman çıkmamış,
Yüzleşen düşman olsa,
Kılıcını kana bulamış.
Yüz yüze gelip yenen kul olmamış,

Such is the deep-rooted line of Manas.
Flourishing and multiplying even in death,
Semetey, taking after Manas,
What Semetey wore,
A cap of grey lynx fur.
He raged against Koco,
As though he had no wife.
His wheat-hued face sleek with oil,
His eyes like the mist of twilight,
He is of the brave Külüstön line.
From his father, from his forefather,
When his battle-ecstasy seizes him,
He has set the tented city aflame.
If a foe stood to fight him,
He never flinched nor gave ground.
If a soul stood to fight him,
He dashed him to earth like a hare.
He cowed the foe he turned upon,
Against the face of his brave,
No foe came forth to turn his face,
If a foe came face to face,
He steeped his sword in blood.
No slave e'er met him face to face and won,

Dokuzuncu cildin sonu.

Onuncu cilt, Ayçürök uğruna verilen savaş ve Beecin'e uzanan öç yoluyla sürer.

Dünyanın en uzun destanı Manas, yirminci yüzyılın Homeros'u sayılan Sayakbay Karalaev'in dilinden 500.553 mısra olarak yazıya geçirildi. Bu dizi, üçlemenin ikinci parçası olan «Semetey» destanını Türkçe metni ve satır satır İngilizce edebî çevirisiyle karşılıklı sütunlar hâlinde sunuyor.

Dokuzuncu cilt, Karkıra'daki büyük aşta Maaniker'e uzanan elden Koşoy'un Coloy'u deviren güreşine; cambı atışından Akkula'nın kazandığı ulu yarışa ve ödül kavgasından Toltoy'un kara yolculuğuna uzanır.

SEMETEY · KARALAEV VARYANTI · CİLT IX

SEMETEY

SAYAKBAY KARALAEV VARYANTI · CİLT IX
THE SAYAKBAY KARALAEV VARIANT · VOLUME IX